Dīghanikāye Mahāvaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mahāvaggaṭīkā

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 11

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a	အာ ā	ဣ i	ဤ ī	ဥ u	ဦ ū	ဧ e	ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya	ရ ra	လ la	ဝ va	သ sa	ဟ ha	ဠ ḷa	ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā	ိ = i	ီ = ī	ု ု = u	ူ ူ = ū	ေ = e	ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Mahāvaggaṭīkā

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mahāpadānasutta

Mātikā | Piṭṭhaṅka

4. Mahāsudassanasutta

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mahāvaggaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Mahāvaggaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsapaṭisaṁyuttakathāvaṇṇanā

1. Yathājātānaṁ karerirukkhānaṁ ghanapattasākhāviṭapehi maṇḍapasaṅkhepehi sañchanno padeso "**karerimaṇḍapo**"ti adhippeto. **Dvāre**ti dvārasamīpe. Dvāre ṭhitarukkhavasena aññatthāpi samaññā atthīti dassetuṁ "**yathā**"ti-ādi vuttaṁ. Kathaṁ pana Bhagavā mahāgandhakuṭiyaṁ avasitvā tadā karerikuṭikāyaṁ vihāsīti? Sāpi[1] Buddhassa Bhagavato vasanagandhakuṭi evāti dassento "**antojetavane**"ti-ādimāha. **Salaḷāgāran**ti devadārurukkhehi katagehaṁ. **Pakatibhattassa pacchato**ti bhikkhūnaṁ pākatikabhattakālato pacchā, ṭhitamajjhanhikato uparīti attho. **Piṇḍapātato paṭikkantānan**ti piṇḍapātabhojanato apetānaṁ. Tenāha "**bhattakiccan**"ti-ādi.

Maṇḍalasaṇṭhānā māḷasaṅkhepena katā nisīdanasālā "**maṇḍalamāḷan**"ti adhippetāti āha "**nisīdanasālāyā**"ti. **Pubbenivāsapaṭisaṁyuttā**ti ettha pubba-saddo atītavisayo, nivāsa-saddo kammasādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthi, khandhā ca santānavaseneva pavattantīti āha "**pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātena pubbenivāsenā**"ti.

---

1. Sā (Ka)

yojetvāti visayabhāvena yojetvā. **Pavattitā**ti kathitā. Dhammūpasañhitattā dhammato anapetāti **dhammī.** Tenāha **"dhammasaṁyuttā"**ti.

Udapādīti paduddhāro, tassa uppannā jātāti iminā sambandho. Taṁ panassā uppannākāraṁ pāḷiyaṁ saṅkhepatova dassitaṁ, vitthārato dassetuṁ **"aho acchariyan"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **ke anussaranti, ke nānussarantī**ti padadvaye paṭhamaṁyeva sappapañcanaṁ, na itaranti tadeva puggalabhedato, kālavibhāgato, anussaraṇākārato, opammato niddisantena **"titthiyā anussarantī"**ti-ādi vuttaṁ. **Aggappattakammavādino**ti sikhāppattakammavādino "atthi kammaṁ atthi kammavipāko"ti[1] evaṁ kammassakatāñāṇe ṭhitā tāpasaparibbājakā. **Cattālīsaṁyeva kappe anussarantī**ti brahmajālādīsu[2] Bhagavatā tathā paricchijja vuttattā. **Tato paraṁ na anussarantī**ti tathāvacanañca diṭṭhigatopaṭṭhakassa tesaṁ ñāṇassa paridubbalabhāvato.

Sāvakāti mahāsāvakā[3]. Tesañhi kappasatasahassaṁ pubbābhinīhāro. Pakatisāvakā pana tato ūnakameva anussaranti. Yasmā "kappānaṁ lakkhādhikaṁ ekaṁ, dve ca asaṅkhyeyyānī"ti kālavasena evaṁparimāṇo yathākkamaṁ aggasāvakapaccekabuddhānaṁ puññañāṇābhinīhāro, sāvakabodhipaccekabodhipāramitāsambharaṇañca, tasmā vuttaṁ **"dve aggasāvakā -pa- kappasatasahassañcā"**ti. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesaṁ tesaṁ ariyānaṁ abhiññāñāṇavibhavo, evaṁ sante Buddhānampissa saparicchedatā āpannāti codanaṁ sandhāyāha **"Buddhānaṁ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṁ ākaṅkhanti, tāvatakaṁ anussarantī"**ti "yāvatakaṁ neyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇan"ti[4] vacanato. Sabbaññutaññāṇassa viya hi Buddhānaṁ abhiññāñāṇānampi savisaye paricchedo nāma natthi, tasmā yaṁ yaṁ ñātuṁ icchanti, te taṁ taṁ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede karuṇūpāyakosallapariggahādinā sātisayattā mahābodhisambhārānaṁ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto tannimittakānaṁ abhiññāñāṇānanti vuttaṁ **"Buddhānaṁ -pa- natthī"**ti.

---

1. Khu 9. 271 piṭṭhe. 2. Dī 1. 14 piṭṭhe. 3. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.
4. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Khandhapaṭipāṭiyāti yathāpaccayaṁ anupubbapavattamānānaṁ khandhānaṁ anupubbiyā. **Khandhappavattin**ti vedanādikkhandhappavattiṁ. Tesañhi anubhavanādi-ākāraggahaṇamassa sātisayaṁ, taṁ saññābhave tattha tattha anussaraṇavasena gahetvā gacchantā ekavokārabhave alabhantā "na passantī"ti vuttā, jāle patitā viya sakuṇā, macchā viya cāti adhippāyo. **Kuṇṭhā viyā**ti dandhā viya. **Paṅguḷā viyā**ti pīṭhasappino viya. **Diṭṭhiṁ gaṇhantī**ti adhiccasamuppannikadiṭṭhiṁ gaṇhanti. Yaṭṭhikoṭihetukaṁ gamanaṁ **yaṭṭhikoṭigamanaṁ** khandhapaṭipāṭiyā amuñcanato.

Evaṁ santepīti kāmaṁ buddhasāvakāpi asaññabhave khandhappavattiṁ na passanti, evaṁ santepi **te** Buddhasāvakā asaññabhavaṁ laṅghitvā parato anussaranti. **"Vaṭṭe"**ti-ādi tathā tesaṁ anussaraṇākāradassanaṁ. **Buddhehi dinnanaye ṭhatvā**ti "yattha pañcakappasatāni rūpappavattiyeva, na arūpappavatti, so asaññabhavo"ti evaṁ Sammāsambuddhehi desitāyaṁ dhammanettiyaṁ ṭhatvā. Evañhi antarā cutipaṭisandhiyo apassantā **parato anussaranti seyyathāpi āyasmā sobhito**ti[1]. So kira pubbenivāse ciṇṇavasī hutvā anupaṭipāṭiyā attano nibbattaṭṭhānaṁ anussaranto yāva asaññabhave attano acittakapaṭisandhi, tāva addasa, tato paraṁ pañcakappasataparimāṇe kāle cutipaṭisandhiyo adisvā avasāne cutiṁ disvā "kiṁ nāmetan"ti āvajjayamāno nayavasena "asaññabhavo bhavissatī"ti niṭṭhaṁ agamāsi. Atha naṁ Bhagavā taṁ kāraṇaṁ aṭṭhuppattiṁ katvā pubbenivāsaṁ anussarantānaṁ aggaṭṭhāne ṭhapesi[1]. **"Cuti paṭisandhiṁ oloketvā"**ti idaṁ cutipaṭisandhivasena tesaṁ ñāṇassa saṅkamanadassanaṁ, tena sabbaso bhave anāmasitvā gantuṁ na sakkontīti dasseti.

Taṁ tadeva passantīti yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāya caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṁ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṁ, siyā pana tassa sukhumataratirohitādibhedassa rūpagatassa agocaratā. Na tveva Buddhānaṁ ñātuṁ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṁ ñāṇālokena obhāsitaṁ hatthatale āmalakaṁ viya supākaṭaṁ suvibhūtameva

---

1. Theragāthā-Ṭṭha 1. 367 piṭṭhe vitthāro.

hoti tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā. Tenāha "Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṁ, sūriyamaṇḍalobhāsasadisan"ti ca ādi.

Tathā sāvakā ca paccekabuddhā cāti ettha **tathā**-saddena "attanā diṭṭhakatasutameva anussarantī"ti idaṁ upasaṁharati, tena sappadesameva nesaṁ anussaraṇaṁ, na nippadesanti nidasseti.

Khajjopanaka-obhāsasadisaṁ ñāṇassa ativiya appānubhāvatāya. **Sāvakānan**ti ettha pakatisāvakānaṁ pākatika**padīpobhāsasadisaṁ.** Mahāsāvakānaṁ[1] mahā**padīpo bhāsasadisaṁ.** Tenāha **visuddhimagge**[2] "ukkāpabhāsadisan"ti. **Osadhitārakobhāsasadisan**ti ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṁ vā anubalappadāyakattā "osadhī"ti evaṁ laddhanāmāya tārakāya pabhāsadisaṁ. **Saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisaṁ** sabbaso andhakāravidhamanato. Apaṭubhāvahetuko visayaggahaṇe cañcalabhāvo **khalitaṁ,** kuṇṭhibhāvahetuko visayassa anabhisamayo **paṭighāto. Āvajjanapaṭibaddhamevā**ti āvajjanamattādhīnaṁ, āvajjitamatte eva yathicchitassa paṭivijjhanakanti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Asaṅga-appaṭihataṁ pavattamānaṁ Bhagavato ñāṇaṁ lahutarepi visaye, garutare ca ekasadisamevāti dassetuṁ **"dubbalapattapuṭe"**ti-ādinā upamādvayaṁ vuttaṁ. Dhammakāyattā Bhagavato guṇaṁ ārabbha pavattā **"Bhagavantaṁyeva ārabbha uppannā"**ti vuttaṁ. **Taṁ sabbampī**ti taṁ yathāvuttaṁ sabbampi pubbenivāsapaṭisaṁyuttakathaṁ. Titthiyānaṁ, sāvakānañca pubbenivāsānussaraṇaṁ Bhagavato pubbenivāsānussaraṇassa hīnudāharaṇadassanavasenettha kathitaṁ. Evañhi Bhagavato mahantabhāvo visesato pakāsito hotīti. **Saṅkhepato**ti samāsato. Yattakopi pubbenivāsānussatiñāṇassa pavattibhedo attano ñāṇassa visayabhūto, taṁ sabbaṁ tadā yathākathitaṁ te bhikkhū saṅkhipitvā **"itipī"**ti āhaṁsu. Tassa ca anekākāratāya āmeḍitavacanaṁ, pi-saddo sampiṇḍanattho, "iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo"ti-ādīsu[3] viya ākārattho **iti**-saddoti dassento **"evampī"**ti tadatthamāha.

---

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro. 2. Visuddhi 2. 41 piṭṭhe.
3. Ma 3. 107; Aṁ 1. 100 piṭṭhesu.

2-3. **Vuttamevā**ti ettha ca idha pāṭhe yaṁ vattabbaṁ tena pāṭhena sādhāraṇaṁ, taṁ vuttamevāti adhippetaṁ, na asādhāraṇaṁ apubbapadavaṇṇanāya adhikatattāti taṁ dassento **"ayameva hi viseso"**ti-ādimāha. **"Assosī"**ti idaṁ savanakiccanipphattiyā vuttaṁ saddaggahaṇamukhena tadatthāvabodhassa siddhattā. Tattha pana pāḷiyaṁ "imaṁ saṁkhiyadhammaṁ viditvā" icceva[1] vuttaṁ. Ime bhikkhū mama guṇe thomenti, kathaṁ? Mama pubbenivāsañāṇaṁ ārabbhāti yojanā. **Nipphattin**ti kiccanipphattiṁ, tena kātabbakiccasiddhanti attho. **No**ti pucchāvācī nu-iti iminā samānattho nipātoti vuttaṁ **"iccheyyātha nū"**ti. **Nan**ti bhagavantaṁ. "Yaṁ Bhagavā"ti ettha yaṁ-saddena kiriyāparāmasanabhūtena "dhammiṁ kathaṁ katheyyā"ti evaṁ vuttaṁ dhammikathākaraṇaṁ parāmaṭṭhaṁ "etassā"ti padassa atthoti āha **"etassa dhammikathākaraṇassā"**ti, ādaravasena pana taṁ dvikkhattuṁ vuttaṁ.

4. **Suṇāthā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, etena "manasi karothā"ti padaṁ saṅgaṇhāti. **Sotāvadhānaṁ** sotassa odahanaṁ, sussūsāti attho. Chinnaṁ upacchinnaṁ vaṭumaṁ saṁsāravaṭṭaṁ etesanti **chinnavaṭumakā,** sammāsambuddhā, aññe ca khīṇāsavā, idha pana sammāsambuddhā adhippetā. Tesañhi sabbaso anussaraṇaṁ itaresaṁ avisayo. Tenāha **"aññesaṁ asādhāraṇan"**ti. **Paccattavacane dissati yaṁ-saddo** kammatthadīpanato. **Upayogavacane** dissati yaṁ-saddo pucchanakiriyāya kammatthadīpanato. **Tan**ti ca upayogavacanameva pucchati-saddassa dvikammakabhāvato. **Yan**ti yena kāraṇenāti ayamettha atthoti āha **"karaṇavacane dissatī"**ti. **Bhummeti daṭṭhabbo**ti yathā yaṁ-saddo na kevalaṁ paccatta-upayogesu eva, atha kho karaṇepi dissati, evaṁ idha bhummeti daṭṭhabbo. **Dasasahassilokadhātun**ti jātikkhettabhūtaṁ dasasahassacakkavāḷaṁ. **Unnādento uppajji** anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitattā buddhuppādassa.

Kālassa bhaddatā nāma tattha sattānaṁ guṇavibhūtiyā, Buddhuppādaparamā ca guṇavibhūtīti tabbahulatā yassa kappassa bhaddatāti āha **"pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappe"**ti, tathā sārabhūtaguṇavasena

---

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

"sārakappe"ti. "Imaṁ kappaṁ thomento evamāhā"ti vatvā imassa kappassa tathā thometabbatā anaññasādhāraṇāti dassetuṁ **"yato paṭṭhāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yato paṭṭhāyā**ti yato pabhuti. **Abhinīhāro kato**ti manussattādi-aṭṭhaṅgasamannāgato abhinīhāro pavattito. Saṁsārassa anādibhāvato imassa Bhagavato abhinīhārato puretaraṁ uppannā sammāsambuddhā anantā aparimeyyāti tehi uppannakappe nivattento **"etasmiṁ antare"**ti āha. Kāmaṁ Dīpaṅkarabuddhuppāde ayaṁ Bhagavā abhinīhāramakāsi, tassa pana Bhagavato nibbatti imassa abhinīhārato purimatarāti vuttaṁ **"amhākaṁ -pa- nibbattiṁsū"**ti.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāneti mahākappānaṁ asaṅkhyeyyapariyosāne. Esa nayo ito paresupi. **"Ito tiṁsakappasahassānaṁ uparī"**ti etena Padumuttarassa Bhagavato, Sumedhassa ca Bhagavato antare ekūnasattatikappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **"Ito aṭṭhārasannaṁ kappasahassānaṁ uparī"**ti iminā Sujātassa Bhagavato, Atthadassissa ca Bhagavato antare ekenūnāni dvādasakappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **"Ito catunavute kappe"**ti iminā Dhammadassissa Bhagavato, Siddhatthassa ca Bhagavato antare chādhikanavasatuttarāni sattarasakappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **"Ekatiṁse kappe"**ti iminā Vipassissa Bhagavato, Sikhissa ca Bhagavato antare saṭṭhi kappāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. Te sabbepi Padumuttarassa Bhagavato oraṁ Sumedhādīhi uppannakappehi saddhiṁ samodhāniyamānā satasahassā kappā honti, yattha mahāsāvakādayo[1] vivaṭṭūpanissayāni kusalāni sambhariṁsu. Buddhasuññepi loke Paccekabuddhā uppajjitvā tesaṁ purisavisesānaṁ puññābhisandābhibuddhiyā paccayā honti. **"Evamayan"**ti-ādi vuttamevatthaṁ nigamanavasena vadati.

"Kiṁ panetan"ti-ādi pubbanimittavibhāvanatthāya āraddhaṁ. Tattha **etan**ti Buddhānaṁ uppajjanaṁ. **Kappasaṇṭhānakālasmin**ti vivaṭṭakappassa saṇṭhahanakāle. **Ekamasaṅkhyeyyan**ti saṁvaṭṭaṭṭhāyiṁ sandhāyāha. **Ekaṅgaṇaṁ hutvā ṭhite**ti pabbatarukkhagacchādīnaṁ, meghādīnañca abhāvena vivaṭaṁ aṅgaṇaṁ hutvā ṭhite.

---

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

Lokasannivāseti bhājanalokena sannivisitabbaṭṭhāne. Vīsati yaṭṭhiyo **usabhaṁ.** "Usabhamattā, dve usabhamattā"ti-ādinā paccekaṁ mattāsaddo yojetabbo. **Yojanasahassamattā hutvā**ti patamānāva udakadhārā yojanasahassamattaṁ ākāsaṭṭhānaṁ pharitvā pavattiyā yojanasahassamattā hutvā. **Yāva avinaṭṭhabrahmalokā**ti yāva ābhassarabrahmalokā, yāva subhakiṇhabrahmalokā, yāva vehapphalabrahmalokāti attho.

Vātavasenāti saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassubbedhassa sandhārakavātamaṇḍalassa vasena. **Mahābodhipallaṅko**ti Mahābodhipallaṅkappadesamāha. Tassa pacchā vināso, paṭhamaṁ saṇṭhahanañca dhammatāvasena veditabbaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ padese. **Pubbanimittaṁ hutvā**ti Buddhuppādassa pubbanimittaṁ hutvā. Pubbanimittasannissayo hi gaccho nissitavohārena tathā vutto. Tenāha **"tassā"**ti-ādi. **Kaṇṇikābaddhāni hutvā**ti ābaddhakaṇṇikā viya hutvā. Suddhāvāsabrahmāno attamanā -pa- gacchantīti yojanā. Vehapphalepi subhakiṇhe saṅgahetvā **"nava brahmalokā"**ti vuttaṁ. Tathā hi te catutthiṁ yeva viññāṇaṭṭhitiṁ bhajanti. **Nikkhamantesū**ti mahābhinikkhamanaṁ abhinikkhamantesu. Abhijāti panettha jātibhāvasāmaññena gabbhokkantiyāva saṅgahitā. Nimīyati anumīyati phalaṁ etenāti **nimittaṁ,** kāraṇaṁ. Ñāpakampi hi kāraṇaṁ disvā tassa abyabhicārībhāvena phalaṁ siddhameva katvā gaṇhi, yathā taṁ asito isi abhijātiyaṁ Mahāpurisassa lakkhaṇāni disvā tesaṁ abyabhicārībhāvena Buddhaguṇe siddhe eva katvā gaṇhi, evaṁ pana gayhamānaṁ tannimittakaṁ phalaṁ tadānubhāvena siddhaṁ viya voharīyati tabbhāve bhāvato. Tenāha **"tesaṁ nimittānaṁ ānubhāvenā"**ti-ādi. Tathā cāha Bhagavā "so tena lakkhaṇena samannāgato -pa-. Rājā samāno kiṁ labhati, buddho samāno kiṁ labhatī"ti[1] ca evamādi. **Imamatthan**ti pañca buddhā imasmiṁ kappe uppajjissantīti imamatthaṁ yāthāvato **jāniṁsu.**

---

1. Dī 3. 119, 121 piṭṭhādīsu.

Jātiparicchedādivaṇṇanā

5-7. **Kappaparicchedavasenā**ti "ito so ekanavute kappe"ti-ādinā yattha yattha kappe te te buddhā uppannā, tassa tassa kappassa paricchindanavasena parijānanavasena. "Idaṁ tan"ti hi niyametvā paricchijja jānanaṁ paricchindanaṁ **paricchedo. Parittan**ti ittaraṁ. **Lahukan**ti sallahukaṁ, āyuno adhippetattā rassanti vuttaṁ hoti. Tenāha **"ubhayametaṁ appakasseva vevacanan"**ti.

"Appaṁ vā bhiyyo"ti avisesajotanaṁ "vīsaṁ vā tiṁsaṁ vā"ti-ādinā aniyamitavaseneva yathālābhato vavatthapetvā ayañca nayo apacuroti dassento **"evaṁ dīghāyuko pana atidullabho"**ti āha. Idaṁ taṁ visesavavatthāpanaṁ puggalesu pakkhipitvā dassento **"tattha visākhā"**ti-ādimāha.

Yadi evaṁ kasmā amhākaṁ Bhagavā tattakampi kālaṁ na jīvi, nanu Mahābodhisattā carimabhave ativiya uḷāratamena puññābhisaṅkhārena paṭisandhiṁ gaṇhantīti? Saccametanti. Tattha kāraṇaṁ dassetuṁ **"vipassī-ādayo panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha abhijātiyā mettāṭhānatāya abhisaṅkhāraviññāṇassa mettāpubbabhāgatā[1]. Tadanuguṇañhi tesaṁ visesato paṭisandhiviññāṇaṁ. Tassa visesato bahulaṁ khemavitakkūpanissayatāya somanassasahagatatā, anaññasādhāraṇaparopadesarahitañāṇavisesūpanissayatāya ñāṇasampayuttatā, asaṅkhārikatā ca veditabbā, **asaṅkhyeyyaṁ āyu** ādhāravisesato, nissayavisesato, paṭipakkhadūrībhāvato, pavatti-ākāravisesato ca aparimeyyānubhāvatāya kāraṇassa. Tattha cirataraṁ kālaṁ santānassa pāramitāparibhāvitatā **ādhāravisesatā.** Alobhajjhāsayādi-āsayasampadā **nissayavisesatā.** Lābhamacchariyādipāpadhammavikkhambhanaṁ **paṭipakkhadūrībhāvo.** Sabbasattānaṁ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya āyūhanā **pavatti-ākāraviseso** veditabbo.

Ayañca nayo sabbesaṁ mahābodhisattānaṁ carimabhavābhinibbattakakammāyūhane sādhāraṇoti tassa phalenāpi ekasadiseneva

---

1. Mettāpubbabhāgatāya (Ka)

bhavitabbanti āha **"iti sabbe Buddhā asaṅkhyeyyāyukā"**ti, asaṅkhyeyyakālāvatthānāyukāti attho. Asaṅkhyeyyāyukasaṁvattanasamatthaṁ paricitaṁ kammaṁ hoti, Buddhā pana tadā manussānaṁ paramāyuppamāṇānurūpameva kālaṁ ṭhatvā parinibbāyanti tato paraṁ ṭhatvā sādhetabbapayojanābhāvato, dhammatāvesāti vā veditabbā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana tato paraṁ pana aṭṭhānassa "utubhojanavipattiyā"ti[1] kāraṇaṁ vuttaṁ, "taṁ lokasādhāraṇaṁ loke jātasaṁvuddhānaṁ Tathāgatānaṁ na hotī"ti na sakkā vattuṁ. Tathā hi nesaṁ rogakilamathādayo hontiyeva. **Utubhojanavasenā**ti asampannassa, sampannassa ca utuno, bhojanassa ca vasena yathākkamaṁ **āyu hāyatipi vaḍḍhatipi. Āyū**ti ca paramāyu adhippetaṁ. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ Brahmajālādiṭīkāyaṁ[2] vuttameva.

Idāni tamatthaṁ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṁ **"tattha yadā"**ti-ādi vuttaṁ. Dhamme niyuttā **dhammikā,** na dhammikā **adhammikā,** hiṁsādi-adhammapasutā. **Adhammikameva hoti** issarajanānaṁ anuvattanena, paresaṁ diṭṭhānugati-āpajjanena ca. **Uṇhavalāhakā devatā**ti uṇha-utuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesaṁ kira tathā cittuppādasamakālameva yathicchitaṭṭhānaṁ uṇhaṁ pharamānā valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṁ chādentī vitanoti. Esa nayo **sītavalāhakavassavalāhakāsu. Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavassehi vinā kevalaṁ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. **Tāsan**ti ettha "mittā"ti padaṁ ānetvā yojanā. Kāmaṁ heṭṭhā vuttā sattavidhāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tena tena visesena vatvā idāni tadaññe paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmaññato gaṇhanto **"Cātumahārājikā"**ti āha. **Tāsaṁ adhammikatāyā**ti rājūnaṁ adhammikabhāvamūlakena uparājādi-adhammikabhāvaparamparābhatena tāsaṁ devatānaṁ adhammikabhāvena. **Visamaṁ candimasūriyā pariharantī**ti bahvābādhatādi-aniṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvutta-adhammikatāsaññitassa sādhāraṇassa pāpakammassa balena visamaṁ vāyantena vāyunā pīḷiyamānā candimasūriyā sineruṁ parikkhipantā visamaṁ parivattanti yathāmaggena

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 7 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 1. 156 piṭṭhe.

nappavattantīti. Assidaṁ yathā candimasūriyānaṁ visamaparivattanaṁ visamavātasaṅkhobhahetukaṁ, evaṁ utuvassādivisamappavattīti dassetuṁ **"vāto yathāmaggena na vāyatī"**ti-ādi vuttaṁ. **Devatānan**ti sītavalāhakadevatādidevatānaṁ. Tenāha "sītuṇhabhedo utū"ti-ādi. **Tasmiṁ asampajjante**ti tasmiṁ yathāvutte vassabījabhūte utumhi yathākālaṁ sampattiṁ anupagacchante.

"Na sammā devo vassatī"ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"kadācī"**ti-ādimāha. Tattha **kadāci vassatī**ti kadāci avassanakāle[1] vassati. **Kadāci na vassatī**ti kadāci vassitabbakāle na vassati. **Katthaci vassati, katthaci na vassatī**ti padesamāha. **"Vassantopī"**ti-ādi "kadāci vassati, kadāci na vassatī"ti padadvayasseva atthavivaraṇaṁ. **Vigatagandhavaṇṇarasādī**ti **ādi**-saddena nirojataṁ saṅgaṇhāti. **Ekasmiṁ padese**ti bhattapacanabhājanassa ekapasse. **Uttaṇḍulan**ti pākato ukkantataṇḍulaṁ. **Tīhākārehī**ti sabbaso apariṇataṁ, ekadesena pariṇataṁ, dupariṇatañcāti evaṁ tīhākārehi **paccati** pakkāsayaṁ upagacchati. **Appāyukā**ti ettha "dubbaṇṇā cā"tipi vattabbaṁ. **Evaṁ utubhojanavasena āyu hāyati** hetumhi aparikkhīṇepi paccayassa paridubbalattā.

"Yadā panā"ti-ādisukkapakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo.

Vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṁ. Kasmā? Na hi ekasmiṁ antarakappe aneke buddhā uppajjanti, eko eva pana uppajjatīti. Idāni tamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. **Cattāri ṭhatvā**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Yaṁyaṁ āyuparimāṇesū**ti yattakayattakaparamāyuppamāṇesu. **Tesampī**ti Buddhānaṁ. **Taṁ tadeva āyuparimāṇaṁ hoti,** tattha kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva.

Jātiparicchedādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Avassitabbakāle (?)

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. **Mūle**ti mūlāvayavassa samīpe. Taṁ pana tassā heṭṭhāpadeso hotīti āha **"pāṭalirukkhassa heṭṭhā"**ti. **Taṁ divasan**ti attanā jātadivase, **taṁ divasan**ti vā taṁ Bhagavato abhisambodhidivase. So kira bodhirukkho sālakalyāṇī viya pathaviyā abbhantare eva puretaraṁ vaḍḍhento abhisambodhidivase pathaviṁ ubbhijjitvā uṭṭhito ratanasataṁ ucco, tāvadeva ca vitthato hutvā nabhaṁ pūrento aṭṭhāsi. Ayampi kiretassa rukkhabhāvena viya aññehi vemattatā. Ghanasaṁhatanāḷavaṇṭatāya **kaṇṇikabaddhehi viya pupphehi. Ekasañchannā**ti pupphānaṁ nirantaratāya ekajjhaṁ sañchannā. **Tattha tattha nibaddha -pa- samujjalan**ti tahaṁ tahaṁ olambitakusumadāmehi ceva tahaṁ tahaṁ khittamālāpiṇḍīhi ca ito cito vippakiṇṇavividhavaṇṭamuttapupphehi ca sammadeva ujjalaṁ. **Aññamaññaṁ sirīsampattānī**ti aññamaññassa siriyā sobhāya sampannāni. **Buddhaguṇavibhavasirin**ti sammāsambuddhehi abhigantabbaguṇavibhūtisobhaṁ. **Paṭivijjhamāno**ti adhigacchanto.

Setambarukkhoti setavaṇṇaphalo ambarukkho. **Tadevā**ti pāṭaliyā vuttappamāṇameva. **Ekato**ti ekapasse. **Surasānī**ti sumadhurarasāni.

Ekova pallaṅkoti ekova pallaṅkappadeso. **So so** rukkho **"bodhī"ti vuccati** bujjhanti etthāti katvā.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. **Sāvakaparicchede**ti sāvakayugaparicchede. "Khaṇḍatissan"ti dvepi ekajjhaṁ gahetvā ekattavasena vuttanti āha **"khaṇḍo ca tisso cā"**ti. Buddhānaṁ sahodaro, vemātikopi vā jeṭṭhabhātā na hotīti **"ekapitiko kaniṭṭhabhātā"**ti vuttaṁ. **Avasesehi** puttehi. "Paññāpāramiyā matthakaṁ patto"ti vatvā tassa matthakappattaṁ guṇavisesaṁ dassetuṁ **"sikhinā bhagavatā"**ti-ādi vuttaṁ.

Uttaroti uttamo. Puna **uttaro**ti theraṁ nāmena vadati. **Pāran**ti parakoṭimatthakaṁ. **Paññāvisaye**ti paññādhikāre. Pavattiṭṭhānavasena hi pavattiṁ vadati.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. **Uposathan**ti āṇāpātimokkhaṁ. **Dutiyatatiyesū**ti dutiye, tatiye ca sāvakasannipāte. **Eseva nayo**ti caturaṅgikataṁ atidisati. **Abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṁ kathetvā pabbajjādīpetabbā,** sā pana yasmā **Manorathapūraṇiyaṁ** Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ[1] vitthārato āgatā, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. **Nibaddhupaṭṭhākabhāvan**ti ārambhato paṭṭhāya yāva parinibbānā niyata-upaṭṭhākabhāvaṁ. Aniyatupaṭṭhākā pana Bhagavato paṭhamabodhiyaṁ bahū ahesuṁ. Tenāha **"Bhagavato hī"**ti-ādi. Idāni Ānandatthero yena kāraṇena Satthu nibaddhupaṭṭhākabhāvaṁ upagato, yathā ca upagato, taṁ dassetuṁ **"tattha ekadā"**ti-ādi vuttaṁ. **"Ahaṁ iminā maggena gacchāmī"**ti āha anayabyasanāpādakena kammunā codiyamāno. **Atha naṁ Bhagavā** tamatthaṁ anārocetvāva khemaṁ maggaṁ sandhāya **"ehi bhikkhu iminā gacchāmā"**ti āha. Kasmā panassa Bhagavā tamatthaṁ nārocesīti? Ārocitepi asaddahanto nādiyissati. Tañhi tassa hoti dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyāti. **Te**ti te gamanaṁ, **"tan"**ti vā pāṭho.

Anvāsattoti anubaddho, upadduto vā. Dhammagāravanissito saṁvego **dhammasaṁvego** "amhesu nāma tiṭṭhantesu Bhagavatopi īdisaṁ jātan"ti. "Ahaṁ upaṭṭhahissāmī"ti vadanto dhammasenāpati atthato evaṁ vadanto nāma hotīti **"ahaṁ bhante tumhe"**ti-ādi vuttaṁ. **Asuññāyeva me sā disā**ti asuññāyeva mama sā disā. Tattha kāraṇamāha **"tava ovādo buddhānaṁ ovādasadiso"**ti.

Vasituṁ na dassatīti ekagandhakuṭiyaṁ vāsaṁ na labhissatīti adhippāyo. **Parammukhā desitassāpi dhammassā**ti suttantadesanaṁ sandhāya vuttaṁ. Abhidhammadesanā panassa parammukhāva pavattā pageva yācanāya. Tassā vācanāmaggopi sāriputtattherappabhavo. Kasmā? So niddesapaṭisambhidā

---

1. Aṁ-Ṭṭha 1. 204 piṭṭhe.

viya therassa bhikkhuto gahitadhammakkhandhapakkhiyo. Apare pana "Dhammabhaṇḍāgāriko paṭipāṭiyā tikadukesu devasikaṁ katokāso Bhagavantaṁ pañhaṁ pucchi, Bhagavāpissa pucchitapucchitaṁ nayadānavasena vissajjesi. Evaṁ abhidhammopi satthārā parammukhā desitopi therena sammukhā paṭiggahitova ahosī"ti vadanti. Sabbaṁ vīmaṁsitvā gahetabbaṁ.

Aggupaṭṭhākoti upaṭṭhāne sakkaccakāritāya aggabhūto upaṭṭhāko. Thero hi upaṭṭhākaṭṭhānaṁ laddhakālato paṭṭhāya Bhagavantaṁ duvidhena udakena, tividhena dantakaṭṭhena, pādaparikammena, gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto "imāya nāma velāya Satthu idaṁ nāma laddhuṁ vaṭṭati, idaṁ nāma kātuṁ vaṭṭatī"ti cintetvā taṁ taṁ nipphādento mahatiṁ daṇḍadīpikaṁ gahetvā ekarattiṁ gandhakuṭipariveṇaṁ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi "sace me thinamiddhaṁ okkameyya, Bhagavati pakkosante paṭivacanaṁ dātuṁ nāhaṁ sakkuṇeyyan"ti, tasmā sabbarattiṁ daṇḍadīpikaṁ hatthena na muñcati. Tena vuttaṁ "aggupaṭṭhāko"ti.

12. Pitumātujātanagaraparicchedo pitumukhena āgatattā **"pitiparicchedo"**ti vutto.

Vihāraṁ pāvisīti gandhakuṭiṁ pāvisi. **Ettakaṁ kathetvā**ti kappaparicchedādinavavārapaṭimaṇḍitaṁ vipassī-ādīnaṁ sattannaṁ Buddhānaṁ pubbenivāsapaṭisaṁyuttaṁ ettāvatā desanaṁ desetvā. Kasmā panettha Bhagavā Vipassī-ādīnaṁ sattannaṁyeva Buddhānaṁ pubbenivāsaṁ kathesi, na Buddhavaṁsadesanāyaṁ[1] viya pañcavīsatiyā Buddhānaṁ, tato vā pana bhiyyoti? Anadhikārato, payojanābhāvato ca. Buddhavaṁsadesanāyaṁ[1] hi—

> "Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama.
> Kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā"ti-ādinā—

pavattaṁ taṁ pucchaṁ adhikāraṁ aṭṭhuppattiṁ katvā yassa sammāsambuddhassa pādamūle attanā mahābhinīhāro kato, taṁ dīpaṅkaraṁ Bhagavantaṁ ādiṁ katvā yesaṁ catuvīsatiyā buddhānaṁ santikā bodhiyā laddhabyākaraṇo hutvā tattha tattha pāramiyo pūresi, tesaṁ paṭipattisaṅkhāto pubbenivāso, attano ca paṭipatti kathitā, idha pana tādiso adhikāro

---

1. Khu 4. 305 piṭṭhe.

natthi, yena dīpaṅkarato paṭṭhāya, tato vā pana purato Buddhe ārabbha pubbenivāsaṁ katheyya. Tasmā na ettha Buddhavaṁsadesanāyaṁ[1] viya pubbenivāso vitthārito. Yasmā ca Buddhānaṁ desanā nāma desanāya bhājanabhūtānaṁ puggalānaṁ ñāṇabalānurūpā, na attano ñāṇabalānurūpā, tasmā tattha aggasāvakānaṁ, mahāsāvakānaṁ[2], tādisānañca devabrahmānaṁ vasena desanā vitthāritā. Idha pana pakatisāvakānaṁ, tādisānañca devatānaṁ vasena pubbenivāsaṁ kathento sattannaṁ eva Buddhānaṁ pubbenivāsaṁ kathesi. Tathā hi ne Bhagavā palobhanavasena samuttejetuṁ sappapañcatāya kathāya desanaṁ matthakaṁ apāpetvāva gandhakuṭiṁ pāvisi. Tathā ca imissā eva desanāya anusārato āṭānāṭiyaparitta[3] desanādayo pavattā.

Apicettha Bhagavā attano suddhāvāsacārikāvibhāviniyā uparidesanāya saṅgahatthaṁ vipassī-ādīnaṁ eva sattannaṁ sammāsambuddhānaṁ pubbenivāsaṁ kathesi. Tesaṁyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṁ ṭhitā, na aññesaṁ parinibbutattā. "Siddhatthatissaphussānaṁ kira Buddhānaṁ sāvakā Suddhāvāsesu upapannā upapattisamanantarameva imasmiṁ sāsane upakādayo viya arahattaṁ adhigantvā nacirasseva parinibbāyiṁsu, na tattha tattha yāvatāyukaṁ aṭṭhaṁsū"ti vadanti. Tathā yesaṁ sammāsambuddhānaṁ paṭivedhasāsanaṁ ekaṁsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṁ, te eva kittento vipassī-ādīnaṁyeva bhagavantānaṁ pubbenivāsaṁ imasmiṁ sutte kathesi veneyyajjhāsayavasena. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṁ saṁsaraṇakasattavāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṁ virujjhatīti daṭṭhabbaṁ. **Nirantaraṁ matthakaṁ pāpetvā**ti abhijātito paṭṭhāya yāva pātimokkhuddeso yāvatā buddhakiccasiddhi, tāva matthakaṁ sikhaṁ pāpetvā. Na tāva kathitoti yojanā.

Tantinti dhammatantiṁ, pariyattinti attho. Puttaputtamātuyānavihāradhanavihāradāyakādīnaṁ sambahulānaṁ atthānaṁ vibhāvanavasena pavattavāro **sambahulavāro.**

---

1. Khu 4. 299 piṭṭhe. 2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro. 3. Dī 3. 158 piṭṭhe.

Sambahulavāravaṇṇanā

Kāmañcāyaṁ pāḷiyaṁ anāgato, aṭṭhakathāsu āgatattā pana ānetvā dīpetabboti taṁ dīpento "**sabbabodhisattānañhī**"ti-ādimāha. **Kulavaṁso** kulānukkamo. **Paveṇī**ti paramparā. "**Kasmā**"ti puttuppattiyā kāraṇaṁ pucchitvā taṁ vissajjento "**Sabbaññubodhisattānañhī**"ti-ādimāha, tena tesaṁ jātanagarādi paññāyamānaṁ ekaṁsato manussabhāvasañjānanatthaṁ icchitabbaṁ, aññathā yathādhippetabuddhakiccasiddhi eva na siyāti dasseti, yato mahāsattānaṁ carimabhave manussaloke eva pātubhāvo, na aññattha.

Sambahulaparicchedavaṇṇanā

Candādīnaṁ sobhāvisesaṁ raheti cajāpetīti **Rāhu,** rāhuggaho, idha pana Rāhu viyāti **Rāhu. Bandhanan**ti ca anatthuppattiṭṭhānataṁ sandhāya vuttaṁ. Tathā Mahāsattena vuttavacanameva gahetvā kumārassa "**Rāhulo**"ti nāmamakaṁsu. **Athā**ti nipātamattaṁ. **Rocinī**ti rocanasīlā, ujjalarūpāti attho. **Rucaggatī**ti rucaṁ pabhātaṁ āgatibhūtā, ga-kārāgamaṁ katvā vuttaṁ. Itthiratanabhāvato manussaloke sabbāsaṁ itthīnaṁ bimbapaṭicchannabhūtāti **bimbā.**

Jhānā vuṭṭhāyāti pādakajjhānato vuṭṭhāya.

Aṭṭhaṅgulubbedhāti aṭṭhaṅgulappamāṇabahalabhāvā. **Cūḷaṁsena chādetvā**ti tiriyabhāgena ṭhapanavasena sabbaṁ vihāraṭṭhānaṁ chādetvā. **Suvaṇṇayaṭṭhiphālehī**ti phālappamāṇāhi suvaṇṇayaṭṭhīhi. **Suvaṇṇahatthipādānī**ti pakatihatthipādaparimāṇāni suvaṇṇakhaṇḍāni. **Vuttanayenevā**ti cūḷaṁseneva. **Suvaṇṇakaṭṭīhī**ti suvaṇṇakhaṇḍehi. **Salakkhaṇānan**ti lakkhaṇasampannānaṁ sahassārānaṁ.

Bodhipallaṅkoti abhisambujjhanakāle nisajjaṭṭhānaṁ. **Avijahito**ti Buddhānaṁ tathānisajjāya anaññatthabhāvībhāvato apariccatto. Tenāha "**ekasmiṁyeva ṭhāne hotī**"ti. **Paṭhamapadagaṇṭhikā**ti pacchime sopānaphalake ṭhatvā ṭhapiyamānassa dakkhiṇapādassa patiṭṭhahanaṭṭhānaṁ. Taṁ pana yasmā daḷhaṁ thiraṁ kenaci abhejjaṁ hoti, tasmā "**padagaṇṭhī**"ti vuttaṁ.

Yasmiṁ bhūmibhāge idāni jetavanamahāvihāro, tattha yasmiṁ ṭhāne purimānaṁ sabbabuddhānaṁ mañcā paññattā, tasmiṁyeva padese amhākampi Bhagavato mañco paññattoti katvā "cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī"ti vuttaṁ. Mañcānaṁ pana mahantakhuddakabhāvena mañcapaññāpanapadesassa mahantāmahantatā appamāṇaṁ, Buddhānubhāvena pana so padeso sabbadā ekappamāṇoyeva hotīti "cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Vihāropi na vijahitoyevā**ti etthāpi eseva nayo. Purimaṁ vihāraṭṭhānaṁ na pariccajatīti hi attho.

Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva **vemattaṁ,** visadisatāti attho. **Pamāṇaṁ** āroho. **Padhānaṁ** dukkarakiriyā. **Rasmī**ti sarīrappabhā.

"Sattānaṁ pākatikahatthena chahattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṁ Bhagavato sarīrappamāṇanti Bhagavā aṭṭhārasahattho"ti vadanti. Apare pana bhaṇanti "manussānaṁ pākatikahatthena catuhattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṁ Bhagavato sarīrappamāṇanti Bhagavā dvādasahattho upādinnakarūpadhammavasena, samantato pana byāmamattaṁ byāmappabhā pharatīti upari chahatthaṁ abbhuggato, bahalatarappabhārūpena saddhiṁ aṭṭhārasahattho hotī"ti.

Addhaniyanti dīghakālaṁ.

Ajjhāsayapaṭibaddhanti bodhisambhārasambharaṇakāle tathāpavattajjhāsayādhīnaṁ, tathāpavattapatthanānurūpaṁ vipulaṁ, vipulatarañca hotīti attho. Svāyamattho cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṁ[1] vuttanayeneva veditabbo. Ettha ca yasmā sarīrappamāṇaṁ, padhānaṁ, sarīrappabhā ca buddhānaṁ visadisāti idha pāḷiyaṁ anāgatā, tasmā tehi saddhiṁ vemattatāsāmaññena āyukulānipi idha āharitvā dīpitāni. **Paṭividdhaguṇesū**ti adhigatasabbaññuguṇesu. Nanu ca bodhisambhāresu, veneyyapuggalaparimāṇe ca vemattaṁ natthīti? Saccaṁ natthi, tadubhayaṁ pana buddhaguṇaggahaṇena gahitameva hotīti na uddhaṭaṁ. Yadaggena hi sabbabuddhānaṁ buddhaguṇesu vemattaṁ natthi, tadaggena nesaṁ sambodhisambhāresupi vemattaṁ natthīti. Kasmā? Hetu-anurūpatāya

---

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 282 piṭṭhe.

phalassa, ekanteneva veneyyapuggalaparimāṇe vemattabhāvo vibhāvito. Mahābodhisattānañhi hetu-avatthāyaṁ sambhatūpanissayindriyaparipākā veneyyapuggalā carimabhave arahattasampattiyā paripositāni kamalavanāni sūriyarasmisamphassena viya tathāgataguṇānubhāvasamphassena vibodhamupagacchantīti dīpesuṁ aṭṭhakathācariyā.

Nidhikumbhoti cattāro mahānidhayo sandhāya vadati. **Jāto cā**ti **ca**-saddena katamahābhinīhāro cāti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. Vuttañhetaṁ **Buddhavaṁse**—

"Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale.
Visākhā candimāyuttā, dhuvaṁ Buddho bhavissatī"ti.[1]

"Eteneva ca sabbabuddhānaṁ visākhānakkhatteneva mahābhinīhāro hotī"ti ca vadanti.

13. **Ayaṁ gatī**ti ayaṁ pavatti pavattanākāro, aññe pubbenivāsaṁ anussarantā iminā ākārena anussarantīti attho, yasmā cutito paṭṭhāya yāva paṭisandhi, tāva anussaraṇaṁ ārohanaṁ atīta-atītatara-atītatamādijātisaṅkhāte pubbenivāse ñāṇassa abhimukhabhāvena pavattīti katvā. Tasmā paṭisandhito paṭṭhāya yāva cuti, tāva anussaraṇaṁ orohanaṁ pubbenivāse paṭimukhabhāvena ñāṇassa pavattīti āha **"pacchāmukhaṁ ñāṇaṁ pesetvā"**ti. **Cutigantabban**ti **yaṁ pana idaṁ** cutiyā ñāṇagatiyā gantabbaṁ, taṁ gamanaṁ bujjhananti attho. **Garukan**ti bhāriyaṁ dukkaraṁ. Tenāha **"ākāse padaṁ dassento viyā"**ti. **Aparampi kāraṇan**ti chinnavaṭumānussaraṇaṁ pacchāmukhaṁ ñāṇapesanato aparaṁ acchariyabbhutakāraṇaṁ. **Yatrā**ti paccattatthe, **nāmā**ti acchariyatthe nipāto, **hi**-saddo anatthako. Tenāha **"yo nāma tathāgato"**ti. Evañca katvā "yatrā"ti nipātavasena visuṁ yatra-saddaggahaṇaṁ samatthitaṁ hoti. Papañcenti sattasantānaṁ saṁsāre vitthārentīti **papañcaṁ. Kammavaṭṭaṁ vuccatī**ti kilesavaṭṭassa papañcaggahaṇena, vipākavaṭṭassa dukkhaggahaṇena gahitattā. **Pariyādinnavaṭṭe**ti sabbaso khepitavaṭṭe. "Maggasīlena phalasīlenā"ti vatvā tayidaṁ maggaphalasīlaṁ lokiyasīlapubbakaṁ,

---

1. Khu 4. 314 piṭṭhe.

buddhānañca lokiyasīlampi lokuttarasīlaṁ viya anaññasādhāraṇamevāti dassetuṁ **“lokiyalokuttarasīlenā”**ti vuttaṁ. **Samādhipaññā**supi eseva nayo. **Samādhipakkhā**ti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā, ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tenāha **“maggasamādhinā”**ti-ādi, **“vihāro gahito vā”**ti ca. **Samādhipakkhā** nāma vīriyasati-ādayo.

Sayanti attanā. **Nīvaraṇādīhī**ti nīvaraṇehi ceva tadekaṭṭhehi ca pāpadhammehi, vitakkavicārādīhi ca. **“Vimuttattā vimuttīti saṅkhyaṁ gacchantī”**ti iminā vimuttisaddassa kammasādhanataṁ āha aṭṭhasamāpatti-ādivisayattā tassa. Vimuttattāti ca “vikkhambhanavasena vimuttattā”ti-ādinā yojetabbaṁ. **Tassa tassā**ti aniccānupassanādikassa. **Paccanīkaṅgavasenā**ti pahātabbapaṭipakkha-aṅgavasena. **Paṭippassaddhante uppannattā**ti kilesānaṁ paṭippassambhanaṁ **paṭippassaddhaṁ,** so eva **anto** pariyosānabhāvato, tasmiṁ sādhetabbe nibbattattā, taṁtaṁmaggavajjhakilesānaṁ paṭippassambhanavasena pavattattāti attho. Kilesehi nissaṭatā, apagamo ca nibbānassa tehi vivittattā evāti āha **“dūre ṭhitattā”**ti.

16. **Dhammadhātū**ti Dhammānaṁ sabhāvo, atthato cattāri ariyasaccāni. **Suppaṭividdhā**ti suṭṭhu paṭividdhā savāsanānaṁ sabbesaṁ kilesānaṁ pajahanato. Evañhi sabbaññutā, dasabalañāṇādayo cāti sabbe Buddhaguṇā Bhagavatā adhigatā ahesuṁ. Arahattaṁ **dhammadhātū**ti keci. Sabbaññutaññāṇanti apare. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi. **Ābaddhan**ti paṭibaddhaṁ taṁ mūlakattā uparidesanāya. **Devacārikakolāhalan**ti attano devaloke cārikāyaṁ suddhāvāsadevānaṁ kutūhalappavattiṁ **dassento suttantapariyosāne**[1] **vicāressati,** atthato vibhāvessatīti yojanā. **Ayaṁ desanā**ti “ito so bhikkhave”ti-ādinā[2] vitthārato pavattitadesanamāha. **Nidānakaṇḍe**ti-ādito desitaṁ uddesadesanamāha. Sā hi imissā desanāya nidānaṭṭhāniyattā tathā vuttā.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. “Vipassīti tassa nāman”ti vatvā tassa anvatthataṁ dassetuṁ **“tañca kho”**ti-ādi vuttaṁ. **Vividhe atthe**ti tirohitavidūradesagatādike

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 70 piṭṭhe. 2. Dī 2. 2 piṭṭhe.

nīlādivasena nānāvidhe, tadaññe ca indriyagocarabhūte te ca yathūpagate, vohāravinicchaye cāti nānāvidhe atthe. **Passanakusalatāyā**ti dassane nipuṇabhāvena. Yāthāvato ñeyyaṁ bujjhatīti **bodhi,** so eva sattayogato **bodhisatto**ti āha **"paṇḍitasatto bujjhanakasatto"**ti. Sucintitacintitādinā pana paṇḍitabhāve vattabbameva natthi. Yadā ca panānena mahābhinīhāro kato, tato paṭṭhāya mahābodhiyaṁ ekantaninnattā bodhimhi satto **bodhisatto**ti āha **"bodhisaṅkhātesū"**ti-ādi. Maggañāṇapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññāṇaṁ, sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañca maggañāṇaṁ "bodhī"ti vuccati. "Sato sampajāno"ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo idhekacco gabbho mātukucchiyaṁ okkamane, ṭhāne, nikkhamaneti tīsu ṭhānesu asampajāno hoti, ekacco paṭhame ṭhāne sampajāno, na itaresu, ekacco paṭhame, dutiye ca ṭhāne sampajāno, na tatiye, ekacco tīsupi ṭhānesu sampajāno hoti. Tattha paṭhamā gabbhāvakkanti lokiyamahājanassa vasena vuttā, dutiyā asītimahāsāvakānaṁ[1] vasena, tatiyā dvinnaṁ aggasāvakānaṁ, paccekabuddhānañca vasena. Te kira kammajavātehi uddhaṁpādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tāḷacchiggaḷena hatthī viya sambādhena yonimukhena nikkhamantā mahantaṁ dukkhaṁ pāpuṇanti, tena nesaṁ "mayaṁ nikkhamāmā"ti sampajaññaṁ na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṁ vasena. Te hi mātukucchimhi paṭisandhiṁ gaṇhantāpi pajānanti, tattha vasantāpi pajānanti, nikkhamanakālepi pajānanti. Na hi te kammajavātā uddhaṁpāde adhosire katvā khipituṁ sakkonti, dve hatthe pasāritvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamantīti. **Ñāṇena paricchinditvā**ti pubbabhāge pañcamahāvilokanañāṇehi ceva "idāni cavāmī"ti cutiparicchindanañāṇena ca aparabhāge "idha mayā paṭisandhi gahitā"ti paṭisandhiparicchindanañāṇena ca paricchijja jānitvā.

Pañcannaṁ mahāpariccāgānaṁ, ñātatthacariyādīnañca satipi pāramiyā pariyāpannabhāve sambhāravisesabhāvadassanatthaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tattha aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

ime **pañca mahāpariccāgā.** Tatthāpi kāmaṁ aṅgapariccāgādayopi dānapāramīyeva, tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca mahāpariccāgānaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tato eva ca aṅgapariccāgatopi visuṁ nayanapariccāgaggahaṇaṁ, pariccāgabhāvasāmaññepi[1] rajjapariccāgaputtadārapariccāgaggahaṇañca kataṁ. Ñātīnaṁ atthacariyā **ñātatthacariyā,** sā ca kho karuṇāyanavasena. Tathā sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṁ vasena hitacariyā **lokatthacariyā.** Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭhānavasena, khandhāyatanādivasena, lakkhaṇattayāditīraṇavasena ca attano, paresañca tattha satipaṭṭhānena ñāṇacāro **buddhacariyā,** sā panatthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāravisesatādassanatthaṁ pana visuṁ gahaṇaṁ. **Buddhacariyānan**ti bahuvacananiddesena pubbayogapubbacariyādhammakkhānādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha gatapaccāgatavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṁ abhiññāsamāpattinipphādanaṁ **pubbayogo.** Dānādīsuyeva sātisayapaṭipatti **pubbacariyā.** "Yāva cariyāpiṭaka[2]saṅgahitā abhinīhāro **pubbayogo,** kāyādivivekavasena ekacariyā **pubbacariyā"**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṁsāranibbānesu ādīnavānisaṁsānañca vibhāvanavasena, sattānaṁ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattakathā **dhammakkhānaṁ. Koṭiṁ patvā**ti parapariyantaṁ paramukkaṁsaṁ pāpuṇitvā. **Satta mahādānānī**ti aṭṭhavassikakāle "hadayamaṁsādīnipi yācakānaṁ dadeyyan"ti ajjhāsayaṁ uppādetvā dinnadānaṁ, maṅgalahatthidānaṁ, gamanakāle dinnaṁ sattasattakamahādānaṁ, maggaṁ gacchantena dinnaṁ assadānaṁ, rathadānaṁ, puttadānaṁ, bhariyādānanti imāni satta mahādānāni[3] **datvā.**

"Idāneva me maraṇaṁ hotū"ti adhimuccitvā kālakaraṇaṁ **adhimuttikālakiriyā,** taṁ bodhisattānaṁyeva, na aññesaṁ. Bodhisattā kira dīghāyukadevaloke ṭhitā "idha ṭhitassa me bodhisambhārasambharaṇaṁ na sambhavatī"ti katvā tattha vāsato nibbindamānasā honti, tadā vimānaṁ pavisitvā akkhīni nimīletvā "ito uddhaṁ me jīvitaṁ nappavattatū"ti cittaṁ adhiṭṭhāya nisīdanti, cittādhiṭṭhānasamanantarameva maraṇaṁ hoti.

---

1. Pariccāgabhāvasāmaññenapi (?)
2. Khu 4. 385 piṭṭhe.
3. Khu 4. 392; Khu 6. 316 piṭṭhādīsu vitthāro.

pāramīdhammānañhi ukkaṁsappavattiyā tasmiṁ tasmiṁ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena, sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṁ adhippāyā samijjhanti. Citte, viya kammesu ca nesaṁ vasībhāvo, tasmā yattha upapannānaṁ pāramiyo sammadeva paribrūhanti. Vuttanayena kālaṁ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi amhākaṁ mahāsatto imasmiṁyeva kappe nānājātīsu aparihīnajjhāno kālaṁ katvā brahmaloke nibbatto, appakameva kālaṁ tattha ṭhatvā tato cavitvā manussaloke nibbatto, pāramīsambharaṇapasuto ahosi. Tena vuttaṁ "bodhisattānaṁyeva, na aññesan"ti. **"Ekena attabhāvena antarena pāramīnaṁ sabbaso pūritattā"**ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma nāhosīti dasseti. Apica tattha yāvatāyukaṭṭhānaṁ[1] carimabhave anekamahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya, buddhabhūtassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhuppatti viya ca "ito paraṁ mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavanaṁ nāma natthī"ti ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṁ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānī**ti cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvā**ti ettha amilātaggahaṇeneva tāsaṁ mālānaṁ vaṇṇasampadāyapi gandhasampadāyapi sobhāsampadāyapi avināso dassitoti daṭṭhabbaṁ. Bāhirabbhantarānaṁ rajojallānaṁ lepassapi abhāvato devānaṁ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṁ parisuddhappabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **"vatthesupi eseva nayo"**ti. **Neva sītaṁ na uṇhan**ti yassa sītassa paṭikāravasena adhikaṁ seviyamānaṁ uṇhaṁ, sayameva vā kharataraṁ hutvā abhibhavantaṁ sarīre sedaṁ uppādeyya, tādisaṁ neva sītaṁ, na uṇhaṁ **hoti. Tasmiṁ kāle**ti yathāvuttamaraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenā**ti chinnasuttāya āmuttamuttāvaliyā nipatantā muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā. **Sedā**ti sedadhārā **muccanti.** Dantānaṁ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṁ.** Kesānaṁ palitabhāvo **pāliccaṁ. Ādi**-saddena valittacataṁ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti,** na pana

1. Yāvatāyukaṁ adhiṭṭhānaṁ (Ka)

khaṇḍiccapāliccādīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitā**ti anabhirati. Sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogānaṁ visesato duvijānanānaṁ upatiṭṭhahanato. **Nissasantī**ti uṇhaṁ nissasanti. **Vijambhantī**ti anabhirativasena vijambhanaṁ karonti.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā sampatijātā "kīdisena puññakammena idha nibbattā"ti cintetvā "iminā nāma puññakammena idha nibbattā"ti jānanti, evaṁ atītabhave attanā kataṁ, aññadāpi vā ekaccaṁ puññakammaṁ jānantiyeva mahāpuññāti āha **"ye mahāpuññā"**ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikan**ti na niyyānāvahaṁ sattānaṁ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha **"tadā hi sattā ussannakilesā hontī"**ti. Etthāha—kasmā sammāsambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesūti? Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato, tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesaṁ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṁ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṁ, devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṁ buddhānubhāvaṁ devānubhāvato loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati "sammāsambuddho"ti nādhimuccati na sampasīdati, issaraguttaggāhaṁ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālādhiṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjantī**ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṁ tādisaggāhavinimocanatthañhi Buddhā Bhagavanto manussasugatiyaṁyeva uppajjanti, na devasugatiyaṁ. Manussasugatiyaṁ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṁ vuttadosānativattanato, dhammaveneyyānaṁ dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṁ dhātūnaṁ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṁ parinibbānato uddhaṁ sarīradhātuyo tiṭṭhanti. Manussaloke uppajjantāpi mahābodhisattā carimabhave manussabhāvassa pākaṭabhāvakaraṇāya pana dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi[1] na abhinikkhamantīti. Kiṁ vā

1. ...pāramitāpi (Ka)

etāya kāraṇacintāya "sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṁ manussabhūtānaṁyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānan"ti. Ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinīhāropi manussabhūtānaṁyeva ijjhati, na devabhūtānaṁ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpe eva uppajjanti, na sesadīpesu? Keci tāva āhu "yasmā pathaviyā nābhibhūtā, Buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā[1] Bodhimaṇḍabhūmi Jambudīpe eva, tasmā Jambudīpe eva uppajjantī"ti, tathā "itaresampi avijahitaṭṭhānānaṁ tattheva labbhanato"ti. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti—yasmā purimabuddhānaṁ, Mahābodhisattānaṁ, Paccekabuddhānañca nibbattiyā Sāvakabodhisattānaṁ sāvakabodhiyā abhinīhāro, sāvakapāramiyā sambharaṇaṁ, paripācanañca Buddhakhettabhūte imasmiṁ cakkavāḷe Jambudīpe eva ijjhati, na aññattha, veneyyānaṁ vinayanattho ca Buddhuppādoti aggasāvakamahāsāvakādi[2] veneyyavisesāpekkhāya etasmiṁ jambudīpe eva Buddhā nibbattanti, na sesadīpesu, ayañca nayo sabbaBuddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇoti. Tesaṁ uttamapurisānaṁ tattheva uppatti sampatticakkānaṁ viya aññamaññūpanissayato aparāparaṁ vattatīti daṭṭhabbaṁ, eteneva imaṁ cakkavāḷaṁ majjhe katvā iminā saddhiṁ cakkavāḷānaṁ dasasahassasseva khettabhāvo dīpito ito aññassa Buddhānaṁ uppattiṭṭhānassa tepiṭake Buddhavacane anupalabbhanato. Tenāha **"tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṁ passī"**ti. Iminā nayena desaniyāmepi kāraṇaṁ nīharitvā vattabbaṁ.

Idāni ca khattiyakulaṁ lokasammataṁ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. **"Rājā pitā bhavissatī"ti kulaṁ passi** pituvasena kulassa niddisitabbato.

"Dasannaṁ māsānaṁ upari satta divasānī"ti passi, tena attano antarāyābhāvaṁ aññāsi. Tassā ca tusitabhave dibbasampattipaccanubhavanaṁ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṁ pana tā devatā tadā Bodhisattassa pūritapāramibhāvaṁ, kathañcassa Buddhabhāvaṁ jānantīti?

---

1. Buddhabhāvamahā-acalaṭṭhānabhūtā (Ka)
2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

mahesakkhānaṁ devatānaṁ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi Bhagavato dhammadānasaṁvibhāge anekavāraṁ dasasahassacakkavāḷadevatāsannipāto ahosi.

"Cavāmī"ti jānāti cuti-āsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṁviditattā. **Cuticittaṁ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṁ cutūpapātañāṇassapi avisayova. **Paṭisandhicitte**pi eseva nayo. **Āvajjanapariyāyo**ti āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṁ āvajjitamattena ārammaṇaṁ nicchinituṁ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṁ dutiyaṁ, tatiyañca āvajjitvā nicchayati. Āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha **"dutiyatatiyacittavāre eva jānissatī"**ti. Cutiyā puretaraṁ katipayacittavārato paṭṭhāya "maraṇaṁ me āsannan"ti jānanato **"cutikkhaṇepi cavāmīti jānātī"**ti vuttaṁ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṁ na jānāti.** Nikantiyā uppattito parato **"asukasmiṁ me ṭhāne paṭisandhi gahitā"ti jānāti. Tasmiṁ kāle**ti paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassilokadhātu kampatī**ti ettha kampanakāraṇaṁ heṭṭhā Brahmajālavaṇṇanāyaṁ[1] vuttameva. Atthato panettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato Mahāparinibbānavaṇṇanāyaṁ[2] āgamissati. Mahākāruṇikā Buddhā Bhagavanto sattānaṁ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṁ somanassikāva hontīti tesaṁ paṭhamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**[3] vuttaṁ. Mahāsivatthero pana yadipi mahākāruṇikā Buddhā Bhagavanto sattānaṁ hitasukhavidhānatapparāva, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjhupekkhanabahulāti pañcamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divase**ti navamito sattame divase āsaḷhipuṇṇamāyaṁ. **Idaṁ supinan**ti idāni vuccamānākāraṁ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṁ** pana "anotattadahaṁ netvā ekamantaṁ aṭṭhaṁsu. Atha nesaṁ deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṁ

---

1. Dī-Ṭī 1. 187 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 148 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭṭha 2. 23; Abhi-Ṭṭha 1. 307; Ma-Ṭṭha 4. 124 piṭṭhesu.

nhāpetvā"ti[1] vuttaṁ. Tattha **nesaṁ deviyo**ti mahārājūnaṁ deviyo. **Caritvā**ti gocaraṁ caritvā.

Haritūpalittāyāti haritena gomayena kataparibhaṇḍāya. **"So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatī"**ti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṁ. **"Sace agāraṁ ajjhāvasissatī"**ti-ādi pana devatāviggahena tamatthaṁ yāthāvato pavedesuṁ.

Dhammatāti ettha **dhamma**-saddo "jātidhammānaṁ bhikkhave sattānan"ti-ādīsu[2] viya pakatipariyāyo, dhammo eva **dhammatā** yathā devo eva devatāti āha **"ayaṁ sabhāvo"**ti, ayaṁ pakatīti attho. Svāyaṁ sabhāvo atthato tathā niyatabhāvoti āha **"ayaṁ niyāmoti vuttaṁ hotī"**ti. Niyāmo pana bahuvidhoti te sabbe atthuddhāranayena uddharitvā idhādhippetaniyāmameva dassetuṁ **"niyāmo ca nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha kammānaṁ niyāmo **kammaniyāmo.** Esa nayo utuniyāmādīsu tīsu. Itaro pana dhammo eva niyāmo **dhammaniyāmo,** dhammatā.

Kusalassa kammassa. **Nisento** tikhiṇaṁ karonto.

Arūpādibhūmibhāgavisesavasena utuvisesadassanato utuvisesena sijjhamānānaṁ rukkhādīnaṁ pupphaphalādiggahaṇaṁ **"tesu tesu janapadesū"**ti visesetvā vuttaṁ. **Tasmiṁ tasmiṁ kāle**ti tasmiṁ tasmiṁ vasantādikāle.

Madhurato bījato **tittato** bījatoti yojanā.

18. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti "okkamatī"ti vuttanti āha **"okkanto hotīti ayamevattho"**ti. **Evaṁ hotī**ti evaṁ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyatāya. Tathā ca vuttaṁ "paṭisandhicittaṁ na jānātī"ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā **appamāṇo.** Ativiya samujjalanabhāvena **uḷāro. Devānubhāvan**ti devānaṁ pabhānubhāvaṁ. Devānañhi pabhaṁ so

---

1. Ma-Ṭṭha 4. 124 piṭṭhe.
2. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

obhāso abhibhavati, na tesaṁ ādhipaccaṁ. Tenāha **“nivatthavatthassā”**ti-ādi.

Lokānaṁ lokadhātūnaṁ antaro vivaro **lokantaro,** so eva itthiliṅgavasena **“lokantarikā”**ti vutto. Rukkhagacchādinā kenaci na haññantīti **aghā,** asambādhā. Tenāha **“niccavivaṭā”**ti. **Asaṁvutā**ti heṭṭhā, upari ca kenaci na pihitā. Tena vuttaṁ **“heṭṭhāpi appatiṭṭhā”**ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṁvutā lokantarikā, evaṁ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṁ abhāvato asaṁvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkhuviññāṇaṁ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tenobhāsena aññamaññaṁ sañjānantī”ti vuttaṁ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṁ pubbavidehavāsīnaṁ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṁ uggamanavasena, evaṁ sesadīpesupīti āha **“ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyantī”**ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārena paññāyantīti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṁ. **Pabhāya nappahontī**ti attano pabhāya obhāsituṁ anabhisambhunanti. Yugandharapabbatappamāṇe ākāse vicaraṇato **“cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicarantī”**ti vuttaṁ.

Vāvaṭāti khādanatthaṁ gaṇhituṁ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivattitvā. **Chijjitvā**ti mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgachedanena vā chijjitvā. **Accantakhāre**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṁ kappasaṇṭhahana-udakasampattikaramahāmeghavuṭṭhaṁ pathavisandhārakaṁ kappavināsaka-udakaṁ viya khāraṁ bhavituṁ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesaṁ vā pāpakammabalena petānaṁ udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṁ **“accantakhāre udake”**ti.

Ekayāgupānamattampīti pattādibhājanagataṁ yāguṁ gaḷoci-ādi-uddharaṇiyā gahetvā pivanamattampi kālaṁ. **Samantato**ti sabbabhāgato chappakārampi.

19. **Catunnaṁ mahārājānaṁ vasenā**ti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmaññena.

Yathāvihāranti yathāsakaṁ vihāraṁ.

20. **Pakatiyā**ti attano pakatiyā **eva.** Tenāha **"sabhāvenevā"**ti. Parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā **sīlasampannā. Bodhisattamātāpī**ti amhākaṁ Bodhisattamātāpi. **Kāladevilassā**ti yathā kāladevilassa santike aññadā gaṇhāti, bodhisatte pana -pa- sayameva sīlaṁ aggahesi, tathā Vipassībodhisattamātāpīti adhippāyo.

21. **"Manussesū"**ti idaṁ pakaticārittavasena vuttaṁ "manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṁ uppajjeyyā"ti. Bodhisattassa mātuyā pana devesupi tādisaṁ cittaṁ nuppajjateva. Yathā Bodhisattassa ānubhāvena Bodhisattamātu purisādhippāyacittaṁ nuppajjati, evaṁ tassānubhāveneva sā kenaci purisena anabhibhavinīyāti āha **"pādā na vahanti dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī"**ti.

22. Pubbe "kāmaguṇūpasañhitaṁ cittaṁ nuppajjatī"ti vuttaṁ, puna "pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī"ti ca vuttaṁ, kathamidaṁ aññamaññaṁ na virujjhatīti āha **"pubbe"**ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepo**ti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha **"purisādhippāyavasenā"**ti. **Ārammaṇapaṭilābho**ti rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

23. **Kilamatho**ti khedo, kāyassa garubhāvakathinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. "Tirokucchigataṁ passatī"ti vuttaṁ, kadā paṭṭhāya passatīti āha **"kalalādikālaṁ atikkamitvā"**ti-ādi. Dassane payojanaṁ sayameva vadati. Tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttena** daharena mandena uttānaseyyakena **saddhiṁ. "Yaṁ taṁ mātū"**ti-ādi pakaticārittavasena vuttaṁ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṁ Bodhisattagabbho parihāraṁ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā Bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṁ pariharati. **Sukhavāsatthan**ti bodhisattassa sukhavāsatthaṁ. **Puratthābhimukho**ti

mātu purimabhāgābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṁ, bāhirañca kāraṇaṁ dassetuṁ **"pubbe katakamman"**ti-ādi vuttaṁ. **Assā**ti deviyā. **Vatthun**ti kucchiṁ. Phalika-abbhapaṭalādino viya Bodhisattamātukucchitacassa patanubhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā Bodhisattamātā kucchigataṁ Bodhisattaṁ passati, kimevaṁ Bodhisattopi mātaraṁ, aññañca purato ṭhitaṁ rūpagataṁ passati, noti āha **"Bodhisatto panā"**ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi, āloke ca na passatīti āha **"na hi antokucchiyaṁ cakkhuviññāṇaṁ uppajjatī"**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjassa samannāhārassa abhāvato.

24. Yathā aññā itthiyo vijātappaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, Bodhisattamātu pana Bodhisatte kucchigate tassa vijāyananimittaṁ, na koci rogo uppajjati, kevalaṁ āyuparikkhayeneva kālaṁ karoti, svāyamattho heṭṭhā vutto eva. **"Bodhisattena vasitaṭṭhānañhī"**ti-ādi tassa kāraṇavacanaṁ. **Aññesaṁ aparibhogan**ti aññehi na paribhuñjitabbaṁ, na paribhogayogyanti attho. Tathā sati Bodhisattapitu aññāya aggamahesiyā bhavitabbaṁ, tathāpi bodhisattamātari dharantiyā ayujjamānakanti āha **"na ca sakkā"**ti-ādi. **Apanetvā**ti aggamahesiṭhānato nīharitvā. Attani chandarāgavaseneva bahiddhā ārammaṇapariyesanāti visayinisārāgo sattānaṁ visayesu sārāgassa balavakāraṇanti dassento āha **"sattānaṁ attabhāve chandarāgo balavā hotī"**ti. **Anurakkhituṁ na sakkotī**ti sammā gabbhaparihāraṁ nānuyuñjati. Tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṁ hotī**ti gabbhāsayo visuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse Bodhisattagabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṁ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato. Itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana Bodhisattassa ānubhāveneva vūpasamati.

25. **Sattamāsajāto**ti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya.

Aṭṭhamāsajāto kāmaṁ sattamāsajātato buddhivayavā, ekacce pana cammapadesā vuddhiṁ pāpuṇantā ghaṭṭanaṁ na sahanti, tena so **na jīvati.** "Sattamāsajātassa pana na tāva te jātā"ti vadanti.

27. **Devā paṭhamaṁ paṭiggaṇhantī**ti "lokanāthaṁ mahāpurisaṁ sayameva paṭhamaṁ paṭiggaṇhāmā"ti sañjātagāravabahumānā attano pītiṁ pavedentā **khīṇāsavā suddhā vāsabrahmāno ādito paṭiggaṇhanti. Sūtivesan**ti sūtijagganadhātivesaṁ. **Eke**ti abhayagirivāsino. **Macchakkhisadisaṁ** chavivasena. **Aṭṭhāsi** na nisīdi, na nipajji vā. Tena vuttaṁ "ṭhitāva bodhisattaṁ bodhisattamātā vijāyatī"ti. Niddukkhatāya **ṭhitā** eva hutvā **vijāyati.** Dukkhassa hi balavabhāvato taṁ dukkhaṁ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti.

28. **Ajinappaveṇiyā**ti ajinacammehi sibbitvā katapaveṇiyā. **Mahātejo**ti mahānubhāvo. **Mahāyaso**ti mahāparivāro, vipulakittighoso ca.

29. **Bhaggavibhaggā**ti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā, vibhaggā viya ca hutvā, tena nesaṁ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvā**ti gabbhāsaye, yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā, yato "dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisan"ti vuttaṁ. **Udakenā**ti gabbhāsayagatena udakena. **Amakkhitova nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasseva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvato paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṁ ṭhānaṁ pubbepi visuddhaṁ[1] visesato paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṁ vāyantaṁ tiṭṭhati.

Udakavaṭṭiyoti udakakkhandhā.

31. **Muhuttajāto**ti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāne**ti anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevā**ti taṁ ṭhānaṁ upagatāni eva. **Anekasākhan**ti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṁ. **Sahassamaṇḍalan**ti tesaṁ upariṭṭhitaṁ anekasahassamaṇḍalahīrakaṁ. **Marū**ti devā. **Na kho panevaṁ daṭṭhabbaṁ** padavītihārato pageva

---

1. Taṁ ṭhānaṁ visuddhaṁ (?)

disāvilokanassa katattā. Tenāha **"mahāsatto hī"**ti-ādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni **ahesuṁ. Sadisopi natthī**ti tumhākaṁ idaṁ vilokanaṁ visiṭṭhe passituṁ **"idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro"**ti āhaṁsu. **Aggo**ti padhāno, kena panassa padhānatāti āha **"guṇehī"**ti. **Paṭhama**-saddo cettha padhānapariyāyo. Bodhisattassa pana padhānatā anaññasādhāraṇāti āha **"sabbapaṭhamo"**ti, sabbapadhānoti attho. **Etassevā**ti aggasaddasseva. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā ca vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassanādinā. Mahesakkhānañhi devānaṁ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahosīti, itare pana tesaṁ vacanaṁ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṁsu. Paripākagatapubbahetusaṁsiddhāya dhammatāya codiyamāno **imasmiṁ -pa- byākāsi.**

Jātamattasseva Bodhisattassa ṭhānādīni yesaṁ visesādhigamānaṁ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento **"ettha cā"**ti-ādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṁ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṁ** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena gamanassa pubbanimittaṁ. Tena hi bhagavā sadevakassa lokassa abhibhūto, kenaci anabhibhūto ahosi. Tenāha **"mahājanaṁ ajjhottharitvā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittan"**ti. Tathā sattapadagamanaṁ sattapadabojjhaṅgasampanna-ariyamaggagamanassa. Suvisuddhasetacchattadhāraṇaṁ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa. Pañcarājakakudhabhaṇḍasamāyogo pañcavidhavimuttiguṇasamāyogassa. Anāvaṭadisānuvilokanaṁ anāvaṭañāṇatāya. "Aggohamasmī"ti-ādinā achambhitavācābhāsanaṁ kenaci avibandhanīyatāya appavattiyassa saddhammacakkappavattanassa. "Ayamantimā jātī"ti āyatiṁ jātiyā abhāvakittanā anupādi -pa- pubbanimittanti veditabbaṁ tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṁ taṁ nimittaṁ abyabhicārīti katvā. **Na āgato**ti imasmiṁ sutte, aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā na āgato. **Āharitvā**ti tasmiṁ tasmiṁ sutte, aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā **dīpetabbo.**

“Dasasahassilokadhātu kampī”ti idaṁ satipi idha pāḷiyaṁ āgatatte vakkhamānānaṁ acchariyānaṁ mūlabhūtaṁ dassetuṁ vuttaṁ, evaṁ aññampi evarūpaṁ daṭṭhabbaṁ. **Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyo**ti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṁ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. “Andubandhanādīni taṅkhaṇe eva chajjitvā puna pākatikāneva honti, tathā jaccandhādīnaṁ cakkhusotādīni tathārūpakammapaccayā tasmiṁyeva khaṇe uppajjitvā tāvadeva vigacchantī”ti vadanti. Chijjiṁsūti ca pādesu bandhaṭṭhānesu chijjiṁsu. **Vigacchiṁsū**ti vūpasamiṁsu. **Ākāsaṭṭhakaratanāni** nāma taṁ taṁ vimānagatamaṇiratanādīni. Sakatejo **bhāsitānī**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsitāni **ahesuṁ. Nappavattī**ti na sannipāto. **Na vāyī**ti kharo vāto na vāyi. Mudusukho pana sattānaṁ sukhāvahovāyi. **Pathavigatā ahesuṁ** uccaṭṭhāneṭhātuṁ avisahantā. **Utusampanno**ti anuṇhāsītatāsaṅkhātena utunā sampanno. Apphoṭanaṁ vuccati bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddo, atthato pana vāmahatthaṁ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṁ. Mukhena usseḷanaṁ saddassa muñcanaṁ seḷanaṁ. Ekaddhajamālā ahosi nirantaraṁ dhajamālāsamodhānagatāya. Na kevalañca etāni eva, atha kho aññānipi “vicittapupphasugandhapupphavassadevo pavassi, sūriye dissamāne[1] eva tārakā obhāsiṁsu, acchaṁ vippasannaṁ udakaṁ pathavito ubbhijji, bilāsayā ca tiracchānā āsayato nikkhamiṁsu, rāgadosamohāpi tanubhaviṁsu pathaviyaṁ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṁ āpāthamagamaṁsu, sattānaṁ cutūpapātā nāhesun”ti evamādīni yāni mahābhinīhārasamaye uppannāni dvattiṁsapubbanimittāni, tāni anavasesato tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṁ pubbanimittabhāvo veditabbo. Na kevalaṁ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṁ** sabbassa ñeyyassa, titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṁyeva imasmiṁyeva **ekacakkavāḷe sannipāto** kenaci anussāhitānaṁyeva **ekappahāreneva sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṁ. Paṭhamaṁ devatānaṁ paṭiggahaṇaṁ** dibbavihārapaṭilābhassa, **pacchā manussānaṁ paṭiggahaṇaṁ** tattheva ṭhānassa

1. Dibbamāne (Ma-Ṭṭha 3 Ṭīkāyaṁ)

niccalasabhāvato āneñjavihārapaṭilābhassa **pubbanimittaṁ. Vīṇānaṁ sayaṁ vajjanaṁ** parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṁ. Bherīnaṁ vajjanaṁ** cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṁ. Andubandhanādīnaṁ chedo** mānavinibandhabhedanassa **pubbanimittaṁ. Mahājanassa rogavigamo** tasseva sakalavaṭṭadukkharogavigamabhūtassa saccapaṭilābhassa pubbanimittaṁ. "Mahājanassā"ti padaṁ "mahājanassa dibbaccakkhupaṭilābhassa, mahājanassa dibbasotadhātupaṭilābhassā"ti-ādinā tattha tattha ānetvā sambandhitabbaṁ. Iddhipādabhāvanāvasena sātisayañāṇajavasampattisiddhīti āha **"pīṭhasappīnaṁ javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittan"**ti. **Supaṭṭanasampāpuṇanaṁ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittaṁ.** Atthādi-anurūpaṁ atthādīsu sampaṭipattibhāvato. **Ratanānaṁ sakatejobhāsitattaṁ yaṁ lokassa dhammobhāsaṁ dassessati,** tena **tassa** sakatejobhāsitattassa pubbanimittaṁ.

Catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṁ tassa sabbaso veravūpasamanato. **Ekādasa-agginibbāpanassa pubbanimittaṁ** dunnibbāpanannibbānabhāvato. Ñāṇālokādassanassa pubbanimittaṁ anāloke ālokadassanabhāvato. **Nibbānarasenā**ti kilesānaṁ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassā**ti sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa, tañca kho amadhurassa lokassa sabbaso madhurabhāvāpādanena. **Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassa pubbanimittaṁ** sabbaso diṭṭhigatavātāpanayanavasena. Ākāsādi-appatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṁ pahāya **sakuṇānaṁ pathavigamanaṁ** tādisaṁ micchāgāhaṁ pahāya sattānaṁ pāṇehi **ratanattayasaraṇagamanassa pubbanittaṁ. Bahujanakantatāyā**ti candassa viya bahujanassa kantatāya. **Sūriyassa uṇhasīta vivajjita-utusukhatā** pariḷāhavivajjita **kāyikacetasikasukhappattiyā pubbanimittaṁ. Devatānaṁ apphoṭanādīhi kīḷanaṁ** pamoduppatti bhavantagamanena, dhammasabhāvabodhanena ca udānavasena pamodavibhāvanassa **pubbanimittaṁ. Dhammavegavassanassā**ti desanāñāṇavegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittaṁ.** Kāyagatāsativasena laddhaṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā uppāditamagga phalasukhānubhavo kāyagatāsati-amatapaṭilābho, tassa pana kāyassāpi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīḷanābhāvo pubbanimittaṁ

vutto. Aṭṭhakathāyaṁ pana khudaṁ, pipāsañca bhinditvā vuttaṁ. Tattha pubbanimittānaṁ bhedo visesasāmaññavibhāgena, gobalībaddañāyena ca gahetabbo. "Sayamevā"ti padaṁ "aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassā"ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṁ. **Bharitabhāvassā**ti paripuṇṇabhāvassa. "**Ariyaddhajamālāmālitāyā**ti kāsāyaddhajamālāvantatāyā"ti keci, sadevakassa lokassa pana ariyamaggabojjhaṅgaddhajamālāhi mālibhāvassa **pubbanimittaṁ.** Yaṁ panettha anuddhaṭaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Etthāti "sampatijāto"ti-ādinā āgate imasmiṁ vāre. Vissajjitova, tasmā amhehi idha apubbaṁ vattabbaṁ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṁ gacchantopi mahāsatto ākāsena gacchanto viya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṁ dhammatāti idaṁ niyativādavasena kathanaṁ. Pubbe purimajātīsu tādisassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṁ pubbekatakammavādavasena kathanaṁ. Imesaṁ sattānaṁ upari īsanasīlatāya yathāsakaṁ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṁ attano phalassa nibbattanaṁ mahāpurisopi sadevakaṁ lokaṁ abhibhavituṁ samatthena uḷārena puññakammena nibbattito, tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṁ nimmānaviseso, yadidaṁ mahānubhāvatā, yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṁ issaranimmānavasena kathanaṁ. Evaṁ taṁ taṁ bahulaṁ vatvā kiṁ imāya pariyāyakathāyāti avasāne ujukameva byākari. Sampatijāto pathaviyaṁ kathaṁ padasā gacchati, evaṁ mahānubhāvo ākāsena maññe gacchatīti parikappanavasena ākāsena gacchanto viya ahosi. Sīghataraṁ pana sattapadavītihārena gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahosi. Acelakabhāvo, khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa na anucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena alaṅkatapaṭiyatto viya, soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṁ. Mahāsattassa puññānubhāvena tadā tathā-upaṭṭhānamattamevetanti. **Pacchā bāladārakova ahosi, na tādiso**ti buddhabhāvānucchavikassa Bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **parisā cassa** byākaraṇena **buddhena viya -pa- attamanā ahosi.**

Sabbadhammatāti sabbā soḷasavidhāpi yathāvuttā dhammatā **sabbabodhisattānaṁ hontīti veditabbā** puññañāṇasambhāradassanena nesaṁ ekasadisattā.

Dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. **Dukūlacumbaṭake**ti daharassa nipajjanayogyatāvasena paṭisaṁhaṭadukūlasukhume. "Khattiyo brāhmaṇo"ti evamādi **jāti.** "Koṇḍañño gotamo"ti evamādi **gottaṁ.** "Poṇikā cikkhallikā sākiyā koḷiyā"ti evamādi **kulapadeso. Ādi-**saddena rūpissariyaparivārādisabbasampattiyo saṅgaṇhāti. Mahantassāti vipulassa, uḷārassāti attho. **Nipphattiyo**ti siddhiyo. Gantabbagatiyāti gati-saddassa kammasādhanataṁ āha. Upapajjanavasena hi sucaritaduccaritehi gantabbāti **gatiyo**, upapattibhavaviseso. Gacchati yathāruci pavattattīti **gati,** ajjhāsayo. **Paṭisaraṇe**ti parāyaṇe avassaye. Sabbasaṅkhatavisaṁyuttassa hi arahato nibbānameva taṁpaṭisaraṇaṁ. **Tyāhan**ti te ahaṁ.

Dasavidhe kusaladhamme, agarahite ca rājadhamme[1] niyuttoti dhammiko. Tena ca dhammena sakalaṁ lokaṁ rañjetīti dhammarājā. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṁ adhigacchati na adhammena, tasmā vuttaṁ **"dhammena laddharajjattā dhammarājā"**ti. Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya **caturantā** nāma tattha tattha dīpe mahāpathavīti āha **"puratthima -pa- issaro"**ti. **Vijitāvī**ti vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa, paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayi, vijetvā ṭhitoti attho. Kāmaṁ cakkavattino kenaci yuddhaṁ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā "vijitasaṅgāmo"ti vuttaṁ. Janapadova catubbidha-acchariyadhammādisamannāgate asmiṁ rājini thāvariyaṁ kenaci asaṁhāriyaṁ daḷhaṁ bhattabhāvaṁ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṁ thirabhāvaṁ pattoti janapadatthāvariyappatto. Manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā parasāhasakāritāya sāhasikā.

Ratijananaṭṭhenāti atappakapītisomanassuppādanena. Saddatthato pana rametīti **ratanaṁ.** "Aho manoharan"ti citte kattabbatāya

1. Khu 6. 97 piṭṭhe Jātake vitthāro.

cittīkataṁ. “Svāyaṁ cittīkāro tassa pūjanīyatāyā”ti cittīkatanti pūjanīyanti atthaṁ vadanti. Mahantaṁ vipulaṁ aparimitaṁ mūlaṁ agghatīti **mahagghaṁ**. Natthi etassa tulā upamāti **atulaṁ**, asadisaṁ. Kadāci eva uppajjanato dukkhena laddhabbattā **dullabhadassanaṁ.** Anomehi uḷāraguṇeheva sattehi paribhuñjitabbato anomasattaparibhogaṁ. Idāni nesaṁ cittīkatādi-atthānaṁ savisesaṁ cakkaratane labbhamānataṁ dassetvā itaresupi te atidisituṁ **“cakkaratanassa cā”**ti-ādi āraddhaṁ. **Aññaṁ devaṭṭhānaṁ nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattipaṭilābhahetuto, sattānañca yathicchitatthapaṭilābhahetuto. **Aggho natthi** ativiya uḷārasamujjalasattaratanamayattā, acchariyabbhutamahānubhāvatāya ca. Yadaggena mahagghaṁ, tadaggena **atulaṁ.** Sattānaṁ pāpajigucchanena vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo Buddhuppādāraho, tādise eva cakkavattīnampi sambhavoti āha “yasmā ca panā”ti-ādi. Upamāvasena cetaṁ vuttaṁ, upamopameyyānañca na accantameva sadisatā. Tasmā yathā Buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā cakkavattino, evaṁ santepi cakkavattivattaparipūraṇassāpi dukkarabhāvatopi dullabhuppādāye vāti, iminā dullabhuppādatāsāmaññena tesaṁ dullabhadassanatā vuttāti veditabbaṁ. Kāmaṁ cakkaratanānubhāvena sijjhamāno guṇo cakkavattiparivārasādhāraṇo, tathāpi “cakkavattī eva naṁ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjatī”ti vattabbataṁ arahati tadatthaṁ uppajjanatoti dassento **“tadetan”**ti-ādimāha. Yathāvuttānaṁ pañcannaṁ, channampi vā atthānaṁ itararatanesupi labbhanato **“evaṁ sesānipī”**ti vuttaṁ. Hatthi-assapariṇāyakaratanehi ajitavijayato, cakkaratanena ca parivārabhāvena, sesehi paribhogūpakaraṇabhāvena samannāgato. Hatthi-assamaṇi-itthiratanehi paribhogūpakaraṇabhāvena sesehi parivārabhāvenāti yojanā.

Catunnaṁ mahādīpānaṁ sirivibhavanti tattha laddhaṁ sirisampattiñceva bhogasampattiñca. Tādisamevāti “purebhattamevā”ti-ādinā vuttānubhāvameva. Yojanappamāṇaṁ padesaṁ byāpanena yojanappamāṇaṁ andhakāraṁ. Atidīghatādi **chabbidhadosaparivajjitaṁ.**

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha **“abhīrukā”**ti. **Aṅgan**ti kāraṇaṁ. Yena kāraṇena “vīrā”ti vucceyyuṁ, taṁ **vīraṅgaṁ.** Tenāha

"vīriyassetaṁ nāman"ti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato **"cakkavāḷapabbataṁ sīmaṁ katvā ṭhitasamuddapariyantan"**ti vuttaṁ. "Adaṇḍenā"ti imināva dhanadaṇḍassa, sarīradaṇḍassa, ca akaraṇaṁ vuttaṁ. **"Asatthenā"**ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"ye katā parādhe"**ti-ādi vuttaṁ. **Vuttappakāran**ti sāgarapariyantaṁ.

"Rañjanaṭṭhena **rāgo,** taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā"**ti pavatti-ākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanaṭṭho ekantiko. Yathāha "andhatamaṁ tadā hoti, yaṁ rāgo sahate naran"ti[1], "taṇhāchadanachāditā"ti[2] ca. Iminā nayena dosādīnampi chadanaṭṭho vattabbo. **Kilesa**ggahaṇena vicikicchādayo sesakilesā vuttā. Yasmā te sabbe pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṁ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṁ nivārenti, tasmā te "chadanā, chadā"ti ca vuttā. **Vivaṭṭacchadā**ti **ca** okārassa ākāraṁ katvā niddeso.

35. **Tāsan**ti dvinnampi nipphattīnaṁ. **Nimittabhūtānī**ti ñāpakakāraṇabhūtāni. Tathā hi lakkhīyati mahāpurisabhāvo etehīti **lakkhaṇāni.** Ṭhānagamanādīsu bhūmiyaṁ suṭṭhu samaṁ patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo.** Taṁ panassa suppatiṭṭhitapādataṁ byatirekamukhena vibhāvetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **aggatalan**ti aggapādatalaṁ. **Paṇhī**ti paṇhitalaṁ. **Passan**ti pādatalassa dvīsu passesu ekekaṁ, ubhayameva vā pariyantaṁ passaṁ. **"Assa panā"**ti-ādi anvayato atthavibhāvanaṁ. **Suvaṇṇapādukatalamiva** ujukaṁ nikkhipiyamānaṁ. **Ekappahārenevā**ti ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṁ pādatalaṁ bhūmiṁ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṁ pādatalaṁ bhūmito uṭṭhahatīti yojanā. **Tasmā ayaṁ suppatiṭṭhitapādo**ti nigamanaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ anupubbaninnādi-acchariyabbhutaṁ nissandaphalaṁ, taṁ parato **Lakkhaṇasuttavaṇṇanāyaṁ**[3] āvi bhavissatīti.

Nābhi dissatīti lakkhaṇacakkassa nābhi parimaṇḍalasaṇṭhānā suparibyattā hutvā dissati, labbhatīti adhippāyo. **Nābhiparicchinnā**ti tassaṁ nābhiyaṁ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭo**ti

1. Khu 10. 12, 32 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 172 piṭṭhe Udāne. 3. Dī-Ṭṭha 3. 102 piṭṭhe.

pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṁ nābhimukhe ṭhapetabbaparikkhepa paṭṭo, tappaṭicchanno ida adhippeto. **Nemimaṇikā**ti nemiyaṁ āvalibhāvena ṭhitamaṇikālekhā. **Sambahulavāro**ti bahuvidhalekhaṅgavibhāvana vāro. Sattīti āvudhasatti. **Sirivaccho**ti siri-aṅgā. **Nandī**ti dakkhiṇāvattaṁ. Sovattikoti sovatti-aṅgo. Vaṭaṁsakoti āveḷaṁ. **Vaḍḍhamānakan**ti purimahādīsu dīpaṅkaṁ. **Morahatthako**ti morapiñchakalāpo, morapiñchapaṭisibbito vā bījanīviseso. **Vāḷabījanī**ti cāmarivālaṁ. Siddhatthādi**puṇṇaghaṭapuṇṇapātiyo.** "Cakkavāḷo"ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṁ **"himavā sineru -pa- sahassānī**"ti vuttaṁ. **"Cakkavattirañño parisaṁ upādāyā"**ti idaṁ hatthiratanādīnampi tattha labbhamānabhāvadassanaṁ. Sabboti satti-ādiko yathāvutto aṅgaviseso **cakkalakkhaṇasseva parivāro**ti veditabbo.

"Āyatapaṇhī"ti idaṁ aññesaṁ paṇhito dīghataṁ sandhāya vuttaṁ, na pana atidīghatanti āha **"paripuṇṇapaṇhī"**ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṁ paripuṇṇaṁ nāma hoti, taṁ byatirekamukhena dassetuṁ "yathā hī"ti-ādi vuttaṁ. **Āraggenā**ti maṇḍalāya sikhāya. **Vaṭṭetvā**ti yathā suvaṭṭaṁ hoti, evaṁ vaṭṭetvā. **Rattakambalageṇḍukasadisā**ti rattakambalamayageṇḍukasadisā.

"Makkaṭassevā"ti dīghabhāvaṁ, samatañca sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Niyyāsatelenā**ti chattiritaniyyāsādiniyyāsasammissena telena, yaṁ "surabhiniyyāsan"tipi vadanti. **Niyyāsatela**ggahaṇañcettha haritālavaṭṭiyā ghanasiniddhabhāvadassanatthaṁ.

Yathā satakkhattuṁ vihataṁ kappāsapaṭalaṁ sappimaṇḍe osāritaṁ ativiya mudu hoti, evaṁ mahāpurisassa hatthapādāti dassento **"sappimaṇḍe**"ti-ādimāha. **Talunā**ti sukhumālā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddha-aṅgulantaro**ti ekato sambaddha-aṅgulantaro na hoti. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇan**ti abbhantarato aṅgulipabbe ṭhitaṁ yavalakkhaṇaṁ. **Paṭivijjhitvā**ti taṁtaṁpabbānaṁ samānadesatāya aṅgulīnaṁ pasāritakālepi aññamaññaṁ vijjhitāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddhaṁ saṅkhā etesanti **ussaṅkhā,** pādā. **Piṭṭhipāde**ti piṭṭhipādasamīpe. **Tenā**ti piṭṭhipāde ṭhitagopphakabhāvena baddhā hontīti yojanā. Tayidaṁ "tenā"ti padaṁ uparipadadvayepi yojetabbaṁ "tena baddhabhāvena na yathāsukhaṁ parivaṭṭanti, tena yathāsukhaṁ naparivaṭṭanena gacchantānaṁ pādatalānipi na dissantī"ti. **Uparī**ti piṭṭhipādato dviti-aṅgulimattaṁ uddhaṁ, "caturaṅgulamattan"ti ca vadanti. Nigūḷhāni ca honti, na aññesaṁ viya paññāyamānāni. **Tenā**ti gopphakānaṁ upari patiṭṭhitabhāvena. **Assā**ti mahāpurisassa. Satipi desantarappavattiyaṁ niccaloti dassanatthaṁ **nābhi**ggahaṇaṁ. **"Adhokāyova iñjatī"**ti idaṁ purimapadassa kāraṇavacanaṁ. Yasmā adhokāyova iñjati, tasmā nābhito -pa- niccalo hoti. **"Sukhena pādā parivaṭṭantī"**ti idaṁ pana purimassa, pacchimassa ca kāraṇavacanaṁ. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā adhokāyova iñjati. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā puratopi -pa- pacchatoyevāti.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṁsā anukkamena uddhaṁ thūlā jaṅghā honti, tathā Mahāpurisassāpi, tasmā vuttaṁ **"eṇimigasadisajaṅgho"**ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṁsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha **"na ekato"**ti-ādi.

Etenāti "anonamanto"ti-ādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitajanā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya, **vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya, etena ṭhapetvā Sammāsambuddhaṁ, cakkavattinañca itare sattā khujjapakkhikā, vāmanapakkhikā cāti dasseti.

Kāmaṁ sabbāpi padumakaṇṇikā suvaṇṇavaṇṇāva, kañcanapadumakaṇṇikā pana pabhassarabhāvena tato sātisayāti āha **"suvaṇṇapadumakaṇṇikasadisehī"**ti. **Ohitan**ti samohitaṁ antogadhaṁ. Tathābhūtaṁ pana taṁ tena channaṁ hotīti āha **"paṭicchannan"**ti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha **"jātihiṅgulakenā"**ti-ādi, svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇa-saddoti adhippāyo. Paṭhamavikappaṁ

vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṁ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva
vaṇṇa-saddaṁ gahetvā dutiyavikappo vutto. Tasmā padadvayenāpi suniddhantasuvaṇṇasadisachavivaṇṇoti vuttaṁ hoti.

Rajoti sukhumarajo. **Jallan**ti malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha **"malaṁ vā"**ti. Yadi vivattati, kathaṁ nhānādīnīti āha **"hatthadhovanādīnī"**ti-ādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭanavasena pavattassa āvaṭṭassa ante.

Brahmuno sarīraṁ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggatanti āha **"brahmā viya ujugatto"**ti. Sā panāyaṁ ujugattatā avayavesu Buddhippattesu daṭṭhabbā, na daharakāleti vuttaṁ **"uggatadīghasarīro bhavissatī"**ti. **Itaresū**ti "khandhajāṇūsū"ti imesu **dvīsu ṭhānesu** namantā purato namantīti ānetvā sambandho. **Passavaṅkā**ti dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā. **Sūlasadisā**ti potthakarūpakaraṇe ṭhapitasūlapādasadisā.

Hatthapiṭṭhi-ādivasena satta sarīrāvayavā ussadā upacitamaṁsā etassāti **sattussado.** Aṭṭhikoṭiyo paññāyantīti yojanā. **Nigūḷhasirājālehī**ti lakkhaṇavacanametanti tena nigūḷha-aṭṭhikoṭīhītipi vuttameva hotīti. **Hatthapiṭṭhādīhī**ti ettha **ādi**-saddena aṁsakūṭakhandhakūṭānaṁ saṅgahe siddhe taṁ ekadesena dassento **"vaṭṭetvā -pa- khandhenā"**ti āha. **"Silārūpakaṁ viyā"**ti-ādinā vā nigūḷha-aṁsakūṭatāpi vibhāvitāyevāti daṭṭhabbaṁ.

Sīhassa pubbaddhaṁ sīhapubbaddhaṁ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṁ viya sakalo kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Tenāha **"sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo"**ti. **Sīhassevā**ti sīhassa viya. **Dussaṇṭhitavisaṇṭhito na hotī**ti duṭṭhu saṇṭhito, virūpasaṇṭhito ca na hoti, tesaṁ tesaṁ avayavānaṁ ayuttabhāvena, virūpabhāvena ca saṇṭhiti upagato na hotīti attho. **Saṇṭhantī**ti saṇṭhahanti. **Dīghehī**ti aṅgulināsādīhi. **Rassehī**ti gīvādīhi. **Thūlehī**ti

ūrubāhu-ādīhi. **Kisehī**ti kesalomamajjhādīhi. **Puthulehī**ti akkhihatthatalādīhi. **Vaṭṭehī**ti jaṅghahatthādīhi.

Satapuññalakkhaṇatāya **nānācittena puññacittena cittito** sañjātacittabhāvo "īdiso eva Buddhānaṁ dhammakāyassa adhiṭṭhānaṁ bhavituṁ yutto"ti dasapāramīhi **sajjito** abhisaṅkhato, "dānacittena puññacittenā"ti vā pāṭho, dānavasena, sīlādivasena ca pavattapuññacittenāti attho.

Dvinnaṁ koṭṭānaṁ antaranti dvinnaṁ piṭṭhibāhānaṁ vemajjhaṁ piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṁ paripuṇṇan**ti aninnabhāvena citaṁ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṁ. **Uggammā**ti uggantvā, aninnaṁ samatalaṁ hutvāti adhippāyo. Tenāha **"suvaṇṇaphalakaṁ viyā"**ti.

Nigrodho viya parimaṇḍaloti parimaṇḍalanigrodho viya parimaṇḍalo, "nigrodhaparimaṇḍalaparimaṇḍalo"ti vattabbe ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṁ katvā **"nigrodhaparimaṇḍalo"**ti vutto. Tenāha **"samakkhandhasākho nigrodho"**ti-ādi. Na hi sabbo nigrodho parimaṇḍaloti, parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti ekassa parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamattho labbhatīti āha **"nigrodho viya parimaṇḍalo"**ti. **Yāvatako assāti yāvatakvassa o**-kārassa **va**-kārādesaṁ katvā.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṁ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāḷiṅgasadiso**ti suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedaṁ rasaṁ gasanti anto pavesantīti rasaggasā rasaggasānaṁ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti **rasaggasaggī. Tenā**ti ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te batvābādhā honti.**

Hanūti sannissayadantādhārassa samaññā, taṁ bhagavato sīhassa hanu viya, tasmā Bhagavā **sīhahanu.** Tattha yasmā Buddhānaṁ rūpakāyassa, dhammakāyassa ca upamā nāma hīnūpamāva, natthi samānūpamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi hīnūpamāti dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmā mahāpurisassa heṭṭhimānurūpavaseneva uparimampi saṇṭhitaṁ, tasmā

vuttaṁ **“dvepi paripuṇṇānī”**ti, tañca kho na sabbaso parimaṇḍalatāya, atha kho tibhāgāvasesamaṇḍalatāyāti āha **“dvādasiyā pakkhassa candasadisānī”**ti. **Sallakkhetvā**ti attano lakkhaṇasatthānusārena upadhāretvā. Dantānaṁ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha **“ayapaṭṭakena chinnasaṅkhapaṭalaṁ viyā”**ti. **Ayapaṭṭakan**ti ca kakacaṁ adhippetaṁ. **Samābhavissanti,** na visamā, samasaṇṭhānāti attho.

Sātisayaṁ mududīghaputhulatādippakāraguṇā hutvā bhūtā jātāti pabhūtā, bha-kārassa ha-kāraṁ katvā pahūtā jivhā etassāti **pahūtajivho.**

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi.** Anekākāratāya **bhinnassarāpi.** Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi.** **Apalibuddhattā**ti anupaddutavatthukattā, vatthūti ca akkharuppattiṭṭhānaṁ veditabbaṁ. **Aṭṭhaṅgasamannāgato**ti ettha aṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughoso**ti madhurassaro.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto, adhikatā ca sātisayaṁ nīlabhāvena veditabbā, na nettanīlabhāvasseva adhikabhāvatoti āha **“na sakalanīlanetto”**ti-ādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena. Nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṁtaṁmaṇḍalavaseneva veditabbā.

“Cakkhubhaṇḍanti akkhidalan”ti keci. “Akkhidalavaṭuman”ti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṁ akkhibimbanti veditabbaṁ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti. **“Adhippetan”**ti iminā ayamettha adhippāyo ekadesena samudāyupalakkhaṇañāyenāti dasseti. Yasmā pakhuma-saddo loke akkhidalalomesu niruḷho, tenevāha **“mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīnī”**ti.

Kiñcāpi uṇṇā-saddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha **“uṇṇāloman”**ti. **Nalāṭavemajjhe jātā**ti nalāṭamajjhagatā jātā. **Odātatāya upamā, na**

mudutāya. Uṇṇā hi tatopi sātisayaṁ mudutarā. Tenāha **"sappi maṇḍe"**ti-ādi. **Rajatapubbuḷakan**ti rajatamayatārakamāha.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā Buddhā, cakkavattino ca paripuṇṇa nalāṭatāya, paripuṇṇasīsabimbatāya ca "uṇhīsasīsā"ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca **"uṇhīsasīso"ti idaṁ vuttaṁ.** Idāni taṁ atthadvayaṁ mahāpurise suppatiṭṭhitanti **"mahāpurisassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. Saṇhatamatāya, suvaṇṇavaṇṇatāya, pabhassaratāya, paripuṇṇatāya ca **rañño bandha-uṇhīsapaṭṭo viya virocati. Kapisīsā**ti dvidhābhūtasīsā. **Phalasīsā**ti phalitasīsā. **Aṭṭhisīsā**ti maṁsassa abhāvato ativiya aṭṭhitāya, patanubhāvato vā taconaddha-aṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsā**ti lābusadisasīsā. **Pabbhārasīsā**ti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenā**ti paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. **Uṇhīsaveṭhitasīso viyā**ti uṇhīsapaṭṭena veṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsaṁ viyā**ti chekena sippinā viracita-uṇhīsamaṇḍalaṁ viya.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. **Tassa vitthāro**ti tassa lakkhaṇapariggaṇhane nemittakānaṁ santappanassa vitthāro vitthārakathā. **Gabbhokkantiyaṁ** nimittabhūtasupinapaṭiggāhakasantappane **vuttoyeva. Niddosenā**ti khārikaloṇikādidosarahitena. **Dhātiyo**ti thaññapāyikā dhātiyo. Tā hi dhāpenti thaññaṁ pāyentīti dhātiyo. **"Tathā"**ti iminā "saṭṭhin"ti padaṁ upasaṁharati, **sesāpī**ti nhāpikā, dhārikā, parihārikāti imā tividhā. Tāpi dahanti vidahanti nhānaṁ dahanti dhārentīti "dhātiyo"tveva vuccanti. Tattha **dhāraṇaṁ** urasā, ūrunā, hatthehi vā suciraṁ velaṁ sandhāraṇaṁ. **Pariharaṇaṁ** aññassa aṅkato attano aṅkaṁ, aññassa bāhuto attano bāhuṁ upasaṁharantehi **haraṇaṁ** sampāpanaṁ.

38. **Mañjussaro**ti saṇhassaro. Yo hi saṇho, so kharo na hotīti āha **"akharassaro"**ti. **Vaggussaro**ti manorammassaro, manorammatā cassa cāturiyane puññayogatoti āha **"chekanipuṇassaro"**ti. **Madhurassaro**ti sotasukhassaro, sotasukhatā cassa ativiya iṭṭhabhāvenāti āha **"sātassaro"**ti.

Pemanīyassaroti piyāyitabbassaro, piyāyitabbatā cassa suṇantānaṁ attani bhattisamuppādanenāti āha **"pemajanakassaro"**ti. [1]**karavikassaro**ti karavikasaddo[1]. Yesaṁ sattānaṁ sotapathamupagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṁ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṁmadhuroti dassento **"tatridan"**ti-ādimāha. Tattha **"karavīkasakuṇe"**ti-ādi tassa sabhāvakathanaṁ. **Laḷitan**ti pītivegasamuṭṭhitaṁ līḷaṁ. **Chaḍḍetvā**ti "saṅkharaṇampi[2] madhurasaddasavanantarāyakaran"ti **tiṇāni** apanetvā. **Anikkhipitvā**ti bhūmiyaṁ anikkhipitvā ākāsagatameva katvā. **Anubaddhamigā** vāḷamigehi. Tato **maraṇabhayaṁ** hitvā. **Pakkhe pasāretvā**ti pakkhe yathāpasārite katvā apatantā **tiṭṭhanti.**

Suvaṇṇapañjaraṁ vissajjesi yojanappamāṇe ākāse attano. Āṇāya pavattanato. Tenāha. **"So rājāṇāyā"**ti-ādi. **Laḷiṁsū**ti laḷitaṁ kātuṁ ārabhiṁsu. **Taṁ pītin**ti taṁ buddhaguṇārammaṇaṁ pītiṁ. Teneva nīhārena punappunaṁ pavattaṁ pītiṁ **avijahitvā** vikkhambhitakilesā therānaṁ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkañāṇatāya **sattahi -pa- patiṭṭhāsi.** Sattasatamattena orodhajanena saddhiṁ padasāva therānaṁ santikaṁ upagatattā **"sattahi jaṅghasatehi saddhin"**ti vuttaṁ. **Tato**ti karavīkasaddato. **Satabhāgena -pa- veditabbo** anekakappakoṭisatasambhūtapuññasambhārasamudāgatavatthusampattibhāvato.

39. **Kammavipākajan**ti sātisayasucaritakammanibbattaṁ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṁ dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṁ kammavipākena sahajātaṁ, kammassa vā vipākabhāvena jātaṁ pasādacakkhu. Duvidhañhi dibbacakkhukamma mayaṁ, bhāvanāmayanti. Tatridaṁ kammamayanti āha **"na bhāvanāmayan"**ti bhāvanāmayaṁ pana Bodhimūle uppajjissati. Ayaṁ "so"ti sallakkhaṇaṁ kāmaṁ manoviññāṇena hoti, cakkhuviññāṇena pana tassa tathā vibhāvitattā manoviññāṇassa tattha tathāpavattīti āha **"yenanimittaṁ -pa- sakkotī"**ti.

1-1. Ayaṁ pāṭho adhunā neva pāḷiyaṁ nāṭṭhakathāyaṁ dissati. 2. Saṅkhādanampi (?)

40. **Vacanattho**ti saddattho. **Nimīlanan**ti nimīlanadassanaṁ navisuddhaṁ, tathā ca akkhīni avivaṭāni nimīladassanassa navisuddhibhāvato. Tabbipariyāyato pana dassanaṁ visuddhaṁ, vivaṭañcāti āha **"antarantarā"**ti-ādi.

41. Nī-iti jānanatthaṁ dhātuṁ gahetvā āha **"panayati jānātī"**ti. Yato vuttaṁ "animittā na nāyare"ti, [1]"vidūbhi neyyaṁ naravarassā"ti[2] ca. Nī-iti pana pavattanatthaṁ dhātuṁ gahetvā **"nayati** pavattetī"ti. **Appamatto ahosi** tesu tesu kiccakaraṇīyesu.

42. Vassāvāso **vassaṁ** uttarapadalopena, tasmā vassaṁ, vasse vā sannivāsaphāsutāya arahatīti **vassiko,** pāsādo. Māsā pana vasse utumhi bhavāti vassikā. **Itaresū**ti hemantikagimhikanti imesu. **Eseva nayo**ti uttarapadalopena niddesaṁ atidisati.

Nāti-ucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nāti-ucco hoti, nātinīco. **Assā**ti pāsādassa. **Nātibahūnī**ti gimhikassa viya na-atibahūni. **Nātitanūnī**ti hemantikassa viya nakhuddakāni, tanutarajālāni ca. **Missakānevā**ti hemantike viya na uṇhaniyāneva, gimhike viya ca nasītaniyāneva, atha kho ubhayamissakāneva. **Tanukānī**ti naputhulāni. **Uṇhappavesanatthāyā**ti sūriyasantāpānuppavesāya. **Bhittiniyūhānī**ti dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni. **Siniddhan**ti sinehavantaṁ, siniddhaggahaṇeneva cassa garukatāpi vuttā eva. **Kaṭukasannissitan**ti tikaṭukādikaṭukadrabbūpasañhitaṁ. **Udakayantānī**ti udakadhārāvissandayantāni. Yathā jalayantāni, evaṁ himayantānipi tattha karonti eva. Tasmā hemante viya himāni patantāniyeva hontīti ca veditabbaṁ.

Sabbaṭṭhānānipīti sabbāni paṭikiriyānhānabhojanakīḷāsañcaraṇādiṭṭhānānipi, na nivāsaṭṭhānāniyeva. Tenāha **"dovārikāpī"**ti-ādi. Tattha kāraṇamāha **"rājā kirā"**ti-ādi.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 1. 228; Saṁ-Ṭṭha 1. 39 piṭṭhesu. 2. Khu 10. 1 piṭṭhe Nettiyaṁ.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

44. **Gopānasivaṅkan**ti vaṅkagopānasī viya. Vaṅkānañhi vaṅkabhāvassa nidassanatthaṁ avaṅkagopānasīpi gayhati. **Ābhoggavaṅkan**ti-ādito paṭṭhāya abbhuggatāya kuṭilasarīratāya vaṅkaṁ. Tenāha **"khandhe"**ti-ādi. Daṇḍaparaṁ daṇḍaggahaṇaparaṁ ayanaṁ gamanaṁ etassāti **daṇḍaparāyanaṁ,** daṇḍo vā paraṁ āyanaṁ gamanakāraṇaṁ etassāti **daṇḍaparāyanaṁ.** Ṭhānādīsu daṇḍo gati avassayo etassa tena vinā appavattanatoti **daṇḍagatikaṁ,** gacchati etenāti vā **gati,** daṇḍo gati gamanakāraṇaṁ etassāti **daṇḍagatikaṁ. Daṇḍapaṭisaraṇan**ti etthāpi eseva nayo. **Jarāturan**ti jarāya kilantaṁ assavasaṁ. **Yadā ratho purato hotī**ti dvedhāpathe sampatte purato gacchante balakāye tattha ekaṁ saṇṭhānaṁ āruḷho majjhe gacchanto bodhisattena āruḷho ratho itaraṁ saṇṭhānaṁ gacchanto yadā purato hoti. **Pacchā balakāyo**ti tadā pacchā hoti sabbo balakāyo. **Tādise okāse**ti tādise vuttappakāre maggappadese. **Taṁ purisan**ti taṁ jiṇṇapurisaṁ. **Suddhāvāsā**ti siddhatthādīnaṁ tiṇṇaṁ sammāsambuddhānaṁ sāsane brahmacariyaṁ caritvā suddhāvāsabhūmiyaṁ nibbattabrahmāno. Te hi tadā tattha tiṭṭhanti. "Kiṁ paneso jiṇṇo nāmā"ti eso tayā vuccamāno kiṁ atthato, taṁ me niddhāretvā kathehīti dasseti. Aniddhāritasarūpattā hi tassa attano Bodhisatto liṅgasabbanāmena taṁ vadanto "kin"ti āha. "Yathākiṁ, te jātan"ti dvayameva hi loke yebhuyyato jāyati itthī vā puriso vā, tathāpi taṁ liṅgasabbanāmena vuccati, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. **"Kiṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādi tassa aniddhāritasarūpataṁyeva vibhāveti.

"Tena hī"ti-ādi "ayañca jiṇṇabhāvo sabbasādhāraṇattā mayhampi upari āpattito evā"ti mahāsattassa saṁvijjanākāravibhāvanaṁ rathaṁ sāretīti **sārathi.** Kīḷāvihāratthaṁ uyyuttā yanti upagacchanti etanti **uyyānaṁ. Alan**ti paṭikkhepavacanaṁ. **Nāmā**ti garahaṇe nipāto "kathañhi nāmā"ti-ādīsu[1] viya. Jātiyā ādīnavadassanatthaṁ taṁmūlassa ummūlanaṁ viya hotīti, tassa ca avassitabhāvato **"jātiyā**

---

1. Vi 1. 23, 26, 53, 54, 56, 90, 91; Vi 2. 1, 2, 7, 20 piṭṭhādīsu.

mūlaṁ khaṇanto nisīdī”ti āha. Siddhe hi kāraṇe phalaṁ siddhameva hotīti. Pīḷaṁ janetvā antotudanavasena sabbapaṭhamaṁ hadayaṁ anupavissa ṭhitattā **paṭhamena sallena hadaye viddho viya nisīdī**ti yojanā.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Pubbe vuttanayenevā**ti "suddhāvāsā kirā"ti-ādinā pubbe vutteneva nayena. **Ābādhikan**ti ābādhavantaṁ. **Dukkhitan**ti sañjātadukkhaṁ. **Ajātan**ti ajātabhāvo, nibbānaṁ vā.

Kālakatapurisavaṇṇanā

50. Bhantanettakuppalādi vividhaṁ katvā lātabbato **vilāto,** vayhaṁ, sivikā cāti āha **"vilātanti sivikan"**ti. Sivikāya diṭṭhapubbattā Mahāsatto citakapañjaraṁ "sivikan"ti āha. **Ito paṭigatan**ti ito bhavato apagataṁ. **Katakālan**ti pariyosāpitajīvanakālaṁ. Tenāha **"yattakan"**ti-ādi.

Pabbajitavaṇṇanā

53. Dhammaṁ caratīti **dhammacaraṇo,** tassa bhāvo **dhammacaraṇabhāvo**ti dhammacariyameva vadati. **Evaṁ ekekassa padassā**ti yathā "sādhudhammacariyāti pabbajito"ti yojanā, evaṁ "sādhusamacariyāti pabbajito"ti-ādinā ekekassa padassa **yojanā veditabbā. Sabbānī**ti "sādhudhammacariyā"ti-ādīsu āgatāni sabbāni dhammasamakusalapuññapadāni. **Dasakusalakammapathavevacanānī**ti dānādīni dasakusaladhammapariyāyapadāni.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Pabbajitassa dhammiṁ kathaṁ sutvāti sambandho. **Aññañca** saṅgīti-anāruḷhaṁ tena tadā vuttaṁ dhammiṁ kathanti yojanā. **"Vaṁsovā"**ti padattayena dhammatā esāti dasseti. **Cirassaṁ cirassaṁ passanti** dīghāyukabhāvato. Tathā hi vuttaṁ "bahūnaṁ vassānaṁ -pa- accayenā"ti. **Tenevā**ti nacirassaṁ diṭṭhabhāveneva. Acirakālantarikameva pubbakālakiriyaṁ dassento **"jiṇṇañca disvā -pa- pabbajitañca disvā, tasmā ahaṁ pabbajitomhi rājā"**ti

āha yathā "nhatvā vatthaṁ paridahitvā gandhaṁ vilimpitvā mālaṁ piḷandhitvā bhutto"ti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. **"Kasmā panetthā"**ti-ādinā tesaṁ caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ Mahāsatte sambhattataṁ, saṁvegabahulatañca dasseti, yato sutaṭṭhāneyeva ṭhatvā ñātimittādīsu kiñci anāmantetvā mattavaravāraṇo viya ayomayabandhanaṁ ghanabandhanaṁ chinditvā pabbajjaṁ upagacchiṁsu.

Cattāro māse cārikaṁ cari na tāva ñāṇassa paripākagatattā.

Yadā pana ñāṇaṁ paripākaṁ gataṁ, taṁ dassento **"ayaṁ panā"**ti-ādimāha. **Sabbeva ime** pabbajitā mama gamanaṁ **jānissanti,** jānantā ca maṁ anubandhissantīti adhippāyo. **Sannisīvesū**ti sannisinnesu. **Saṇatevā**ti saṇati viya saddaṁ karoti viya.

Avivekārāmānanti anabhirativivekānaṁ. **Ayaṁ kālo**ti ayaṁ tesaṁ pabbajitānaṁ mama gamanassa ajānanakālo. **Nikkhamitvā**ti paṇṇasālāya niggantvā, mahābhinikkhamanaṁ pana pageva nikkhanto. Pāramitānubhāvena uṭṭhitaṁ upari devatāhi dibbapaccattharaṇehi supaññattampi mahāsattassa puññānubhāvena siddhattā tena paññattaṁ viya hotīti vuttaṁ **"pallaṅkaṁ paññapetvā"**ti. "Kāmaṁ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū"ti-ādi[1]nayappavattaṁ **caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhahitvā. Vūpakāsan**ti vivekavāsaṁ.

Aññenevāti yattha Mahāpuriso tadā viharati, tato aññeneva disābhāgena. Kāmaṁ Bodhimaṇḍo Jambudīpassa majjhe nābhiṭṭhāniyo tadā pana brahāraññe vivitte yogīnaṁ paṭisallānasāruppo hutvā tiṭṭhati, tadañño pana jambudīpappadeso yebhuyyena bahujano ākiṇṇamanusso iddho phīto ahosi. Tena te taṁ taṁ janapadadesaṁ uddissa gatā **"antojambudīpābhimukhā cārikaṁ pakkantā"**ti vuttā **antojambudīpābhimukhā,** na himavantādipabbatābhimukhāti attho.

1. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266, 464; Aṁ 1. 52; Aṁ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā

57. Kāmaṁ bhagavā buddho hutvā sattasattāhāni tattheva vasi, sabbapaṭhamamaṁ pana visākhapuṇṇamamaṁ sandhāya **"ekarattivāsaṁ upagatassā"**ti vuttaṁ. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṁ ṭhānaṁ upagatassa, tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena Mahāsattassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā pati sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa, tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṁ cittavivekamāha. **Dukkhan**ti jāti-ādimūlakaṁ dukkhaṁ. Kāmaṁ cutūpapātāpi jātimaraṇāni eva, maraṇajātiyova "jāyati mīyatī"ti pana vatvā "cavati upapajjatī"ti vacanaṁ na ekabhavapariyāpannānaṁ nesaṁ gahaṇaṁ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṁ ekajjhaṁ gahaṇanti dassento āha **"idaṁ dvayaṁ -pa- vuttan"**ti. Kasmā pana lokassa kicchāpattiparivitakkane "jarāmaraṇassā"ti jarāmaraṇavasena niyamanaṁ katanti āha **"yasmā"**ti-ādi. **Jarāmaraṇameva upaṭṭhāti-ādi**toti adhippāyo. **Abhiniviṭṭhassā**ti āraddhassa. Paṭiccasamuppādamukhena vipassanārambhe tassa jarāmaraṇato paṭṭhāya abhiniveso aggato yāva mūlaṁ otaraṇaṁ viyāti āha **"Bhavaggato otarantassa viyā"**ti.

Upāyamanasikārāti upāyena manasikaraṇato manasikārassa pavattanato. Idāni taṁ upāyamanasikārapariyāyaṁ yonisomanasikāraṁ sarūpato, pavatti-ākārato ca dassetuṁ **"aniccādīni hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Yonisomanasikāro nāma hotī**ti yāthāvato manasikārabhāvato. **Aniccādīnī**ti **ādi**-saddena dukkhānatta-asubhādīnaṁ gahaṇaṁ. **Ayan**ti "etadahosī"ti evaṁ vutto "kimhi nu kho satī"ti-ādinayappavatto manasikāro. **Tesaṁ aññataro**ti tesu aniccādimanasikāresu aññataro eko. Ko pana soti? Aniccamanasikārova, tattha kāraṇamāha "**udayabbayānupassanāvasena pavattattā**"ti. Yañhi uppajjati ceva cavati ca, taṁ aniccaṁ udayavayaparicchinnattā addhuvanti katvā. Tassa pana tabbhāvadassanaṁ yāthāvamanasikāratāya yonisomanasikāro. **Ito yonisomanasikārā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa iminā **"upāyamanasikārenā"**ti hetumhi karaṇavacanena atthamāha.
Samāgamo

ahosīti yāthāvato paṭivijjhanavasena saṅgamo ahosi. **Kiṁ pana tan**ti kiṁ pana taṁ jarāmaraṇakāraṇanti āha **"jātī"**ti. "Jātiyā khoti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṁ hoti, kiṁ paccayā jarāmaraṇan"ti jarāmaraṇakāraṇaṁ pariggaṇhantassa Bodhisattassa "yasmiṁ sati yaṁ hoti, asati ca na hoti, taṁ tassa kāraṇan"ti evaṁ abyabhicārikāraṇapariggaṇhane "jātiyā kho sati jarāmaraṇaṁ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇan"ti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajjati, tāya uppajjantiyā samāgamo ahosīti. **Sabbapadānī**ti "kimhi nu kho sati jāti hotī"ti-ādinā āgatāni jāti-ādīni viññāṇapariyosānāni nava vadāni.

Dvādasapadike paṭiccasamuppāde idha yāni dve padāni aggahitāni tesaṁ aggahaṇe kāraṇaṁ pucchitvā vissajjetukāmo tesaṁ gahetabbākāraṁ tāva dassento **"ettha panā"**ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṁ paccuppannabhavaṁ paṭhamaṁ gahetvā tadanantaraṁ anāgataṁ "dutiyan"ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha **"avijjāsaṅkhārā hi atīto bhavo"**ti. Nanu cettha anāgatassāpi bhavassa gahaṇaṁ na sambhavati paccuppannavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṁ, kāraṇe pana gahite phalaṁ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ. Apicettha anāgatopi addhā atthato saṅgahito eva, yato parato "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti-ādinā anāgataddhasaṅgahitā desanā pavattā. **Tehī**ti avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Na ghaṭiya**ti na sambajjhati. **Mahā -pa- abhiniviṭṭho**ti aghaṭane kāraṇamāha. **Adiṭṭhehī**ti anavabuddhehi, itthambhūtalakkhaṇe cetaṁ karaṇavacanaṁ. Sati anubodhe paṭivedhena bhavitabbanti āha **"na sakkā Buddhena bhavitun"**ti. **Iminā**ti mahāsattena. **Te**ti avijjāsaṅkhārā. **Bhava-upādānataṇhāvasenevā**ti bhava-upādānataṇhādassanavaseneva. **Diṭṭhā** taṁsabhāvataṁsahagatehi tehi samānayogakkhamattā. **Visuddhimagge**[1] **kathitāva,** tasmā na idha kathetabbāti adhippāyo.

58. **Paccayato**ti hetuto, saṅkhāratoti attho. "Kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṁ hotī"ti-ādinā hi hetuparamparāvasena phalaparamparāya

1. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe.

vuccamānāya "kimhi nu kho sati viññāṇaṁ hotī"ti vicāraṇāya "saṅkhāre kho sati viññāṇaṁ hotī"ti viññāṇassa visesakāraṇabhūte saṅkhāre aggahite tato viññāṇaṁ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha "nāmarūpe kho sati viññāṇaṁ hotī"ti[1], nāmampi cettha sahajātādivaseneva paccayabhūtaṁ adhippetaṁ, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivisassa jotitattā. **Ārammaṇato**ti avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavasaṅkhāta-ārammaṇato vā. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Yato paṭinivattamānaṁ viññāṇaṁ atītabhavatopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampī**ti paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññāṇampi. **Nāmarūpaṁ nātikkamatī**ti paccayabhūtaṁ, ārammaṇabhūtañca nāmarūpaṁ nātikkamati tena vinā avattanato. Tenāha **"nāmarūpato paraṁ na gacchatī"**ti.

Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti viññāṇe nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paccaye honte. **Nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honte**ti tathā nāme, rūpe, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti catuvokāra-ekavokārapañcavokārabhavavasena yathārahaṁ yojanā veditabbā, **dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesū**ti pana pañcavokārabhavavaseneva. **Ettakenā**ti evaṁ viññāṇanāmarūpānaṁ aññamañña-upatthambhanavasena pavattiyā. **Jāyetha vā -pa- upapajjetha vā**ti "satto jāyati -pa- upapajjati vā"ti samaññā hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha **"Ito hī"**ti-ādi. **Etadevā**ti viññāṇaṁ, nāmarūpanti etaṁ dvayameva.

Pañca padānīti "jāyetha vā"ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti āha **"saddhiṁ aparāparacutipaṭisandhīhi"**ti. **Puna taṁ etthāvatāti vuttamatthan**ti yo "ettāvatā"ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṁ "yadidan"ti-ādinā **niyyātento** nidassento puna **vatvā. Anulomapaccayākāravasenā**ti paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano

---

1. Dī 2. 27 piṭṭhe.

paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatāpaccayākāro, so ca "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā vutto. Saṁsārappavattiyā anulomanato **anulomapaccayākāro.** Jāti-ādikaṁ sabbaṁ vaṭṭadukkhaṁ cittena samihitena kataṁ samūhavasena gahetvā Pāḷiyaṁ "dukkhakkhandhassā"ti vuttanti āha **"jāti -pa- dukkharāsissā"**ti.

59. Dukkhakkhandhassa anekavāraṁ samudayadassanavasena viññāṇassa pavattattā **"samudayo samudayo"**ti āmeṭitavacanaṁ avoca. Atha vā "evaṁ samudayo hotī"ti idaṁ na kevalaṁ nibbattinidassanapadaṁ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya samuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṁ vadati. Viññāṇādayo bhavantā idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmaññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto "samudayo samudayo"ti āha, evañca katvā yaṁ vakkhati "imasmiṁ sati idaṁ hotīti paccayasañjānanamattaṁ kathitan"ti[1], taṁ samatthitaṁ hoti. Yadi evaṁ "udayadassanapaññāvesā"ti idaṁ kathanti? Nāyaṁ doso paccayato udayadassanamukhena nibbattilakkhaṇadassanassa sambhavato. **Dassanaṭṭhena cakkhū**ti samudayassa paccakkhato dassanabhāvena cakkhu viyāti **cakkhu. Ñātakaraṇaṭṭhenā**ti yathā samudayo sammadeva ñāto hoti avabuddho, evaṁ karaṇaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti "viññāṇāditaṁtaṁpaccayuppattiyā etassa dukkhadukkhandhassa samudayo hotī"ti pakārato jānanaṭṭhena. **Nibbijjhitvā paṭivijjhitvā uppannaṭṭhenā**ti anibbijjhitvā pubbe udayadassanapaññāya paṭipakkhadhamme nibbijjhitvā "ayaṁ samudayo"ti paccayato, khaṇato ca, sarūpato paṭivijjhitvā uppannabhāvena, nibbijjhanaṭṭhena paṭivijjhanaṭṭhena vijjāti vuttaṁ hoti. **Obhāsaṭṭhenā**ti samudayasabhāvapaṭicchādanakassa mohandhakārassa ca kilesandhakārassa ca vidhamanavasena avabhāsakabhāvena.

Idāni yathāvuttamatthaṁ paṭipāṭiyā vibhāvetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **cakkhuṁ udapādī**ti pāḷiyaṁ paduddhāro. Kathaṁ udapādīti ceti āha **"dassanaṭṭhenā"**ti. "Samudayassa paccakkhato dassanabhāvenāti vuttovāyamattho. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Cakkhudhammo**ti cakkhūti pāḷidhammo. **Dassanaṭṭho attho**ti dassanasabhāvo

1. Dī-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhe.

tena pakāsetabbo attho. Sesesupi eseva nayo. **Ettakehi padehī**ti imehi pañcahi padehi. **"Kiṁ kathitan"**ti piṇḍatthaṁ pucchati. **Paccayasañjānanamattan**ti viññāṇādīnaṁ paccayadhammānaṁ nāmarūpādipaccayuppannassa paccayasabhāvasañjānanamattaṁ kathitaṁ avisesato paccayasabhāvasallakkhaṇassa jotitattā. Saṅkhārānaṁ sammadeva udayadassanassa jotitattā **"vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitā"**ti ca vuttaṁ.

61. Attanā adhigatattā āsannapaccakkhatāya **"ayan"**ti vuttaṁ, ariyamaggādīnaṁ magganaṭṭhena **maggo**ti. Pubbabhāgavipassanā hesā. Tenāha **"bodhāyā"**ti. Bodhapadassa bhāvasādhanataṁ sandhāyāha **"catusaccabujjhanatthāyā"**ti. pariññāpahānabhāvanābhisamayā yāvadeva sacchikiriyābhisamayatthā nibbānādhigamatthattā brahmacariyavāsassāti vuttaṁ **"nibbānabujjhanatthāya eva vā"**ti. "Nibbānaṁ paramaṁ sukhan"ti[1] hi vuttaṁ. **Bujjhatī**ti cattāri ariyasaccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, tena bodhasaddassa kattusādhanattamāha. **Paccattapadehī**ti paṭhamāvibhattidīpakehi padehi. **Nibbānameva kathitaṁ** viññāṇādi nirujjhati etthāti katvā. **Anibbattinirodhan**ti sabbaso paccayanirodhena anuppādanirodhaṁ accantanirodhaṁ.

62. **Sabbeheva etehi padehī**ti "cakkhū"ti-ādīhi pañcahi padehi. **Nirodhasañjānanamattamevā**ti "nirodho nirodhoti kho"ti-ādinā nirodhassa sañjānanamattameva **kathitaṁ** pubbārambhabhāvato, na tassa paṭivijjhanavasena paccakkhato dassanaṁ ariyamaggassa anadhigatattā. Saṅkhārānaṁ sammadeva nirodhadassanaṁ nāma sikhāppattāya vipassanāya vasena icchitabbanti **"vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitā"**ti ca vuttaṁ.

63. **Viditvā**ti pubbabhāgiyena ñāṇena jānitvā. **Tato aparabhāge**ti vuttanayena paccayanirodhajānanato pacchābhāge. **Upādānassa paccayabhūtesū**ti catubbidhassapi upādānassa ārammaṇapaccayādinā paccayabhūtesu, upādāniyesūti attho. **Vahanto**ti pavattento. **Idan**ti "aparena samayenā"ti-ādivacanaṁ. **Kasmā vuttan**ti "yāya paṭipattiyā sabbepi Mahābodhisattā carimabhave bodhāya paṭipajjanti, vipassanāya Mahābodhisattena tatheva paṭipannan"ti kathetukamyatāvasena pucchāvacanaṁ.

---

1. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

Tenāha **"sabbeyeva hī"**ti-ādi. Tattha puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṁ, padhānānuyogo ca dhammatāvasena veditabbo, itaraṁ itikattabbatāvasena. Tatthāpi cirakālaparibhāvanāya laddhāsevanāya mahākaruṇāya sañcoditamānasattā "kicchaṁ vatāyaṁ loko āpanno"ti-ādinā[1] saṁsāradukkhato mocetuṁ icchitassa sattalokassa kicchāpattidassanamukhena jarāmaraṇato paṭṭhāya paccayākārasammasanampi dhammatāva. Tathā attādhīnatāya, kenaci anupakhatattā, asecanakasukhavihāratāya, catutthajjhānikatāya ca ānāpānakammaṭṭhānānuyogo. **Pañcasu khandhesu abhinivisitvā**ti viññāṇanāmarūpādipariyāyena gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu vipassanābhinivesavasena abhinivisitvā paṭipattiṁ ārabhitvā. **Anukkaman**ti anu anu gāmitabbato paṭipajjitabbato "anukkaman"ti laddhanāmaṁ anupubbapaṭipattiṁ. **Katvā**ti paṭipajjitvā.

Iti rūpanti ettha dutiyo **iti**-saddo nidassanattho, tena paṭhamo **iti**-saddo sarūpassa, parimāṇassa ca bodhako anekatthattā nipātānaṁ, āvutti-ādivasena vāyamattho veditabbo. Antogadhāvadhāraṇañca vākyaṁ dassento **"idaṁ rūpaṁ, ettakaṁ rūpaṁ, ito uddhaṁ rūpaṁ natthī"**ti-ādimāha. Tattha **"ruppanasabhāvan"**ti iminā sāmaññato rūpassa sabhāvo dassito, **"bhūtupādāyabhedan"**ti-ādinā visesato, tadubhayenapi "idaṁ rūpan"ti padassa attho niddiṭṭho. Tattha **lakkhaṇaṁ** nāma tassa tassa rūpavisesassa anaññasādhāraṇo sabhāvo. **Raso** tasseva attano phalaṁ pati paccayabhāvo. **Paccupaṭṭhānaṁ** tassa paramatthato vijjamānattā yāthāvato ñāṇassa gocarabhāvo. **Padaṭṭhānaṁ** āsannakāraṇaṁ, tenassa paccayāyattavuttitā dassitā. **"Anavasesarūpapariggaho"**ti iminā pana "ettakaṁ rūpaṁ, ito uddhaṁ rūpaṁ natthī"ti padadvayassāpi attho niddiṭṭho rūpassa sabbaso pariyādānavasena niyāmanato. "Iti rūpassa samudayo"ti ettha pana **iti**-saddo "iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo"ti-ādīsu[2] viya pakāratthoti āha **"itīti evan"**ti.

Avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhanirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hoti, tasmā

---

1. Dī 2. 26; Saṁ 1. 246, 251 piṭṭhesu. 2. Ma 3. 107; Aṁ 1. 100 piṭṭhesu.

purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṁ bhave rūpasamudayo, rūpassa uppādo hotīti attho. **“Taṇhāsamudayā”**ti-ādīsupi eseva nayo. **Āhārasamudayā**ti ettha pana pavattipaccayesu kabaḷīkārāhārassa balavatāya so eva gahito. Tasmiṁ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena utucittāni gahitāneva hontīti catusamuṭṭhānikarūpassa paccayato udayadassanaṁ vibhāvitamevāti daṭṭhabbaṁ. **“Nibbattilakkhaṇan”**ti-ādinā kālavasena udayadassanamāha. Tattha **nibbattilakkhaṇan**ti rūpassa uppādasaṅkhātaṁ saṅkhatalakkhaṇaṁ. **Passantopī**ti na kevalaṁ paccayasamudayameva. Atha kho khaṇato udayaṁ passantopi. Addhāvasena hi paṭhamaṁ udayaṁ passitvā ṭhito puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodho**ti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa rūpassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Taṇhānirodhā kammanirodho**ti etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhā**ti pavattipaccayassa kabaḷīkārāhārassa abhāvena. **Rūpanirodho**ti taṁsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesaṁ vuttanayameva. **“Vipariṇāmalakkhaṇan”**ti bhaṅgakālavasena hetaṁ vayadassanaṁ, tasmā taṁ addhāvasena paṭhamaṁ passitvā puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Ayañca nayo pākatikavipassakavasena vutto, Bodhisattānaṁ panetaṁ natthi. Esa nayo udayadassanepi.

“Iti vedanā”ti-ādīsupi heṭṭhā rūpe vuttanayānusārena attho veditabbo. Tenāha **“ayaṁ vedanā, ettakā vedanā”**ti-ādi. Tattha **vedayita -pa- sabhāvan**ti ettha “vedayitasabhāvaṁ -pa- vijānanasabhāvan”ti paccekaṁ **sabhāva**saddo yojetabbo. **Vedayitasabhāvan**ti anubhavanasabhāvaṁ. **Sañjānanasabhāvan**ti “nīlaṁ pītan”ti-ādinā ārammaṇassa sallakkhaṇasabhāvaṁ. **Abhisaṅkharaṇasabhāvan**ti āyūhanasabhāvaṁ. **Vijānanasabhāvan**ti ārammaṇassa upaladdhisabhāvaṁ. **Sukhādī**ti **ādi**-saddena dukkhasomanassadomanassupekkhāvedanānaṁ saṅgaho, **rūpasaññādī**ti **ādi**-saddena saddasaññādīnaṁ, **phassādī**ti **ādi**-saddena cetanāvitakkādīnaṁ, **cakkhuviññāṇādīnan**ti **ādi**-saddena sabbesaṁ lokiyaviññāṇānaṁ saṅgaho. Yathā ca viññāṇe, esa nayo vedanādīsupi.

Tesanti "samudayo"ti vuttadhammānaṁ. **Tīsu khandhesū**ti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. "Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī"ti[1] vacanato **"phassasamudayā"ti vattabbaṁ.** "Nāmarūpapaccayāpi viññāṇan"ti[2] vacanato **viññāṇakkhandhe "nāmarūpasamudayā"**ti vattabbaṁ. **Tesaṁyevā**ti tīsu khandhesu "phassassa viññāṇakkhandhe nāmarūpassā"ti phassanāmarūpānaṁ yeva **vasena atthaṅgamapadampi yojetabbaṁ,** avijjādayo pana rūpe vuttasadisā evāti adhippāyo.

Samapaññāsalakkhaṇavasenāti paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā udayalakkhaṇānaṁ, paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā eva vayalakkhaṇānañcāti samapaññāsāya udayavayalakkhaṇānaṁ vasena. Tattha pañcannaṁ khandhānaṁ udayo lakkhīyati etehīti **lakkhaṇānī**ti vuccanti avijjādisamudayoti, tathā tesaṁ anuppādanirodho lakkhīyati etehīti **lakkhaṇānī**ti vuccanti avijjādīnaṁ accantanirodho. Nibbattivipariṇāmalakkhaṇāni pana saṅkhatalakkhaṇamevāti. Evametāni samapaññāsalakkhaṇāni sarūpato veditabbāni. **Yathānukkamena vaḍḍhite**ti yathāvutta-udayabbayañāṇe tikkhe sūre pasanne hutvā vahante tato paraṁ vattabbānaṁ bhaṅgañāṇādīnaṁ uppattipaṭipāṭiyā buddhippatte paramukkaṁsagate **vipassanāñāṇe.** Pageva hi chattiṁsakoṭisatasahassamukhena pavattena sabbaññutaññāṇānucchavikena mahāvajirañāṇasaṅkhātena sammasanañāṇena sambhatānubhāvaṁ gabbhaṁ gaṇhantaṁ paripākaṁ gacchantaṁ paṭipadāvisuddhiñāṇaṁ aparimitakāle sambhatāya paññāpāramiyā ānubhāvena ukkaṁsapāramippattaṁ anukkamena vuṭṭhānagāminibhāvaṁ upagantvā yadā ariyamaggena ghaṭeti, tadā ariyamaggacittaṁ sabbakilesehi maggapaṭipāḷiyā vimuccati, vimuccantañca tathā vimuccati, yathā sabbañeyyāvaraṇappahānaṁ hoti. Yaṁ kilesānaṁ "savāsanappahānan"ti vuccati, tayidaṁ pahānaṁ atthato anuppattinirodhoti āha **"anuppādanirodhenā"**ti. **Āsavasaṅkhātehi kilesehī**ti bhavato ā bhavaggaṁ, dhammato ā gotrabhuṁ savanato pavattanato āsavasaññitehi rāgo, diṭṭhi, mohoti imehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṁ, pāḷiyaṁ yadidaṁ "āsavehī"ti, tadekaṭṭhatāya pana

1. Saṁ 2. 292 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 149; Dī 2. 48 piṭṭhe.

sabbehipi kilesehi sabbehipi pāpadhammehi cittaṁ vimuccati. **Aggahetvā**ti tesaṁ kilesānaṁ lesamattampi aggahetvā.

Maggakkhaṇe vimuccati nāma taṁtaṁmaggavajjhakilesehi **phalakkhaṇe vimuttaṁ nāma. Maggakkhaṇe vā vimuttañceva vimuccati cā**ti uparimaggakkhaṇe heṭṭhimamaggavajjhehi vimuttañceva yathāsakaṁ[1] pahātabbehi vimuccati ca. **Phalakkhaṇe vimuttamevā**ti sabbasmimpi phalakkhaṇe vimuttameva, na vimuccati nāma.

Sabbabandhanāti orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitā sabbasmāpi bhavasaññojanā, **vippamutto** visesato pakārehi mutto. **Suvikasitacittasantāno**ti sātisayaṁ ñāṇarasmisamphassena suṭṭhu sammadeva samphullacittasantāno. **"Cattāri maggañāṇānī"**ti-ādi yehi ñāṇehi suvikasitacittasantāno, tesaṁ ekadesena dassanaṁ. Nippadesato dassanaṁ pana parato āgamissati, tasmā tattheva tāni vibhajissāma. **Sakale ca buddhaguṇe**ti atītaṁse appaṭihatañāṇādīke sabbepi Buddhaguṇe. Yadā hi lokanātho aggamaggaṁ adhigacchati, tadā sabbe guṇe hatthagate karoti nāma. Tato paraṁ "hatthagate katvā ṭhito"ti vuccati.

"Paripuṇṇasaṅkappo"ti vatvā paripuṇṇasaṅkappatāparidīpanaṁ udānaṁ dassetuṁ **"anekajātisaṁsāran"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha ādito dvinnaṁ gāthānaṁ attho heṭṭhā **Brahmajālanidānavaṇṇanāyaṁ**[2] vutto eva. Parato pana **ayoghanahatassā**ti ayo haññati etenāti **ayoghanaṁ,** kammārānaṁ ayokūṭaṁ, ayomuṭṭhi ca, tena ayoghanena hatassa pahatassa. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṁ. **Jalato jātavedaso**ti jalayamānassa aggissa, anādare vā etaṁ sāmivacanaṁ. **Anupubbūpasantassā**ti anukkamena upasantassa vikkhambhantassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatī**ti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṁ vuttaṁ hoti—ayomuṭṭhikūṭādinā pahatattā ayoghanena hatassa pahatassa ayogatassa, kaṁsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa anukkamena upasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattāti. **Evaṁ sammāvimuttānan**ti sammā hetunā ñāyena

1. Yathākathaṁ (Ka)

2. Dī-Ṭī 1. 24 piṭṭhe.

tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamāya samucchedavimuttiyā ariyamaggena catūhipi upādānehi, āsavehi ca muttattā sammāvimuttānaṁ, tato eva kāmabandhanasaṅkhātaṁ kāmoghabhavoghādibhedaṁ avasiṭṭha-oghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhoghatārīnaṁ** suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi akampanīyatāya **acalaṁ** nibbānasaṅkhātaṁ saṅkhārūpasamaṁ **sukhaṁ pattānaṁ** adhigatānaṁ khīṇāsavānaṁ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu "ayaṁ nāmā"ti paññāpetabbatāya abhāvato **paññāpetuṁ natthi na** upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva te gacchantīti attho. **Evaṁ manasi karonto**ti "evaṁ anekajātisaṁsāran"ti-ādinā[1] attano katakiccattaṁ manasi karonto bodhipallaṅke nisinnova virocitthāti yojanā.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. **Yannūnā**ti parivitakkanatthe nipāto, **ahan**ti bhagavā attānaṁ niddisatīti āha **"yadi panāhan"**ti. **"Aṭṭhame sattāhe"**ti-ādi yathā amhākaṁ Bhagavā abhisambuddho hutvā vimuttisukhapaṭisaṁvedanādivasena sattasu sattāhesu paṭipajji, tato parañca dhammagambhīratāpaccavekkhaṇādivasena, evameva sabbepi sammāsambuddhā abhisambuddhakāle paṭipajjiṁsu, te ca sattāhādayo tatheva vavatthapīyantīti ayaṁ sabbesampi buddhānaṁ dhammatā. Tasmā vipassī bhagavā abhisambuddhakāle tathā paṭipajjīti dassetuṁ āraddhaṁ. Tattha **"aṭṭhame sattāhe"**ti idaṁ sattamasattāhato paraṁ, sattāhato orime ca pavattāya paṭipattiyā vasena vuttaṁ, na pallaṅkasattāhassa viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa vavatthitassa labbhamānattā. **Anantaro**ti "adhigato kho myāyaṁ dhammo"ti-ādiko[2] vitakko.

Paṭividdhoti sayambuñāṇena "idaṁ dukkhan"ti-ādinā paṭimukhaṁ paṭivijjhanavasena pavatto, yathābhūtaṁ avabuddhoti attho. **Dhammo**ti catusaccadhammo

---

1. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.
2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṁ ñāṇena alabbhaneyyappatiṭṭho. Tenāha **"uttānabhāvapaṭikkhepavacanametan"**ti. Alabbhaneyyappatiṭṭho ogāhituṁ asakkuṇeyyatāya sarūpato, visesato ca passituṁ na sakkāti āha **"gambhīrattāva duddaso"**ti. **Dukkhena daṭṭhabbo**ti kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Yaṁ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha **"duddasattāva duranubodho"**ti. **Dukkhena avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṁṭhāne "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave dukkarataraṁ vā durabhisambhavataraṁ vā"ti[1] suttapadaṁ vattabbaṁ. Santārammaṇatāya vā **santo.** Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto.** Padhānabhāvaṁ nītoti vā **paṇīto.** Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṁ viya. Ettha ca nirodhasaccaṁ santaṁ ārammaṇanti **santārammaṇaṁ,** maggasaccaṁ santaṁ, santārammaṇañcāti **santārammaṇaṁ,** anupasantasabhāvānaṁ kilesānaṁ, saṅkhārānañca abhāvato **santo, nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto,** santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya **atappakatā** daṭṭhabbā. Tenāha **"idaṁ dvayaṁ lokuttarameva sandhāya vuttan"**ti. Uttamañāṇassa visayattā **na** takkena avacaritabbo, tato eva nipuṇañāṇagocaratāya, saṇhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo.** Bālānaṁ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo.** Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇā. Ālayanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā,** taṇhāvicaritāni. **Ālayaratā**ti ālayaniratā. **Suṭṭhumuditā** ativiya muditā anukkaṇṭhanato. **Ramatī**ti ratiṁvindati kīḷati laḷati. Ime sattā yathā kāmaguṇe, evaṁ rāgampi assādenti abhinandantiyevāti vuttaṁ **"duvidhampī"**ti-ādi.

Ṭhānaṁ sandhāyāti ṭhānasaddaṁsandhāya. Atthato pana **"ṭhānan"**ti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti, **ṭhānaṁ,** saṅkhārādīnaṁ paccayabhūtā avijjādayo. **Imesaṁ** saṅkhārādīnaṁ **paccayāti idappaccayā,** avijjādayova. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā devo eva devatā, idappaccayānaṁ vā avijjādīnaṁ attano phalaṁ paṭicca

1. Saṁ 3. 395 piṭṭhe.

paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā,** tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṁ etasmāti **paṭiccasamuppādo.** Padadvayenāpi dhammānaṁ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha **"saṅkhārādipaccayānaṁ avijjādīnaṁ etaṁ adhivacanan"**ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[1] vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādipadābhidheyyaṁ sabbaṁ, atthato **nibbānameva.** Idāni tassa nibbānabhāvaṁ dassetuṁ **"yasmā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti nibbānaṁ. **Āgammā**ti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. **Sammantī**ti appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṁ upasantā nāma hontīti āha **"vūpasammantī"**ti, etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho,** nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṁyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgatoyevāti. Sesapadesupi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi,** khandhādayo. **Paṭinissaṭṭhā**ti samucchedavasena pariccattā **honti. Sabbā taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgā**ti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha kilesarāgāti veditabbā, na lobhavisesā eva cittassa viparītabhāvāpādanato. Yathāha "rattampi cittaṁ vipariṇataṁ, duṭṭhampi cittaṁ vipariṇataṁ, mūḷhampi cittaṁ vipariṇatan"ti[2]. **Virajjantī**ti attano sabhāvaṁ vijahanti. **Sabbaṁ dukkhan**ti jarāmaraṇādibhedaṁ sabbaṁ vaṭṭadukkhaṁ. **Bhavena bhavan**ti tena tena bhavena bhavantaraṁ. Bhavanikantibhāvena **saṁsibbati, phalena vā saddhiṁ kammaṁ** sataṇhasseva āyatiṁ punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṁ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhi-āgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṁ ajānantānaṁ, appaṭipajjantānañca vasena, jānantānaṁ, pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā "na ca maṁ dhammādhikaraṇaṁ vihesesī"ti[3]. Tathā hi vuttaṁ **"yā ajānantānaṁ desanā nāma, so mama kilamatho assā"**ti. **Ubhayan**ti cittakilamatho,

---

1. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe. 2. Vi 1. 174 piṭṭhe. 3. Khu 1. 86 piṭṭhe Udāne.

cittavihesā cāti **ubhayampetaṁ buddhānaṁ natthi,** bodhimūleyeva samucchinnattā.

65. **Anubrūhanaṁ** sampiṇḍanaṁ. **So**ti "apissū"ti nipāto. **Vipassin**ti paṭisaddayogena sāmi-atthe upayogavacananti āha **"vipassissā"**ti. Vuddhippattā acchariyā vā **anacchariyā.** Vuddhi-atthopi hi akāro hoti yathā "asekkhā dhammā"ti[1]. Kappānaṁ cattāri asaṅkhyeyyāni, satasahassañca sadevakassa lokassa dhammasaṁvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarājassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṁ anacchariyatā. **Gocarā ahesun**ti upaṭṭhahiṁsu. Upaṭṭhānañca vitakketabbatā vāti āha **"parivitakkayitabbataṁ pāpuṇiṁsū"**ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṁ kicchatāti āha **"pāramīpūraṇakāle"**ti-ādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa. Ha-**iti vā byattanti etasmiṁ atthe nipāto, "ekaṁsatthe"ti keci. **Ha** byattaṁ, ekaṁsena vā, **alaṁ** nippayojanaṁ evaṁ kicchenā adhigatassa dhammassa desetunti yojanā. **Halan**ti "alan"ti iminā samānatthapadaṁ "halanti vadāmī"ti-ādīsu[2] viya. **Rāgadosaphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena, dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccaggāhādīnaṁ. **Evaṁ gatan**ti evaṁ pavattaṁ aniccādi-ākārena pavattaṁ. **"Catusaccadhamman"**ti idaṁ aniccādīsu, saccesu ca yathālābhavasena gahetabbaṁ. Evaṁ gatanti vā evaṁ "aniccan"ti-ādinā abhinivisitvā mayā, aññehi ca sammāsambuddhehi gataṁ, ñātaṁ paṭividdhanti attho. **Kāmarāgena, bhavarāgena ca rattā** nīvaraṇehi nivutacittatāya, **diṭṭhirāgena rattā** viparītābhinivesena **na dakkhanti** yāthāvato imaṁ dhammaṁ nappaṭivijjhissanti. **Evaṁ gāhāpetun**ti "aniccan"ti-ādinā sabhāvena yāthāvato dhamme jānāpetuṁ. Rāgadosaparetatāpi nesaṁ sammūḷhabhāvenevāti āha **"tamokhandhena āvuṭā"**ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṁ vibhāvetuṁ **"kasmā panā"**ti-ādinā sayameva codanaṁ samuṭṭhāpeti. Tattha yathāyaṁ idāni

---

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.
2. Saṁ-Ṭī 1. 232 piṭṭhe passitabbaṁ.

dhammadesanāya appossukkatāpatti sabbabuddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvasena, sabbabodhisattānaṁ ādito "kiṁ me aññātavesenā"ti-ādinā[1] mahābhinīhāre attano cittassa samussāhanaṁ āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvāti āha **"kiṁ me"**ti-ādi. Tattha **aññātavesenā**ti sadevakaṁ lokaṁ unnādento Buddho ahutvā kevalaṁ Buddhānaṁ sāvakabhāvūpagamanavasena aññātarūpena. Tividhaṁ kāraṇaṁ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, Dhammassa paramagambhīratā, tattha ca Bhagavato sātisayaṁ gāravanti taṁ dassetuṁ **"tassa hī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesaṁ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṁ ajjhottharitvā anayabyasanaṁ āpādentā anekasatayojanāyāma vitthāraṁ sunicitaṁ ghanasannivesaṁ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṁ pana dassetuṁ **"athassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha ca anto āmaṭṭhatāya **kañjikapuṇṇalābu.** Ciraparivāsikatāya **takkabharitacāṭi.** Snehatintadubbalabhāvena **vasātelapītapilotikā.** Telamissitatāya **añjanamakkhitahatthā** dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpappabandhabhāvato, acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṁkileso eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā, anusayitattā ca. Tenāha **"atisaṁkiliṭṭhā"**ti. Yathā ca dubbisodhanīyatāya evaṁ gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva.

Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṁ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṁ, sā saddhammasavanādhīnā, taṁ satthari, dhamme ca pasādāyattaṁ. So visesato loke sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti panāḷikāya sattānaṁ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanādinimittanti taṁ dassento **"apicā"**ti-ādimāha.

66. "Aññataro"ti appaññāto viya kiñcāpi vuttaṁ, atha kho pākaṭo paññātoti dassetuṁ **"imasmiṁ cakkavāḷe jeṭṭhakamahābrahmā"**ti vuttaṁ. Mahābrahmabhavane **jeṭṭhakamahābrahmā.** So hi sakko

1. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṁse.

viya kāmadevaloke, brahmaloke ca pākaṭo paññāto. Upakkilesabhūtaṁ appaṁ rāgādirajaṁ etassāti **apparajaṁ,** apparajaṁ akkhi paññācakkhu, yesaṁ te taṁsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṁ dassetuṁ **"paññāmaye"**ti-ādimāha. Appaṁ rāgādirajaṁ yesaṁ te taṁsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evamettha attho veditabbo. **Assavanatā**ti "sayaṁ abhiññā"ti-ādīsu[1] viya karaṇe paccattavacananti āha **"assavanatā yā"**ti. **Dasapuññakiriyavatthuvasenā**ti dānādidasavidhavimuttiparipācanīyapuññakiriyavatthūnaṁ vasena. Tenāha **"katādhikārā"**ti-ādi. **Papañcasūdaniyaṁ** pana "dvādasapuññakiriyavasenā"ti[2] vuttaṁ, taṁ dānādīsu saraṇagamana parahitapariṇāmanadvayapakkhipanavasena vuttaṁ.

69. Garuṭṭhāniyesu gāravavasena garukarapatthanā **ajjhesanā,** sāpi-atthato patthanā evāti vuttaṁ **"yācanan"**ti. Padesavisayañāṇadassanaṁ hutvā Buddhānaṁyeva āveṇikabhāvato idaṁ ñāṇadvayaṁ "Buddhacakkhū"ti vuccatīti āha **"imesañhi dvinnaṁ ñāṇānaṁ Buddhacakkhūti nāman"**ti. **Tiṇṇaṁ maggañāṇānan**ti heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ maggañāṇānaṁ **"dhammacakkhū"**ti nāmaṁ catusaccadhammadassananti katvā dassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamābhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṁ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṁ na hotīti "dhammacakkhū"ti na vuccatīti. Yato taṁ vajirūpamābhāvena vuttaṁ. **Vuttanayenevā**ti "apparajakkhajātikā"ti ettha vuttanayeneva. Yasmā mandakilesā **"apparajakkhā"**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **"mahārajakkhā"**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni. Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṁ**pana"yesaṁ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā"ti[3] vuttaṁ, taṁ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṁsandati sametīti daṭṭhabbaṁ. Yato saddhāsampadādivasena ajjhāsayassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. Vasena ajjhāsayassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. **Kāraṇaṁ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paralokan**ti samparāyaṁ. Taṁ dukkhāvahaṁ vajjaṁ viya bhayato passitabbanti vuttaṁ **"paralokañcevavajjañca bhayato passantī"**ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhāvo "paraloko"ti vuttaṁ **"para -pa- passantī"**ti.

---

1. Dī 1. 11, 166; Ma 1. 110, 355, 361 piṭṭhesu.
2. Ma-Ṭṭha 2. 83 piṭṭhe.
3. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.

Ayaṁ panettha pāḷīti ettha "apparajakkhā"dipadānaṁ atthavibhāvane ayaṁ tassa tathābhāvasādhakapāḷi. Saddhādīnañhi vimuttiparipācakadhammānaṁ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṁ pāpadhammānaṁ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṁ dubbalabhāvenāti vimuttiparipācakadhammānaṁ savisesaṁ atthitānatthitāvasena "apparajakkhā mahārajakkhā"ti-ādayo pāḷiyaṁ[1] vibhajitvā dassitā. Iti saddhādīnaṁ vasena pañca apparajakkhā, asaddhiyādīnaṁ vasena pañca mahārajakkhā. Evaṁ tikkhindriyamudindriyādayoti vibhāvitā paññāsa puggalā. Saddhādīnaṁ pana antarabhedena anekabhedā veditabbā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko,** sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko,** sugatisaṅkhāto upapattibhavo, sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko**[2] sugatisaṁvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhāta-upapattibhavaduggatisaṁvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā.**

Puna ekakadukādivasena lokaṁ vibhajitvā dassetuṁ **"eko loko"**ti-ādi vuttaṁ. Āhārādayo hi lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Tattha **"eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"**ti[3] yāyaṁ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṁ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassābhāvato. **"Dve lokā"**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cetta nibbānassa aggahaṇaṁ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca "āhāraṭṭhitikā"ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṁ dukkhasaccadhammānaṁ "idhaloko"ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito, tathā na hoti, so lokoti taṁgahaṇarahitānaṁ lokuttarānaṁ natthi lokatā. Upādānānaṁ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā.** Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭhalokadhammā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā. Tassa ca sabbaṁ tebhūmakakammaṁ garahitabbaṁ, vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṁ **"sabbe abhisaṅkhārā vajjaṁ, sabbe bhavagāmikammā vajjan"**ti.

---

1. Khu 9. 116 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Sampattisambhavo, loko (Ka)
3. Dī 3. 178; Aṁ 3. 297, 300; Khu 9. 6, 117, 230 piṭṭhesu.

Yesaṁ puggalānaṁ saddhādayo mandā, te idha "assaddhā"ti-ādinā vuttā. Na pana sabbena sabbaṁ saddhādīnaṁ abhāvatoti apparajakkhadukādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṁ dasa dasa katvā **"paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī"**ti vuttaṁ. Atha vā anvayato, byatirekato ca saddhādīnaṁ indriyānaṁ paropariyattaṁ jānātīti katvā tathā vuttaṁ. Ettha ca apparajakkhādivasena āvajjantassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī,** gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha **"uppalavane"**ti. Yāni udakassa antonimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni. Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṁ pakāsitāni, idheva vā "āññānipī"ti-ādinā dīpitāni. **Ugghaṭitaññū**ti ugghaṭanaṁ nāma ñāṇugghaṭanaṁ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitaṁ vitthārameva atthaṁ jānātīti **vipañcitaññū.** Uddesādīhi netabboti **neyyo. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṁ abhisamayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā[1] nayena saṅkhittena mātikāya dīpiyamānāya desanānusārena ñāṇaṁ pesetvā arahattaṁ gaṇhituṁ samattho **"puggalo ugghaṭitaññū"**ti vuccati. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ saṅkhittena mātikaṁ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho **"puggalo vipañcitaññū"**ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchato**ti atthaṁ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatto hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṁ vā phalaṁ vā antamaso jhānaṁ vā vipassanaṁ vā nibbattetuṁ na sakkoti. **Ayaṁ vuccati puggalo padaparamo**ti ayaṁ puggalo byañjanapadameva paramaṁ assāti "padaparamo"ti vuccati.

Yeti ye duvidhe puggale sandhāya vuttaṁ vibhaṅge[2]. **Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā

---

1. Abhi 2. 200 piṭṭhādīsu. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhe ñāṇavibhaṅga-aṭṭhakathāyaṁ.

duhetukapaṭisandhipi "vipākāvaraṇamevā"ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā, uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā. Duppaññāti bhavaṅgapaññāya parihīnā, bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṁ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṁ ariyamaggaṁ okkamituṁ adhigantuṁ abhabbā. "**Na kammāvaraṇenā**"ti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

"**Rāgacaritā**"ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ paramatthadīpaniyaṁ[1] Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ[2] vuttanayena veditabbaṁ.

70. **Ārabbhā**ti attano adhippetassa atthassa Bhagavato jānāpanaṁ uddissāti attho. Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṁsupabbato, missakapabbato vāti āha "**sele yathā pabbatamuddhanī**"ti. **Dhammamayaṁ pāsādan**ti lokuttaradhammamāha. So hi pabbatasadiso ca hoti sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme[3] niddiṭṭhā. Tathā cāha—

> "Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṁ pajaṁ.
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī"ti[4].

"**Yathā hī**"ti-ādīsu yathā pabbate ṭhatvā rattandhakāre heṭṭhā olokentassa purisassa khette kedārapāḷikuṭiyo, tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato. Kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati ujjalabhāvato, evaṁ dhammapāsādamāruyha sattalokaṁ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṁ nāgacchanti akatakalyāṇā sattā ñāṇagginā anujjalabhāvato, anuḷārabhāvato ca rattiṁ khittā

---

1. Paramatthamañjūsāyaṁ visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyanti bhavitabbaṁ—
"Sā esā paramatthānaṁ, tattha tattha yathārahaṁ.
Nidhānato paramattha-mañjūsā nāma nāmato"ti—
Visuddhi-Ṭī 2. 535 piṭṭhe Visuddhimaggamahāṭīkāya nigamane sayameva vuttattā.
2. Visuddhi-Ṭī 1. 121 piṭṭhe.
3. Abhi-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.
4. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

sarā viya honti. Katakalyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ṭhitāpi Bhagavato ñāṇassa āpāthaṁ āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhavato, uḷārasantānatāya Himavantapabbato viya cāti evaṁ yojanā veditabbo.

Uṭṭhehīti tvaṁ dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kīlāsubhāvato uṭṭhāha. **Vīriyavantatāyā**ti sātisayacatubbidhasammappadhānavīriyavantatāya. Vīrassa hi bhāvo, kammaṁ vā **vīriyaṁ.** Kilesamārassa viya maccumārassapi āyatiṁ asambhavato **"maccukilesamārānan"**ti vuttaṁ. Abhisaṅkhāramāravijayassa aggahaṇaṁ kilesamāravijayeneva tabbijayassa jotitabhāvato. **Vāhanasamatthatāyā**ti saṁsāramahākantārato nibbānasaṅkhātaṁ khemappadesaṁ sampāpanasamatthatāya.

71. "Apārutaṁ tesaṁ amatassa dvāran"ti keci paṭhanti. Nibbānassa dvāraṁ pavisanamaggo vivaritvā Ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṁ pamuñcantū**ti saddhaṁ pavedentu, attano saddahanākāraṁ upaṭṭhāpentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṁ. Na bhāsiṁ** na bhāsissāmīti cintesi.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. **Sallapitvā**ti "vippasannāni kho te āvuso indriyānī"ti-ādinā[1] ālāpasallāpaṁ katvā. Tañhissa aparabhāge satthu santikaṁ upasaṅkamanassa paccayo ahosi.

75-6. **Anupubbiṁ kathan**ti anupubbiyā anupubbaṁ kathetabbakathaṁ. Kā pana sāti? Dānādikathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesu pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṁ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṁ vatvā akiriyadhamma vacanato,

1. Vi 3. 51, 52 piṭṭhe.

bhogasampattihetuṁ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṁ sīlakathā** kathitā, tañce dānasīlaṁ vaṭṭanissitaṁ, ayaṁ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṁ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītapaṇītatarādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītapaṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogabhavasampattiyo hontīti dassanatthaṁ **tadanantaraṁ saggakathaṁ** vatvā ayaṁ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṁ **saggānantaraṁ maggakathā** kathetabbā. Maggañca kathentena tadadhigamupāyadassanatthaṁ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma batvādīnavā, aniccā, adhuvā, vipariṇāmadhammāti **kāmānaṁ ādīnavo,** hīnā, gammā, pothujjanikā, anariyā, anatthasañhitāti tesaṁ **okāro**lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṁ vatthubhūtāti **tattha saṁkileso,** sabbaso kilesavippamuttaṁ nibbānanti **nekkhamme ānisaṁso**ca kathetabboti ayamattho **maggantī**ti ettha **iti**-saddena ādi-atthajotakena bodhitoti veditabbaṁ.

Sukhānaṁ nidānanti diṭṭhadhammikānaṁ, samparāyikānaṁ, Nibbānapaṭisaṁyuttānañcāti sabbesampi sukhānaṁ kāraṇaṁ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṁ nāma, taṁ sabbaṁ dānanidānanti pākaṭoyamattho. Yaṁ pana taṁ jhānavipassanāmaggaphalanibbānapaṭisaṁyuttaṁ sukhaṁ, tassāpi dānaṁ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṁ mūlan**ti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṁpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājādibhedā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsaṁ sabbāsaṁ idaṁ dānaṁ nāma mūlaṁ kāraṇaṁ. **Bhogānan**ti bhuñjitabbaṭṭhena **"bhogo"**ti laddhanāmānaṁ manāpiyarūpādīnaṁ, tannissayānañca upabhogasukhānaṁ. Avassayaṭṭhena **patiṭṭhā. Visamagatassā**ti byasanappattassa. **Tāṇan**ti rakkhā tato paripālanato. **Leṇan**ti byasanehi paripāciyamānassa olīyanapadeso. **Gatī**ti gantabbaṭṭhānaṁ. **Parāyaṇan**ti paṭisaraṇaṁ. **Avassayo**ti vinipatituṁ adento nissayo. **Ārammaṇan**ti olubbhārammaṇaṁ.

Ratanamaya sīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṁ mahagghaṁ hutvā sabbaso vinipatituṁ appadānato. **Mahāpathavisadisaṁ**

gatagataṭṭhāne patiṭṭhāya labhāpanato. **Ālambanarajjusadisan**ti yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato, tiṭṭhato ca upatthambho, evaṁ dānaṁ sattānaṁ sampattibhave uppattiyā, ṭhitiyā ca paccayabhāvato. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenā**ti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenā**ti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhe**na. Maccheramalādīhī**ti maccheralobhadosa-issāvicikicchādiṭṭhi-ādicittamalehi. **Anupalittaṭṭhenā**ti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesan**ti maccheramalādikacavarānaṁ. Etehi eva **durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenā**ti anabhibhavanīyatāya santāsābhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi kutoci na bhāyati, pageva āyatiṁ. Dhammasīsena puggalo vutto. **Balavantaṭṭhenā**ti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṁ pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti "vaḍḍhikāraṇan"ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṁ **khemantabhūmisampāpanaṁ,** bhavasaṅgāmato yogakkhemasampāpanañca **khemantabhūmisampāpanaṭṭho.**

Idāni dānaṁ vaṭṭagatā ukkaṁsappattā sampattiyo viya vivaṭṭagatāpi tā sampādetīti bodhicariyabhāvenapi dānaguṇe dassetuṁ **"dānañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya, parahitāya cāti dassetuṁ sā tāsaṁ parato vuttā, etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṁ tato paraṁ **"sāvakapāramīñāṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Tatthāpi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamāti dassetuṁ kamena ñāṇattayaṁ vuttaṁ. Tesaṁ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutto eva. Etenevassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena vā pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṁ pariccajanaṁ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, so "paresaṁ hiṁsati, paresaṁ vā santakaṁ haratī"ti aṭṭhānametanti āha **"dānaṁ dadanto sīlaṁ samādātuṁ sakkotī"**ti. **Sīlasadiso alaṅkāro natthī**ti akittimaṁ hutvā sabbakālaṁ sobhāvisesāvahattā. **Sīlapupphasadisaṁ pupphaṁ natthī**ti

etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha "candanaṁ tagaraṁ vāpī"ti-ādikā[1] gāthā, "gandho isīnaṁ ciradikkhitānaṁ, kāyā cuto gacchati mālutenā"ti-ādikā[2] ca vattabbā. Sīlañhi sattānaṁ ābharaṇañceva alaṅkāroca gandhavilepanañca parassa dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha **"sīlālaṅkārena hī"**ti-ādi.

"Ayaṁ saggo labbhatī"ti idaṁ majjhimehi chandādīhi āraddhaṁ sīlaṁ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā—

"Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī"ti[3].

Iṭṭhoti sukho, **kanto**ti kamanīyo, **manāpo**ti manavaḍḍhanako, taṁ panassa iṭṭhādibhāvaṁ dassetuṁ **"niccamettha kīḷā"**ti-ādi vuttaṁ. **Niccan**ti sabbakālaṁ. **Kīḷā**ti kāmūpasaṁhitā sukhavihārā. **Sampattiyo**ti bhogasampattiyo. **Dibban**ti dibbabhavaṁ devalokapariyāpannaṁ. **Sukhan**ti kāyikaṁ, cetasikañca sukhaṁ. **Dibbasampattin**ti dibbabhavaṁ āyusampattiṁ, vaṇṇayasa-issariyasampattiṁ, rūpādisampattiñca. **Evamādī**ti **ādi-**saddena yāmādīhi anubhavitabbaṁ dibbasampattiṁ vadati.

Appassādāti nirassādā paṇḍitehi yathābhūtaṁ passantehi tattha assādetabbatābhāvato. **Bahudukkhā**ti mahādukkhā sampati, āyatiñca vipuladukkhānubandhattā. **Bahupāyāsā**ti anekavidhaparissayā. **Etthā**ti kāmesu. **Bhiyyo**ti bahuṁ. **Doso**ti aniccatādinā, appassādatādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṁ cittaṁ nārādhenti. Atha vā ādīnaṁ vāti pavattatīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā[4], tathā ca kāmā yathābhūtaṁ paccavekkhantānaṁ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvo**ti nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevitabbattā, seṭṭhehi na sevitabbattā ca. **Saṁkilissanan**ti vibādhetabbatā upatāpetabbatā. **Nekkhamme ānisaṁsan**ti ettha yattakā kāmesu ādīnavā tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṁsā. Apica "nekkhammaṁ nāmetaṁ asambādhaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ, nikkhantaṁ kāmehi, nikkhantaṁ kāmasaññāya, nikkhantaṁ kāmavitakkehi, nikkhantaṁ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṁ

---

1. Khu 1. 21; Khu 11. 317 piṭṭhesu.
2. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.
3. Khu 6. 185 piṭṭhe Jātake.
4. Paramakāmaññatā (Ka)

byāpādato"ti-ādinā[1] nayena nekkhamme ānisaṁse pakāsesi, pabbajjāya, jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi.

Vuttanayanti ettha yaṁ avuttanayaṁ "kallacitte"ti-ādi, tattha **kallacitte**ti kammaniyacitte, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṁ cittadosānaṁ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacitteti attho. Assaddhiyādayo hi yasmā cittassa rogabhūtā tadā te vigatā tasmā arogacitteti attho. Diṭṭhimānādikilesavigamanena **muducitte.** Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacitte.** Sammāpaṭipattiyaṁ uḷārapīti pāmojjayogena **udaggacitte.** Tattha saddhāsampattiyā **pasannacitte.** Yadā ca bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitte**ti kāmacchandavigamena arogacitte. **Muducitte**ti byāpādavigamena mettāvasena akathinacitte. **Vinīvaraṇacitte**ti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacitte. **Udaggacitte**ti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacitte. **Pasannacitte**ti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṁ adhimuttacitte, evampettha attho veditabbo.

"Seyyathāpī"ti-ādinā upamāvasena nesaṁ saṁkilesappahānaṁ, ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakāḷakan**ti vigatakāḷakaṁ. **Sammadevā**ti suṭṭhu eva. **Rajanan**ti nīlapītādiraṅgajātaṁ. **Paṭigaṇheyyā**ti gaṇheyya pabhassaraṁ bhaveyya. **Tasmiṁyeva āsane**ti tissaṁ eva nisajjāyaṁ, etena nesaṁ lahuvipassakatā, tikkhapaññatā, sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajan**ti apāyagamanīyarāgarajādīnaṁ vigamena virajaṁ. Anavasesadiṭṭhi vicikicchāmalāpagamanena **vītamalaṁ.** Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṁ,** pañcavidhadussīlyamalāpagamanena **vītamalaṁ. Dhammacakkhun**ti brahmāyusutte[2] heṭṭhimā tayo maggā vuttā, Cūḷarāhulovāde[3] āsavakkhayo. Idha pana sotāpattimaggo adhippeto. **"Yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"**ti tassa uppatti ākāradassananti. Nanu ca maggañāṇaṁ asaṅkhatadhammārammaṇaṁ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Saccametaṁ. Yasmā taṁ nirodhaṁ ārammaṇaṁ katvā kiccavasena sabbasaṅkhataṁ paṭivijjhantaṁ uppajjati, tasmā tathā vuttaṁ.

"Suddhaṁ vatthan"ti nidassita-upamāyaṁ idaṁ upamāsaṁsandanaṁ—vatthaṁ viya cittaṁ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi

1. Sārattha-Ṭī 3. 194 piṭṭhepi. 2. Ma 2. 334 piṭṭhe. 3. Ma 3. 324 piṭṭhe.

saṁkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṁ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadese samucchinditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhipaññāhi dose sithilī katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe nānākāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṁ, raṅgajātaṁ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhi takilesassa cittassa maggena pariyodapananti. "Diṭṭhadhammā"ti vatvā dassanaṁ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṁ nivattanatthaṁ **"pattadhammā"**ti vuttaṁ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṁ **"viditadhammā"**ti vuttaṁ. Sā pana viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṁ dassetuṁ **"pariyogāḷhadhammā"**ti vuttaṁ, tena nesaṁ saccābhisambodhiṁyeva vibhāveti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṁ sādhentaṁ nippadesatova catusaccadhammaṁ samantato ogāhantaṁ paṭivijjhatīti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

77. **Cīvaradānādīnī**ti cīvarādiparikkhāradānaṁ[1] sandhāyāha. Yo hi cīvarādike aṭṭha parikkhāre, pattacīvarameva vā sotāpannādi-ariyassa, puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā "idaṁ parikkhāradānaṁ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū"ti patthanaṁ paṭṭhapesi, tassa ca sati adhikārasampattiyaṁ buddhānaṁ sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya saṁvattatīti veditabbaṁ. **Vassasatikattherā viya** ākappasampannāti adhippāyo.

Sandassesīti suṭṭhu paccakkhaṁ katvā dassesi. **Idhalokatthan**ti idhalokabhūtaṁ khandhapañcakasaṅkhātaṁ atthaṁ. **Paralokatthan**ti etthāpi eseva nayo. **Dassesī**ti sāmaññalakkhaṇato, salakkhaṇato ca dassesi. Tenāha **"aniccan"**ti-ādi. Tattha hutvā abhāvato **aniccanti dassesi.** Udayabbayapaṭipīḷanato **dukkhanti dassesi.** Avasavattanato anattāti dassesi. Ime ruppanādilakkhaṇā pañcakkhandhāti rāsaṭṭhena **khandhe dassesi.** Ime cakkhādisabhāvā nissattanijjīvaṭṭhena aṭṭhārasa dhātuyoti **dassesi.** Imāni cakkhādisabhāvāneva dvārārammaṇabhūtāni dvādasa āyatanānīti **dassesi.**

---

1. Cīvarādi-aṭṭhaparikkhārānaṁ (Ka)

ime avijjādayo jarāmaraṇapariyosānā dvādasa paccayadhammā paṭiccasamuppādoti **dassesi.** Rūpakkhandhassa heṭhā vuttanayena paccayato cattāri, khaṇato ekanti imāni **pañca lakkhaṇāni dassesi. Tathā**ti iminā "pañca lakkhaṇānī"ti padaṁ ākaḍḍhati. **Dassento**ti iti-saddo nidassanattho, evanti attho. **Nirayan**ti aṭṭhamahāniraya soḷasa-ussadanirayappabhedaṁ sabbaso nirayaṁ **dassesi. Tiracchānayonin**ti apadadvipadacatuppadabahuppadādibhedaṁ migapasupakkhisarīsapādivibhāgaṁ nānāvidhaṁ tiracchānalokaṁ. **Pettivisayan**ti khuppipāsikavantāsikaparadattūpajīvinijjhāmataṇhikādibhedabhinnaṁ nānāvidhaṁ petasattalokaṁ. **Asurakāyan**ti kālakañcikāsuranikāyaṁ. Evaṁ tāva duggatibhūtaṁ paralokatthaṁ vatvā idāni sugati bhūtaṁ vattuṁ **"tiṇṇaṁ kusalānaṁ vipākan"**ti-ādi vuttaṁ. Vehapphale subhakiṇṇeyeva saṅgahetvā asaññīsu, arūpīsu ca sampattiyā dassetabbāya abhāvato duviññeyyatāya **"navannaṁ brahmalokānan"**tveva vuttaṁ.

Gaṇhāpesīti te dhamme samādinne kārāpesi.

Samuttejanaṁ nāma samādinnadhammānaṁ yathā anupakārakā dhammā parihāyanti, pahīyanti ca, upakārakā dhammā parivaḍḍhanti, visujjhanti ca, tathā nesaṁ ussāhuppādananti āha **"abbhussāhesī"**ti. Yathā pana taṁ ussāhuppādanaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"idhalokatthañcevā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tāsetvā tāsetvā**ti paribyattabhāvāpādanena tejetvā tejetvā. **Adhigataṁ viya katvā**ti yesaṁ katheti, tehi tamatthaṁ paccakkhato anubhuyyamānaṁ viya katvā. Veneyyānañhi buddhehi pakāsiya māno attho paccakkhatopi pākaṭataro hutvā upaṭṭhāti. Tathā hi Bhagavā evaṁ thomīyati—

> "Ādittopi ayaṁ loko, ekādasahi aggibhi.
> Na tathā yāti saṁvegaṁ, sammohapaliguṇṭhito.
>
> Sutvādīnavasaññuttaṁ, yathā vācaṁ mahesino.
> Paccakkhatopi buddhānaṁ, vacanaṁ suṭṭhu pākaṭan"ti.

Tenāha **"dvattiṁsakammakāraṇapañcavīsatimahābhayappabhedañhī"**ti-ādi. Dvattiṁsakammakāraṇāni "hatthampi chindantī"ti-ādinā[1] **Dukkhakkhandhasutte**

---

1. Ma 1. 129 piṭṭhe.

āgatanayena veditabbāni. **Pañcavīsatimahābhayāni** "jātibhayaṁ jarābhayaṁ byādhibhayaṁ maraṇabhayan"ti-ādinā[1] tattha tattha sutte āgatanayena veditabbāni. **Āghātanabhaṇḍikā** adhikuṭṭanakaḷiṅgaraṁ, yaṁ "accādhānan"tipi vuccati.

Paṭiladdhaguṇena codesīti "taṁtaṁguṇādhigamena ayampi tumhehi paṭiladdho, ānisaṁso ayampī"ti paccakkhato dassento "kiṁ ito pubbe evarūpaṁ atthī"ti codento viya ahosi. Tenāha **"mahānisaṁsaṁ katvā kathesī"**ti.

Tappaccayañcakilamathanti saṅkhārapavattihetukaṁ tasmiṁ tasmiṁ sattasantāne uppajjanakaparissamaṁ saṁvighātaṁ vihesaṁ. **Idhā**ti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthāya kathāya. Sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **santaṁ.** Atittikaraparamasukhatāya **paṇītaṁ.** Sakalasaṁsārabyasanato tāyanatthena tāṇaṁ. Tato nibbindahadayānaṁ nilīyanaṭṭhānatāya **leṇaṁ.** **Ādi**-saddena gatipaṭisaraṇaṁ paramassāsoti evamādīnaṁ saṅgaho.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

80. Saṁghappahonakānaṁ bhikkhūnaṁ abhāvā **"saṁghassa aparipuṇṇattā"**ti vuttaṁ. Dve aggasāvakā eva hi tadā ahesuṁ.

Cārikā-anujānanavaṇṇanā

86. "Kadā udapādī"ti pucchaṁ "sambodhito"ti-ādinā saṅkhepato vissajjetva puna taṁ vitthārato dassetuṁ **"bhagavā kirā"**ti-ādi vuttaṁ. Pitu saṅgahaṁ karonto vihāsi sambodhito "satta saṁvaccharāni satta māse satta divase"ti ānetvā sambandho, tañca kho veneyyānaṁ tadā abhāvato. **Kilañjehi** bahi **chādāpetvā, vattehi** anto **paṭicchādāpetvā, upari ca** vatthehi **chādāpetvā,** tassa heṭṭhā **suvaṇṇa -pa- vitānaṁ kārāpetvā. Mālāvacchake**ti pupphamālāhi vacchākārena veṭhite. **Gandhantare**ti cāṭibharitagandhassa antare. **Pupphānī**ti cāṭi-ādibharitāni jalajapupphāni ceva caṅkotakādibharitāni thalajapupphāni ca.

---

1. Khu 8. 240, 261 piṭṭhesu.

Kāmañcāyaṁ rājā Buddhapitā, tathāpi Buddhā nāma lokagaruno, na te kenaci vase vattetabbā, atha kho te eva pare attano vase vattenti, tasmā rājā **“nāhaṁ bhikkhusaṁghaṁ demī”**ti āha.

Dānamukhanti dānakaraṇūpāyaṁ, dānavattanti attho. **Na dāni me anuññātā**ti idāni me dānaṁ na anuññātā, no na anujānantīti attho.

Paritassanajīvitanti dukkhajīvikā, dāliddiyanti attho.

Sabbesaṁ bhikkhūnaṁ pahosīti Bhagavato aṭṭhasaṭṭhi ca bhikkhusatasahassānaṁ bhāgato dātuṁ pahosi, na sabbesaṁ pariyattabhāvena. Tenāha **“senāpatipi attano deyyadhammaṁ adāsī”**ti. **Jeṭṭhikaṭṭhāne**ti jeṭṭhikadeviṭṭhāne.

Tatheva katvāti carapurise ṭhapetvā. **Sucin**ti suddhaṁ. **Paṇītan**ti uḷāraṁ bhāvanapuṁsakañcetaṁ “ekamantan”ti-ādīsu[1] viya. **Bhañjitvā**ti madditvā, pīḷetvāti attho. **Jātisappikhīrādīhiyevā**ti antojātasappikhīrādīhiyeva, amhākaṁ eva gāvi-ādito gahitasappi-ādīhiyevāti attho.

90. Parāpavādaṁ, parāpakāraṁ, sītuṇhādibhedañca guṇāparādhaṁ khamati sahati adhivāsetīti **khanti.** Sā pana yasmā sīlādīnaṁ paṭipakkhadhamme savisesaṁ tapati santapati vidhamatīti **paramaṁ** uttamaṁ tapo. Tenāha **“adhivāsanakhanti nāma paramaṁ tapo”**ti. “Adhivāsanakhantī”ti iminā dhammanijjhānakkhantito viseseti. Titikkhanaṁ khamanaṁ **titikkhā.** Akkharacintakā[2] hi khamāyaṁ titikkhāsaddaṁ vaṇṇenti. Tenevāha **“khantiyā eva vevacanan”**ti-ādi. **Sabbākārenā**ti santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbappakārena. **So pabbajito nāma na hoti** pabbājitabbadhammassa apabbājanato. **Tasseva** tatiyapadassa **vevacanaṁ** anatthantarattā.

“Na hī”ti-ādinā tamevatthaṁ vivarati. **Uttamatthena paranti vuccati** para-saddassa seṭṭhavācakattā “puggalaparoparaññū”ti-ādīsu[3] viya. **Paran**ti aññaṁ. Idāni parasaddaṁ aññapariyāyameva gahetvā atthaṁ dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Malassā**ti pāpamalassa. **Apabbājitattā**ti anīhaṭattā

1. Vi 1. 1 piṭṭhe.
2. Pāṇinī 1. 2. 20 suttaṁ passitabbaṁ.
3. Aṁ 2. 484; Khu 10. 152 piṭṭhesu.

anirākatattā. **Samitattā**ti nirodhitattā tesaṁ pāpadhammānaṁ. **“Samitattā hi pāpānaṁ samaṇoti pavuccatī”**ti hi vuttaṁ.

Apica Bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhaṁ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlapadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṁ dassetuṁ ādito **“khantī paramaṁ tapo”**ti āha, tena aniṭṭhassa paṭihananūpāyo vutto, titikkhāgahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṁ ratiṁ abhibhuyya viharatīti ayamattho dassitoti. Taṇhāvānassa vūpasamanato **nibbānaṁ paramaṁ vadanti buddhā.** Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāgahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāgahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṁ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṁ dassetvā idāni byatirekato taṁ dassetuṁ **“na hī”**ti-ādi vuttaṁ, tena yathā sattānaṁ jīvitā voropanaṁ, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi vibādhanañca “parūpaghāto, paraviheṭhanan”ti vuccati,evaṁ tesaṁ mūlasāpateyyāvaharaṇaṁ, dāraparāmasanaṁ, visaṁvādanaṁ, aññamaññabhedanaṁ, pharusavacanena mammaghaṭṭanaṁ, niratthakavippalāpo, parasantakagijjhanaṁ, ucchedavindanaṁ, micchābhinivesanañca upaghāto, viheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammapathassa, kammassa ca karaṇena pabbajito, samaṇo ca na hotīti dasseti.

Sabbākusalassāti sabbassāpi dvādasākusalacittuppādasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. Karaṇaṁ nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṁ **“anuppādanan”**ti vuttaṁ. **“Kusalassā”**ti idaṁ “etaṁ Buddhāna sāsanan”ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme, tesañca sambhārabhūte tebhūmakakusaladhamme sambodhetīti āha **“catubhūmakakusalassā”**ti. **Upasampadā**ti upasampādanaṁ, taṁ pana tassa samadhigamoti āha **“paṭilābho”**ti. **Cittajotanan**ti cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṁ sabbaso parisodhanaṁ. Yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṁ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṁ hoti puna pariyodapetabba tāya abhāvato, iti pariniṭṭhitapariyodapanataṁ sandhāyāha **“taṁ pana arahattena hotī”**ti. **Sabbapāpaṁ pahāya** tadaṅgādivasenevāti adhippāyo. **“Sīlasaṁvarenā”**ti hi iminā tebhūmakassāpi saṅgahe itarappahānānampi saṅgaho hotīti, evañca katvā sabbaggahaṇaṁ samatthitaṁ

hoti. **Samathavissanāhī**ti lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi. **Sampādetvā**ti nipphādetvā. Sampādanañcettha hetubhūtāhi phalabhūtassa sahajātāhipi, pageva purimasiddhāhīti daṭṭhabbaṁ.

Kassacīti hīnādīsu kassaci sattassa kassaci upavādassa, tena davakamyatāyapi upavadanaṁ paṭikkhipati. **Upaghātassa akaraṇan**ti etthāpi "kassacī"ti ānetvā sambandho. **Kāyenā**ti ca nidassanamattametaṁ manasāpi paresaṁ anatthacintanādivasena upaghātakaraṇassa vajjetabbattā. **Kāyenā**ti vā ettha arūpakāyassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, na copanakāyakarajakāyānaṁ eva. **Pa atimokkhan**ti pakārato ativiya sīlesu mukhyabhūtaṁ. **"Atipamokkhan"**ti tameva padaṁ upasaggabyattayena vadati. Evaṁ bhedato padavaṇṇanaṁ katvā tatvato vadati **"uttamasīlan"**ti. **"Pāti vā"**ti-ādinā pālanato rakkhaṇato ativiya mokkhanato ativiya mocanato pātimokkhanti dasseti "pāpā atimokkhetīti atimokkho"ti nimittassa kattubhāvena upacaritabbato. **Yo vā nan**ti yo vā puggalo naṁ pātimokkhasaṁvarasīlaṁ **pāti** samādiyitvā avikopento **rakkhati, taṁ** "pātī"ti laddhanāmaṁ pātimokkhasaṁvarasīle ṭhitaṁ **mokkhetīti pātimokkhan**ti ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pātimokkhapadassa attho visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ[1] vuttanayena veditabbo.

Mattaññutāti bhojane mattaññutā, sā pana visesato paccayasannissitasīlavasena gahetabbāti āha **"paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā"**ti. Ājīvapārisuddhisīlavasenāpi gayhamāne "pariyesanavissajjanavasenā"tipi vattabbaṁ. **Saṅghaṭṭanavirahitan**ti janasaṁghaṭṭana virahitaṁ, nirajanasambādhaṁ vivittanti attho. **Catupaccayasantoso dīpito** paccayasantosatāsāmaññena itaradvayassāpi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. **"Aṭṭhasamāpattivasibhāvāyā"**ti iminā payojanadassanavasena yadatthaṁ vivittasenāsanasevanaṁ icchitaṁ, so adhicittānuyogo vutto. Aṭṭha samāpattiyo cettha vipassanāya pādakabhūtā adhippetā, na yā kācīti sakalassāpi adhicittānuyogassa jotitabhāvo veditabbo.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 39 piṭṭhe.

Devatārocanavaṇṇanā

91. **Ettāvatā**ti ettakena suttapadesena. Tatthāpi ca iminā -pa- kathanena suppaṭividdhabhāvaṁ pakāsetvāti yojanā. Ca-saddo byatirekattho, tena idāni vuccamānatthaṁ ullaṅgeti. **Ekamidāhan**ti ekaṁ ahaṁ. **Idaṁ**-saddo nipātamattaṁ. **Ādi**-saddena "bhikkhave samayan"ti evamādipāṭho saṅgahito. Ahaṁ bhikkhave ekaṁ samayanti evampettha padayojanā.

Subhagavaneti subhagattā subhagaṁ, sundarasirikattā, sundarakāmattā vāti attho. Subhagañhi taṁ sirisampattiyā, sundare cettha kāme manussā patthenti. Bahujanakantatāyapi taṁ **subhagaṁ.** Vanayatīti **vanaṁ,** attasampattiyā attani sinehaṁ uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanaṁ**, attasampattiyā eva "maṁ paribhuñjathā"ti satte yācati viyāti attho. Subhagañca taṁ vanañcāti subhagavanaṁ, tasmiṁ subhagavane. Aṭṭhakathāyaṁ pana kiṁ iminā papañcenāti **"evaṁnāmakevane"**ti vuttaṁ. Kāmaṁ sālarukkhopi "sālo"ti vuccati, yo koci rukkhopi vanappatijeṭṭhakarukkhopi. Idha pana pacchimo eva adhippetoti āha **"vanappatijeṭṭhakassa mūle"**ti. **Mūlasamugghātavasenā**ti anusayasamucchindanavasena.

Na vihāyantīti akuppadhammatāya na vijahanti. **"Na kañci sattaṁ tapantīti atappā"**ti idaṁ tesu tassā samaññāya niruḷhatāya vuttaṁ, aññathā sabbepi suddhāvāsā na kañci sattaṁ tapantīti atappā nāma siyuṁ. **"Na vihāyantī"**ti-ādinibbacanesupi eseva nayo. **Sundaradassanā**ti dassanīyāti ayamatthoti āha **"abhirūpā"**ti-ādi. **Sundarametesaṁ dassanan**ti sobhanametesaṁ cakkhunā dassanaṁ, viññāṇena dassanampīti attho. **Sabbeheva -pa- jeṭṭhā** pañcavokārabhave tato visiṭṭhānaṁ abhāvato.

Sattannaṁ Buddhānaṁ vasenāti sattannaṁ Sammāsambuddhānaṁ apadānavasena. Avihehi ajjhiṭṭhena ekena avihābrahmunā kathitā tehi sabbehi kathitā nāma hontīti vuttaṁ **"tathā avihehī"**ti. Eseva nayo sesesupi. Tenāha bhagavā "devatā maṁ etadavocun"ti. Yaṁ pana pāḷiyaṁ "anekāni devatāsatānī"ti vuttaṁ, taṁ sabbaṁ pacchā attano

sāsane visesaṁ adhigantvā tattha uppannānaṁ vasena vuttaṁ. **Anusandhidvayampī**ti dhammadhātupadānusandhi, devatārocanapadānusandhīti duvidhaṁ anusandhiṁ. **Niyyātento**ti nigamento. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Mahāpadānasuttavaṇṇanāya līnaṭṭhappakāsanā.

2. Mahānidānasutta

Nidānavaṇṇanā

95. **Janapadino**ti janapadavanto, janapadassa vā issarasāmino **rājakumārā** gottavasena **kurū nāma.** Tesaṁ nivāso yadi eko janapado, kathaṁ bahuvacananti āha **"ruḷisaddenā"**ti. Akkharacintakā[1] hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhi yathā aññatthāpi "Aṅgesu viharati, Mallesu viharatī"ti ca. Tabbisesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panā**ti **pana-**saddo visesatthajotano, tena "puthu-atthavisayatāya evetaṁ puthuvacanan"ti "bahuke panā"ti-ādinā vakkhamānavisesaṁ joteti. **Sutvā**ti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparānugataṁ kathaṁ sutvā. **Anusaṁyāyantenā**ti anuvicarantena. **Etesaṁ ṭhānan**ti candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha **"tattha agamāsī"**ti-ādi. **So**ti mandhātumahārājā. **Tan**ti cātumahārājikarajjaṁ. **Gahetvā**ti sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanaṁ.

Dovārikabhūmiyaṁ tiṭṭhanti sudhammāya, devasabhāya, devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhigatattā. **"Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitan"**ti idaṁ "cittalatāvanan"ti-ādīsupi yojetabbaṁ.

Pathaviyaṁ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsannaṭṭhāne aṭṭhāsi. Na hi cakkaratanaṁ bhūmiyaṁ patati, tathāṭhitañca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena cakkavatti-issariyassa abhāvato. "Ciratarаṁ kālaṁ ṭhatvā"ti apare. **Rājā ekakova agamāsi** attano ānubhāvena. **Manussabhāvo**ti manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo. **Pāturahosī**ti devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāya vedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatā mālā'milāyanādi **dibbabhāvo** pāturahosi. Tadā manussānaṁ asaṅkhyeyyāyukatāya **sakkarajjaṁ kāretvā.** "Kiṁ me iminā upaddharajjenā"ti atricchatāya **atittova.** Manussaloke utuno kakkhaḷatāya **vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsi.**

---

1. Pāṇinī 1. 2. 51 suttaṁ passitabbaṁ.

Avayavesu siddho viseso samudāyassa visesako hotīti ekampi raṭṭhaṁ **bahuvacanena vohariyati.**

Da-kārena atthaṁ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti kammāsapādo vuccati** uttarapadalopena yathā "rūpabhavo rūpan"ti. Kathaṁ pana so "kammāsapādo"ti vuccatīti āha **"tassa kirā"**ti-ādi. Damitoti ettha kīdisaṁ damanaṁ adhippetanti āha **"porisādabhāvato paṭisedhito"**ti. **"Ime pana therā**ti majjhimabhāṇakā"ti keci. Apare pana "aṭṭhakathācariyā"ti, "dīghabhāṇakā"ti vadanti. Ubhayathāpi cūḷakammāsadammaṁ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle[1] bodhisattena tattha damito. Sutasomakāle[2] pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṁ mahākammāsadammaṁ nāma. **"Putto"**ti vatvā **"atrajo"**ti vacanaṁ orasaputtabhāvadassanatthaṁ.

Yehi āvasitappadeso "kururaṭṭhan"ti nāmaṁ labhi, te uttarakuruto āgatamanussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhiṁsu, tesaṁ diṭṭhānugatiyā pacchimajanatāti so desadhammavasena avicchedato pavattamāno **kuruvattadhammo**ti paññāyittha. Ayañca attho kurudhammajātakena dīpetabbo. So aparabhāge paṭhamaṁ yattha saṁkiliṭṭho jāto, taṁ dassetuṁ **"kururaṭṭhavāsīnan"**ti-ādi vuttaṁ. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṁ gocaragāmakittanaṁ nidānakathāya pakati yathā taṁ sakkesu viharati devadahaṁ nāma sakyānaṁ nigamoti imamatthaṁ dassento **"avasanokāsato"**ti-ādimāha.

"Āyasmā"ti vā "devānaṁ piyā"ti vā "tatra bhavan"ti vā piyasamudāhāro esoti āha **"āyasmāti piyavacanametan"**ti. Tayidaṁ piyavacanaṁ garugāravavasena vuccatīti āha **"gāravavacanametan"**ti.

Atidūra-accāsannavajjanena nātidūranāccāsannaṁ nāma gahitaṁ, taṁ pana avakaṁsato ubhinnaṁ pasāritahatthānaṁ saṅghaṭṭanena veditabbaṁ. **Cakkhunā cakkhuṁ āhacca daṭṭhabbaṁ hoti,** tenāpi agāravameva kataṁ hoti. **Gīvaṁ parivattetvā**ti parivattanavasena gīvaṁ pasāretvā.

1. Khu 4. 405; Khu 5. 365 piṭṭhesu.
2. Khu 6. 131 piṭṭhe.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānaṁ anuggaṇhanatthāya **sahassa bhaṇḍikaṁ nikkhipanto viya** bhikkhapaṭiggaṇhanena tesaṁ mahato puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammajjanaṭṭhānaṁ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Tikkhattun**ti "ādito paṭṭhāya antan"ti-ādinā vuttacaturākārūpasañhite tayo vāre, tenassa dvādasakkhattuṁ sammasitabhāvamāha.

Amhākaṁ Bhagavato gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṁ **"sabbabuddhehi -pa- kathito"**ti. **Sālindan**ti saparibhaṇḍaṁ. **"Sineruṁ ukkhipanto viyā"**ti iminā tādisāya desanāya sudukkarabhāvamāha. Suttameva **"suttantakathan"**ti āha dhammakkhandhabhāvato. Yathā vinayapaṇṇattibhūmantarasamayantarānaṁ vijānanaṁ anaññasādhāraṇaṁ Sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṁ antadvayavinimuttassa kārakavedakarahitassa paccayākārassa vibhajanampīti dassetuṁ **"Buddhānañhī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Gajjitaṁ mahantaṁ hotī**ti taṁ desetabbasseva anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānānayehi pavattamānaṁ desanāgajjitaṁ mahantaṁ vipulaṁ, bahubhedañca hoti. **Ñāṇaṁ anupavisatī**ti tato eva desanāñāṇaṁ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṁ anu anu pavisati, tena anupavissa ṭhitaṁ viya hotīti attho. **Buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyatī**ti evaṁvidhassa nāma dhammassa desakaṁ, paṭivedhakañcāti Buddhānaṁ desanāñāṇassa, paṭivedhañāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi "sabbaṁ vacīkammaṁ Buddhassa Bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivattan"ti[1] vacanato sabbāpi Bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya sabbattha samānappavatti. Desetabbavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṁ. Kathaṁ pana vinayapaññatthiṁ patvā desanā tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṁyuttā hotīti? Tatthāpi sannisinnaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ pavattamānā desanā saṅkhārānaṁ aniccatādivibhāvanaṁ, sabbadhammānaṁ attattaniyatābhāvappakāsanañca hoti. Tenevāha "anekapariyāyena dhammiṁ kathaṁ katvā"ti-ādi.

---

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16 piṭṭhehi adhippāyamattameva gahitaṁ viya dissati.

Āpajjāti patvā yathā ñāṇakoñcanādaṁ vissajjeti, evaṁ pāpuṇitvā.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe "yāvañcidaṁ tena Bhagavatā"ti-ādīsu[1] viya. Aparimeyyabhāvajotano hi ayaṁ yāva-saddo. Tenāha **"atigambhīro attho"**ti. **Avabhāsatī**ti ñāyati upaṭṭhāti. Ñāṇassa tathā upaṭṭhānañhi sandhāya **"dissatī"**ti vuttaṁ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, tattha kasmā gambhīrāvabhāsatā jotitāti? Sacca metaṁ, ekantagambhīratādassanatthameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṁ. Tasmā aññattha labbhamānaṁ catukoṭikaṁ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambīratаṁ vibhāvetuṁ **"ekañhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Etaṁ natthī**ti agambhīro, agambhīrāvabhāso cāti etaṁ dvayaṁ natthi, tena yathādassite catukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha **"ayañhī"**ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo "gambhīro"ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento **"bhavaggaggahaṇāyā"**ti-ādimāha. Yathā Bhavaggaṁ hatthaṁ pasāretvā gahetuṁ na sakkā dūrabhāvato, evaṁ saṅkhārādīnaṁ avijjādipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho pākatikañāṇena gahetuṁ na sakkā. Yathā sineruṁ bhinditvā miñjaṁ pabbatarasaṁ pākatikapurisena nīharituṁ na sakkā, evaṁ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pākatikañāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṁ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṁ pākatikapurisassa bāhudvayena padhārituṁ na sakkā, evaṁ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisaṁ paṭiccasamuppādaṁ pākatikañāṇena desanāvasena padhārituṁ na sakkā. Yathā mahāpathaviṁ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṁ gahetuṁ na sakkā, evaṁ "itthaṁ avijjādayo saṅkhārādīnaṁ paccayā hontī"ti tesaṁ paccayabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetuṁ na sakkāti. Evaṁ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayojanā katā diṭṭhasaccānaṁ tattha paṭivedhasabhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṁ, Paccekabuddhānañca tattha sappadesameva ñāṇaṁ, Buddhānaṁyeva nippadesaṁ, tasmā vuttaṁ **"Buddhavisayaṁ pañhan"**ti-ādi.

---

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

Ussādentoti paññāya ukkaṁsento, uggaṇhantoti attho. **Apasādento**ti nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho.

Ussādanāvaṇṇanā

Tenāti mahāpaññabhāvena. **Tatthā**ti therassa satipi uttānabhāve, paṭiccasamuppādassa aññesaṁ gambhīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassā**ti sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassā**ti nibaddhapayogena kataparicayassa. **Mallapāsāṇan**ti mallehi mahabbaleheva ukkhipitabbapāsāṇaṁ. **Kuhiṁ imassa bhāriyaṭṭhānan**ti kasmiṁ passe imassa pāsāṇassa garutarappadesoti tassa sallahukabhāvaṁ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvipphārabhāvato. Tenāha **"tassa kirā"**ti-ādi. **Pakkuthatī**ti pakkuthantaṁ viya parivattati parito vivattati. Lakkhaṇavacanañhetaṁ. Piṭṭhiyaṁ sakalinapadakāpiṭṭhaṁ. **Kāyūpapannassā**ti mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho.

Piñchavaṭṭīti piñchakalāpo. **Supaṇṇavātan**ti nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṁ.

Pubbūpanissayasampattikathāvaṇṇanā

"Pubbūpanissayasampattiyā"ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṁ **"ito kirā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ito**ti ito kappato. **Satasahassime**ti satasahassame. **Haṁsāvatī nāma nagaraṁ ahosi** jātanagaraṁ. **Dhurapattānī**ti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṁ Bhagavato Nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Kathaṁ jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṁ pana asambhavo eva. **Bhogan**ti vibhavaṁ. **Upasantoti** corajanitasaṅkhobhavūpasamena upasanto **janapado.**

Dve sāṭake nivāsetvāti sāṭakadvayameva attano kāyaparihārikaṁ katvā itaraṁ sabbasambhāraṁ attato mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā aparāparaṁ hatthe parivattentassa attaggahaṇatthaṁ. **Uttarisāṭakan**ti attano uttarisāṭakaṁ.

Etāni pākaṭaṭṭhānānīti etāni yathāvuttāni Bhagavato desanāya pākaṭāni therassa puññakaraṇaṭṭhānāni.

Paṭisandhiṁ gahetvāti amhākaṁ mahābodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivase eva paṭisandhiṁ gahetvā.

Titthavāsādivaṇṇanā

Uggahaṇaṁ pāḷiyā uggaṇhanaṁ. **Savanaṁ** atthasavanaṁ. **Paripucchanaṁ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṁ. **Dhāraṇaṁ** pāḷiyāpi pāḷi-atthassapi citte ṭhapanaṁ. Sabbañcetaṁ idha paṭiccasamuppādavasena veditabbaṁ.

Sotāpannā nañca -pa- upaṭṭhāti tattha sammohaviddhaṁsanena "yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"ti[1] attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedo**ti saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho.

Paṭiccasamuppādagambhīratāvaṇṇanā

"Atthagambhīratāyā"ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"tatthā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayato sambhūtaṁ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa jarāmaraṇassa uddhaṁ uddhaṁ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho.** "Na jātito jarāmaraṇaṁ na hoti, na ca jātiṁ vinā aññato hotī"ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho. So anupacitakusalasambhārānaṁ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro.** Sesapadesupi eseva nayo.

Avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭhoti yenākārena yadavatthā avijjā saṅkhārānaṁ paccayo hoti. Yena hi pavatti-ākārena, yāya ca avatthāya avatthitā avijjā tesaṁ tesaṁ saṅkhārānaṁ paccayo hoti, tadubhayassapi duravabodhanīyato avijjā saṅkhārānaṁ navahi ākārehi

---

1. Dī 1. 102; Saṁ 3. 371; Vi 3. 16; Khu 8. 31, 34, 38, 40, 43, 66, 71, 75, 77 piṭṭhesu.

paccayaṭṭho anupacitakusalasambhārānaṁ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro.** Esa nayo sesapadesupi.

Katthaci anulomato desīyati, katthaci paṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasaṅkhāto **anulomo,** paccayanirodhā paccayuppannanirodhasaṅkhāto ca **paṭilomo,** adhippeto. Ādito pana paṭṭhāya antagamanaṁ **anulomo,** antato ca ādigamanaṁ **paṭilomo**ti adhippeto. Ādito paṭṭhāya anulomadesanāya, antato paṭṭhāya paṭilomadesanāya ca **tisandhi catusaṅkhepo.** "Ime bhikkhave cattāro āhārā kiṁ nidānā"ti-ādikāya[1] ca vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā"ti-ādikāya[2] anulomadesanāya **ca dvisandhi tisaṅkhepo.** "Saṁyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānan"ti-ādīsu[3] **ekasandhi dvisaṅkhepo.** Ekaṅgo hi paṭiccasamuppādo desito. Labbhateva hi so "tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṁyeva sādhukaṁ yoniso manasi karoti 'iti imasmiṁ sati idaṁ hoti -pa- nirujjhatī'ti. Sukhavedaniyaṁ bhikkhave phassaṁ paṭicca uppajjati sukhavedanā"ti[4] imassa suttassa vasena veditabbo[5]. Iti tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā paṭiccasamuppādo desanāya gambhīro. Tenāha **"ayaṁ desanāgambhīratā"**ti. Na hi tattha sabbaññutaññāṇato aññaṁ ñāṇaṁ patiṭṭhaṁ labhati.

"Avijjāya panā"ti-ādīsu jānanalakkhaṇassa ñāṇassa paṭipakkhabhūto avijjāya **aññāṇaṭṭho.** Ārammaṇassa paccakkhakaraṇena dassanabhūtassa paṭipakkhabhūto **adassanaṭṭho.** Yenesā attano sabhāvena dukkhādīnaṁ yāthāvasarasaṁ paṭivijjhituṁ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, so tassā saccāsampaṭivedhaṭṭho. **Abhisaṅkharaṇaṁ** saṁvidhānaṁ, pakappananti attho. **Āyūhanaṁ** sampiṇḍanaṁ, sampayuttadhammānaṁ attano kiccānurūpatāya rāsīkaraṇanti attho. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo.** Añño **virāgo.** Rāgassa vā appaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako,

1. Saṁ 1. 253 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 311, 312 piṭṭhesu. 3. Saṁ 1. 312, 315 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 321 piṭṭhe. 5. Vasenāti veditabbaṁ (?)

rāguppattipaccayo ca sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo.** Itaro tabbidūrabhāvato **virāgo.** "Dīgharattaṁ hetaṁ bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhosittaṁ mamāyitaṁ parāmaṭṭhaṁ 'etaṁ mama, eso hamasmi, eso me attā'ti[1] attaparāmāsassa viññāṇaṁ visesato vatthu vuttanti viññāṇassa **suññataṭṭho** gambhīro. Attā vijānāti saṁsaratīti sabyāpāratāsaṅkanti abhinivesabalavatāya **abyāpāra-asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭhā** ca gambhīrā. Nāmarūpassa paṭisandhikkhaṇe ekatova uppādo **ekuppādo,** pavattiyaṁ visuṁ visuṁ yathārahaṁ **ekuppādo,** nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo,** nāmassa nāmena, rūpassa ca rūpena ekaccassa ekaccena **avinibbhogo**[2] yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete so rūpassa ca ekakalāpapavattino rūpena labbhatīti. Atha vā ekacatuvokārabhavesu nāmarūpānaṁ asahavattanato aññamaññaṁ **vinibbhogo,** pañcavokārabhave sahavattanato **avinibbhogo ca** veditabbo.

Nāmassa ārammaṇābhimukhanamanaṁ **namanaṭṭho.** Rūpassa virodhipaccaya samavāye visadisuppatti **ruppanaṭṭho.** Indriyapaccayabhāvo **adhipatiyaṭṭho.** "Lokopeso, dvārāpesā, khettaṁpetan"ti[3] vuttalokādi-attho cakkhādīsu pañcasu yojetabbo. Manāyatanassa pana lujjanato, manosamphassādīnaṁ dvārakhettabhāvato ca ete atthā veditabbā. Āpāthagatānaṁ rūpādīnaṁ pakāsanayogyatālakkhaṇaṁ obhāsanaṁ cakkhādīnaṁ **visayibhāvo,** manāyatanassa vijānanaṁ. **Saṅghaṭṭanaṭṭho** visesato cakkhusamphassādīnaṁ pañcannaṁ, itare channampi yojetabbā. Phusanañca phassassa sabhāvo. Saṅghaṭṭanaṁ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanaṭṭho** rasavasena vutto, **vedayitaṭṭho** lakkhaṇavasena. **Sukhadukkhamajjhattabhāvo** yathākkamaṁ tissannaṁ vedanānaṁ sabhāvavasena vutto. "Attā vedayatī"ti abhinivesassa balavabhāvato **nijjīvaṭṭho** vedanāya gambhīro. Nijjīvāya vā vedanāya vedayitaṁ **nijjīvavedayitaṁ,** so eva atthoti **nijjīvavedayitaṭṭho.**

---

1. Saṁ 1. 319 piṭṭhe. 2. Nāmassa nāmena avinibbhogo (Mūlaṭī 2. 130 piṭṭhe.)
3. Abhi 1. 157 piṭṭhādīsu.

Sappītikataṇhāya **abhinanditaṭṭho.** Balavatarataṇhāya gilitvā pariniṭṭhāpanaṁ **ajjhosānaṭṭho.** Itare pana jeṭṭhabhāva-osāraṇasamuddaduratikkama-apāripūrivasena veditabbā. **Ādānaggahaṇābhinivesaṭṭhā** catunnampi upādānānaṁ samānā, **parāmāsaṭṭho** diṭṭhupādānādīnameva, tathā **duratikkamaṭṭho.** "Diṭṭhikantāro"ti[1] hi vacanato diṭṭhīnaṁ duratikkamatā. Daḷhaggahaṇattā vā catunnampi **duratikkamaṭṭho** yojetabbo. **Yonigatiṭhitivāsesukhipanan**ti samāse bhummavacanassa alopo daṭṭhabbo. Evañhi tena āyūhanābhisaṅkhāraṇapadānaṁ samāso hoti. Yathā tathā jāyanaṁ **jāti-attho.** Tassā pana sannipātato jāyanaṁ **sañjāti-attho.** Mātukucchiṁ okkamitvā viya jāyanaṁ **okkanti-attho.** So jātito nibbattanaṁ **nibbatti-attho.** Kevalaṁ pātubhavanaṁ **pātubhāvaṭṭho.**

Jarāmaraṇaṅgaṁ maraṇappadhānanti tassa maraṇaṭṭhā eva **khayādayo** gambhīrāti dassitā. Uppannuppannānañhi navanavānaṁ khayena kamena khaṇḍiccādiparipakkapavattiyaṁ loke jarāvohāroti. **Khayaṭṭho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi "khayo"ti vattuṁ yuttoti. **Vipariṇāmaṭṭho** dvinnampi vasena yojetabbo, santativasena vā jārāya khayavayabhāvā, sammutikhaṇikavasena maraṇassa **bhedavipariṇāmaṭṭhā** yojetabbā. **Avijjādīnaṁ sabhāvo** paṭivijjhīyatīti paṭivedho. Vuttañhetaṁ **nidānakathāyaṁ** "tesaṁ tesaṁ vā tattha tattha vuttadhammānaṁ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho"ti[2]. **So** hi avijjādīnaṁ sabhāvo maggañāṇeneva asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhitabbato aññāṇassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro.** Sā sabbāpīti sā yathāvuttā saṅkhepato catubbidhā vitthārato anekappabhedā sabbāpi paṭiccasamuppādassa gambhīratā **therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi** catūhi aṅgehi samannāgatattā. **Udāhu aññesampī**ti "mayhaṁ tāva esa paṭiccasamuppādo uttānako hutvā upaṭṭhātī, kiṁ nu kho aññesampi evaṁ uttānako hutvā upaṭṭhātī"ti **mā evaṁ avaca** mayāva dinnanaye catusaccakammaṭṭhānavidhimhi ṭhatvā.

---

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 1. 21; Abhi-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhesu.

Apasādanāvaṇṇanā

Oḷārikanti vatthuvītikkamasamatthatāvasena thūlaṁ. Kāmaṁ kāmarāgapaṭighāyeva atthato kāmarāgapaṭighasaṁyojanāni, kāmarāgapaṭighānusayā ca, tathāpi aññoyeva saṁyojanaṭṭho bandhanabhāvato añño anusayanaṭṭho appahīnabhāvena santāne thāmagamananti katvā, iti kiccavisesavisiṭṭhabhede gahetvā **"cattāro kilese"**ti ca vuttaṁ. Eseva nayo itaresupi. **Aṇusahagate**ti aṇusabhāvaṁ upagate. Tabbhāvattho hi ayaṁ sahagata-saddo "nandirāgasahagatā"ti-ādīsu[1] viya.

Yathā uparimaggādhigamanavasena saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasena, evaṁ sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhi-adhigamanavasenapi saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasenevāti dassetuṁ **"kasmā cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabbathāvā**ti sabbappakāreneva, kiñcipi pakāraṁ asesetvāti attho. Ye katābhinīhārānaṁ mahābodhisattānaṁ vīriyassa ukkaṭṭhamajjhimamudutāvasena bodhisambhārasambharaṇe kālabhedā icchitā, te dassento **"cattāri, aṭṭha, soḷasa vā asaṅkhyeyyānī"**ti āha, svāyamattho **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**[2] gahetabbo. **Sāvako padesañāṇe ṭhito**ti sāvako hutvā sekkhabhāvato tatthāpi padesañāṇe ṭhito. **Buddhānaṁ kathāya** "taṁ tathāgato abhisametī"ti-ādikāya **paccanīkaṁ hoti.** Anaññasādhāraṇassa hi vasena buddhānaṁ sīhanādo, na aññasādhāraṇassa.

"Vāyamantassevā"ti iminā visesato ñāṇasambhārasambharaṇaṁ paññāpāramitāpūraṇaṁ vadati. Tassa ca sabbampi puññaṁ upanissayo.

> "Esa devamanussānaṁ, sabbakāmadado nidhi.
> Yaṁ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī"ti[3]—

hi vuttaṁ. Tasmā mahābodhisattānaṁ sabbesampi puññasambhāro yāvadeva ñāṇasambhārattho sammāsambodhisamadhigamasamatthattāti āha

---

1. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84, 373; Ma 3. 293; Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Abhi 2. 106; Khu 9. 39, 330 piṭṭhesu.
2. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhe.
3. Khu 1. 10 piṭṭhe Khuddakapāṭhe.

“paccayākāraṁ -pa- natthī”ti. Idāni paccayākārapaṭivedhasseva vā mahānubhāvatādassanamukhena paṭiccasamuppādasseva paramagambhīrataṁ dassetuṁ **“avijjā”**ti-ādi vuttaṁ. **Navahi ākārehī**ti uppādādīhi navahi ākārehi. Avijjā hi saṅkhārānaṁ uppādo hutvā paccayo hoti, pavattaṁ hutvā nimittaṁ, āyūhanaṁ, saṁyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṁ saṅkhārādayo viññāṇādīnaṁ. Vuttañhetaṁ **paṭisambhidāmagge** “kathaṁ paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṁ? Avijjā saṅkhārānaṁ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca imehi navahākārehi avijjā paccayo saṅkhārā paccayasamuppannā”ti-ādi[1].

Tattha **navahākārehī**ti navahi paccayabhāvūpagamanākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo,** phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṁ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti, nīyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṁ tesaṁ avijjā paccayo hoti. Tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti, saṁyujjanti attano phalena. Yasmiṁ santāne sayaṁ uppannā, taṁ palibundhanti. Paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti. Hinoti ca saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvaṁ gacchati. Paṭicca avijjaṁ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṁ avijjāya saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tattha tathā saṅkhārādīnaṁ viññāṇādīsu uppādaṭṭhiti-ādīsupi. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti,** kāraṇaṁ. Uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti.** Eseva nayo sesesupi. **“Paccayo hotī”**ti idaṁ idha lokanāthena tadā paccayapariggahassa āraddhabhāvadassanaṁ. So ca ārambho ñāyāruḷho “yathā ca purimehi mahābodhisattehi bodhimūle pavattito, tatheva ca pavattito”ti. Acchariyavegābhihatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **“diṭṭhamattevā”**ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṁ hetu. Tenāha **“etassa paccayadhammassā”**ti, jāti-ādīnaṁ jarāmaraṇādipaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo, tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena

---

1. Khu 9. 48 piṭṭhe.

hoti, atha kho tattha aparāparaṁ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjhanena, tadubhayābhāvaṁ pana dassento **"ñātapariññāvasena ananubujjhanā"**ti āha. Niccasaññādīnaṁ pajahanavasena vattamānā vipassanā dhamme ca paṭivijjhantī eva nāma hoti paṭipakkhavikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā, ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇapahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṁ dassento **"tīraṇa -pa- appaṭivijjhanā"**ti āha. **Tantaṁ** vuccati vatthavīnanatthaṁ tantavāyehi daṇḍake āsañjitvā pasāritasuttapaṭṭī tanīyatīti katvā. Taṁ pana suttasantānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **"tantaṁ viya ākulakajātā"**ti. Saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"yathā nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Samānetun**ti pubbena paraṁ samaṁ katvā ānetuṁ, avisamaṁ ujuṁ kātunti attho. Tantameva vā ākulaṁ **tantākulaṁ,** tantākulaṁ viya jātā bhūtāti **tantākulajātā.** Majjhimapaṭipadaṁ anupagantvā antadvayapatanena **paccayākāre khalitā ākulā byākulāhonti.** Teneva antadvayapatanena taṁtaṁdiṭṭhigāhavasena paribbhamantā ujukaṁ dhammaṭṭhitikathaṁ paṭipajjituṁ na jānanti. Tenāha **"na sakkonti taṁ paccayākāraṁ ujuṁ kātun"**ti. **Dve Bodhisatte**ti paccekabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātan**ti tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne jātaguḷakampi. **Gaṇṭhī**ti suttagaṇṭhi. Tato eva **gaṇṭhibaddhaṁ** baddhagaṇṭhikaṁ. **Paccayesu pakkhalitvā**ti aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādiggāhavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujuṁ kātuṁ asakkontā**ti tasseva niccādiggāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṁ attano dassanaṁ ujuṁ kātuṁ asakkontā idaṁsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **"dvāsaṭṭhi -pa- gaṇṭhibaddhā"**ti. **Ye hi keci** samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādidiṭṭhiyo **nissitā** allīnā.

Vinanato "kulā"ti itthiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṁ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāyeva khalitatantasuttanti āha **"kulāgaṇṭhikaṁ vuccati pesakārakañjiyasuttan"**ti. **Sakuṇikā**ti kulāvakasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu

olambanakulāvakā[1] hoti. Tañhi sā kulāvakaṁ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā vinandhati, yathā tesaṁ pesakārakañjiyasuttaṁ viya aggena vā aggaṁ mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ, vivecetuṁ vā na sakkā. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi. **Tadubhayampī**ti "kulāgaṇṭhikan"ti vuttaṁ kañjiyasuttaṁ, kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti "evameva sattā"ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṁ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṁ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni, yathā rajjubhūtānīti dassetuṁ **"yathā tānī"**ti-ādi vuttaṁ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhitā, sukhena, sukhahetunā vā virahitāti attho. **Dukkhassa gatibhāvato**ti āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayato**ti abbhudayato. **Vinipatitattā**ti virūpaṁ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṁ nipatitattā. **Itaro**ti saṁsāro. Nanu "apāyan"ti-ādinā vuttopi saṁsāro evāti? Saccametaṁ, nirayādīnaṁ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṁ apāyādiggahaṇaṁ. Gobalībaddañāyenāyamattho veditabo. **Khandhānañca paṭipāṭī**ti pañcannaṁ khandhānaṁ hetuphalabhāvena aparāparaṁ pavatti. **Abbocchinnaṁ vattamānā**ti avicchedena pavattamānā. **Taṁ sabbampī**ti taṁ "apāyan"ti-ādinā vuttaṁ sabbaṁ apāyadukkhañceva vaṭṭadukkhañca. **"Mahāsamudde vātukkhittanāvā viyā"**ti idaṁ paribbhamaṭṭhānassa mahantadassanatthañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanatthañca. **"Upamāya yantesu yuttagoṇo viyā"**ti idaṁ pana avasabhāvadassanatthañceva duppamokkhabhāvadassanatthañcāti veditabbaṁ.

Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

Iminā tāvāti ettha **tāva**-saddo kamattho, tena "tantākulakajātā"ti padassa anusandhi parato āvi bhavissatīti dīpeti. **Atthi idappaccayā**ti ettha ayaṁ paccayoti idappaccayo, tasmā **idappaccayā,** imasmā paccayāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—"imasmā nāma paccayā jarāmaraṇan"ti evaṁ vattabbo atthi nu kho jarāmaraṇassa paccayoti.

---

1. ...kuṭavā (Ka)

Tenāha **"atthi nu kho -pa- bhaveyyā"**ti. Ettha hi "kiṁ paccayā jarāmaraṇaṁ? jātipaccayā jarāmaraṇan"ti upari jāti-sadda paccaya-sadda samānādhikaraṇena kiṁ-saddena idaṁ-saddassa samānādhikaraṇatādassanato kammadhārayasamāsatā idappaccayasaddassa yujjati. Na hettha "imassa paccayā idappaccayā"ti jarāmaraṇassa, aññassa vā paccayato jarāmaraṇasambhavapucchā sambhavati viññātabhāvato, asambhavato ca, jarāmaraṇassa pana paccayapucchā sambhavati. Paccayasaddasamānādhikaraṇatāyañca idaṁ-saddassa "imasmā paccayā"ti paccayapucchā yujjati.

Sā pana samānādhikaraṇatā yadipi aññapadatthasamāsepi labbhati, aññapadatthavacanicchābhāvato panettha Kammadhārayasamāso veditabbo. Sāmivacanasamāsapakkhe pana nattheva samānādhikaraṇatāsambhavoti. Nanu ca "idappaccayatā paṭiccasamuppādo"ti ettha idappaccaya-saddo sāmivacanasamāso icchitoti? saccaṁ icchito ujukameva tattha paṭiccasamuppādavacanicchāti katvā, idha pana kevalaṁ jarāmaraṇassa paccayaparipucchā adhippetā, tasmā yathā tattha idaṁ-saddassa paṭiccasamuppādavisesanatā, idha ca "pucchitabbapaccayatthatā sambhavati, tathā tattha, idha ca samāsakappanā veditabbā. Kasmā pana tattha Kammadhārayasamāso na icchitoti? Hetuppabhavānaṁ hetu paṭiccasamuppādoti imassa atthassa Kammadhārayasamāse asambhavatoti imassa, attano paccayānurūpassa anurūpo paccayo idappaccayoti etassa ca atthassa icchitattā. Yo panettha idaṁ-saddena gahito attho, so "atthi idappaccayā jarāmaraṇan"ti jarāmaraṇaggahaṇeneva gahitoti idaṁ-saddo paṭiccasamuppādato pariccajanato aññassa asambhavato paccaye avatiṭṭhati, tenettha Kammadhārayasamāso. Tattha pana idaṁ-saddassa tato pariccajanakāraṇaṁ natthīti sāmivacanasamāso eva icchito. Aṭṭhakathāyaṁ pana yasmā jarāmaraṇādīnaṁ paccayapucchāmukhenāyaṁ paṭiccasamuppādadesanā āraddhā, paṭiccasamuppādo ca nāma atthato hetuppabhavānaṁ hetūti vuttovāyamattho, tasmā "imassa jarāmaraṇassa paccayo"ti evamatthavaṇṇanā katā.

Paṇḍitenāti ekaṁsabyākaraṇīyādipañhāvisesajānanasamatthāya paññāya samannāgatena. Tameva hissa paṇḍiccaṁ dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi

vuttaṁ. Yādisassa jīvassa diṭṭhigatiko sarīrato anaññattaṁ pucchati **"taṁ jīvaṁ taṁ sarīran"**ti, so evaṁ paramatthato nupalabbhati, kathaṁ tassa vañjhātanayassa viya dīgharassatā sarīrato aññatā vā anaññatā vā byākātabbā siyā, tasmāssa pañhassa ṭhapanīyatā veditabbā. **Tuṇhībhāvo** nāmesa pucchato anādaro vihesā viya hotīti **"abyākatametan"**ti pakārantaramāha. Evaṁ abyākaraṇakāraṇaṁ ñātukāmassa kathetabbaṁ hoti, kathite ca jānantassa pamādopi evaṁ siyā, kathanavidhi pana "yādisassā"ti-ādinā dassito eva. **Evaṁ appaṭipajjitvā**ti evaṁ ṭhapanīyapañhe viya tuṇhībhāvādiṁ anāpajjitvā eva. "Appaṭipajjitvā"ti vacanaṁ nidassanamattametaṁ. "Kiṁ sabbaṁ aniccan"ti vutte "kiṁ saṅkhataṁ sandhāya pucchasi, udāhu asaṅkhatan"ti paṭipucchitvā byākātabbaṁ hoti, "kiṁ khandhapañcakaṁ pariññeyyan"ti puṭṭhe "atthi tattha pariññeyyaṁ, atthi na pariññeyyan"ti vibhajja byākātabbaṁ hoti, evaṁ appaṭipajjitvāti ca ayamettha attho icchitoti. Pubbe yassa paccayassa atthitāmattaṁ coditanti atthitāmattaṁ vissajjitaṁ. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idāni tasseva sarūpapucchā karīyatīti **"puna kin"**ti vuttaṁ. Idhāpi "yathā"ti-ādi sabbaṁ ānetvā vattabbaṁ.

"Esa nayo sabbapadesū"ti atidesavasena ussukkaṁ katvā **"nāmarūpapaccayā"**ti-ādinā tattha apavādo āraddho. Yasmā dassetukāmo, tasmā idaṁ vuttanti yojanā. **Channaṁ vipākasamphassānaṁyeva gahaṇaṁhoti** viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā anekesu suttapadesu[1] abhidhamme[2] ca yebhuyyena tesaṁ yeva gahaṇassa niruḷhattā. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Ca**-saddo byatirekattho, tenettha "gahitampī"ti-ādinā vuccamānaṁyeva visesaṁ joteti. Paccayabhāvo nāma paccayuppannāpekkho tena vinā tassa asambhavato. Tasmā **saḷāyatanappaccayā**ti saḷāyatanapaccayā phasso"ti iminā padenāti yojanā. Avayavena vā samudāyopalakkhaṇametaṁ "saḷāyatanapaccayā"ti, tasmā "saḷāyatanapaccayā phasso"ti iminā padenāti vuttaṁ hoti. **Gahitampī**ti chabbidhaṁ vipākaphassampi. **Aggahitampī**ti avipākaphassampi kusalākusalakiriyāphassampi. Paccayuppannavisesaṁ

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhesu.
2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

dassetukāmoti yojanā. Na cettha paccayuppannova upādinno icchito, atha kho paccayopi upādinno icchitoti ajjhattikāyatanasseva saḷāyatanaggahaṇena gahaṇanti katvā vuttaṁ **“Saḷāyatanato.** “**Pa. dassetukāmo**”ti. Na hi phassassa cakkhādisaḷāyatanameva paccayo, atha kho “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso”ti-ādi[1] vacanato rūpāyatanādirūpañca cakkhuviññāṇādināmañca paccayo, tasmā imaṁ cakkhādisaḷāyatanato atirittaṁ āvajjanādi viya sādhāraṇaṁ ahutvā tassa tassa phassassa sādhāraṇatāya aññaṁ visesapaccayaṁ pi-saddena avisiṭṭhaṁ sādhāraṇapaccayampi dassetukāmo Bhagavā, “nāmarūpapaccayā phasso”ti idaṁ vuttanti yojanā. **Abhidhammabhājanīye**pi imameva paccayaṁ sandhāya “nāmarūpapaccayā phasso”ti vuttanti tada**ṭṭhakathāyaṁ**[2] “paccayavisesadassanatthañceva mahānidānadesanāsaṅgahatthañcā”ti atthavaṇṇanā katā. **Paccayānan**ti jāti-ādīnaṁ paccayadhammānaṁ. **Nidānaṁ kathitan**ti jarāmaraṇādikassa nidānattaṁ kathitaṁ ekaṁsiko paccayabhāvo kathito. Tañhi tesaṁ paccayabhāve abyabhicārīti dassetuṁ” iti kho panetan”ti-ādinā upari desanā pavattā. **Nijjaṭe**ti nijjālake. **Niggumbe**ti nikkhepe. Padadvayenāpi ākulābhāvameva dasseti, tasmā anākulaṁ abyākulaṁ mahantaṁ paccayanidānaṁ ettha kathitanti **mahānidānaṁ** suttaṁ aññathābhāvassa abhāvato.

98. **Tesaṁ tesaṁ paccayānan**ti tesaṁ tesaṁ jāti-ādīnaṁ paccayānaṁ. Yasmā paccayabhāvo nāma tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa phalassa sambhavato tatho taccho, tappakāro vā sāmaggi-upagatesu paccayesu muhuttampi tatho nibbattanadhammānaṁ asambhavābhāvato. **Avitatho** avisaṁvādanako visaṁvādanākāravirahito aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito. **“Anaññathā”**ti vuccati aññathābhāvassa abhāvato. Tasmā **“tathaṁ avitathaṁ anaññathaṁ paccayabhāvaṁ dassetun”**ti vuttaṁ. Pariyāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattatīti **pariyāyo,** hetūti āha **“pariyāyenāti kāraṇenā”**ti. **Sabbena sabban**ti.

---

1. Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhādīsu.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 193 piṭṭhe.

devattādinā sabbabhāvena sabbā jāti. **Sabbathā sabban**ti tatthāpi cātumahārājikādisabbākārena sabbā, **nipātadvayametaṁ,** nipātañca abyayaṁ, tañca sabbaliṅgavibhattivacanesu ekākārameva hotīti pāḷiyaṁ "sabbena sabbaṁ sabbathā sabban"ti vuttaṁ. Atthavacane pana tassa tassa jātisaddāpekkhāya itthi-atthavuttitaṁ dassetuṁ **"sabbākārena sabbā"**ti-ādi vuttaṁ. **Imināvanayenā**ti iminā jātivāre vutteneva nayena. **Devādīsū**ti **ādi-**saddena gandhabbayakkhādike pāḷiyaṁ[1] āgate, tadantarabhede ca saṅgaṇhāti.

Idha nikkhitta-atthavibhajanattheti[2] imasmiṁ "kassaci kimhicī"ti aniyamato uddesavasena vuttatthassa niddisanatthe jotetabbe **nipāto,** tadatthajotanaṁ nipātapadanti attho. **Tassā**ti tassa padassa. **Te**ti dhammadesanāya sampadānabhūtaṁ theraṁ vadati. **Seyyathidan**ti vā te katameti ceti attho. Yehi "kassacī"ti, "kimhicī"ti ca aniyamato vutto attho, te katameti. Kathetumyatāpucchā hesā. **Devabhāvāyā**ti devabhāvatthaṁ. **Khandhajātī**ti khandhapātubhāvo, yathā khandhesu uppannesu "devā"ti samaññā hoti, tathā tesaṁ uppādoti attho. Tenāha **"yāyā"**ti āha. **Sabbapadesū**ti "gandhabbānaṁ gandhabbatthāyā"ti-ādīsu sabbesu jātiniddesapadesu, bhavādipadesu ca. Yena hi nayena sace hi jātīti ayamatthayojanā katā, jātiniddesapadesova "bhavo"ti-ādinā bhavādipadesupi so kātabboti. **Devāti upapattidevā** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti viharanti jotantīti katvā. Gandhaṁ abbanti paribhuñjantīti **gandhabbā**, dhataraṭṭhassa mahārājassa parivārabhūtā. Yajanti vessavaṇasakkādike pūjentīti **yakkhā**, tena tena vā paṇidhikammādinā yajitabbā pūjetabbāti **yakkhā,** vessavaṇassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana "amanussā"ti avisesena vuttaṁ. **Bhūtā**ti kumbhaṇḍā virūḷhakassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana "ye keci nibbattasattā"ti avisesena vuttaṁ. **Aṭṭhipakkhā** bhamaratuppaḷādayo. **Cammapakkhā** jatusiṅgālādayo. **Lomapakkhā** haṁsamorādayo. **Sarīsapā** ahivicchikasatapadi-ādayo.

---

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.
2. Aniyamitanikkhitta-atthavibhajanatthe (Aṭṭhakathāyaṁ)

"Tesaṁ tesan"ti idaṁ na yevāpanakaniddeso viya avuttasaṅgahatthaṁ vacanaṁ atha kho ayevāpanakaniddeso viya vuttasaṅgahatthanti. **Ādi-**saddeneva ca āmeḍitattho saṅgayhatīti āha **"tesaṁ tesaṁ devagandhabbādīnan"**ti. **Tadattāyā**ti taṁbhāvāya, yathārūpesu khandhesu pavattamānesu "devā gandhabbā"ti lokasamaññā hoti, tathārūpatāyāti attho. Tenāha **"devagandhabbādibhāvāyā"**ti. "Nirodho, vigamo"ti ca paṭiladdhattālābhassa bhāvo vuccati, idha pana accantabhāvo adhippeto "sabbaso jātiyā asatī"ti avatvā "jātinirodhā"ti vuttattāti āha **"abhāvāti attho"**ti.

Phalatthāya hinotīti yathā phalaṁ tato nibbattati, evaṁ hinoti pavattati, tassa hetubhāvaṁ upagacchatīti attho. **Idaṁ gaṇhatha nan**ti "idaṁ me phalaṁ, gaṇhatha nan"ti evaṁ **appeti viya** niyyāteti viya. "Esa nayo"ti avisesaṁ atidisitvā visesamattassa atthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Nanu cāyaṁ jāti parinipphannā, saṅkhatabhāvā ca na hoti vikārabhāvato, tathā jarāmaraṇaṁ,tassa kathaṁ sā hetu hotīti codanaṁ sandhāyāha **"jarāmaraṇassa hī"**ti-ādi. Tabbhāve bhāvo, tadabhāve ca abhāvo jarāmaraṇassa jātiyā upanissayatā.

99. **Okāsapariggaho**ti pavattiṭṭhānapariggaho. **Upapattibhave** yujjati upapattikkhandhānaṁ yathāvuttaṭṭhānato aññattha anuppajjanato. **Idha panā**ti imasmiṁ sutte "kāmabhavo"ti-ādinā āgate imasmiṁ ṭhāne. **Kammabhave yujjati** kāmabhavādijotanā visesato tassa jātiyā paccayabhāvatoti. Tenāha **"so hi jātiyā upanissayakoṭiyāva paccayo"**ti. Nanu ca upapattibhavopi jātiyā upanissaya vasena paccayo hotīti? saccaṁ hoti, so pana na tathā padhāna bhūto, kammabhavo pana padhānabhūto paccayo janakabhāvatoti. "So hi jātiyā"ti-ādi vuttaṁ kāmabhavūpagaṁ kammaṁ kāmabhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesupi. **Okāsapariggahova kato** "kimhicī"ti iminā sattapariggahassa katattā.

100. **Tiṇṇampi kammabhavānan**ti kāmakammabhavādīnaṁ tiṇṇampi kammabhavānaṁ, **tiṇṇañca upapattibhavānan**ti kāmupapattibhavādīnaṁ tiṇṇañca upapattibhavānaṁ.

Tathā sesānipīti diṭṭhupādānādīni sesupādānānipi tiṇṇampi kammabhavānaṁ, tiṇṇañca upapattibhavānaṁ paccayoti attho. **Itī**ti evaṁ vuttanayena. Dvādasa kammabhavā dvādasa upapattibhavāti **catuvīsatibhavā veditabbā.** Yasmā kammabhavassa paccayabhāvamukheneva upādānaṁ upapattibhavassa paccayo nāma hoti, na aññathā, tasmā upādānaṁ kammabhavassa ujukameva paccayabhāvoti āha **"nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhantī"**ti. **Tesan**ti kammabhavānaṁ. **Sahajātakoṭiyā**ti akusalassa kammabhavassa sahajātaṁ upādānaṁ sahajātakoṭiyā, itaraṁ anantarūpanissayādivasena upanissayakoṭiyā, kusalassa kammabhavassa pana upanissayakoṭiyāva paccayo. Ettha ca yathā aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayānaṁ sahajātapaccayena ekasaṅgahataṁ dassetuṁ "sahajātakoṭiyā"ti vuttaṁ, evaṁ ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayapakatūpanissayānaṁ ekajjhaṁ gahaṇavasena **"upanissayakoṭiyā"**ti vuttanti **daṭṭhabbaṁ.**

101. **Upādānassā**ti ettha kāmupādānassa **taṇhā** upanissayakoṭiyāva paccayo, sesupādānānaṁ **sahajātakoṭiyāpi upanissayakoṭiyāpi** viññāṇādi ca vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā.

102. **Yadidaṁ vedanāti ettha vipākavedanā**ti tameva tāva[1] **upanissayakoṭiyā paccayo** itarakoṭiyā asambhavato. **Aññā**ti kusalākusalakiriyavedanā. **Aññathāpī**ti sahajātakoṭiyāpi.

103. **Ettāvatā**ti jarāmaraṇādīnaṁ paccayaparamparādassanavasena pavattāya ettakāya desanāya. **Purimataṇhan**ti purimabhavasiddhaṁ taṇhaṁ. "Esa paccayo taṇhāya, yadidaṁ vedanā"ti vatvā tadanantaraṁ "phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṁ vuttan"ti-ādinā vedanāya paccayabhūtassa phassassa uddharaṇaṁ aññesu suttesu āgatanayena paṭiccasamuppādassa desanāmaggo, taṁ pana anotaritvā samudācārataṇhādassanamukheneva taṇhāmūlakadhamme desento āciṇṇadesanā maggato okkamanto viya, tañca desanaṁ passato appavattanti[2] pasayha balakkārena desento viya ca hotīti āha **"idānī"**ti-ādi. **Dve taṇhā**ti idhādhippetataṇhā

---

1. Vipākavedanā taṇhāya (?) 2. Appavattantiṁ (Ka)

eva dvidhā bhindanto āha. **Esanataṇhā**ti bhogānaṁ pariyesanavasena pavattataṇhā. **Esitataṇhā**ti pariyiṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. **Samudācārataṇhāyā**ti pariyuṭṭhānavasena pavattataṇhāya. **Duvidhāpesā vedanaṁ paṭicca taṇhā nāma vedanāpaccayā ca** appaṭiladdhānaṁ bhogānaṁ paṭilābhāya pariyesanā, laddhesu ca tesu pātabyatāpatti-ādi hotīti.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā.** Āsa yato, payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha **"taṇhāya sati hotī"**ti. **Rūpādi-ārammaṇapaṭilābho**ti savatthukānaṁ rūpādi-ārammaṇānaṁ gavesanavasena, pavattiyaṁ pana apariyiṭṭhaṁyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammassa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha **"So hi pariyesanāya sati hotī"**ti. **Sukhavinicchayan**ti sukhaṁ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo, sukhaṁ sabhāvato, samudayato, atthaṅgamanato, nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañāṇaṁ, taṁ sukhavinicchayaṁ. **Jaññā**ti jāneyya. "Subhasukhan"ti-ādikaṁ ārammaṇe abhūtākāraṁ vividhaṁ ninnabhāvena nicchinoti āropetīti **vinicchayo.** Assādānupassanataṇhādiṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṁ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṁ pana sutte**ti sakkapañhasutte[1]. Tattha hi "chando kho devānaminda vitakkanidāno"ti[1] āgataṁ. **Idhā**ti imasmiṁ Mahānidānasutte. **"Vitakkeneva vinicchinātī"**ti etena "vinicchīyati etenāti vinicchayo"ti vinicchaya-saddassa karaṇasādhanamāha. **"Ettakan"**ti-ādi vinicchayakāradassanaṁ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṁ rañjanaṭṭhena rāgo, svāyaṁ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha **"Dubbalarāgassādhivacanan"**ti. **Ajjhosānan**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivisanaṁ. "Mayhaṁ idan"ti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha "ahaṁ maman"ti, **"balavasanniṭṭhānan"**ti ca tesaṁ gāhānaṁ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇan**ti "ahaṁ maman"ti balavasanniṭṭhānavasena

1. Dī 2. 221 piṭṭhe.

abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṁ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṁ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena parehi sādhāraṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā. Evaṁ vacanatthaṁ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇe pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo, tassa bhāvo, kammaṁ vā **macchariyaṁ,** macchero dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṁ ārakkhoti āha **"dvāra -pa- suṭṭhu rakkhaṇan"**ti. Attano phalaṁ karotīti **karaṇaṁ,** yaṁ kiñci kāraṇaṁ, adhikaṁ karaṇanti **adhikaraṇaṁ,** visesakāraṇaṁ. Visesakāraṇañca bhogānaṁ ārakkhadaṇḍādānādi-anatthasambhavassāti vuttaṁ **"ārakkhādhikaraṇan"**ti-ādi. **Paranisedhanatthan**ti māraṇādinā paresaṁ vibādhanatthaṁ. Ādīyati etenāti **ādānaṁ,** daṇḍassa ādānaṁ **daṇḍādānaṁ,** abhibhavitvā paraviheṭhanacittuppādo. **Satthādāne**pi eseva nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbakalaho **kāyakalaho.** Dhammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbakalaho **vācākalaho.** Virujjhanavasena virūpaṁ gaṇhāti etenāti **viggaho.** Viruddhaṁ vadati etenāti **vivādo. Tuvaṁ tuvan**ti agāravavacanasahacaraṇato tuvaṁ tuvaṁ, sabbete tathāpavattā dosasahagatacittuppādā veditabbā. Tenāha Bhagavā "aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavantī"ti[1].

112. **Desanaṁ nivattesī**ti "taṇhaṁ paṭicca pariyesanā"ti-ādinā anulomanayena pavattitaṁ desanaṁ paṭilomanayena puna "ārakkhādhikaraṇan"ti ārabhanto nivattesi. **Pañcakāmaguṇikarāgavasenā**ti ārammaṇabhūtā pañca kāmaguṇā etassa atthīti pañcakāmaguṇiko, tattha rañjanavasena abhiramaṇavasena pavattarāgo, tassa vasena **uppannā** rañjanavasena taṇhāyanavasena pavattā **rūpāditaṇhā**va kāmesu taṇhāti **kāmataṇhā.** Bhavati atthi sabbakālaṁ tiṭṭhatīti pavattā bhavadiṭṭhi uttarapadalopena **bhavo,** taṁsahagatā taṇhā **bhavataṇhā.** Vibhavati vinassati ucchijjatīti pavattā vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, taṁsahagatā taṇhā **vibhavataṇhā**ti āha **"sassatadiṭṭhī"**ti-ādi. **Ime dve**

---

1. Dī 2. 50 piṭṭhe.

dhammāti "esa paccayo upādānassa, yadidaṁ taṇhā"ti[1] evaṁ vuttā vaṭṭamūlataṇhā ca "taṇhaṁ paṭicca pariyesanā"ti[2] evaṁ vuttā samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā. **Vaṭṭamūlasamudācāravasenā**ti vaṭṭamūlavasena ceva samudācāravasena ca. **Dvīhi koṭṭhāsehī**ti dvīhi bhāgehi. Dvīhi avayavehi samosaranti nibbattanavasena samaṁ vattanti itoti **samo saraṇaṁ,** paccayo, ekaṁ samosaraṇaṁ etāsanti ekasamosaraṇā. Kena pana ekasamosaraṇāti āha **"vedanāyā"**ti. Dvepi hi taṇhā vedanāpaccayā evāti. Tenāha **"vedanāpaccayena ekapaccayā"**ti. Tato tato osaritvā āgantvā samavasanaṭṭhānaṁ **osaraṇasamosaraṇaṁ.** Vedanāya samaṁ saha ekasmiṁ ārammaṇe osaraṇakapavattanakā vedanā samosaraṇāti āha **"idaṁ sahajātasamosaraṇaṁ nāmā"**ti.

113. **Sabbe**ti uppattidvāravasena bhinditvā vuttā **savipākaphassā** eva viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā. Paṭiccasamuppāda kathā nāma vaṭṭakathāti āha **"ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse"**ti. **Bahudhā**ti bahuppakārena. Ayañhi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṁ pañcannaṁ vedanānaṁ cakkhusamphassādiko phasso sahajāta-aññamaññanissayavipāka-āhārasampayutta-atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṁ pana ekekasmiṁ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṁ kāmāvacaravipākavedanānaṁ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Manodvārepi tadārammaṇavasena pavattānaṁ kāmāvacaravipākavedanānaṁ sahajātamanosamphasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, tathā paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṁ tebhūmakavipākavedanānaṁ. Yā pana tā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsaṁ manodvārāvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti evaṁ phasso bahudhā vedanāya paccayo hotīti veditabbaṁ.

114. **Vedanādīnan**ti vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṁ. **Asadisabhāvā**ti anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇavijānanabhāvā. Te hi aññamaññavidhurena vedayitādirūpena ākiriyanti paññāyantīti **ākārāti vuccanti.**

---

1. Dī 2. 49 piṭṭhe. 2. Dī 2. 50 piṭṭhe.

Teyevāti vedanādīnaṁ te eva vedayitādi-ākārā. **Sādhukaṁ dassiyamānā**ti sakkaccaṁ paccakkhato viya pakāsiyamānā. **Taṁ taṁ līnamatthaṁ gamentī**ti "arūpaṭṭho ārammaṇābhimukhanamanaṭṭho"ti evamādikaṁ taṁ taṁ līnaṁ apākaṭaṁ atthaṁ gamenti ñāpentīti **liṅgāni**. Tassa tassa **sañjānanahetuto**ti tassa tassa arūpaṭṭhādikassa sallakkhaṇassa kāraṇattā. Nimīyanti anumīyanti etehīti **nimittāni. Tathā tathā** arūpabhāvādippakārena, vedayitādippakārena ca **uddisitabbato** kathetabbato **uddesā. Tasmā**ti "asadisabhāvā"ti-ādinā vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. Yasmā vedanādīnaṁ aññamañña-asadisabhāvā yathāvuttenatthena ākārādayo, tasmā **ayaṁ** idāni vuccamāno ettha pāḷipade **attho.**

Nāmasamūhassāti ārammaṇābhimukhaṁ namanaṭṭhena "nāman"ti laddhasamaññassa vedanādicatukkhandhasaṅkhātassa arūpadhammapuñjassa. **Paññattī**ti nāmakāyo arūpakalāpo arūpino khandhā"ti-ādikā paññāpanā hoti. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṁ **"saṅkhārānaṁ cetanākāre"**ti-ādi vuttaṁ. Tathā hi **suttantabhājanīye** saṅkhārakkhandhavibhajane "yā cetanā sañcetanā sañcetayitattan"ti[1] cetanāva niddiṭṭhā. **Asatī**ti asantesu. Vacanavipallāsena hi evaṁ vuttaṁ. **Cattāro khandhe vatthuṁ katvā**ti vedanā saññā cittaṁ cetanādayoti ime catukkhandhasaññite nissayapaccayabhūte dhamme vatthuṁ katvā. Ayañca nayo pañcadvārepi sambhavatīti **"manodvāre"**ti visesitaṁ. **Adhivacanasamphassavevacano**ti adhivacanamukhena paññattimukhena gahetabbattā "adhivacanasamphasso"ti laddhanāmo. **So**ti manosamphasso. Pañcavokāre ca hadayavatthuṁ nissāya labbhanato **rūpakāye paññāyateva,** ayaṁ pana nayo idha na icchito vedanādipaṭikkhepavasena asambhavapariyāyassa jotitattāti **"pañcapasāde vatthuṁ katvā uppajjeyyā"**ti attho vutto. Na hi vedanāsannissayena vinā pañcapasāde vatthuṁ katvā manosamphassassa sambhavo atthi. Uppattiṭṭhāne asati anuppattiṭṭhānato phalassa uppatti nāma kadācipi natthīti imamatthaṁ yathādhigatassa atthassa nidassanavasena dassento

1. Abhi 2. 150 piṭṭhe abhidhammabhājanīye.

“ambarukkhe”ti-ādimāha. **Rūpakāyato**ti kevalaṁ rūpakāyato. **Tassā**ti manosamphassassa.

Virodhipaccayasannipāte vibhūtatarā visadisuppatti, tasmiṁ vā sati attano santāne vijjamānasseva visadisuppattihetubhāvo **ruppanākāro.** So eva ruppanākāro vatthusappaṭighādikaṁ taṁ taṁ līnamatthaṁ gametīti **liṅgaṁ.** Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittaṁ.** Tathā tathā uddisitabbato **uddeso**ti evamettha ākārādayo atthato veditabbā. Vatthārammaṇānaṁ aññamaññapaṭihananaṁ paṭigho, tato paṭighato jāto **paṭighasamphasso.** Tenāha **“sappaṭighan”**ti-ādi. **Nāmakāyato**ti kevalaṁ nāmakāyato. **Tassā**ti paṭighasamphassassa. Sesaṁ paṭhamapañhe vuttanayameva.

Ubhayavasenāti nāmakāyo rūpakāyoti ubhayasannissayassa adhivacanasamphasso paṭighasamphassoti ubhayasamphassassa vasena.

Visuṁ visuṁ paccayaṁ dassetvāti byatirekamukhena paccekaṁ nāmakāya rūpakāyasaññitaṁ paccayaṁ dassetvā. **Tesan**ti phassānaṁ. **Avisesato**ti visesaṁ akatvā sāmaññato. **Dassetun**ti byatirekamukheneva dassetuṁ. **Eseva hetū**ti esa chasupi dvāresu pavatto nāmarūpasaṅkhāto hetu yathārahaṁ dvinnampi phassānaṁ. Idāni taṁ yathārahaṁ pavattiṁ vibhajitvā dassetuṁ **“cakkhudvārādīsu hī”**ti-ādi vuttaṁ.

Sampayuttakā khandhāti phassena sampayuttā vedanādayo khandhā. Āvajjanassāpi sampayuttakkhandhaggahaṇenevettha gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ tadavinābhāvato. Parato **manosamphasse**pi eseva nayo. **Pañcavidhopī**ti cakkhusamphassādivasena pañcavidhopi. **So phasso**ti paṭighasamphasso. **Bahudhā**ti bahuppakārena. Tathā hi vipākanāmaṁ vipākassa anekabhedassa manosamphassassa sahajāta-aññamaññanissayavipākasampayutta-atthi-avigatavasena sattadhā paccayo hoti. Yaṁ panettha āhārakiccaṁ, taṁ āhārapaccayavasena. Yaṁ indriyakiccaṁ, taṁ indriyapaccayavasena paccayo hoti. Avipākaṁ pana nāmaṁ avipākassa manosamphassassa ṭhapetvā vipākapaccayaṁ itaresaṁ vasena paccayo hoti. Rūpaṁ pana cakkhāyatanādibhedaṁ cakkhusamphassādikassa pañcavidhassa phassassa

nissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Rūpāyatanādibhedaṁ tassa pañcavidhassa ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Manosamphassassa pana tāni rūpāyatanādīni, dhammārammaṇañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva paccayo hoti. Vatthurūpaṁ pana manosamphassassa nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatavasena pañcadhā paccayo hoti. Evaṁ **nāmarūpaṁ assa** phassassa bahudhā **paccayo hotī**ti veditabbaṁ.

115. Paṭhamuppattiyaṁ viññāṇaṁ nāmarūpassa visesapaccayoti imamatthaṁ byatirekamukhena dassetuṁ pāḷiyaṁ "mātukucchimhi na okkamissathā"ti-ādi vuttaṁ. Gabbhaseyyakapaṭisandhi hi bāhirato mātukucchiṁ okkamantassa viya hontīpi atthato yathāpaccayaṁ khandhānaṁ tattha paṭhamuppattiyeva. Tenāha **"pavisitvā -pa- na vattissathā"**ti. **Suddhan**ti kevalaṁ viññāṇena amissitaṁ virahitaṁ. "Avasesan"ti idaṁ nāmāpekkhaṁ, tasmā **avasesaṁ nāmarūpan**ti imaṁ viññāṇaṁ ṭhapetvā avasesaṁ nāmarūpaṁvāti attho. **Paṭisandhivasena okkantan**ti[1] paṭisandhiggahaṇavasena, mātukucchiṁ okkamantassa vā paṭhamāvayavabhāvena otiṇṇaṁ. **Vokkamissathā**ti santativicchedaṁ vināsaṁ upagamissatha, taṁ pana maraṇaṁ nāma hotīti āha **"cutivasenā"**ti. **Assā**ti viññāṇassa, tañca kho viññāṇasāmaññavasena vuttaṁ. Tenāha **"tasseva cittassa nirodhenā"**ti, paṭisandhicittasseva nirodhenāti attho. **Tato**ti paṭisandhicittato. Paṭisandhicittassa, tato dutiyatatiyacittānaṁ vā nirodhena cuti na hotīti vuttamatthaṁ yuttito vibhāvetuṁ **"paṭisandhicittena hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Etasmiṁ antare**ti etasmiṁ soḷasacittakkhaṇe kāle. **Antarāyo natthī**ti ettha dārakassa tāva maraṇantarāyo mā hotu tadā cuticittassa asambhavato, mātu pana kathaṁ tadā maraṇantarāyābhāvoti? Taṁ taṁ kālaṁ anatikkamitvā tadantareyeva cavanadhammāya gabbhaggahaṇasseva asambhavato. Tenāha **"ayañhi anokāso nāmā"**ti, cutiyāti adhippāyo.

Paṭisandhicittena saddhiṁ samuṭṭhitarūpānīti okkantikkhaṇe uppannakammajarūpāni vadati. Tāni hi nippariyāyato paṭisandhicittena saddhiṁ samuṭṭhitarūpāni nāma, na utusamuṭṭhānāni paṭisandhicittassa uppādato pacchā samuṭṭhitattā.

---

1. Okkamitvā (Aṭṭhakathāyaṁ)

Cittajāhārajānaṁ pana tadā asambhavo eva. Yāni paṭisandhicittena saddhiṁ samuṭṭhitarūpāni, tāni tividhāni tassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitānīti. Tesu uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe nirujjhanti, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni ṭhitikkhaṇe nirujjhanti, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitāni bhaṅgakkhaṇe nirujjhanti. Tattha "bhañjamāno dhammo bhañjamānassa dhammassa paccayo hotī"ti na sakkā vattuṁ, uppāde, pana ṭhitiyañca na na sakkāti "sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe, ṭhitikkhaṇe ca dharantānaṁ vasena tassa paccayampi dātuṁ na sakkontī"ti vuttaṁ. Rūpakāyūpatthambhitasseva hi nāmakāyassa pañcavokāre pavattīti. Tehi rūpadhammehi tassa cittassa balavataraṁ sandhāyāha **"sattarasamassa -pa- pavatti pavattatī"**ti. **Paveṇī ghaṭiyatī**ti aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṁ, tato yāva soḷasamaṁ bhavaṅgacittaṁ, tesu ekekassa uppādaṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṁsa samatiṁsa kammajarūpāni uppajjanti. Iti soḷasatikā aṭṭha cattālīsaṁ honti. Esa nayo tato paresupi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattatī"ti. **Sace pana na sakkontī**ti paṭisandhicittena saddhiṁ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṁ dātuṁ sace na sakkonti. Yadi hi paṭisandhicittato sattarasamaṁ cuticittaṁ siyā, paṭisandhicittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi kammajarūpaṁ na uppajjeyya, pageva bhavaṅgacittakkhaṇesu. Tathā sati nattheva tassa cittassa paccayalābhoti pavatti nappavattati, paveṇī na ghaṭiyateva, aññadatthu vicchijjati. Tenāha **"vokkamati nāma hotī"**ti-ādi.

Itthattāyāti itthaṁpakāratāya. Yādiso gabbhaseyyakassa attabhāvo, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tassa ca pañcakkhandhā anūnā eva hontīti āha **"evaṁ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyā"**ti. **Upacchijjissathā**ti santānavicchedena vicchindeyya. **Suddhaṁ nāmarūpamevā**ti viññāṇavirahitaṁ kevalaṁ nāmarūpameva. Avayavānaṁ pāripūri vuḍḍhi. Thirabhāvappatti **viruḷhi.** Mahallakabhāvappatti **vepullaṁ**. Tāni ca yathākkammaṁ paṭhamādivayavasena hontīti vuttaṁ **"paṭhamavayavasenā"**ti-ādi. **Vā**-saddo aniyamattho, tena vassasahassadvayādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Viññāṇamevāti niyamavacanaṁ, ito bāhirakappitassa attano, issarādīnañca paṭikkhepapadaṁ, na avijjādiphassādipaṭikkhepapadaṁ paṭiyogīnivattanapadattā avadhāraṇassa. Tenāha **"eseva hetū"**ti-ādi. Ayañca nayo heṭṭhāpi sabbapadesu yathārahaṁ vattabbo. Idāni viññaṇameva nāmarūpassa padhānakāraṇanti imamatthaṁ opammavasena vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Paccekaṁ viya samuditassāpi nāmarūpassa viññāṇena vinā attakiccāsamatthataṁ dassetuṁ **"tvaṁ nāmarūpaṁ nāmā"**ti ekajjhaṁ gahaṇaṁ. **Purecārike**ti pubbaṅgameva. Viññaṇañhi sahajātadhammānaṁ pubbaṅgamaṁ. Tenāha Bhagavā "manopubbaṅgamā dhammā"ti[1]. **Bahudhā**ti anekappakārena **paccayo hoti.**

Kathaṁ? vipākanāmassa hi paṭisandhiyaṁ aññaṁ vā viññāṇaṁ sahajāta-aññamaññanissayavipāka-āhāra-indriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṁ sahajāta aññamañña nissaya vipāka āhāra indriya vippayutta atthi avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṁ sesarūpassa imesu navasu aññamaññapaccayaṁ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisaṅkhāraviññāṇaṁ pana asaññasattarūpassa, pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesañhi paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṁ tassa nāmarūpassa yathārahaṁ paccayo hotīti veditabbaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana paccayanaye dassiyamāne sabbāpi mahāpakaraṇakathā ānetabbā hotīti na vitthāritā. Kathaṁ panetaṁ paccetabbaṁ "paṭisandhināmarūpaṁ viññāṇapaccayā hotī"ti? Suttato, yuttito ca. Pāḷiyañhi "cittānuparivattino dhammā"ti-ādinā[2] nayena bahudhā vedanādīnaṁ viññāṇapaccayatā āgatā. Yuttito pana idha cittajena rūpena diṭṭhena adiṭṭhassāpi rūpassa viññāṇaṁ paccayo hotīti viññāyati. Cittehi pasanne, appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṁ hotīti. Iminā idha "diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṁ paccayo hotī"ti paccetabbametaṁ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi rūpassa cittasamuṭṭhānassa viya viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti.

---

1. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 112, 184, 277 piṭṭhesu.
2. Abhi 1. 10 piṭṭhe.

116. Idha **samudaya**-saddo samudāya-saddo viya samūhapariyāyoti āha **"dukkharāsisambhavo"**ti. **Ekako**ti asahāyo rājaparisārahito. **Passeyyāma te rājabhāvaṁ** amhehi vināti adhippāyo. Yathārahaṁ parisaṁ rañjetīti hi **rājā. Atthato**ti atthasiddhito avadantampi **vadati viya. "Hadayavatthun"**ti imināva tannissayopi gahito vāti daṭṭhabbaṁ. Ānantariyabhāvato nissayanissayopi "nissayo"tveva vuccatīti. **Paṭisandhiviññāṇaṁ nāma bhaveyyāsi,** netaṁ ṭhānaṁ vijjatīti attho. Tenāha **"passeyyāmā"**ti-ādi. **Bahudhā**ti anekadhā **paccayo hoti.** Kathaṁ? Nāmaṁ tāva paṭisandhiyaṁ sahajāta-aññamaññanissayavipākasampayutta-atthi-avigatapaccayehi sattadhā viññāṇassa paccayo hotīti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṁ aññathāpi paccayo hoti. Avipākaṁ pana nāmaṁ yathāvuttesu paccayesu ṭhapetvā vipākapaccayaṁ itarehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti aññathāpi paccayo hoti, tañca kho pavattiyaṁyeva, na paṭisandhiyaṁ. Rūpato pana hadayavatthu paṭisandhiyaṁ viññāṇassa sahajāta aññamañña nissaya vippayutta atthi avigata paccayehi chadhāva paccayo hoti. Pavattiyaṁ pana sahajāta-aññamaññapaccayavajjitehi pañcahi purejātapaccayena saha teheva paccayehi paccayo hoti. Cakkhāyatanādibhedaṁ pana pañcavidhampi rūpaṁ yathākkamaṁ cakkhuviññāṇādibhedassa viññāṇassa nissaya purejāta indriya vippayutta atthi avigata paccayehi paccayo hotīti evaṁ nāmarūpaṁ viññāṇassa bahudhā paccayo hotīti veditabbaṁ.

Yvāyamanukkamena viññāṇassa nāmarūpaṁ, paṭisandhināmarūpassa ca viññāṇaṁ pati paccayabhāvo, so kadāci viññāṇassa sātisayo, kadāci nāmarūpassa, kadāci ubhinnaṁ sadisoti tividhopi so **"ettāvatā"**ti padena ekajjhaṁgahitoti dassento **"viññāṇe -pa- pavattesū"**ti vatvā puna yamidampi viññāṇaṁ nāmarūpasaññitānaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ aññamaññanissayena pavattānaṁ ettakena sabbā saṁsāravaṭṭappavattīti imamatthaṁ dassento **"ettakena -pa- paṭisandhiyo"**ti āha. Tattha **ettakenā**ti ettakeneva, na ito aññena kenaci kārakavedakasabhāvena attanā, issarādinā vāti attho. Antogadhāvadhāraṇañhetaṁ padaṁ.

Vacanamattameva adhikiccāti dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddā viya atathattā vacanamattameva adhikāraṁ katvā **pavattassa.** Tenāha **"atthaṁ adisvā"**ti. **Vohārassāti** voharaṇamattassa. **Patho**ti pavattimaggo pavatiyā visayo. Yasmā saraṇakiriyāvasena puggalo **"sato"**ti vuccati, sampajānanakiriyāvasena **"sampajāno"**ti, tasmā vuttaṁ **"kāraṇā padesavasenā"**ti. Kāraṇaṁ niddhāretvā utti niruttīti. Ekameva atthaṁ "paṇḍito"ti-ādinā pakārato ñāpanato **"paññattī"**ti vadanti. So eva hi "paṇḍito"ti ca "byatto"ti ca "medhāvī"ti ca paññāpīyatīti. Paṇḍiccappakārato pana **paṇḍito,** veyyattiyappakārato **byatto**ti paññāpīyatīti evaṁ pakārato paññāpanato paññatti. Yasmā idha adhivacananiruttipaññattipadāni samānatthāni. Sabbañca vacanaṁ adhivacanādibhāvaṁ bhajati, tasmā kesuci vacanavisesesu visesena pavattehi adhivacanādisaddehi sabbāni vacanāni paññatti-atthappakāsanasāmaññena vuttānīti iminā adhippāyena ayamatthayojanā katāti veditabbā.

Atha vā **adhi**-saddo uparibhāve, upari vacanaṁ **adhivacanaṁ.** Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnaṁ vā vacanaṁ **adhivacanaṁ,** kena adhīnaṁ? Atthena. Tathā taṁtaṁatthappakāsena nicchitaṁ, niyataṁ vā **vacanaṁ nirutti.** Pathavīdhātupurisāditaṁtaṁpakārena ñāpanato **paññattī**ti evaṁ adhivacanādipadānaṁ sabbavacanesu pavatti veditabbā, aññathā sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakappakārānameva niruttitā, "paṇḍito viyatto"ti evaṁ pakārānameva ekameva atthaṁ tena tena pakārena ñāpentānaṁ paññattitā ca āpajjeyyāti. Evaṁ tīhipi nāmehi vuttassa vohārassa pavattimaggopi saha viññāṇena nāmarūpanti ettāvatāva icchitabbo. Tenāha **"itī"**ti-ādi. **Paññāya avacaritabban**ti paññāya pavattitabbaṁ, ñeyyanti attho. Tenāha **"jānitabban"**ti. **Vaṭṭan**ti kilesavaṭṭaṁ, kammavaṭṭaṁ, vipākavaṭṭanti tividhampi vaṭṭaṁ. **Vattatī**ti pavattati. Tayidaṁ "jāyethā"ti-ādinā pañcahi padehi vuttassa atthassa nigamanavasena vuttaṁ. **Ādi**-saddena itthītipurisāti-ādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nāmapaññattatthāyā**ti khandhādiphassādisattādi-itthādināmassa paññāpanatthāya. Vatthupi ettāvatāva. Tenāha **"khandhapañcakampi ettāvatāva paññāyatī"**ti. **Ettāvatā** ettakena, saha viññāṇena nāmarūpappavattiyāti attho.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Anusandhiyati etenāti **anusandhi,** heṭṭhā āgatadesanāya anusandhānavasena pavattā uparidesanā, sā paṭhamapadassa dassitā, idāni dutiyapadassa dassetabbāti tamatthaṁ dassento **"iti bhagavā"**ti-ādimāha. **Rūpin**ti rūpavantaṁ. **Parittan**ti na vipulaṁ, appakanti attho. Yasmā attā nāma koci paramatthato natthi. Kevalaṁ pana diṭṭhigatikānaṁ parikappitamattaṁ, tasmā yattha nesaṁ attasaññā, yathā cassa rūpibhāvādiparikappanā hoti, taṁ dassento **"yo"**ti-ādimāha. **Rūpiṁ parittan**ti attano upaṭṭhitakasiṇarūpavasena rūpiṁ, tassa avaḍḍhitabhāvena parittaṁ. **Paññapeti** nīlakasiṇādivasena nānākasiṇalābhī. **Tan**ti attānaṁ. **Anantan**ti kasiṇanimittassa appamāṇatāya paricchedassa anupaṭṭhānato antarahitaṁ. **Ugghāṭetvā**ti bhāvanāya apanetvā. **Nimittaphuṭṭhokāsan**ti tena kasiṇanimittena phuṭṭhappadesaṁ. **Tesū**ti catūsu arūpakkhandhesu. **Viññāṇamattamevā**ti "viññāṇamayo attā"ti evaṁvādī.

118. **"Etarahī"**ti sāvadhāraṇamidaṁ padanti tadatthaṁ dassento "idā nevā"ti vatvā avadhāraṇena nivattitamatthaṁ āha **"na ito paran"**ti. Tattha tattheva sattā ucchijjantīti ucchedavādī. Tenāha **"ucchedavasenetaṁ vuttan"**ti. **Bhāvin**ti sabbaṁ sadā bhāviṁ avinassanakaṁ. Tenāha "**sassatavase netaṁ vuttan**"ti. **Atathāsabhāvan**ti yathā paravādī vadanti, na tathā sabhāvaṁ. **Tathabhāvāyā**ti ucchedabhāvāya vā sassatabhāvāya vā. Aniyamavacanañhetaṁ vuttaṁ sāmaññajotanāvasena. **Sampādessāmī**ti tathabhāvamassa sampannaṁ katvā dassayissāmi, patiṭṭhāpessāmīti attho. Tathā hi vakkhati "sassatavādañca jānāpetvā"ti-ādi[1]. **Iminā**ti "atathaṁ vā panā"ti-ādivacanena, anucchedasabhāvampi samānaṁ sassatavādino mativasenāti adhippāyo. **Upakappessāmī**ti upecca samatthayissāmi.

Evaṁ samānanti evaṁ bhūtaṁ samānaṁ. Rūpakasiṇajjhānaṁ **rūpaṁ** uttarapada lopena, adhigamanavasena taṁ etassa atthīti **rūpī**ti āha **"rūpinti rūpakasiṇalābhin"**ti. **Parittattānudiṭṭhī**ti ettha rūpī-saddopi āvutti-ādinayena ānetvā vattabbo rūpībhāvampi hi so diṭṭhigatiko parittabhāvaṁ

1. Dī-Ṭṭha 2. 95 piṭṭhe.

viya attano abhinivissa ṭhitoti. **Arūpi**nti etthāpi eseva nayo. "Pattapalāsabahulagacchasaṅkhepena ghanagahanajaṭāvitānā nātidīghasantānā **valli**, tabbiparītā **latā**"ti vadanti. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamucchinnabhāvena. Kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā anusayanaṭṭho.

Arūpakasiṇaṁ nāma kasiṇugghāṭimākāsaṁ, na paricchinnākāsakasiṇaṁ. "Ubhayampi arūpakasiṇamevā"ti keci. **Arūpakkhandhagocaraṁ vā**ti vedanādayo arūpakkhandhā "attā"ti abhinivesassa gocaro etassāti arūpakkhandhagocaro, diṭṭhigatiko, taṁ arūpakkhandhagocaraṁ. **Vā**-saddo vutta vikappattho. Saddayojanā pana arūpaṁ arūpakkhandhā gocarabhūtā etassa atthīti arūpī, taṁ arūpiṁ. **Lābhino cattāro**ti rūpakasiṇādilābhavasena taṁ taṁ diṭṭhigādaṁ sayameva parikappetvā taṁ ādāya paggayha paññāpanakā cattāro diṭṭhigatikā. **Tesaṁ antevāsikā**ti tesaṁ lābhīnaṁ vādaṁ paccakkhato, paramparāya ca uggahetvā tatheva naṁ khamitvā rocetvā paññāpanakā cattāro. **Takkikā cattāro**ti kasiṇajjhānassa alābhino kevalaṁ takkanavaseneva yathāvutte cattāro diṭṭhivāde sayameva abhinivissa paggayha ṭhitā cattāro. **Tesaṁ antevāsikā** pubbe vuttanayena veditabbā.

Na attapaññattivaṇṇanā

119. **Āraddhavipassakopī**ti samparāyikavipassakopi, tena balavavipassanāya ṭhitaṁ puggalaṁ dasseti. **Na paññapeti eva** abahussutopīti adhippāyo. Tādiso hi vipassanāya ānubhāvo. Sāsanikopi jhānābhiññālābhī "na paññapetī"ti na vattabboti so idha na uddhaṭo. Idāni nesaṁ apaññāpane kāraṇaṁ dasseti **"etesañhī"**ti-ādinā. **Icceva ñāṇaṁ hoti,** na viparītaggāho tassa kāraṇassa dūrasamussāritattā. Arūpakkhandhā icceva ñāṇaṁ hotīti yojanā.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. **Diṭṭhivasena samanupassitvā,** na ñāṇavasena. **Sā ca samanupassanā** atthato diṭṭhidassanavasena.

"Vedanaṁ attato samanupassatī"ti evamāgatā **vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi.** Iṭṭhādibhedaṁ ārammaṇaṁ na paṭisaṁvedetīti **appaṭisaṁvedano**ti vedakabhāvapaṭikkhepamukhena sañjānanādibhāvopi paṭikhitto hoti tadavinābhāvatoti āha **"iminā rūpakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā"**ti. **"Attā me vidiyatī"**ti iminā appaṭisaṁvedanattaṁ paṭikkhipati. Tenāha "nopi appaṭisaṁvedano"ti. **Vedanādhammo"**ti pana iminā "vedanā me attā"ti imaṁ vādaṁ paṭikkhipati. Vedanāsaṅkhāto dhammo etassa atthīti hi vedanādhammoti vedanāya samannāgatabhāvaṁ tassa paṭijānāti. Tenāha "etassa ca vedanādhammo **avippayuttasabhāvo"**ti. Saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitāti ānetvā sambandho. **"Vedanā sampayuttattā vediyatī"**ti taṁsampayogato taṁ kiccakattamāha yathā cetanāyogato cetano purisoti. Sabbesampi taṁ sārammaṇadhammānaṁ ārammaṇānubhavanaṁ labbhateva, tañca kho ekadesato phuṭṭhatāmattato, vedanāya pana vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasānubhavananti. Tassā vasena saññādayopi taṁsampayuttattā "vediyatī"ti vuccanti. Tathā hi vuttaṁ **Aṭṭhasāliniyaṁ** "ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānaṁ patvā sesasampayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavantī"ti[1], rājasūdanidassanena vāyamattho tattha vibhāvito eva. **Etassā**ti saññādikkhandhattayassa. **"Avippayuttasabhāvo"**ti iminā avisaṁyogajanitaṁ kañci visesaṁ ṭhānaṁ dīpeti.

122. **Tatthā**ti tesu vāresu. **Tīsu diṭṭhigatikesū**ti "vedanā me attā"ti, "appaṭisaṁvedano me attā"ti "vedanādhammo me attā"ti ca evaṁvādesu tīsu diṭṭhigatikesu. Tissannaṁ vedanānaṁ bhinnasabhāvattā sukhaṁ vedanaṁ "attā"ti samanupassato dukkhaṁ, adukkhamasukhaṁ vā vedanaṁ "attā"ti samanupassanā na yuttā. Evaṁ sesadvayepīti āha **"yo yo yaṁ yaṁ vedanaṁ attāti samanupassatī"**ti.

123. **"Hutvā abhāvato"**ti iminā udayabbayavantatāya aniccāti dasseti, **"tehi tehī"**ti-ādinā anekakāraṇasaṅkhatattā saṅkhatāti. **Taṁ taṁ paccayan**ti "indriyaṁ, ārammaṇaṁ, viññāṇaṁ, sukhaṁ, vedanīyo

1. Abhi-Ṭṭha 1. 153 piṭṭhe.

phasso"ti evamādikaṁ taṁ taṁ attano kāraṇaṁ **paṭicca** nissāya sammā sassatādibhāvassa, ucchedādibhāvassa ca abhāvena ñāyena **samakāraṇena** sadisakāraṇena anurūpakāraṇena **uppannā.** Khayasabhāvāti **khayadhammā,** vayasabhāvāti **vayadhammā,** virajjanasabhāvāti **virāgadhammā,** nirujjhanasabhāvāti **nirodhadhammā,** catūhipi padehi vedanāya bhaṅgabhāvameva dasseti. Tenāha **"khayoti -pa- khayadhammāti-ādi vuttan"**ti.

Vigatoti sabhāvavigamena vigato. **Ekassevā**ti ekasseva diṭṭhigatikassa. **Tīsupi kālesū**ti tissannaṁ vedanānaṁ pavattikālesu. **Eso me attā**ti "eso sukhavedanāsabhāvo, dukkha-adukkhamasukhavedanāsabhāvo me attā"ti **kiṁ pana hoti,** ekasseva bhinnasabhāvataṁ anummattako kathaṁ paccetīti adhippāyena pucchati. Itaro evampi tassa na hotiyevāti dassento **"kiṁ pana na bhavissatī"**ti-ādimāha. **Visesenā**ti sukhādivibhāgena. **Sukhañca dukkhañcā**ti ettha **ca**-saddena adukkhamasukhaṁ saṅgaṇhāti, sukhasaṅgahameva vā tena kataṁ santasukhumabhāvato. **Avisesenā**ti avibhāgena vedanāsāmaññena. **Vokiṇṇan**ti sukhādibhedena vomissakaṁ. **Taṁ** tividhampi vedanaṁ **esa** diṭṭhigatiko ekajjhaṁ gahetvā **attāti samanupassati. Ekakkhaṇe ca bahūnaṁ vedanānaṁ uppādo āpajjati** avisesena vedanāsabhāvattā. Attano hi tasmiṁ sati sadā sabbavedanāpavattippasaṅgato diṭṭhigatiko agatiyā ekakkhaṇepi bahūnampi vedanānaṁ uppattiṁ paṭijāneyyāti tassa avasaraṁ adento **"na ekakkhaṇe bahūnaṁ vedanānaṁ uppatti atthī"**ti āha, paccakkhaviruddhametanti adhippāyo. **Etenapetaṁ nakkhamatī**ti etena viruddhattasādhanenapi sabbena sabbaṁ attano abhāvenapi paṇḍitānaṁ na ruccati, etaṁ dassanaṁ dhīrā nakkhamantīti attho.

124. Indriyabaddhepi rūpappabandhe vāyodhātuvipphāravasena kāci kiriyā nāma labbhatīti suddharūpakkhandhepi yattha kadāci vāyodhātu vipphāro labbhati, tameva nidassanabhāvena gaṇhanto **"tālavaṇṭe vā vātapāne vā"**ti āha. **Vedanādhammesū**ti vedanādhammavantesu. **"Ahamasmī"**ti iminā tayopi khandhe ekajjhaṁ gahetvā ahaṁkārassa uppajjanākāro vuttoti. **"Ayamahamasmī"**ti pana iminā tattha ekamekaṁ gahetvā ahaṁkārassa uppajjanākāro vutto. Tenāha

"ekadhammopī"ti-ādi. **Tan**ti "ahamasmī"ti ahaṁkāruppattiṁ. Sā hi catukkhandhanirodhena anupalabbhamānasannissayā sasavisāṇatikhiṇatā viya na bhaveyyāvāti.

Ettāvatāti "kittāvatā ca ānandā"ti-ādinā "tantākulakajātā"ti padassa anusandhidassanavasena pavattena ettakena desanādhammena. Kāmaṁ heṭṭhāpi vaṭṭakathāva kathitā, idha pana diṭṭhigatikassa vaṭṭato sīsukkhipanāsamatthatāvibhāvanavasena micchādiṭṭhiyā mahāsāvajjabhāvadīpaniyakathā pakāsitāti taṁ dassento **"vaṭṭakathā kathitā"**ti āha. Nanu vaṭṭamūlaṁ avijjā taṇhā, tā anāmasitvā tato aññathā kasmā idha vaṭṭakathā kathitāti āha **"bhagavā hī"**ti-ādi. **Avijjāsīsenā**ti avijjaṁ uttamaṅgaṁ katvā, avijjāmukhenāti attho. **Koṭinappaññāyatī**ti "asukassa nāma sammāsambuddhassa, Cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbe atthī"ti avijjāya ādi mariyādā appaṭiha tassa mama sabbaññutaññaṇassāpi na paññāyati avijjamānattā evāti attho. Ayaṁ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā,** imasmā āsavādikāraṇāti attho. **Bhavataṇhāyā**ti bhavasaṁyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavadiṭṭhiyā**ti sassatadiṭṭhiyā. **"Tattha tattha upapajjanto"**ti iminā "ito ettha etto idhā"ti evaṁ apariyantaṁ aparāparuppattiṁ dasseti. Tenāha **"mahāsamudde"**ti-ādi.

126. **Paccayākāramūḷhassā**ti bhūtakathanametaṁ, na visesanaṁ. Sabbopi hi diṭṭhigatiko paccayākāramūḷho evāti. **Vivaṭṭaṁ kathento**ti vaṭṭato vinimuttattā vivaṭṭaṁ, vimokkho, taṁ kathento. **Kārakassā**ti satthu ovādakārakassa, sammāpaṭipajjantassāti attho. Tenāha **"satipaṭṭhānavihārino"**ti. So hi vedanānupassanāya, dhammānupassanāya ca sammāpaṭipattiyā "neva vedanaṁ attānaṁ samanupassatī"ti-ādinā vattabbataṁ arahati. Tenāha **"evarūpo hī"**ti-ādi. **Sabbadhammesū**ti sabbesu tebhūmakadhammesu. Te hi sammasanīyā, **na aññan**ti vedanāya aññaṁ saññādidhammaṁ attānaṁ na samanupassatīti. **"Khandhalokādayo"**ti rūpādidhammā eva vuccanti, tesaṁ samūhoti dassetuṁ **"rūpādīsu dhammesū"**ti vuttaṁ. **Na upādiyati** diṭṭhitaṇhāvāhavasena. "Seyyo hamasmī"ti-ādinā[1]

1. Saṁ 2. 308; Khu 7. 61, 336; Abhi 1. 225; Abhi 2. 359, 366 piṭṭhesu.

pavattamānamaññanāpi taṇhādiṭṭhimaññanā viya paritassanarūpā evāti āha **"taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapī"**ti.

Sā evaṁ diṭṭhīti sā arahato evaṁpakārā diṭṭhīti yo vadeyya, tadakallaṁ, taṁ na yuttanti attho. **Evamassa diṭṭhī**ti etthāpi evaṁpakārā assa arahato diṭṭhīti-ādinā yojetabbaṁ. **Evañhi satī**ti yo vadeyya "hoti tathāgato paraṁ maraṇā itissa diṭṭhī"ti, tassa ce vacanaṁ tathevāti attho. **"Arahā na kiñci jānātī"ti vuttaṁ bhaveyya** jānato tathā diṭṭhiyā abhāvato. **Tenevā**ti tathā vatthumayuttattā eva. **Catunnampi nayānan**ti "hoti tathāgato"ti-ādinā āgatānaṁ catunnaṁ vārānaṁ. Ādito tīsu vāresu saṅkhipitvā pariyosānavāre vitthāritattā **"avasāne 'taṁ kissa hetū'ti-ādimāhā"**ti vuttaṁ. "Ādito tīsu vāresu tatheva desanā pavattā, yathā pariyosānavāre, pāḷi pana saṅkhittā"ti keci.

Vohāroti "satto itthī puriso"ti-ādinā "khandhā āya tanānī"ti-ādinā, "phasso vedanā"ti-ādinā ca vohāritabbavohāro. Tassa pana vohārassa pavattiṭṭhānaṁ nāma saṅkhepato ime evāti āha **"khandhā āyatanāni dhātuyo"**ti. Yasmā nibbānaṁ pubbabhāge saṅkhārānaṁ nirodhabhāveneva paññāpiyati ca, tasmā tassāpi khandhamukhena avacaritabbatā labbhatīti **"paññāya avacaritabbaṁ khandhapañcakan"**ti vuttaṁ. Tenāha bhagavā "imasmiṁyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadan"ti[1]. **Paññāvacaran**ti vā tebhūmakadhammānametaṁ gahaṇanti **"khandhapañcakan"**tveva vuttaṁ, tasmā[2] "yavatā paññā"ti etthāpi lokiyapaññāya eva gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Vaṭṭakathā hesāti. Tathā hi "yāvatā vaṭṭaṁ vaṭṭati"icceva vuttaṁ. Tenevāha "tantākulakapadasseva anusandhi dassito"ti. Yasmā Bhagavā diṭṭhisīsenettha vaṭṭakathaṁ kathetvā yathānusandhināpi vaṭṭakathaṁ kathesi, tasmā **"tantākulaka padasseva anusandhi dassito"**ti sāvadhāraṇaṁ katvā vuttaṁ. Paṭiccasamuppādakathā panettha yāvadeva tassa gambhīrabhāvavibhāvanatthāya vitthāritā, vivaṭṭakathāpi samānā idha paccāmaṭṭhāti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Saṁ 1. 61; Aṁ 1. 357 piṭṭhesu.
2. Taṁ tasmā (Ka)

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. **Gacchanto gacchanto**ti samathapaṭipattiyaṁ suppatiṭṭhito hutvā vipassanāgamanena, maggagamanena ca gacchanto gacchanto. Ubhohi bhāgehi muccanato **ubhatobhāgavimutto nāma hoti.** So "evaṁ asamanu passanto"ti vutto vipassanāyānikoti katvā **"yo ca na samanupassatī**ti **vutto -pa- paññāvimutto nāma hotī"**ti vuttaṁ. **Heṭṭhā vuttānan**ti "kittāvatā ca ānanda attānaṁ na paññapento na paññā petī"ti-ādinā,[1] "yato kho ānanda bhikkhu neva vedanaṁ attānaṁ samanupassatī"ti-ādinā[2] ca heṭṭhā pāḷiyaṁ āgatānaṁ dvinnaṁ puthujjana **bhikkhūnaṁ. Nigamanan**ti nissaraṇaṁ. **Nāman**ti paññāvimuttādināmaṁ.

Paṭisandhivasena vuttāti nānattakāyanānattasaññitāvisesavisiṭṭhapaṭisandhi vasena vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Taṁ taṁ sattanikāyaṁ pati nissayato hi nānattakāyāditā taṁpariyāpannapaṭisandhisamudāgatāti daṭṭhabbā tadabhinibbattakakammabhavassa tathā āyūhitattā. **Catasso āgamissantī**ti rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhavasena catasso viññāṇaṭṭhitiyo āgamissanti "rūpupāyaṁ vā āvuso viññāṇaṁ tiṭṭhamānaṁ tiṭṭhatī"ti-ādinā[3]. **Viññāṇapatiṭṭhānassā**ti paṭisandhiviññāṇassa etarahi patiṭṭhānakāraṇassa. Atthato vuttavisesavisiṭṭhā pañcavokāre rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā, catuvokāre vedanādayo tayo khandhā veditabbā. Sattāvāsabhāvaṁ upādāya **"dve ca āyatanānīti dve nivāsaṭṭhānānī"**ti vuttaṁ. Nivāsaṭṭhānapariyāyopi āyatanasaddo hoti yathā "devāyatanadvayan"ti. **Sabban**ti viññāṇaṭṭhiti āyatanadvayanti sakalaṁ. **Tasmā gahitaṁ** tattha ekameva aggahetvāti adhippāyo. **Pariyādānaṁ** anavasesaggahaṇaṁ **na gacchati vaṭṭaṁ** viññāṇaṭṭhiti-āyatanadvayānaṁ aññamañña-antogadhattā.

Nidassanatthe nipāto, tasmā **seyyathāpi manussā**ti yathā manussāti vuttaṁ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kārakassa abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṁ kāye etesaṁ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā,** iminā nayena

---

1. Dī 2. 55 piṭṭhe. 2. Dī 2. 58 piṭṭhe. 3. Dī 3. 190 piṭṭhe.

sesapadesupi attho veditabbo. **Nesan**ti manussānaṁ. Nānattā saññā etesaṁ atthīti **nānattasaññino.** Sukhasamussayato vinipāto etesaṁ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā.** Tenāha **"catu-apāyavinimuttā"**ti. **Dhammapadan**ti satipaṭṭhānādidhammakoṭṭhāsaṁ. **Vijāniyā**ti sutamayena tāva ñāṇena vijānitvā. Tadanusārena yonisomanasikāraṁ paribrūhanto sīlavisuddhi-ādikaṁ sammāpaṭipattiṁ **api paṭipajjema.** Sā ca paṭipatti **hitāya** diṭṭhadhammikādisakalahitāya amhākaṁ **siyā.** Idāni tattha sīlapaṭipattiṁ tāva vibhāgena dassento **"pāṇesu cā"**ti gāthamāha.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā.** Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā.** Āyuvaṇṇādīhi mahanto brahmānoti **mahābrahmuno.** Satipi tesaṁ tividhānampi paṭhamena jhānena abhinibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṁ visesoti dassetuṁ **"brahmapārisajjā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Parittenā**ti hīnena, sā cassa hīnatā chandādīnaṁ hīnatāya veditabbā, paṭiladdhamattaṁ vā **hīnaṁ. Kappassā**ti asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapaṇītānaṁ majjhe bhavattā **majjhimena,** sā cassa majjhimatā chandādīnaṁ majjhimatāya veditabbā, paṭilabhitvā nātisubhāvitaṁ vā **majjhimaṁ. Upaḍḍhakappo**ti asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataro**ti brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro, sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratarova, taṁ panettha appamāṇaṁ. Tathā hi parittābhādīnaṁ, parittasubhādīnañca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthāpīyatīti "ekattakāyā"tveva vuccanti. **Paṇītenā**ti ukkaṭṭhena, sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṁ ukkaṭṭhatāya veditabbā, subhāvitaṁ vā sammadeva vasibhāvaṁ pāpitaṁ **paṇītaṁ** padhānabhāvaṁ nītanti katvā, idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇassa mahākappassa asambhavato. **Itī**ti evaṁ vuttappakārena. **Te**ti "brahmakāyikā"ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattā**ti tihetukabhāvena saññāya

ekattasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammavasena aññopi koci bhedo atthi.

"Evan"ti iminā nānattakāya-ekattasaññinoti dasseti.

Daṇḍa-ukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Saratī**ti dhāvati viya. **Vissaratī**ti vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. Ukkaṭṭhaparicchedavasena ābhassa ragghaṇeneva **sabbepi te** Parittābhā, Appamāṇābhāpi **gahitā.**

Sobhanā pabhā subhā, subhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa rassattaṁ, antimaṇa-kārassa ha-kārañca katvā "subhakiṇhā"ti vuttā aṭṭhakathāyaṁ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti **"subhena okiṇṇā vikiṇṇā"**ti attho vutto, etthāpi antimaṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṁ icchitabbameva. **Na chijjitvā chijjitvā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa, saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvaṇṇādi phalattā **vehapphalā. Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṁ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā napunarāvattanato. "Na sabbakālikā"ti vatvā tameva asabbakālikattaṁ vibhāvetuṁ **"kappasatasahassampī"**ti-ādi vuttaṁ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṁ Suddhāvāsabrahmānaṁ parinibbāyanato, aññesañca tattha anuppajjanato **Buddhasuññe loke** suññaṁ taṁ ṭhānaṁ hoti, tasmā Suddhāvāsā na sabbakālikā, **khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** Suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** Suddhāvāsānaṁ sattāvāsabhāva dīpaneneva viññaṇaṭṭhitibhāvo dīpito, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññaṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitiṁ** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsaṁyeva bhajanti.**

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṁ,** sabbaso aviññāṇaṁ na hotīti **nāviññāṇaṁ, tasmā** paripphuṭaviññāṇakiccavantīsu **viññāṇaṭṭhitīsu avatvā.**

128. **Tañca viññāṇaṭṭhitin**ti paṭhamaṁ viññāṇaṭṭhitiṁ. Heṭṭhā vuttanayena sarūpato, manussādivibhāgato, saṅkhepato, "nāmañca rūpañcā"ti

bhedato ca **pajānāti. Tassā samudayañcā**ti tassā paṭhamāya viññāṇaṭṭhitiyā pañcavīsatividhaṁ samudayañca **pajānāti. Atthaṅgame**pi eseva nayo. Assādetabbato, assādato ca **assādaṁ. Ayaṁ** aniccādibhāvo **ādīnavo.** Chandarāgo vinīyati etena, ettha vāti **chandarāgavinayo,** saha maggena nibbānaṁ. **Chandarāgappahānan**ti etthāpi eseva nayo. Mānadiṭṭhīnaṁ vasena ahanti vā, taṇhāvasena mamanti vā abhinandanāpi mānassa paritassanā viya daṭṭhabbā. **Sabbatthā**ti sabbesu sesesu aṭṭhasupi vāresu. **Tatthā**ti upari tīsu viññāṇaṭṭhitīsu dutiyāyatanesu. Tattha hi rūpaṁ natthi. Puna **tatthā**ti paṭhamāyatane. Tattha hi eko rūpakkhandhova. **Etthā**ti ca tameva sandhāya vuttaṁ. Tattha hi rūpassa kammasamuṭṭhānattā āhāravasena yojanā na sambhavati.

Yato khoti ettha **to-**saddo dā-saddo viya kālavacano "yato kho Sāriputta bhikkhusaṁgho"ti-ādīsu[1] viyāti vuttaṁ **"yadā kho"**ti. **Aggahetvā**ti kañcipi saṅkhāraṁ "etaṁ mamā"ti-ādinā aggahetvā. **Paññāvimutto**ti aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ anadhigatattā sātisayassa samādhibalassa abhāvato paññābaleneva vimutto. Tenāha **"aṭṭhavimokkhe asacchikatvā paññābalenevā"**ti-ādi. **Appavattin**ti āyatiṁ appavattiṁ **katvā.** Pajānanto vimuttoti vā paññāvimutto, paṭhamajjhānaphassena vinā parijānanādippakārehi cattāri saccāni jānanto paṭivijjhanto tesaṁ kiccānaṁ matthakappattiyā niṭṭhitakiccatāya visesena muttoti **vimutto. So** paññāvimutto. **Sukkhavipassako**ti samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā, asiniddhā vā vipassanā etassāti **sukkhavipassako. Ṭhatvā**ti pādakakaraṇavasena ṭhatvā. **Aññatarasmin**ti ca aññatara-aññatarasmiṁ, ekekasminti attho. Evañhissa pañcavidhatā siyā. "Na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī"ti iminā sātisayassa samādhibalassa abhāvo dīpito. "Paññāya cassa disvā"ti-ādinā sātisayassa paññābalassa bhāvo. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā "disvā parikkhīṇā"ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṁ āsavānaṁ khayassa purimakiriyā hoti.

---

1. Vi 1. 11 piṭṭhe.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. **Ekassa bhikkhuno**ti sattasu ariyapuggalesu ekassa bhikkhuno. Viññāṇaṭṭhiti-ādinā parijānanādivasappavatta **nigamanañca** paññāvimutta**nāmañca. Itarassā**ti ubhatobhāgavimuttassa. Ime sandhāya hi pubbe "dvinnaṁ bhikkhūnan"ti vuttaṁ. **Kenaṭṭhenā**ti kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātabbato "attho"ti vuccati, so eva ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā "aṭṭho"ti vutto. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti adhikaṁ savisesaṁ muccanaṭṭhena, etena satipi sabbassāpi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṁ jhānaṁ sātisayaṁ paṭipakkhato, vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso yathā taṁ saddhāvimuttatā diṭṭhippattassa. Tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya, evaṁaniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha **"ārammaṇe cā"**ti-ādi. **Ayaṁ panattho**ti ayaṁ adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**, kevalo vimuttaṭṭho eva tattha labbhati, taṁ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṁ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṁ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭhaṁ rūpaṁ hoti, yena visiṭṭhena rūpena "rūpī"ti vucceyya
rupī-saddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpavasena paṭiladdhajjhānaṁ idha paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"ajjhattan"**ti-ādi. **Rūpajjhānaṁ rūpaṁ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ **"nīlakasiṇādirūpānī"**ti[1]. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānaṁ vadati. Tappaṭikkhepena arūpasaññī. Tenāha **"ajjhattaṁ na rūpasaññī"**ti-ādi.

"Anto-appanāyaṁ subhanti ābhogo natthī"ti iminā pubbābhogavasena tathā-adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā samatthitā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṁ abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho

---

1. Nīlakasiṇādīni rūpāni (Aṭṭhakathāyaṁ)

sambhavati, tasmā aṭṭhakathāyaṁ tathā tatiyo vimokkho saṁvaṇṇito, yasmā pana mettāvasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti tesu tato adhimuccitvāva pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge**[1] "brahmavihārabhāvanā subhavimokkho"ti vuttā, tayidaṁ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṁ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ ekadesopi tattha avassissati. **Visuddhattā**ti yathāparicchinnakāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

130. **Ādito paṭṭhāyā**ti paṭhamasamāpattito paṭṭhāya. **Yāva pariyosānā samāpatti,** tāva. **Aṭṭhatvā**ti katthaci samāpattiyaṁ aṭṭhito eva, nirantarameva paṭipāṭiyā, uppaṭipāṭiyā ca samāpajjatevāti attho. Tenāha **"ito cito ca sañcaraṇavasena vuttan"**ti. **Icchati** samāpajjituṁ. Tattha **"samāpajjati pavisatī"**ti samāpattisamaṅgīpuggalo taṁ taṁ paviṭṭho viya hotīti katvā vuttaṁ.

Dvīhi bhāgehi vimuttoti arūpajjhānena vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhenāti dvīhi vimuccanabhāgehi, arūpasamāpattiyā rūpakāyato, maggena nāmakāyatoti dvīhi vimuccitabbabhāgehi ca vimutto. Tenāha **"arūpasamāpattiyā"**ti-ādi. **Vimutto**ti hi kilesehi vimutto, vimuccanto ca kilesānaṁ vikkhambhanasamucchindanehi kāyadvayato vimuttoti ayamettha attho. Gāthāya ca ākiñcaññāyatanalābhino upasivabrāhmaṇassa Bhagavatā "nāmakāyā vimutto"ti ubhatobhāgavimutto muni akkhāto. Tattha **atthaṁ paletī**ti atthaṁ gacchati. **Na upeti saṅkhan**ti "asukaṁ nāma disaṁ gato"ti vohāraṁ na gacchati. **Evaṁ muni nāmakāyā vimutto**ti evaṁ arūpaṁ upapanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha ca catutthamaggaṁ nibbattetvā nāmakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto. Ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādāya

---

1. Khu 9. 235 piṭṭhe.

parinibbānasaṅkhātaṁ **atthaṁ paleti na upeti saṅkhaṁ,** "khattiyo brāhmaṇo"ti evamādikaṁ samaññaṁ na gacchatīti attho.

"Aññatarato vuṭṭhāyā"ti idaṁ kiṁ ākāsānañcāyatanādīsu aññataralābhīvasena vuttaṁ, udāhu sabbāruppalābhīvasenāti yathicchasi, tathā hotu, yadi sabbāruppalābhīvasena vuttaṁ, na koci virodho. Atha tattha aññataralābhīvasena vuttaṁ "yato kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjatī"ti-ādivacanena virujjheyyāti? Yasmā arūpāvacarajjhānesu ekassāpi lābhī "aṭṭhavimokkhalābhī"tveva vuccati aṭṭhavimokkhe ekadesassāpi taṁnāmadāna samatthatāsambhavato. Ayañhi aṭṭhavimokkhasamaññā samudāye viya tadekadesepi niruḷhāpattisamaññā viyā[1]"ti. Tena vuttaṁ "ākāsā nañcāyatanādīsu aññatarato vuṭṭhāyā"ti. "Pañcavidho hotī"ti vatvā chabbidhataṁpissa keci parikappenti, taṁ tesaṁ matimattaṁ, nicchitovāyaṁ pañho pubbācariyehīti dassetuṁ **"keci panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kecī**ti uttaravihāravāsino, sārasamāsācariyā ca[2]. Te hi "ubhatobhāgavimuttoti ubhayabhāgavimutto samādhivipassanāto"ti vatvā rūpāvacarasamādhināpi samādhiparipanthato vimuttiṁ maññanti. Evaṁ rūpajjhānabhāgena, arūpajjhānabhāgena ca ubhato vimuttoti pāyasamāno[3]. **"Tādisamevā"**ti iminā yādisaṁ arūpavacarajjhānaṁ kilesavikkhambhane, tādisaṁ rūpāvacaracatutthajjhānampīti imamatthaṁ ullaṅgeti. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi.

Ubhatobhāgavimuttapañhoti ubhatobhāgavimuttassa chabbidhataṁ nissāya uppannapañho. **Vaṇṇanaṁ nissāyā**ti tassa padassa atthavacanaṁ nissāya. **Cirenā**ti therassa aparabhāge cirena kālena. **Vinicchayan**ti saṁsayachedakasanniṭṭhānaṁ **patto. Taṁ pañhan**ti taṁ atthaṁ. Ñātuṁ icchito hi attho pañho. **Na kenaci sutapubban**ti kenaci kiñci na sutapubbaṁ, idaṁ atthajātanti adhippāyo. Kiñcāpi upekkhāsahagataṁ, kiñcāpi kilese vikkhambhetīti paccekaṁ kiñcāpi-saddo yojetabbo. **Samudācaratī**ti pavattati. Tattha kāraṇamāha **"ime hī"**ti-ādinā, tena rūpāvacarabhāvanato āruppabhāvanā savisesaṁ kilese vikkhambheti

1. Niruḷhāpattisamaññā (?) 2. Cete (Ka) 3. Pāyasamāne (Ka)

rūpavirāgabhāvanābhāvato, uparibhāvanābhāvato cāti dassetīti. Evañca katvā **aṭṭhakathāyaṁ** āruppabhāvanāniddese yaṁ vuttaṁ "tassevaṁ tasmiṁ nimitte punappunaṁ cittaṁ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti sati santiṭṭhatī"ti-ādi[1], taṁ samatthataṁ hotīti. **Idaṁ suttan**ti puggalapaññattipāṭha[2]māha. Sabbañhi Buddhavacanaṁ atthasūcanādi-atthena suttanti vutto vāyamattho. Yaṁ pana tattha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ anulomādito samāpajjanena sātisayaṁ santānassa abhisaṅkhātattā, aṭṭhamañca uttamaṁ vimokkhaṁ padaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā aggamaggādhigamena ubhatobhāgavimu ccanato ca imāya ubhatobhāgavimuttiyā sabbaseṭṭhatā veditāti daṭṭhabbā.

Mahānidānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Visuddhi 1. 325 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

3. Mahāparinibbānasutta

131. Pūjanīyabhāvato, Buddhasampadañca pahāya pavattattā mahantañca taṁ parinibbānañcāti **mahāparinibbānaṁ,** savāsanappahānato mahantaṁ kilesakkhayaṁ nissāya pavattaṁ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṁ,** mahatā kālena, mahatā vā guṇarāsinā sādhitaṁ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṁ** mahantabhāvāya, dhātūnaṁ bahubhāvāya parinibbānantipi **mahāparinibbānaṁ,** mahato lokato nissaṭaṁ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṁ,** sabbalokāsādhāraṇattā Buddhānaṁ sīlādiguṇehi mahato Buddhassa Bhagavato parinibbānantipi **mahāparinibbānaṁ,** mahati sāsane patiṭṭhite parinibbānantipi **mahāparinibbānan**ti Buddhassa Bhagavato parinibbānaṁ vuccati, tappaṭisaṁyuttaṁ suttaṁ **mahāparinibbānasuttaṁ.** Gijjhā ettha vasantīti **gijjhaṁ,** gijjhaṁ kūṭaṁ etassāti **Gijjhakūṭo,** gijjhaṁ viya vā **gijjhaṁ,** kūṭaṁ, taṁ etassāti **Gijjhakūṭo,** pabbato, tasmiṁ **Gijjhakūṭe.** Tenāha **"gijjhā"**ti-ādi. **Abhiyātukāmo**ti ettha **abhi-**saddo abhibhavanattho, "abhivijānātū"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"abhibhavanatthāya yātukāmo"**ti. **Vajjirājāno**ti "vajjetabbā ime"ti-ādito pavattaṁ vacanaṁ upādāya "vajjī"ti laddhanāmā rājāno, vajjīraṭṭhassa vā rājāno **vajjirājāno.** Vajjiraṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyā**ti rājabhāvānugatena sabhāvena. So pana sabhāvo nesaṁ gaṇarājūnaṁ mitho sāmaggiyā loke pākaṭo, ciraṭṭhāyī ca ahosīti **"samaggabhāvaṁ kathesī"**ti vuttaṁ. Anu anu taṁsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo,** patāpo, so pana nesaṁ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiyā, tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti **"etena -pa- kathesī"**ti vuttaṁ. **Tāḷacchiggalenā**ti kuñcikāchiddena. **Asanan**ti saraṁ. **Atipātayissantī**ti atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhan**ti poṅkhassa anupoṅkhaṁ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṁ itaraṁ saraṁ katvāti attho. **Avirādhitan**ti avirajjhitaṁ. **Ucchindissāmī**ti ummūlanavasena kulasantatiṁ chindissāmi. Ayanaṁ vaḍḍhanaṁ **ayo,** tappaṭikkhepena **anayo**ti āha **"avaḍḍhiyā etaṁ nāman"**ti. **Vikkhipatī**ti vidūrato khipati, apanetīti attho.

---

1. Dī 2. 141; Dī 3. 51; Ma 3. 211 piṭṭhesu.

Gaṅgāyanti gaṅgāsamīpe. **Vaṭṭanagāman**ti sakaṭapaṭṭagāmaṁ. **Āṇā**ti āṇā vattati. **Aḍḍhayojanan**ti ca tasmiṁ paṭṭane aḍḍhayojanaṭṭhānavāsino sandhāya vuttaṁ. **Tatrā**ti tasmiṁ paṭṭane. **Balavāghātajāto**ti uppannabalavakodho.

Meti mayhaṁ. **Gatenā**ti gamanena.

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Sītaṁ vā uṇhaṁ vā natthi,** tāyaṁ velāyaṁ puññānubhāvena buddhānaṁ sabbakālaṁ samasītuṇhāva utu hoti, taṁ sandhāya tathā vuttaṁ. **Abhiṇhaṁ sannipātā**ti niccasannipātā, taṁ pana niccasannipātataṁ dassetuṁ **"divasassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sannipātabahulā**ti pacurasannipātā. **Vosānan**ti saṅkocaṁ. **"Yāvakīvan"**ti ekamevetaṁ padaṁ aniyamato parimāṇavācī, kālo cettha adhippetoti āha **"yattakaṁ kālan"**ti. "Vuddhiyevā"ti-ādinā vuttamatthaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"abhiṇhaṁ asannipatantā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ākulā**ti khubhitā, na pasannā. **Bhijjitvā**ti vaggabandhato vibhajja visuṁ visuṁ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Aḍḍhabhuttā vā**ti sāmibhuttā ca. **Osīdamāne**ti hāyamāne.

Pubbe akatanti pubbe anibbattaṁ. **Suṅkan**ti bhaṇḍaṁ gahetvā gacchantehi pabbatakhaṇḍanadītitthagāmadvārādīsu rājapurisānaṁ dātabbabhāgaṁ. **Balin**ti nipphannasassādito chabhāgaṁ, sattabhāganti-ādinā laddhakaraṁ. **Daṇḍan**ti dasavīsatikahāpaṇādikaṁ aparādhānurūpaṁ gahetabbadhanadaṇḍaṁ. **Vajjidhamman**ti vajjirājadhammaṁ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepa-ādīnavānisaṁse vitthārato dassetuṁ **"tesaṁ apaññattan"**ti-ādi vuttaṁ. **Pāricariyakkhamā**ti upaṭṭhānakkhamā.

Kulabhoga-issariyādivasena mahatī mattā pamāṇaṁ etesanti **mahāmattā** nītisatthavihite vinicchaye ṭhapitā mahāmattā **vinicchayamahāmattā,** tesaṁ. **Dentī**ti niyyātenti. **Sace coro**ti evaṁsaññino sace honti. Pāpabhīrutāya **attanā kiñci avatvā.** Daṇḍanītisaññite vohāre niyuttāti **vohārikā,** ye "dhammaṭṭhā"ti vuccanti. **Suttadharā**

nītisuttadharā, īdise vohāravinicchaye niyametvā ṭhapitā. Paramparābhatesu aṭṭhasu kulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭhamahallakapurisā **aṭṭhakulikā.**

Sakkāranti upakāraṁ. **Garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā**ti "ime amhākaṁ garuno"ti tattha garubhāvaṁ pati pati upaṭṭhapetvā. **Mānentī**ti sammānenti, taṁ pana sammānanaṁ tesu nesaṁ attamanatāpubbakanti āha **"manena piyāyantī"**ti. **Nipaccakāran**ti paṇipātaṁ. **Dassentī**ti "ime amhākaṁ pitāmahā, mātāmahā"ti-ādinā nīcacittā hutvā garucittākāraṁ dassenti. **Sandhāretun**ti sambandhaṁ avicchinnaṁ katvā ghaṭetuṁ.

Pasayhākārassāti balakkārassa. Kāmaṁ vuddhiyā pūjanīyatāya "vuddhihāniyo"ti vuttaṁ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo, pāḷiyaṁ vā yasmā "vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānī"ti vuttaṁ, tasmā tadanukkamena **"vuddhihāniyo"**ti vuttaṁ.

Vipaccituṁ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammassa vipāke vā anavasarova devatopasaggo, tasmiṁ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha **"anuppannaṁ -pa- vaḍḍhentī"**ti. Eteneva **anuppannaṁ sukhan**ti etthāpi attho veditabbo. "Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṁ, paṭibhayabhāvadassanan"ti evamādinā devatānaṁ. Saṅgāmasīse sahāyatā veditabbā.

Anicchitanti aniṭṭhaṁ. **Āvaraṇato**ti nisedhanato. Yassa dhammato anapetā dhammiyāti idha **"dhammikā"**ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṁ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṁ **vājo,** migavā, tattha niyuttā, te vā vājenti nentīti **vājikā,** migavadhacārino. **Cittappavattiṁ pucchati.** Kāyikavācasikapayogena hi sā loke pākaṭā pakāsabhūtāti.

135. Devāyatanabhāvena citattā, lokassa cittīkāraṭṭhānattā ca **cetiyaṁ ahosi.**

Kāmaṁkāravasena kiñcipi na karaṇīyāti **akaraṇīyā.** Kāmaṁkāro pana hatthagatakaraṇavasenāti āha **"aggahetabbāti attho"**ti. **Abhimukhayuddhenā**ti abhimukhaṁ ujuṁkameva saṅgāmakaraṇena.

upalāpanaṁ sāmaṁ dānañcāti dassetuṁ **"alan"**ti-ādi vuttaṁ. Bhedopi idha upāyo evāti vuttaṁ **"aññatra mithubhedāyā"**ti. Yuddhassa[1] pana anupāyatā pageva pakāsitā. **Idan**ti "aññatra upalāpanāya, aññatra mithubhedā"ti ca idaṁ vacanaṁ. **Kathāya nayaṁ labhitvā**ti "yāvakīvañca -pa- no parihānī"ti imāya Bhagavato kathāya nayaṁ upāyaṁ labhitvā.

Anukampāyāti vajjirājesu anuggahena. **Assā**ti Bhagavato.

Kathanti vajjīhi saddhiṁ kātabbayuddhakathaṁ. **Ujuṁ karissāmī**ti paṭirājāno ānetvā pākāraparikhānaṁ aññathābhāvāpādanena ujubhāvaṁ karissāmi.

Patiṭṭhitaguṇoti patiṭṭhitācariyaguṇo. **Issarā sannipatantu,** mayaṁ anissarā, tattha gantvā kiṁ karissāmāti **licchavino na sannipatiṁsū**ti yojanā. **Sūrā sannipatantū**ti etthāpi eseva nayo.

Balabherinti yuddhāya balakāyassa uṭṭhānabheriṁ.

Bhikkhu-aparihāniyadhammavaṇṇanā

136. Aparihānāya hitāti **aparihāniyā,** na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā,** te pana yasmā aparihāniyā kārakā nāma honti, tasmā vuttaṁ **"aparihānikare"**ti. Yasmā pana te parihānikarānaṁ ujupaṭipakkhabhūtā, tasmā āha **"vuddhihetubhūte"**ti. Yasmā Bhagavato desanā uparūpari ñāṇālokaṁ pasādentī sattānaṁ hadayandhakāraṁ vidhamati, pakāsetabbe ca atthe hatthatale āmalakaṁ viya suṭṭhutaraṁ pākaṭe katvā dasseti, tasmā vuttaṁ **"candasahassaṁ -pa- kathayissāmī"**ti.

Yasmā Bhagavā "tassa brāhmaṇassa sammukhā Vajjīnaṁ abhiṇhasannipātādi paṭipattiṁ kathentoyeva ayaṁ aparihāniyakathā aniyyānikā vaṭṭanissitā, mayhaṁ pana sāsane tathārūpī kathā kathetabbā, sā hoti niyyānikā vivaṭṭanissitā, yāya sāsanaṁ mayhaṁ parinibbānato parampi addhaniyaṁ assa ciraṭṭhitikan"ti cintesi, tasmā bhikkhū sannipātāpetvā tesaṁ aparihāniye dhamme desento teneva niyāmena desesi. Tena vuttaṁ **"idaṁ Vajjisattake[2] vuttasadisamevā"**ti. Evaṁ saṅkhepato

---

1. Daṇḍassa (Ka) 2. Vajjisuttake (Ka)

vuttamatthaṁ vitthārato dassento **"idhāpi cā"**ti-ādimāha. Tattha **"tato"**ti-ādi disāsu āgatasāsane vuttaṁ taṁ kathanaṁ. Vihārasīmā ākulā yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā.**

Olīyamānakoti pāḷito atthato ca vinassamāno. **Ukkhipāpentā**ti paguṇabhāvakaraṇena, atthasaṁvaṇṇanena ca paggaṇhantā.

Sāvatthiyaṁ bhikkhū viya pācittiyaṁ desāpetabboti[1]. **Vajjiputtakā viya** dasavatthudīpanena[2]. **"Gihigatānī**ti gihipaṭisaṁyuttānī"ti vadanti. Gihīsu gatāni, tehi ñātāni **gihigatāni.** Dhūmakālo etassāti **dhūmakālikaṁ** citakadhūmavūpasamato paraṁ appavattanato.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṁ anivattitabhāvaṁ upagatā. **Therakārakehī**ti therabhāvasādhakehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyo**ti pabbajitā hutvā bahū rattiyo **jānanti.** Sīlādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane pariṇāyakatāti āha **"tīsu sikkhāsu pavattentī"**ti.

Ovādaṁ na denti abhājanabhāvato. **Paveṇīkathan**ti ācariyaparamparābhataṁ sammāpaṭipattidīpanaṁ dhammakathaṁ. **Sārabhūtaṁ dhammapariyāyan**ti samatha vipassanā magga phala sampāpanena sārabhūtaṁ bojjhaṅgakosalla-anuttharasītībhāva-adhicittasuttādidhammatantiṁ.

Punabbhavadānaṁ punabbhavo uttarapadalopena. **Itare**ti ye napaccayavasikā na-āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṁ.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṁ sandhāyāha **"gāmantasenāsanesu hī"**ti-ādi, tena "anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato"ti ettha vuttasinehādayo viya āraññakesu senāsanesu sālayatā sevitabbapakkhiyā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva, tena parehi anussāhitānaṁ saraseneva anāgatānaṁ pesalānaṁ bhikkhūnaṁ āgamanaṁ, āgatānañca phāsuvihāraṁ paccāsisantīti dasseti. **Iminā nīhārenā**ti imāya paṭipattiyā.

---

1. Vi 1. 336 piṭṭhe vitthāravatthu. 2. Vi 4. 491 piṭṭhe vitthāravatthu.

Aggahitadhammaggahaṇanti aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṁ. **Gahitasajjhāyakaraṇan**ti uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṁ. Cintanattho hi **sajjhāya**saddo.

Entīti upagacchanti. **Nisīdanti** āsanapaññāpanādinā.

137. Āramitabbaṭṭhena **kammaṁ ārāmo. Kamme ratā,** na ganthadhure, vāsadhure vāti **kammaratā, anuyuttā**ti tapparabhāvena punappunaṁ pasutā. **Itikātabbakamman**ti taṁ taṁ bhikkhūnaṁ kātabbaṁ uccāvacakammaṁ cīvaravicāraṇādi. Tenāha **"seyyathidan"**ti-ādi. **Upatthambhanan**ti dupaṭṭapaṭṭādikaraṇaṁ. Tañhi paṭhamapaṭalādīnaṁ upatthambhanakāraṇattā tathā vuttaṁ. Yadi evaṁ kathamayaṁ kammārāmatā paṭikkhittāti āha **"ekacco hī"**ti-ādi.

Karontoyevāti yathāvuttatiracchānakathaṁ kathentoyeva. Atiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanatthaṁ avadhāraṇavacanaṁ. **Pariyantakārī**ti sapariyantaṁ katvā vattā. "Pariyantavatiṁ vācaṁ bhāsitā"ti[1] hi vuttaṁ. **Appabhassovā**ti parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanaṁ **ariyo tuṇhībhāvo.**

Niddāyatiyevāti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva. Iriyāpathaparivattanādinā na naṁ vinodeti.

Evaṁ saṁsaṭṭhovāti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṁsaṭṭho eva **viharati.**

Dussīlā pāpicchā nāmāti sayaṁ nissīlā asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā.

Pāpapuggalehi mettikaraṇato **pāpamittā.** Tehi sadā saha pavatta**nena pāpasahāyā.** Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā.**

138. Saddhā etesaṁ atthīti **saddhā**ti āha **"saddhāsampannā"**ti. Āgamanīyapaṭipadāya āgatasaddhā **āgamanīyasaddhā,** sā sātisayā Mahābodhisattānaṁ paropadesena vinā saddheyyavattuṁ aviparītato

---

1. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

ogāhetvā adhimuccanatoti āha **"sabbaññubodhisattānaṁ hotī"**ti. Saccapaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** surabandhādīnaṁ[1] viya. "Sammāsambuddho Bhagavā"ti-ādinā Buddhādīsu uppajjanakapasādo **pasādasaddhā mahākappinarājādīnaṁ**[2] **viya.** "Evametan"ti okkantitvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṁ okappanaṁ. **Duvidhāpī**ti pasādasaddhāpi okappanasaddhāpi. Tattha pasādasaddhā aparaneyyarūpā hoti savanamattena pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyavatthuṁ ogāhetvā anupavisitvā "evametan"ti paccakkhaṁ karontī viya pavattati. Tenāha **"saddhādhimutto vakkalittherasadiso hotī"**ti. **Tassa hī**ti okappanasaddhāya samannāgatassa. Hirī etassa atthīti **hiri,** hiri mano etesanti **hirimanā**ti āha **"pāpa -pa- cittā"**ti. Pāpato ottappenti ubbijjanti bhāyantīti ottappī.

Bahu sutaṁ suttageyyādi etenāti **bahussuto,** sutaggahaṇañcettha nidassanamattaṁ dhāraṇaparicayaparipucchānupekkhanadiṭṭhinijjhānānampettha icchitabbattā. Savanamūlakattā vā tesampi taggahaṇeneva gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato, diṭṭhadhammikādipurisatthasiddhiyā pariyatthabhāvato ca **pariyatti,** tīṇi piṭakāni. **Saccappaṭivedho** saccānaṁ paṭivijjhanaṁ. Tadapi bāhusaccaṁ yathāvuttabāhusaccakiccanipphattito. **Pariyatti adhippetā** saccapaṭivedhāvahena bāhusaccena bahussutabhāvassa idha icchitattā. Soti pariyattibahussuto. Catubbidho hoti pañcamassa pakārassa abhāvato. **Sabbatthakabahussuto**ti nissayamuccanakabahussutādayo viya padesiko ahutvā piṭakattaye sabbatthakameva bāhusaccasabbhā vato sabbassa atthassa kāyanato kathanato sabbatthakabahussuto. **Te idha adhippetā** paṭipattipaṭivedhasaddhammānaṁ mūlabhūte pariyattisaddhamme suppatiṭṭhitabhāvato.

Āraddhanti paggahitaṁ. **Taṁ** pana duvidhampi vīriyārambhavibhāgena dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ekakā**ti ekākino, vūpakaṭṭhavihārinoti attho.

---

1. Dī-Ṭṭha 3. 48; Ma-Ṭṭha 2. 287; Aṁ-Ṭṭha 1. 305; Dhammapada-Ṭṭha 1. 302; Udāna-Ṭṭha 258 piṭṭhesu.
2. Aṁ-Ṭṭha 1. 246; Dhammapada-Ṭṭha 1. 351; Theragāthā-Ṭṭha 2. 179; Apadāna-Ṭṭha 2. 218 piṭṭhesu vitthāro.

Pucchitvāti parato pucchitvā. **Sampaṭicchāpetun**ti "tvaṁ asukanāmo"ti vatvā tehi "āmā"ti paṭijānāpetunti attho. Evaṁ cirakatādi-anussaraṇasamatthasatinepakkānaṁ appakasireneva satisambojjhaṅgabhāvanāpāripūriṁ gacchatīti dassanatthaṁ **"evarūpe bhikkhū sandhāyā"**ti vuttaṁ. Tenevāha "apicā"ti-ādi.

139. Bujjhati etāyāti "bodhī"ti laddhanāmāya sammādiṭṭhi-ādidhammasāmaggiyā aṅgoti **bojjhaṅgo,** pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo **sambojjhaṅgo. Upaṭṭhānalakkhaṇo**ti kāyavedanācittadhammānaṁ asubhadukkhāniccānattabhāvasallakkhaṇasaṅkhātaṁ ārammaṇe upatthānaṁ lakkhaṇametassāti upaṭṭhānalakkhaṇo. Catunnaṁ ariyasaccānaṁ pīḷanādippakārato vicayo upaparikkhā lakkhaṇametassāti **pavicayalakkhaṇo.** Anuppannā kusalānuppādanādivasena cittassa paggaho paggaṇhanaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **paggahalakkhaṇo.** Pharaṇaṁ vipphārikatā lakkhaṇaṁ etassāti **pharaṇalakkhaṇo.** Upasamo kāyacittapariḷāhānaṁ vūpasamanaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **upasamalakkhaṇo.** Avikkhepo vikkhepaviddhaṁsanaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **avikkhepalakkhaṇo.** Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṁsanesu abyāvaṭattā ajjhupekkhanaṁ paṭisaṅkhānaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **paṭisaṅkhānalakkhaṇo.**

Catūhi kāraṇehīti satisampajaññaṁ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā, upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi catūhi kāraṇehi. **Chahi kāraṇehī**ti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi chahi kāraṇehi. **Mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ pana** "sattahi kāraṇehī"ti[1] vakkhati, taṁ gambhīrañāṇacariyāpaccavekkhaṇāti imaṁ kāraṇaṁ pakkhipitvā veditabbaṁ. **Navahi kāraṇehī**ti apāyabhayapaccavekkhaṇā, gamanavīthipaccavekkhaṇā, piṇḍapātassa apacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇā, kusītapuggalaparivajjanā, āraddhavīriyapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi navahi kāraṇehi. **Mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[2]

1. Dī-Ṭṭha 2. 376; Ma-Ṭṭha 1. 294 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 2. 378; Ma-Ṭṭha 1. 297 piṭṭhesu.

pana ānisaṁsadassāvitā, jātimahattapaccavekkhaṇāti imehi saddhiṁ "ekādasā"ti vakkhati. **Dasahi kāraṇehī**ti Buddhānussati, dhammānussati, saṁghasīlacāgadevatā-upa samānussati, lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi dasahi. **Mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[1] **pana** pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇāya saddhiṁ "ekādasā"ti vakkhati. **Sattahi kāraṇehī**ti paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti imehi sattahi. **Dasahi kāraṇehī**ti vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggahaṇaṁ, samaye cittassa niggahaṇaṁ, samaye cittassa sampahaṁsanaṁ, samaye cittassa ajjhupekkhanaṁ, asamāhitapuggalaparivajjanaṁ, samāhitapuggalasevanaṁ, tadadhimuttatāti imehi dasahi kāraṇehi. **Mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[2] pana "jhānavimokkhapaccavekkhaṇā"ti iminā saddhiṁ "ekādasahī"ti vakkhati. **Pañcahi kāraṇehī**ti sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi pañcahi kāraṇehi. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[3] āgamissati. Kāmaṁ bodhipakkhiyadhammā nāma nippariyāyato ariyamaggasampayuttā eva niyyānikabhāvato. Suttantadesanā nāma pariyāyakathāti **"iminā vipassanā -pa- kathesī"**ti vuttaṁ.

140. Tebhūmake saṅkhāre "aniccā"ti anupassati etāyāti **aniccānupassanā,** tathā pavattā vipassanā, sā pana yasmā attanā sahagatasaññāya bhāvitāya vibhāvitā eva hotīti vuttaṁ **"aniccānupassanāya saddhiṁ uppannasaññā"**ti. Saññāsīsena vāyaṁ vipassanāya eva niddeso. **Anattasaññā**dīsupi eseva nayo. **Lokiyavipassanāpi honti,** yasmā "aniccan"ti-ādinā tā pavattantīti. **Lokiyavipassanāpī**ti **pi**-saddena missakāpettha santīti atthato āpannanti atthāpattisiddhamatthaṁ niddhāretva sarūpato dassetuṁ **"virāgo"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **āgatavasenā**ti tathā āgatapāḷivasena "virāgonirodho"ti hi

1. Dī-Ṭṭha 2. 382; Ma-Ṭṭha 1. 300 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu.
3. Dī-Ṭṭha 2. 384; Ma-Ṭṭha 1. 302 piṭṭhesu.

tattha nibbānaṁ vuttanti idha "virāgasaññā, nirodhasaññā"ti vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuṁ. Tena vuttaṁ **"dve lokuttarāpi hontī"**ti.

141. Mettā etassa atthīti **mettaṁ,** cittaṁ. Taṁsamuṭṭhānaṁ kāyakammaṁ **mettaṁ kāyakammaṁ.** Esa nayo sesadvayepi. Imānipi mettākāyakammādīni bhikkhūnaṁ vasena āgatāni tesaṁ seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhūsupi labbhanti, evaṁ gihīsupi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti taṁ dassento **"bhikkhūnañhī"**ti-ādimāha. Kāmaṁ ādibrahmacariyakadhammassavanenapi mettākāyakammāni labbhanti, nippariyāyato pana cārittadhammassavanena ayamattho icchitoti dassento **"ābhisamācārikadhammapūraṇan"**ti āha. **Tepiṭakampi Buddhavacanaṁ**[1] paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānaṁ hitajjhāsayena pavattitabbato.

Āvīti pakāsaṁ, pakāsabhāvo cettha yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **"sammukhā"**ti. **Raho**ti appakāsaṁ, appakāsatā ca yaṁ uddissa taṁ kāyakammaṁ karīyati, tassa paccakkhābhāvatoti āha **"parammukhā"**ti. **Sahāyabhāvagamanaṁ** tesaṁ purato. **Ubhayehī**ti navakehi, therehi ca.

Paggayhāti paggaṇhitvā uccaṁ katvā.

Kāmaṁ mettāsinehasiniddhānaṁ nayanānaṁ ummīlanā, pasannena mukhena olokanañca mettaṁ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṁ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṁ sandhāya vuttaṁ **"mettaṁ manokammaṁ nāmā"**ti.

Lābhasaddo kammasādhano "lābhā vata, lābho laddho"ti-ādīsu viya, so cettha "dhammaladdhā"ti vacanato atītakālikoti āha **"cīvarādayo laddhapaccayā"**ti. Dhammato āgatāti **dhammikā.** Tenāha "dhammaladdhā"ti. Imameva hi atthaṁ dassetuṁ **"kuhanādī"**ti-ādi vuttaṁ. Cittena vibhajanapubbakaṁ kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṁ **"evaṁ cittena vibhajanan"**ti vuttaṁ, tena cittuppādamattenapi paṭivibhāgo na kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattan**ti bhāvanapuṁsakaniddeso, appaṭivibhattaṁ vā lābhaṁ bhuñjatīti kammaniddeso eva.

---

1. Tepiṭakampi buddhavacanaṁ mettaṁ vacīkammaṁ nāma (?)

Taṁ taṁ neva gihīnaṁ deti attano ājīvasodhanatthaṁ. **Na attanā bhuñjatī**ti attanāva na paribhuñjati "mayhaṁ asādhāraṇabhogitā mā hotū"ti. **Paṭiggaṇhanto ca -pa- passatī**"ti iminā tassa lābhassa tīsupi kālesu sādhāraṇato ṭhapanaṁ dassitaṁ. **"paṭiggaṇhanto ca saṁghena sādhāraṇaṁ hotū**"ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito, **"gahetvā -pa- passatī**"ti iminā paṭiggahitakālo, tadubhayaṁ pana tādisena pubbābhogena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṁ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti "saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti paṭiggahessāmī"ti. Paṭiggaṇhantassa hoti "saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti paṭiggaṇhāmī"ti. Paṭiggahetvā hoti "Saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti paṭiggahitaṁ mayā"ti evaṁ tilakkhaṇasampannaṁ katvā laddhalābhaṁ osānalakkhaṇaṁ avikopetvā paribhuñjanto sādhāraṇabhogī, appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṁ pana sāraṇīyadhammanti imaṁ catutthaṁ saritabbayuttadhammaṁ. **Na hi -pa- gaṇhanti,** tasmā sādhāraṇabhogitā eva dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. **"Parisuddhasīlo**"ti iminā lābhassa dhammikabhāvaṁ dasseti. **"Vattaṁ akhaṇḍento**"ti iminā appaṭivibhattabhogitaṁ, sādhāraṇabhogitañca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha **"pūretī**"ti. **"Odissakaṁ katvā**"ti etena anodissakaṁ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṁ, vā therāsanatto paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti. **Sāraṇīyadhammo panassa na hotī**ti paṭijagganaṭṭhāne odissakaṁ katvā dinnattā. Tenāha **"palibodhajagganaṁ nāma hotī**"ti-ādi. Yadi evaṁ sabbena sabbaṁ sāraṇīyadhammapūrakassa odissakadānaṁ na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento **"tena panā**"ti-ādimāha. Gilānādīnaṁ odissakaṁ katvā dānaṁ appaṭivibhāgapakkhikaṁ "asukassa na dassāmī"ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭivibhāgo. Tenāha **"avasesan**"ti-ādi. **Adātumpī**ti **pi**-saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti, tañca kho karuṇāyanavasena, na vattapūraṇavasena.

Susikkhitāyāti sāraṇīyadhammapūraṇavidhimhi suṭṭhu sikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassā kosallaṁ dassetuṁ **"susikkhitāya**

hī”ti-ādi vuttaṁ. “**Dvādasahi vassehi pūrati, na tato oran**”ti iminā tassa duppūraṇaṁ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṁso, diṭṭhadhammikehipi tāva garutarehi phalānisaṁsehi ca anugato. Taṁsamaṅgī ca puggalo vīsesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahaṁ dānamayassa, sīlamayassa ca puññassa paṭipakkhadhammaṁ sudūre vikkhambhitaṁ katvā suvisuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati, tassimamatthaṁ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṁ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Idāni ye samparāyike, diṭṭhadhammike ca ānisaṁse dassetuṁ “**evan**”ti-ādi vuttaṁ. **Neva issā na macchariyaṁ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṁ piyo hoti** pariccāgasīlatāya visuddhattā. Tenāha”dadaṁ piyo hoti bhajanti naṁ bahū”ti-ādi[1]. **Sulabhapaccayo hotī**ti dānavasena uḷārajjhāsayānaṁ paccayalābhassa idhānisaṁsabhāvato dānassa. **Pattagatamassa diyyamānaṁ na khīya**ti pattagatavasena dvādasavassikassa mahāpattassa avicchena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṁ labhati** devasikaṁ dakkhiṇeyyānaṁ aggato paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhayevā -pa- āpajjanti** deyyapaṭiggāhakavikappaṁ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṁ dānapūratāya pasāditacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṁsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** taṁ dīpanāni **vatthūni** kāraṇāni. **Alabhantāpī**ti amahāpuññatāya na lābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāgan**ti sabhāgaṁ tabbhāgiyaṁ bhikkhācāramaggaṁ **jānanti.**

Anuttarimanussadhammattā, therānaṁ saṁsayavinodanatthañca “**sāraṇīyadhammo me bhante pūrito**”ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Manussānaṁ piyatāya, sulabhapaccayatāyapi idaṁ vatthumeva. Pattagatākhīyanassa pana visesaṁ vibhāvanato “**idaṁ tāva -pa- ettha vatthun**”ti vuttaṁ.

---

1. Aṁ 2. 34 piṭṭhe.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkādīpe, yojanappamāṇe samudde ca nāvāsaṅkhāṭādike ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānamahāpūjāyaṁ. **Pariyāyenapī**ti lesenapi. **Anucchavikan**ti sāraṇīyadhammapūraṇatopi **idaṁ** yathābhūtappavedanaṁ **tumhākaṁ**[1] **anucchavikan**ti attho.

Anārocetvāva palāyiṁsu corabhayena. "Attano dujjīvikā yā"ti ca vadanti.

Vaṭṭissatīti kappissati. **Therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi,** therassa pana sīlatejeneva devatā ussukkaṁ āpajji.

Natthi etesaṁ khaṇḍanti **akhaṇḍāni.** Taṁ pana nesaṁ khaṇḍaṁ dassetuṁ **"yassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha upasampannasīlānaṁ uddesakkamena ādi-antā veditabbā. Tenāha **"sattasū"**ti-ādi. Anupasampannasīlānaṁ pana samādānakkamenapi ādi-antā labbhanti. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṁ viya, visadisūdāharaṇañcetaṁ "akhaṇḍānī"ti imassa adhigatattā. Evaṁ sesānipi udāharaṇāni. Khaṇḍitabhinnatā khaṇḍaṁ, taṁ etassa atthīti **khaṇḍaṁ,** sīlaṁ. **"Chiddan"**ti-ādisupi eseva nayo. **Vemajjhe bhinnaṁ** vinivijjhanavasena visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni **asabalāni.** Tathā **akammāsāni.** Sīlassa **taṇhādāsabyato mocanaṁ** vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṁ. Yasmā ca taṁsamaṅgīpuggalo serī sayaṁvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi bhujissāni. Tenevāha **"bhujissabhāvakāraṇato bhujissānī"**ti. Suparisuddhabhāvena pāsaṁsattā **viññupasatthāni.** Imināhaṁ sīlena devo vā bhaveyyaṁ, devaññataro vā, tattha "nicco dhuvo sassato"ti, "sīlena suddhī"ti ca evamādinā **taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā.** "Ayaṁ te sīlesu doso"ti catūsupi vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṁ** anuddhaṁsetuṁ. Samādhisaṁvattanappayojanāni **samādhisaṁvattanikāni.**

Samānabhāvūpagatasīlāti sīlasampattiyā samānabhāvaṁ upagatasīlā sabhāgavuttikā. Kāmaṁ puthujjanānañca catupārisuddhisīle nānattaṁ na siyā,

---

1. Tuyhaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

taṁ pana na ekantikaṁ, idaṁ ekantikaṁ niyatabhāvatoti āha **"natthi maggasīle nānattan"**ti. **Taṁ sandhāyetaṁ vuttan**ti maggasīlaṁ sandhāya etaṁ "yāni tāni sīlānī"ti-ādi vuttaṁ.

Yāyanti yā ayaṁ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi. **Niddosā**ti nidhutadosā[1], samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati nigacchati. Sayaṁ niyyantasseva hi "taṁsamaṅgīpuggalaṁ vaṭṭadukkhato niyyāpetī"ti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṁ karotīti **takkaro,** tassa, yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjanakassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvan**ti sadisadiṭṭhibhāvaṁ saccasampaṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṁ. **Vuddhiyevā**ti ariyavinaye guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihānīti ayaṁ aparihāniyadhammadesanā attanopi sāsanassa addhaniyataṁ ākaṅkhantena Bhagavatā idha desitā.

142. **Āsannaparinibbānattā**ti katipayamāsādhikena saṁvaccharamattena parinibbānaṁ bhavissatīti katvā vuttaṁ. **Etaṁyevā**ti "iti sīlan"ti-ādikaṁyeva. **Iti sīlan**ti ettha **iti**-saddo pakārattho, parimāṇattho ca ekajjhaṁ katvā gahitoti āha **"evaṁ sīlaṁ ettakaṁ sīlan"**ti. **Evaṁ sīlan**ti evaṁpabhedaṁ sīlaṁ. **Ettakan**ti etaṁparamaṁ, na ito bhiyyo. **Catupārisuddhisīlan**ti maggassa sambhārabhūtaṁ lokiyacatupārisuddhisīlaṁ. **Cittekaggatā samādhī**ti etthāpi eseva nayo. **Yasmiṁ sīle ṭhatvā**ti yasmiṁ lokuttara kusalassa padaṭṭhānabhūte "pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī"ti[2] evaṁ vuttasīle patiṭṭhāya. **Eso**ti maggaphalasamādhi. **Paribhāvito**ti tena sīlena sabbaso bhāvito sambhāvito. **Mahapphalo hoti mahānisaṁso**ti maggasamādhi tāva sāmaññaphalehi mahapphalo, vaṭṭadukkhavūpasamena mahānisaṁso. Itaro paṭippassaddhippahānena mahapphalo, nibbutisukhuppattiyā mahānisaṁso. **Yamhi samādhimhi ṭhatvā**ti yasmiṁ lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte pādakajjhānasamādhimhi ceva vuṭṭhānagāminisamādhimhi ca ṭhatvā. **Sā**ti maggaphalapaññā. **Tena paribhāvitā**ti tena yathāvuttasamādhinā sabbaso bhāvitā paribhāvitā. Mahapphalamahānisaṁsatā samādhimhi vuttanayena veditabbā. Apica te bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgappabhedahetutāya **mahapphalā,**

1. Niggatadosā (Ka)
2. Ma 3. 337; Abhi 4. 433 piṭṭhesu.

sattadakkhiṇeyyapuggalavibhāgahetutāya **mahānisaṁsā**ti veditabbā. **Yāya paññāya ṭhatvā**ti yāyaṁ vipassanāpaññāyaṁ, samādhivipassanāpaññāyaṁ vā ṭhatvā. Samathayānikassa hi samādhisahagatāpi paññā maggādhigamāya visesapaccayo hotiyeva. **Sammadevā**ti suṭṭhuyeva yathā āsavānaṁ lesopi nāvasissati, evaṁ sabbaso **āsavehi vimuccati.** Aggamaggakkhaṇañhi sandhāyetaṁ vuttaṁ.

143. Lokiyatthasaddānaṁ viya abhiranta-saddassa siddhi daṭṭhabbā. Abhirantaṁ abhirataṁ abhiratīti hi atthato ekaṁ. Abhiranta-saddo cāyaṁ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena hi katthaci vasantassa assādavatthuvigamena siyā tassa tattha anabhirati, yadidaṁ khīṇāsavānaṁ natthi, pageva buddhānanti āha **"Buddhānaṁ -pa- natthī"**ti. Abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamanaṁ nāma Buddhānaṁ natthi. Veneyyavinayanatthaṁ pana katthaci vasitvā tasmiṁ siddhe veneyyavinayanatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathāruci. **Āyāmā**ti ettha **ā**-saddo "āgacchā"ti iminā samānatthoti āha **"ehi yāmā"**ti. **Ayāmā**ti pana pāṭhe **a**-kāro nipātamattaṁ. **Santikāvacarattā theraṁ ālapati,** na pana tadā satthu santike vasantānaṁ bhikkhūnaṁ abhāvato. Aparicchinnagaṇano hi tadā Bhagavato santike bhikkhusaṁgho. Tenāha "mahatā bhikkhusaṁghena saddhin"ti. **Ambalaṭṭhīkāgamanan**ti ambalaṭṭhikāgamanapaṭisaṁyuttapāṭhamāha. **Pāṭaligamane**ti etthāpi eseva nayo. **Uttānameva** anantaraṁ, heṭṭhā ca saṁvaṇṇitarūpattā.

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

145. **"Āyasmā sāriputto"ti-ādi** pāṭhajātaṁ. **Sampasādanīye**ti Sampasādanīyasutte[1]. **Vitthāritaṁ** porāṇaṭṭhakathāyaṁ, tasmā mayampi tattheva naṁ atthato vitthārayissāmāti adhippāyo.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Āgantvā vasanti ettha āgantukāti **āvasatho,** tadeva agāranti āha **"āvasathāgāranti āgantukānaṁ āvasathagehan"**ti.

---

1. Dī 3. 82 piṭṭhe.

Dvinnaṁ rājūnanti licchavirājamagadharājūnaṁ. **Sahāyakā**ti sevakā. **Kulānī**ti kuṭumbike. Santhatanti **santhari,** sabbaṁ santhari sabbasanthari, taṁ **sabbasanthariṁ.** Bhāvanapuṁsakaniddeso cāyaṁ. Tenāha **"yathā sabbaṁ santhataṁ hoti, evan"**ti.

149. **Dussīlo**ti ettha du-saddo abhāvattho "duppañño"ti-ādīsu[1] viya, na garahatthoti āha **"asīlo nissīlo"**ti. **Bhinnasaṁvaro**ti ettha yo samādinnasīlo kenaci kāraṇena sīlabhedaṁ patto, so tāva bhinnasaṁvaro hoti. Yo pana sabbena sabbaṁ asamādinnasīlo ācārahīno, so kathaṁ bhinnasaṁvaro nāma hotīti? Sopi sādhusamācārassa parihāniyassa bheditattā bhinnasaṁvaro eva nāma. Vissaṭṭhasaṁvaro saṁvararahitoti hi vuttaṁ hoti.

Taṁ taṁ sippaṭṭhānaṁ. **Māghātakāle**ti "mā ghātetha pāṇino"ti evaṁ māghātāti ghosanaṁ ghositadivase.

Abbhuggacchati pāpako kittisaddo.

Ajjhāsayena maṅku hotiyeva vippaṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya pavattiṭṭhānan**ti uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṁ. **Āpāthaṁ āgacchatī**ti taṁ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokan**ti ummīlanakāle attano puttadārādidassanavasena idhalokaṁ **passati. Nimīletvā paralokan**ti nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṁ **passati.** Tenāha **"cattāro apāyā"**ti-ādi. **Pañcamapadan**ti "kāyassa bhedā"ti-ādinā vutto pañcamo ādīnavakoṭṭhāso.

Sīlavanta-ānisaṁsavaṇṇanā

150. **Vuttavipariyāyenā**ti vuttāya ādīnavakathāya vipariyāyena. "Appamatto taṁ taṁ kasivāṇijjādiṁ yathākālaṁ sampādetuṁ sakkotī"ti-ādinā pāsaṁsaṁ. sīlamassa atthīti **sīlavā. Sīlasampanno**ti sīlena samannāgato. **Sampannasīlo**ti evamādikaṁ pana atthavacanaṁ sukaranti anāmaṭṭhaṁ.

1. Ma 1. 366; Aṁ 2. 7 piṭṭhesu.

151. **Pāḷimuttakāyā**ti saṅgīti-anāruḷhāya **dhammikathāya. Tatthevā**ti āvasathāgāre eva.

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. **Issariyamattāyā**ti issariyappamāṇena, issariyena ceva vitthūpakaraṇena cāti evaṁ vā attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānipi hi loke "mattā"ti vuccanti. **Pāṭaligāmaṁ nagaraṁ katvā**ti pubbe "Pāṭaligāmo"ti laddhanāmaṁ ṭhānaṁ idāni nagaraṁ katvā. **Māpentī**ti patiṭṭhāpenti. **Āyamukhapacchindanatthan**ti āyadvārānaṁ upacchedanāya. **"Sahassasevā"**ti vā pāṭho, sahassaso eva. Tenāha **"ekekavaggavasena sahassaṁ sahassaṁ hutvā"**ti. **Gharavatthūnī**ti gharapatiṭṭhāpanaṭṭhānāni. **Cittāni namantī**ti taṁtaṁdevatānubhāvena tattha tattheva cittāni namanti vatthuvijjāpāṭhakānaṁ, yattha yattha tāhi vatthūni pariggahitāni. **Sippānubhāvenā**ti sippānugatavijjānubhāvena. **Nāgaggāho**ti nāgānaṁ nivāsappariggaho. Sesadvayesupi eseva nayo. **Pāsāṇo**ti appalakkhaṇapāsāṇo. **Khāṇuko**ti yo koci khāṇuko. **Sippaṁ jappitvā** tādisaṁ sārambhaṭṭhānaṁ pariharitvā anārambhe ṭhāne tāhi vatthupariggāhikāhi **devatāhi saddhiṁ mantayamānā viya** taṁtaṁgehāni **māpenti** upadesadānavasena. **Nesan**ti vatthuvijjāpāṭhakānaṁ, sabbāsaṁ devatānaṁ. **Maṅgalaṁ vaḍḍhāpessantī**ti maṅgalaṁ brūhessanti. Paṇḍitadassanādīni hi uttamamaṅgalāni. Tenāha **"atha mayan"**ti-ādi.

Saddo abbhuggacchati avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato yathā "alaṅkato devadatto"ti.

Ariyakamanussānanti ariyadesavāsimanussānaṁ. **Rāsivasenevā**ti "sahassaṁ satasahassan"ti-ādinā rāsivaseneva, appakassa pana bhaṇḍassa kayavikkayo aññatthāpi labbhatevāti "rāsivasenevā"ti vuttaṁ. Vāṇijāya patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippatho**ti purimavikappe attho, dutiyavikappe pana vāṇijānaṁ patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippatho**ti imamatthaṁ dassento **"vāṇijānaṁ vasanaṭṭhānan"**ti āha. Bhaṇḍapuṭe bhindanti mocenti etthāti **puṭabhedanan**ti ayamettha atthoti āha **"bhaṇḍapuṭe -pa- vuttaṁ hotī"**ti.

Ca-kārattho samuccayattho **vā-saddo.**

153. **Kāḷakaṇṇī sattā**ti attanā kaṇhadhammabahulatāya paresañca kaṇhavipākānatthanibbattinimittatāya “kāḷakaṇṇī”ti laddhanāmā parūpaddavakarā appesakkhasattā. **Tan**ti Bhagavantaṁ. **Pubbaṇhasamayan**ti pubbaṇhe ekaṁ samayaṁ. **Gāmappavisananīhārenā**ti gāmappavesananivasanākārena. **Kāyapaṭibaddhaṁ katvā**ti cīvaraṁ pārupitvā, pattaṁ hatthena gahetvāti attho.

Etthāti etasmiṁ vā sakappitappadese. **Saññate**ti sammadeva saññate susaṁvutakāyavācācitte.

Pattiṁ dadeyyāti attanā pasutapuññaṁ tāsaṁ devatānaṁ anuppadajjeyya. **“Pūjitā”**ti-ādīsu tadeva pattidānaṁ **pūjā,** anāgate eva upaddave ārakkhasaṁavidhānaṁ **paṭipūjā.** “Yebhuyyena ñātimanussā ñātipetānaṁ pattidānādinā pūjanamānanādīni karonti, ime pana aññātakāpi samānā tathā karonti, tasmā nesaṁ sakkaccaṁ ārakkhā saṁvidhātabbā”ti aññamaññaṁ sampavāretvā devatā tattha ussukkaṁ āpajjantīti dassento **“ime”**ti ādimāha. Balikammakaraṇaṁ **mānanaṁ,** sampati uppannaparissayaharaṇaṁ **paṭimānan**ti dassetuṁ **“ete”**ti-ādi vuttaṁ.

Sundarāni passatīti sundarāni iṭṭhāni eva passati, na aniṭṭhāni.

154. **Āṇiyo koṭṭetvā**ti lahuke dārudaṇḍe gahetvā kavāṭaphalake viya aññamaññaṁ sambandhe kātuṁ āṇiyo koṭṭetvā. Nāvāsaṅkhepena kataṁ **uḷumpaṁ,** veḷunaḷādike saṅgharitvā valli-ādīhi kalāpavasena bandhitvā kattabbaṁ **kullaṁ.**

Udakaṭṭhānassetaṁ adhivacananti yathāvuttassa yassa kassaci udakaṭṭhānassa etaṁ “aṇṇavan”ti adhivacanaṁ, samuddassevāti adhippāyo. **Saranti idha nadī adhippetā** sarati sandatīti katvā. **Gambhīravitthatan**ti agādhaṭṭhena gambhīraṁ, sakalalokattayabyāpitāya vitthataṁ. **Visajjā**ti anāsajja appatvā. **Pallalāni** tesaṁ ataraṇato. **Vināyeva kullenā**ti īdisaṁ udakaṁ kullena īdisena vinā eva **tiṇṇā medhāvino janā,** taṇhāsaraṁ pana ariyamaggasaṅkhātaṁ setuṁ katvā nittiṇṇāti yojanā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. **Mahāpanādassa** rañño. **Pāsādakoṭiyaṁ katagāmo**ti pāsādassa patitathupikāya patiṭṭhitaṭṭhāne niviṭṭhagāmo. **Ariyabhāvakarānan**ti ye paṭivijjhanti, tesaṁ ariyabhāvakarānaṁ nimittassa kattubhāvūpacāravaseneva vuttaṁ. Tacchāvipallāsabhūtabhāvena **saccānaṁ.** Anubodho pubbabhāgiyaṁ ñāṇaṁ, paṭivedho maggañāṇena abhisamayo, tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti, anubodhopi ekacco paṭivedhena sambandho, tadubhayābhāva hetukañca vaṭṭeva saṁsaraṇaṁ, tasmā vuttaṁ pāḷiyaṁ "ananubodhā -pa- tumhākañcā"ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamanaṁ **sandhāvanaṁ,** aparāparaṁ cavanupapajjanavasena sañcaraṇaṁ **saṁsaraṇan**ti āha **"bhavato"**ti-ādi. Sandhāvitasaṁsaritapadānaṁ kammasādhanataṁ sandhāyāha **"mayā ca tumhehi cā"**ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanataṁ hadaye katvā **"mamañceva tumhākañcā"**ti yathārutavaseneva vuttaṁ. **Nayanasamatthā**ti pāpanasamatthā, dīgharajjunā baddhasakuṇaṁ viya rajjuhattho puriso desantaraṁ taṇhārajjunā baddhaṁ sattasantānaṁ abhisaṅkhāro bhavantaraṁ neti etāyāti **bhavanetti,** taṇhā, sā ariyamaggasatthena suṭṭhu hatā chinnāti **bhavanettisamūhatā.**

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. **Dve gāmā** "nātikā"ti evaṁ laddhanāmo, ña-kārassa cāyaṁ na-kārādesena niddeso "animittā na nāyare"ti-ādīsu[1] viya. Tenāha **"ñātigāmake"**ti. **Giñjakā** vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasathoti **giñjakāvasatho.** So kira āvāso yathā sudhāparikammena sampayojanaṁ natthi, evaṁ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tena vuttaṁ **"iṭṭhakāmaye āvasathe"**ti. Tulādaṇḍakavāṭaphalakāni pana dārumayāneva.

157. **Oraṁ** vuccati kāmadhātu, paccayābhāvena taṁ oraṁ bhajantīti **orambhāgiyāni,** orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni.** Tenāha **"heṭṭhābhāgiyānan"**ti-ādi. **Tīhi maggehī**ti heṭṭhimehi tīhi maggehi.

---

1. Visuddhi 1. 228; Saṁ 1. 39; Jātaka-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhesu.

Tehi pahātabbatāya hi nesaṁ saṁyojanānaṁ orambhāgiyatā. Orambhañjiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesaṁ orambhāgiyabhāvaṁ vibhāvetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṁ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṁ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhāya na hontīti vuttaṁ **"avikkhambhitāni asamucchinnānī"**ti. **Nibbattavasenā**ti paṭisandhiggahaṇavasena. **Gantuṁ na denti** mahaggatagāmikammāyūhanassa vinibandhanato. **Sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīṇi** saṁyojanāni kāmacchandabyāpādā viya mahaggatūpapattiyā avinibandhabhūtānipi kāmabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā puna idheva** kāmabhave eva **nibbattāpenti,** tasmā **sabbāpini** pañcapi saṁyojanāni **orambhāgiyāni eva. Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvā**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvā. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṁ panatthāya'ssa āgamanaṁ anivāritaṁ.

Kadāci karahaci uppattiyā saviraḷākāratā, **pariyuṭṭhānamandatāya** abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo. Abhiṇhan**ti bahuso. **Bahalabahalā**ti tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṁ santānaṁ maddantā, pharantā, sādhentā, andhakāraṁ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā **tanukatanukā** mandamandā **uppajjanti. "Puttadhītaro hontī"**ti idaṁ akāraṇaṁ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idan**ti "rāgadosamohānaṁ tanuttā"ti idaṁ vacanaṁ. **Bhavatanukavasenā**ti appakabhavavasena. Tanti mahāsivattherassa vacanaṁ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṁ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṁ taṁ bhavatanukaṁ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṁ **"esātāpannassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṁ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṁ sandhāya vuttaṁ itarassa lokassa vasena tathā vattuṁ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā "sakideva imaṁ lokaṁ

āgantvā”ti vuttaṁ, “imaṁ lokaṁ āgantvā”ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṁ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṁ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṁ pana imaṁ lokanti kāmabhavo adhippetoti imamatthaṁ vibhāvetuṁ **“sace hī”**ti-ādinā aññaṁyeva catukkaṁ **da**ssitaṁ.

Catūsu -pa- sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṁ pāpadhammānaṁ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena. **Niyato** uparimaggādhigamassa avassaṁbhāvibhāvato. Tenāha **“sambodhiparāyaṇo”**ti.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. **Tesaṁ tesaṁ ñāṇagatin**ti tesaṁ tesaṁ sattānaṁ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”ti-ādinā taṁtaṁñāṇādhigamanaṁ. **Ñāṇūpapattiṁ ñāṇābhisamparāyan**ti tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo, sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā dukkhassantaṁ karissatī”ti-ādinā ca ñāṇasahitaṁ uppattipaccayabhāvaṁ. **Olokentassa** ñāṇacakkhunā pekkhantassa **kāyakilamathova,** na tena kāci veneyyānaṁ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā**ti cittakhedo, sā kilesūpasaṁhitattā **Buddhānaṁ natthi.** Ādīyati ālokīyati attā etenāti **ādāsaṁ,** dhammabhūtaṁ ādāsaṁ **Dhammādāsaṁ,** ariyamaggañāṇassetaṁ adhivacanaṁ, tena ariyasāvakā catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānampi yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā veditabbā. **Yena Dhammādāsenā**ti idha pana maggadhammameva vadati.

Avecca yāthāvato jānitvā tannimitta-uppannapasādo **aveccapasādo,** maggādhigamena uppannapasādo, so pana yasmā pāsāṇapabbato viya niccalo, na ca kenaci kāraṇena vigacchati, tasmā vuttaṁ **“acalena accutenā”**ti.

“Pañcasīlānī”ti gahaṭṭhavasenetaṁ vuttaṁ tehi ekantapariharaṇīyato. Ariyānaṁ pana sabbāni sīlāni kantāneva. Tenāha **“sabbopi panettha saṁvaro labbhatiyevā”**ti.

Sabbesanti sabbesaṁ ariyānaṁ. **Sikkhāpadāvirodhenā**ti yathā bhūtarocanāpatti na hoti, evaṁ. **Yuttaṭṭhāne**ti kātuṁ yuttaṭṭhāne.

Ambapālīgaṇikāvatthuvaṇṇanā

161. Tadā kira vesālī iddhā phītā sabbaṅgasampannā ahosi vepullappattā, taṁ sandhāyāha **“khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo veditabbo”**ti. Tasmiṁ kira bhikkhusaṁghe pañcasatamattā bhikkhū navā acirapabbajitā ahesuṁ osannavīriyā ca. Tathā hi vakkhati “tattha kira ekacce bhikkhū osannavīriyā”ti-ādi[1]. **Satipaccupaṭṭhānatthan**ti tesaṁ satipaccupaṭṭhāpanatthaṁ. **Saratī**ti kāyādike yathāsabhāvato ñāṇasampayuttāya satiyā anussarati upadhāreti. **Sampajānātī**ti samaṁ pakārehi jānāti avabujjhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato **Satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[2] āgamissati.

Sabbasaṅgāhakanti sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakaṁ vacanaṁ. **Tassevā**ti nīlāti sabbasaṅgāhakavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassanan**ti pabhedadassanaṁ. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyiṁsu, evaṁ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyiṁsūti vuttaṁ **“na tesaṁ pakativaṇṇo nīlo”**ti-ādi. Nīlo maṇi etesūti **nīlamaṇi,** indanīlamahānīlādinīlaratanavinaddhā alaṅkārā. Te kira suvaṇṇaviracitehi maṇi-obhāsehi ekanīlā viya khāyanti. **Nīlamaṇikhacitā**ti nīlaratanaparikkhittā. **Nīlavatthaparikkhittā**ti nīlavatthanīlakampalaparikkhepā. **Nīlavammikehī**ti nīlakaghaṭaparikkhittehi. **Sabbapadesū**ti “pītā hontī”ti-ādisabbapadesu. **Parivaṭṭesī**ti paṭighaṭṭesi. Āharanti imasmā rājapurisā balinti **āhāro,** tappattajanapadoti āha **“sāhāranti sajanapadan”**ti. Aṅguliphoṭopi aṅguliyā

1. Dī-Ṭṭha 2. 138 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 2. 349; Ma-Ṭṭha 1. 248 piṭṭhesu.

cālanavaseneva hotīti vuttaṁ **"aṅguliṁ cālesun"**ti. **Ambakāyā**ti mātugāmena. Upacāravacanañhetaṁ itthīsu, yadidaṁ "ambakā mātugāmo jananikā"ti.

Avalokethāti apavattitvā olokanaṁ oloketha. Taṁ pana apavattitvā olokanaṁ anu anu dassanaṁ hotīti āha **"punappunaṁ passathā"**ti. **Upanethā**ti "yathāyaṁ Licchavirājaparisā sobhātisayena yuttā, evaṁ Tāvatiṁsaparisā"ti upanayaṁ karotha. Tenāha **"tāvatiṁsehi samake katvā passathā"**ti.

"Upasaṁharatha bhikkhave Licchaviparisaṁ Tāvatiṁsasadisan"ti nayidaṁ nimittaggāhe niyojanaṁ, kevalaṁ pana dibbasampattisadisā etesaṁ rājūnaṁ issariyasampattīti anupubbikathāya saggasampattikathānaṁ viya daṭṭhabbaṁ. Tesu pana bhikkhūsu ekaccānaṁ tattha nimittaggāhopi siyā, taṁ sandhāya vuttaṁ **"nimittaggāhe uyyojetī"**ti. **Hitakāmatāya** tesaṁ bhikkhūnaṁ yathā Āyasmato Nandassa hitakāmatāya saggasampattidassanaṁ. Tenāha **"tatra kirā"**ti-ādi. **Osannavīriyā**ti sammāpaṭipattiyaṁ avasannavīriyā, ossaṭṭhavīriyā vāti attho. **Aniccalakkhaṇavibhāvanatthan**ti tesaṁ rājūnaṁ vasena bhikkhūnaṁ aniccalakkhaṇavibhūtabhāvatthaṁ.

Veḷuvagāmavassūpagamanavaṇṇanā

163. **Samīpe veḷuvagāmo**ti[1] pubbaṇhaṁ vā sāyanhaṁ vā gantvā nivattanayogye āsannaṭṭhāne niviṭṭho parivāragāmo. **Saṅgammā**ti sammā gantvā. **Assā**ti Bhagavato.

164. **Pharuso**ti kakkhaḷo, garutaroti attho. **Visabhāgarogo**ti dhātuvisabhāgatāya samuṭṭhito bahalatararogo, na ābādhamattaṁ. **Ñāṇena paricchinditvā**ti vedanānaṁ khaṇikataṁ, dukkhataṁ, attasuññatañca yāthāvato ñāṇena paricchijja parituletvā. **Adhivāsesī**ti tā abhibhavanto yathāparimadditākārasallakkhaṇena attani āropetvā vāsesi, na tāhi abhibhuyyamāno. Tenāha **"avihaññamāno"**ti-ādi. **Adukkhiyamāno**ti cetodukkhavasena

1. Pāṭaligāmo (Ka)

adukkhiyamāno, kāyadukkhaṁ pana "natthī"ti na sakkā vattuṁ. Asati hi tasmiṁ adhivāsanāya eva asambhavoti. **Anāmantetvā**ti anālapitvā. **Anapaloketvā**ti avissajjitvā. Tenāha **"ovādānusāsaniṁ adatvāti vuttaṁ hotī"**ti. **Pubbabhāgavīriyenā**ti phalasamāpattiyā parikammavīriyena. **Phalasamāpattivīriyenā**ti phalasamāpattisampayuttavīriyena. **Vikkhambhetvā**ti vinodetvā. Yathā nāma pupphanasamaye campakādirukkhe vekhe dinne yāva so vekho nāpanīyati, tāvassa pupphanasamatthatā vikkhambhitā vinoditā hoti, evameva yathāvuttavīriyavekhadānena tā vedanā satthusarīre yathāparicchinnaṁ kālaṁ vikkhambhitā vinoditā ahesuṁ. Tena vuttaṁ "vikkhambhetvāti vinodetvā"ti. **Jīvitampi jīvitasaṅkhāro** kammunā saṅkharīyatīti katvā. **Chijjamānaṁ** virodhipaccayasamāyogena payogasampattiyā **ghaṭetvā ṭhapīyati. Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhānaṁ katvā. Tenāha "dasamāse mā uppajjitthāti samāpattiṁ samāpajjī"ti. Taṁ pana "adhiṭṭhānaṁ, pavattanan"ti ca vattabbataṁ arahatīti vuttaṁ **"adhiṭṭhahitvā pavattetvā"**ti.

Khaṇikasamāpattīti tādisaṁ pubbābhisaṅkhāraṁ akatvā ṭhānaso samāpajjitabbasamāpatti. **Puna sarīraṁ vedanā ajjhottharati** savisesapubbābhisaṅkhārassa akatattā. Rūpasattaka-arūpasattakāni **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu**[1] vitthāritanayena veditabbāni. **Suṭṭhu vikkhambheti** pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā. Idāni tamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Apabyūḷho**ti apanīto. **Cuddasahākārehi sannetvā**ti tesaṁyeva rūpasattaka-arūpasattakānaṁ vasena cuddasahi pakārehi vipassanācittaṁ, sakalameva vā attabhāvaṁ visabhāgarogasañjanitalūkhabhāvanirogakaraṇāya sinehetvā **na uppajjiyeva** sammāsambuddhena sātisayasamāpattivegena suvikkhambhitattā.

Gilāno hutvā puna vuṭṭhitoti pubbe gilāno hutvā puna tato gilānabhāvato vuṭṭhito. Madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṁ, taṁ pana garubhāvapubbakanti āha **"sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo"**ti. **"Nānākārato na upaṭṭhahantī"**ti iminā disāsammohopi me

---

1. Visuddhi-Ṭī 2. 405, 413 piṭṭhesu.

ahosi sokabalenāti dasseti. **Satipaṭṭhānādidhammā**ti kāyānupassanādayo anupassanādhammā pubbe vibhūtā hutvā upaṭṭhahantāpi idāni mayhaṁ **pākaṭā na honti.**

165. **Abbhantaraṁ karoti nāma** attaniyeva ṭhapanato. **Puggalaṁ abbhantaraṁ karoti nāma** samānattatāvasena dhammena pubbe tassa saṅgaṇhato. **Daharakāle**ti attano daharakāle. **Kassaci akathetvā**ti kassaci attano antevāsikassa upanigūhabhūtaṁ ganthaṁ akathetvā. **Muṭṭhiṁ katvā**ti muṭṭhigataṁ viya rahasibhūtaṁ katvā. Yasmiṁ vā naṭṭhe sabbo taṁmūlako dhammo vinassati, so ādito mūlabhūto dhammo, mussati vinassati dhammo etena naṭṭhenāti **muṭṭhi,** taṁ tathārūpaṁ muṭṭhiṁ katvā pariharitvā **ṭhapitaṁ kiñci natthīti dasseti.**

Ahamevāti avadhāraṇaṁ bhikkhusaṁghapariharaṇassa aññasādhāraṇicchādassanatthaṁ, avadhāraṇena pana vinā **"ahaṁ bhikkhusaṁghan"**ti-ādi bhikkhu saṁghapariharaṇe ahaṁkāramamaṁkārābhāvadassananti daṭṭhabbaṁ. **Uddisitabbaṭṭhenā**ti "satthā"ti uddisitabbaṭṭhena. **Mā vā ahesuṁ** bhikkhūti adhippāyo. "Mā vā ahosī"ti vā pāṭho. **Evaṁ na hotī**ti "ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī"ti-ādi-ākārena cittappavatti na hoti. **"Pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanatthaṁ vuttan"**ti iminā vayo viya buddhakiccampi pariyositakammanti dīpeti. Sakaṭassa bāhappadese daḷhībhāvāya veṭhadānaṁ[1] **bāhabandho.** Cakkanemisandhīnaṁ daḷhībhāvāya veṭhadānaṁ[1] **cakkabandho.**

Tamatthanti veṭhamissakena maññeti vuttamatthaṁ. Rūpādayo eva dhammā saviggaho viya upaṭṭhānato rūpanimittādayo, tesaṁ **rūpanimittādīnaṁ. Lokiyānaṁ vedanānan**ti yāsaṁ nirodhanena phalasamāpatti samāpajjitabbā, tāsaṁ nirodhā phāsu hoti, tathā bāḷhavedanābhitunnasarīrassāpi. **Tadatthāyā**ti phalasamāpattivihāratthāya. Dvīhi bhāgehi āpo gato etthāti **dīpo,** oghena parigato hutvā anajjhotthaṭo bhūmibhāgo, idha pana catūhipi oghehi, saṁsāramahogheneva vā anajjhotthaṭo attā "dīpo"ti adhippeto. Tenāha **"mahāsamuddagatā"**ti-ādi. **Attassaraṇā**ti attappaṭisaraṇā. **Attagatikāvā**ti

1. Vekhadānaṁ (Ka)

attaparāyaṇāva. **Mā aññagatikā**ti aññaṁ kiñci gatiṁ paṭisaraṇaṁ parāyaṇaṁ mā cintayittha. Kasmā? Attā nāmettha paramatthato dhammo abbhantaraṭṭhena, so evaṁ sampādito tumhākaṁ dīpaṁ tāṇaṁ gati parāyaṇanti. Tena vuttaṁ **"dhammadīpā"**ti-ādi. Tathā cāha "attā hi attano nātho, ko hi nātho paro siyā"ti[1]. Upadesamattameva hi parasmiṁ paṭibaddhaṁ, aññā sabbā sampatti purisassa attādhinā eva. Tenāha Bhagavā "tumhehi kiccaṁ ātappaṁ, akkhātāro Tathāgatā"ti[2]. **Tamagge**ti tamayogassa agge tassa atikkantābhāvato. Tenevāha **"ime aggatamā"**ti-ādi. **Mamā**ti mama sāsane. **Sabbepi te catusatipaṭṭhānagocarāvā**ti catubbidhaṁ satipaṭṭhānaṁ bhāvetvā brūhetvā tadeva gocaraṁ attano pavattiṭṭhānaṁ katvā ṭhitā eva **bhikkhū agge bhavissanti.**

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. Anekavāraṁ bhagavā vesāliyaṁ viharati, tasmā imaṁ vesālippavesanaṁ niyametvā dassetuṁ "kadā pāvisī"ti pucchitvā āgamanato paṭṭhāya taṁ dassento **"Bhagavā kira"**ti-ādimāha. **Āgatamaggenevā**ti pubbe yāva veḷuvagāmakā āgatamaggeneva **paṭinivattento. Yathāparicchedenā**ti yathāparicchinnakālena. **Tato**ti phalasamāpattito. **Ayan**ti idāni vuccamānākāro. **Divāṭṭhānolokanā**di parinibbānassa ekantikabhāvadassanaṁ. **Ossaṭṭho**ti vissaṭṭho **āyusaṅkhāro** "sattāhameva mayā jīvitabban"ti.

Jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānanti sabbeva sabrahmacārino sandhāya vadati.

Paṭipādessāmīti maggapaṭipattiyā niyojessāmi. **Maṇiphalake**ti maṇikhacite pamukhe atthataphalake. **Taṁ paṭhamaṁ dassanan**ti yaṁ veḷuvane paribbājakarūpena āgatassa siddhaṁ dassanaṁ, taṁ paṭhamadassanaṁ. Yaṁ vā anomadassissa Bhagavato vacanaṁ saddahantena tadā abhinīhārakāle

---

1. Khu 1. 37, 67 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

paccakkhato viya tumhākaṁ dassanaṁ siddhaṁ, taṁ paṭhamadassanaṁ. **Paccāgamana cārikan**ti paccāgamanatthaṁ cārikaṁ.

Sattāhanti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. Therassa jāto varakagehaṁ kira itaragehato vivekaṭṭhaṁ, vivaṭaṅgaṇañca, tasmā devabrahmānaṁ upasaṅkamanayogyanti **"jātovarakaṁ paṭijaggathā"**ti vuttaṁ. **So**ti Uparevato. **Taṁ pavattin**ti tattha vasitukāmatāya vuttaṁ taṁ.

"Jānantāpi Tathāgatā pucchantī"ti[1] iminā nīhārena **thero "ke tumhe"**ti pucchi. "Tvaṁ catūhi mahārājehi mahantataro"ti puṭṭho attano mahattaṁ satthu upari pakkhipanto **"ārāmikasadisā ete upāsike amhākaṁ satthuno"**ti āha. Sāvakasampattikittanampi hi atthato satthu sampattiṁyeva vibhāveti.

Sotāpattiphale patiṭṭhāyāti therassa desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā ñāṇassa paripakkattā sotāpattiphale patiṭṭhahitvā.

Ayanti yathāvuttā. **Etthā**ti "Vesāliṁ piṇḍāya pāvisī"ti etasmiṁ vesālīpavese. **Anupubbī kathā**ti anupubbadīpanī kathā.

167. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne**ti udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi cite mahājanassa cittīkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti Bhagavantaṁ uddissa katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena "udenacetiyan"ti vuccati. **Gotamakādīsupī**ti "Gotamakacetiyan"ti evamādīsupi. **Eseva nayo**ti cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṁ atidi sati. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṁ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṁ pavattitā. **Yuttayānaṁ viya katā**ti yathā yuttamājaññayānaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattati, evaṁ yathārucipavattirahataṁ gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṁtaṁadhiṭṭhānayogyatāya

---

1. Vi 1. 7, 114 piṭṭhesu.

ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṁ gamitā. Tenāha **"suvaḍḍhitā"**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhāppattiyā sammadeva saṁsevitā.

Aniyamenāti "yassa kassacī"ti aniyamavacanena. **Niyametvā**ti "tathāgatassā"ti sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppamāṇa**nti paramāyuppamāṇaṁ vadati, tasseva gahaṇe kāraṇaṁ **brahmajālasuttavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbaṁ. Mahāsivatthero pana "Mahābodhisattānaṁ carimabhave paṭisandhidāyino kammassa asaṅkhyeyyāyukatāsaṁvattanasamatthataṁ hadaye ṭhapetvā Buddhānaṁ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṁ āgatā evāti imaṁ Bhaddakappameva tiṭṭheyyā"ti avoca. **"Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatī"**ti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṁ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. "Kva saro khitto, kva ca nipatito"ti aññathā vuṭṭhitenāpi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"so na ruccati -pa- niyamitan"**ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṁ sallakkhetuṁ na sakkā, evaṁ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṁ viya ahosīti vuttaṁ **"ajjhotthaṭacitto"**ti. **Aññopī**ti therato, ariyehi vā aññopi yo koci **puthujjano.** Puthujjanaggahaṇañcettha yathā sabbena sabbaṁ appahīnavipallāso Mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthaṁ sallakkhetuṁ na sakkoti, evaṁ thero Bhagavatā kataṁ nimittobhāsaṁ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṁ. Tenāha **"Māro hī"**ti-ādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe "subhan"ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe "sukhan"ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṁ catunnaṁ vipallāsānaṁ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa. **Maddatī**ti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṁ maraṇameva siyā. **Kiṁ sakkhissati,** na sakkhissatīti adhippāyo.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 102; Dī-Ṭī 1. 156 piṭṭhesu.

Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa kucchiṁ paviṭṭhoti? Saccaṁ paviṭṭho, tañca kho attano ānubhāvadassanatthaṁ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha "kiṁ sakkhissatī"ti vuttaṁ hadayamaddanassa adhigatattā. **Nimittobhāsan**ti ettha "tiṭṭhatu Bhagavā kappan"ti sakalakappaṁ avaṭṭhānayāca nāya "yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā"ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṁ avaṭṭhāna samatthatāvasena saññuppādanaṁ **nimittaṁ,** tathā pana pariyāyaṁ muñcitvā ujukaṁyeva attano adhippāyavibhāvanaṁ **obhāso. Jānantoyeva vā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṁ jānanto eva. Attano aparādhahetuto sattānaṁ soko tanuko hoti, na balavāti āha **"dosāropanena sokatanukaraṇatthan"**ti. Kiṁ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṁ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana anujānāti.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. **Anatthe niyojento** guṇamāraṇena māreti, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṁ jātaṁ mārento viya hotīti **"māretīti Māro"**ti vuttaṁ. Ativiya pāpatāya **pāpimā.** Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho.** Virāgādiguṇānaṁ antakaraṇato **antako.** Sattānaṁ anatthāvahapaṭipattiṁ na muccatīti **namuci.** Attano mārapāsena pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu.** Sattamasattāhato paraṁ satta ahāni sandhāyāha **"aṭṭhame sattāhe"**ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno, sakkassa ca devarañño paṭiññātadhammadesanaṁ bhagavantaṁ ñatvā "idāni satte dhammadesanāya mama visayaṁ atikkamāpessatī"ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi "handa dānāhaṁ naṁ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṁ gamissati, mama ca manoratho ijjhissatī"ti. Evaṁ pana cintetvā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā ekamantaṁ ṭhito "parinibbātu dāni bhante Bhagavā"ti-ādinā parinibbānaṁ yāci, taṁ sandhāya vuttaṁ **"aṭṭhame sattāhe"**ti-ādi. Tattha **ajjā**ti āyusaṅkhārossajjanadivasaṁ sandhāyāha. Bhagavā cassa abhisandhiṁ

jānantopi taṁ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṁ paṭikkhipi. Tenāha **"na tāvāhan"**ti-ādi.

Maggavasena viyattāti saccasampaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītā**ti maggavasena kilesānaṁ samucchedavinayanena vinītā. **Tathā visāradā**ti ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajjappattiyā visāradā, sārajjakarānaṁ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṁ vigamena visāradabhāvaṁ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṁ sambhavati, taṁ idha ukkaṭṭhaniddesena "sutan"ti adhippetanti āha **"tepiṭakavasenā"**ti. Tiṇṇaṁ piṭakānaṁ samūho **tepiṭakaṁ,** tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṁ, tipiṭakameva **tepiṭakaṁ,** tassa vasena. **Tamevā**ti yaṁ taṁ tepiṭakaṁ sotabbabhāvena "sutan"ti vuttaṁ, tameva. **Dhamman**ti pariyattidhammaṁ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṁ viya avinassantaṁ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṁ dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenapi taṁ dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladhammassa, navavidhassāpi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtan**ti adhigamāya anurūpadhammabhūtaṁ. **Anucchavikapaṭipadan**ti ca temeva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhamman**ti tassā yathāvuttapaṭipadāya anurūpaṁ abhisallekhitaṁ appicchatādidhammaṁ. **Caraṇasīlā**ti samādāya pavattanasīlā. Anu maggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā,** vuṭṭhānagāminivipassanā, tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādan**ti attano ācariyassa Sammāsambuddhassa vādaṁ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena ācariyo, bhagavā. Tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti-ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṁ sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāpessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṁ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṁ karissanti. **Uttāniṁ karissantī**ti anuttānaṁ gambhīraṁ uttānaṁ pākaṭaṁ karissanti. **Saha dhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo "hetumhī ñāṇaṁ

dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"sahetukena sakāraṇena vacanenā"**ti. **Sappāṭihāriyan**ti sanissaraṇaṁ, yathā paravādaṁ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṁ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṁ sampādetvā dhammaṁ kathessanti. Tenāha **"niyyānikaṁ katvā dhammaṁ desessantī"**ti, navavidhaṁ lokuttaradhammaṁ pabodhessantīti attho. Ettha ca "paññāpessantī"ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ saṁvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṁ hoti. Vuttañhetaṁ **nettiyaṁ** "dvādasapadāni suttaṁ, taṁ sabbaṁ byañjanañca attho cā"ti[2].

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṇaṁ. **Sakalaṁ sāsanabrahmacariyan**ti anavasesaṁ satthusāsanabhūtaṁ seṭṭhacariyaṁ. **Samiddhan**ti sammadeva vaḍḍhitaṁ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuddhippattan**ti uḷārapaṇītabhāvagamanena sabbaso parivuddhimupagataṁ. **Sabbapāliphullaṁ viya abhiññāsampattivasena** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hi tanti bāhujaññaṁ. Tenāha **"bahujanābhisamayavasenā"**ti. Puthuputhulaṁ bhūtaṁ jātaṁ, puthu vā puthuttaṁ bhūtaṁ pattanti **puthubhūtaṁ.** Tenāha **"sabbākāra -pa- pattan"**ti. **Suṭṭhu pakāsitan**ti suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṁ.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. **Satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā**ti ayaṁ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṁ kālaṁ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṁ cirataraṁ kālaṁ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṁ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sammadeva pariññātā, catubbidhampi sammāsatiṁ yathātathaṁ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṁ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojanabhūtaṁ attahitaṁ tāva mahābodhimūle eva parisamāpitaṁ, parahitaṁ pana buddhaveneyyavinayanaṁ parisamāpitabbaṁ,

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe. 2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

taṁ idāni māsattayeneva parisamāpanaṁ pāpuṇissati, tasmā abhāsi "visākhapuṇṇamāyaṁ parinibbāyissāmī"ti, evaṁ Buddhañāṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṁ katvā. **Āyusaṅkhāraṁ vissajjī**ti āyuno jīvitassa abhisaṅkhārakaṁ phalasamāpattidhammaṁ "na samāpajjissāmī"ti vissajji taṁvissajjaneneva tena abhisaṅkhariyamānaṁ jīvitasaṅkhāraṁ "nappavattessāmī"ti vissajji. Te nāha **"tatthā"**ti-ādi. Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahattaṁ dassetuṁ **"tadā kira -pa- kampitthā"**ti vuttaṁ. Sā pana jātikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci, yā mahābhinīhāramahājāti-ādīsupi kampittha. Tadāpi tattikāya eva kampane kiṁ kāraṇaṁ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā. Pariggahakaraṇañcassa dhammatāvasena veditabbaṁ. Tathā hi purimabuddhānampi tāvatakameva jātikkhettaṁ ahosi. Tathā hi vuttaṁ "dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā -pa- mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī"ti ca ādi[1]. Udakapariyantaṁ katvā chappakārapavedhanena avītarāge bhiṁsetīti bhiṁsano, so eva **bhiṁsanako**ti āha **"bhayajanako"**ti. **Devabheriyo**ti devadundubhisaddassa pariyāyavacanamattaṁ. Na cettha kāci bherī "devadundubhī"ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsagato nigghosasaddo. Tenāha **"devo"**ti-ādi. **Devo**ti megho. Tassa hi acchabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha **"devo sukkhagajjitaṁ gajjī"**ti.

Pītivegavissaṭṭhanti "evaṁ ciratarаṁ kālaṁ vahito ayaṁ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni nacirasseva nikkhipissatī"ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissaṭṭhaṁ **udānaṁ udānesi.** Evaṁ pana udānentena ayampi attho sādhito hotīti dassanatthaṁ aṭṭhakathāyaṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tulīyatīti **tula**nti **tula**-saddo kammasādhanoti dassetuṁ **"tulitan"**ti vuttaṁ. Appānubhāvatāya paricchinnaṁ. Tathā hi taṁ parito khaṇḍitabhāvena "parittan"ti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya,

---

1. Khu 4. 313 piṭṭhe Buddhavaṁse.

vipulaphalatāya ca **na tulaṁ** na paricchinnaṁ. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggataṁ "atulan"ti vuttaṁ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayāni vijjantīti **"arūpāvacaraṁ atulan"**ti vuttaṁ, itarañca **"tulan"**ti, **appavipākaṁ** tīsupi kammesu yaṁ tanuvipākaṁ hīnaṁ, taṁ **tulaṁ. Bahuvipākan**ti yaṁ mahāvipākaṁ paṇītaṁ, taṁ **atulaṁ.** Yaṁ panettha majjhimaṁ, taṁ hīnaṁ, ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṁ. **Hīnattikavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayeneva appabahuvipākataṁ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavo**ti āha **"sambhavassa hetubhūtan"**ti. **Niyakajjhattarato**ti sasantānadhammesu vipassanāvasena, gocarāsevanāya ca nirato. Savipākaṁ samānaṁ pavattivipākamattadāyikammaṁ savipākaṭṭhena **sambhavaṁ.** Na ca taṁ kāmādibhavā bhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṁ "sambhavan"ti vatvā **"bhavasaṅkhāran"**ti vuttaṁ. **Ossajjī**ti ariyamaggena avassajji. **Kavacaṁ viya** attabhāvaṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ attani sambhūtattā **attasambhavaṁ kilesañca abhindī**ti kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṁ dassento tadubhayassa kāraṇamavoca **"ajjhattarato samāhito"**ti.

Tīrentoti "uppādo bhayaṁ, anuppādo kheman"ti-ādinā vīmaṁsanto. "Tulento tīrento"ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"pañcakkhandhā"**ti-ādiṁ vatvā bhavasaṅkhārassa avassajjanākāraṁ sarūpato dassesi. **"Evan"**ti-ādinā pana **udānavaṇṇanāyaṁ**[2] ādito vuttamatthaṁ nigamanavasena dassesi.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. **Yan**ti karaṇe vā adhikaraṇe vā paccattavacananti adhippāyena āha **"yana samayena, yasmiṁ vā samaye"**ti. **Ukkhepakavātā**ti udakasandhārakavātaṁ upacchinditvā ṭhitaṭṭhānato khepakavatā. **"Saṭṭhi -pa- bahalan"**ti idaṁ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṁ āyāmavitthā rato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇampi udakasandhārakavātaṁ upacchindatiyeva. **Ākāse**ti pubbe vātena patiṭṭhitokāse. **Puna vāto**ti ukkhepakavāte tathākatvā vigate udakasandhārakavāto puna

1. Abhi-Ṭṭha 1. 87 piṭṭhe. 2. Udāna-Ṭṭha 6 piṭṭhe.

ābandhitvā gaṇhāti yathā taṁ udakaṁ na bhassati, evaṁ utthambhentaṁ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṁ uggacchatī**ti tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena utthambhitaṁ udakaṁ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevā**ti antarantarā hotiyeva. **Bahalabhāvenā**ti mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati, uggacchati ca, tasmā kampanaṁ **na paññāyati.**

Ijjhanassāti icchitatthasijjhanassa. **Anubhavitabbassa** issariyasampatti-ādikassa. **Parittā**ti paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha **"dubbalā"**ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇā**ti paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā daḷhatarā hotīti āha **"balavā"**ti. "Parittā pathavīsaññā, appamāṇā āposaññā"ti desanāmattameva, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampo sukheneva ijjhatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Saṁvejento** dibbasampattiyā pamattaṁ sakkaṁ devarājānaṁ. **Vīmaṁsanto vā** tāvadeva samadhigataṁ attano iddhibalaṁ. Mahāmoggallānattherassa pāsādakampanaṁ pākatanti taṁ anāmasitvā saṁgharakkhitasāmaṇerassa pāsādakampanaṁ dassetuṁ **"so kirāyasmā"**ti-ādi vuttaṁ. Pūtimisso gandho etassāti **pūtigandho**, tena **pūtigandheneva** adhigatamātukucchisambhavaṁ viya gandheneva **sīsena**, ativiya dārako evāti attho.

Ācariyanti ācariyūpadesaṁ. Iddhābhisaṅkhāro nāma iddhividhappaṭipakkhādibhāvena icchitabbo, so ca upāye kosallassa attanā nasammā-uggahitattā na tāva sikkhitoti āha **"asikkhitvāva yuddhaṁ paviṭṭhosī"**ti. **"Pilavantan"**ti iminā sakalameva pāsādavatthuṁ udakaṁ katvā adhiṭṭhātabbapāsādova tattha pilavatīti dasseti. Adhiṭṭhānakkamaṁ pana upamāya dassento **"tāta -pa- jānāhī"**ti āha. Tattha **kapallakapūvan**ti āsittakapūvaṁ, **taṁ pacantā** kapāle paṭhamaṁ kiñci piṭṭhaṁ ṭhapetvā anukkamena vaḍḍhetvā antantena **paricchindanti** pūvaṁ samantato paricchinnaṁ katvā ṭhapenti, evaṁ "āpokasiṇavasena 'pāsādena patiṭṭhitaṭṭhānaṁ udakaṁ hotū'ti adhiṭṭhahanto samantato pāsādassa yāva pariyantā yathā udakaṁ hoti, tathā adhiṭṭhātabban"ti upamāya upadisati.

Mahāpadāne vuttamevāti "dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṁ okkamatī"ti[1] vatvā "ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī"ti[1], tathā "dhammatā esā bhikkhave, yadā Bodhisatto mātukucchimhā nikkhamatī"ti[2] vatvā "ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī"ti[2] ca mahābodhisattassa gabbhokkantiyaṁ, abhijātiyañca dhammatāvasena mahāpadāne pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampo dhammatāvasenevāti mahāpadāne atthato vuttamevāti adhippāyo.

Idāni nesaṁ pathavīkampanaṁ kāraṇato, pavatti-ākārato ca vibhāgaṁ dassetuṁ **"iti imesū"**ti-ādi vuttaṁ. **Dhātukopenā**ti ukkhepakadhātusaṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenā**ti ñāṇiddhiyā vā kammavipākajiddhiyā vā pabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenā**ti puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Ñāṇatejenā**ti paṭivedhañāṇānubhāvena. **Sādhukāradānavasenā**ti yathā anaññasādhāraṇena paṭivedhañāṇanubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyaṁ akampittha, evaṁ anaññasādhāraṇena desanāñāṇānubhāvena abhihatā mahāpathavī akampittha, taṁ panassa sādhukāradānaṁ viya hotīti "sādhukāradānavasenā"ti vuttaṁ.

Yena pana Bhagavā asīti-anubyañjana[3] paṭimaṇḍitadvattiṁsamahāpurisalakkhaṇa[4] vicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo puññamahattathāmamahattayasamahatta-iddhimahattapaññāmahattānaṁ paramukkaṁsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṁ sammāsambuddho attano attabhāvasaññitaṁ khandhapañcakaṁ kappaṁ vā kappāvasesaṁ vā ṭhapetuṁ samatthopi saṅkhatadhammaṁ paṭijigucchanākārappavattena ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno āyusaṅkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhihatā mahāpathavī āyusaṅkhārossajjane akampittha, taṁ panassā kāruññasabhāvasaṇṭhitā viya hotīti vuttaṁ

1. Dī 2. 10 piṭṭhe.
2. Dī 2. 13 piṭṭhe.
3. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṁ vitthāro.
4. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

“kāruññasabhāvenā”ti. Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajji antarantarā phalasamāpattisamāpajjanena, tassa pubbabhāge sātisayaṁ tikkhaṁ sūraṁ vipassanāñāṇañca pavattesi, “yadatthañca mayā evaṁ sucirakālaṁ anaññasādhāraṇo paramukkaṁsagato ñāṇasambhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesanibbānadhātu ajja samijjhatī”ti bhiyyo ativiya somanassappattassa Bhagavato pītivipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇañāṇātisayo udapādi, yassa samāpattibalasamupabrūhitassa ñāṇātisayassa ānubhāvaṁ sandhāya idaṁ vuttaṁ “dve me piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā”ti-ādi[1], tasmā tassa ānubhāvena samabhihatā mahāpathavī akampittha. Taṁ panassā tassaṁ velāyaṁ ārodanākārappatti viya hotīti **“aṭṭhamo ārodanenā”**ti vuttaṁ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **“mātukucchiṁ okkamante”**ti-ādimāha. **Ayaṁ panatthot**i “sādhukāradānavasenā”ti-ādinā vutto attho. **Pathavīdevatāya vasenā**ti ettha samuddadevatā viya mahāpathaviyā adhidevatā[2] kira nāma atthi. Tādise kāraṇe sati tassā cittavasena ayaṁ mahāpathavī saṅkampati sampakampati sampavedhati, yathā vātavalāhakadevatānaṁ cittavasena vātā vāyanti, sītuṇha-abbhavassavalāhakadevatānaṁ cittavasena sītādayo bhavanti. Tathā hi visākhapuṇṇamāyaṁ abhisambodhi-atthaṁ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaraṇatthaṁ upaṭṭhitaṁ mārabalaṁ vidhamituṁ—

> “Acetanāyaṁ pathavī, aviññāya sukhaṁ dukhaṁ.
> Sāpi dānabalā mayhaṁ, sattakkhattuṁ pakampathā”ti[3]—

vacanasamanantaraṁ mahāpathavī bhijjitvā saparisaṁ māraṁ parivattesi. **Etan**ti sādhukāradānādi. Yadipi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanayena siyāti sakkā vattuṁ. Dhammatā pana atthato dhammasabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṁ sabbaṁ vicāritameva, evañca katvā—

---

1. Khu 1. 182, 183 piṭṭhesu.
2. Adhivatthā devatā (?)
3. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

"Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe.
Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā"ti[1]ādivacanañca—

samatthitaṁ hoti.

Niddiṭṭhanidassananti niddiṭṭhassa atthassa niyyātanaṁ, nigamananti attho. **Ettāvatā**ti pathavīkampādi-uppādajananena ceva pathavīkampassa Bhagavato hetunidassanena ca. **"Addhā ajja bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho"**ti **sallakkhesi** pārisesañāyena. Evañhi tadā thero tamatthaṁ vīmaṁseyya nāyaṁ bhūmikampo dhātuppakopahetuko tassa apaññāyamānarūpattā, bāhirakopi isi evaṁ mahānubhāvo Buddhakāle natthi, sāsanikopi satthu anārocetvā evaṁ karonto nāma natthi, sesānaṁ pañcannaṁ idāni asambhavo,[2] evaṁ bhūmikampo cāyaṁ mahābhiṁsanako salomahaṁso ahosi, tasmā pārisesato āha "ajja Bhagavato āyusaṅkhāro ossaṭṭhoti sallakkhesī"ti.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

172. **Okāsaṁ adatvā**ti "tiṭṭhatu bhante Bhagavā kappan"ti[3] ādinayappavattāya therassa āyācanāya avasaraṁ adatvā. **Aññānipi aṭṭhakāni sampiṇḍento** hetu-aṭṭhakato aññāni parisābhibhāyatana vimokkhavasena tīṇi aṭṭhakāni saṅgahetvā dassento **"aṭṭha kho imā"ti-ādimāha.** "Āyasmato Ānandassa sokuppattiṁ pariharanto vikkhepaṁ karonto"ti keci, sahasā bhaṇite balavasoko uppajjeyyāti.

Samāgantabbato, samāgacchatīti vā **samāgamo,** parisā. Bimbisārapamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo.** Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra -pa- samāgamādisadisaṁ khattiyaparisanti yojanā. **Aññesu cakkavāḷesupi labbhateyeva** satthu khattiyaparisādi-upasaṅkamanaṁ. Ādito tehi saddhiṁ satthu bhāsanaṁ **ālāpo.** Kathanapaṭikathanaṁ **sallāpo.** Dhammupasañhitā pucchā paṭipucchā **dhammasākacchā. Saṇṭhānaṁ paṭicca kathanaṁ**

---

1. Khu 4. 319 piṭṭhe Buddhavaṁse. 2. Asambhavoti (?) 3. Dī 2. 96 piṭṭhe.

saṇṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa "mahantaṁ hatthirājavaṇṇaṁ abhinimminitvā"ti-ādīsu[1] viya. **"Tesan"**ti padaṁ ubhayapadāpekkhaṁ "tesampi lakkhaṇasaṇṭhānaṁ viya satthu sarīrasaṇḍānaṁ, tesaṁ kevalaṁ paññāyati evā"ti. Nāpi āmukkamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarā**ti dvidhābhūtassarā. **Gaggarassarā**ti jajjaritassarā. **Bhāsantaran**ti tesaṁ sattānaṁ bhāsato aññaṁ bhāsaṁ. **Vīmaṁsā**ti cintanā. "Kimatthaṁ -pa- desetī"ti idaṁ nanu attānaṁ jānāpetvā dhamme kathite tesaṁ sātisayo pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṁ? Yesaṁ attānaṁ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojanamāha **"vāsanatthāyā"**ti. **Evaṁ sutopī**ti evaṁ aviññātadesako aviññātāgamanopi suto **dhammo** attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo ho**ti suṇantassa.

"Ānandā"ti-ādiko saṅgīti-anāruḷho pāḷidhammo eva tathā dassito. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Aṭṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā

173. Abhibhavatīti **abhibhu,** parikammaṁ, ñāṇaṁ vā. Abhibhu āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ,** jhānaṁ. Abhibhavitabbaṁ vā ārammaṇasaṅkhātaṁ āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ.** Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṁ āyatanañca yogino sukhavisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato vātipi sasampayuttaṁ jhānaṁ **abhibhāyatanaṁ.** Tenāha **"abhibhavanakāraṇānī"**ti-ādi. **Tāni hī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. **"Puggalassa ñāṇuttariyatāyā"**ti idaṁ ubhayatthāpi yojetabbaṁ. Kathaṁ? Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti. Ñāṇabaleneva hi ārammaṇābhibhavanaṁ viya paṭipakkhābhibhavopīti.

Parikammavasena ajjhattaṁ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati, taṁ pana ajjhattaparikammavasena

1. Saṁ 1. 105 piṭṭhe.

laddhaṁ kasiṇanimittaṁ **avisuddhameva hoti,** na bahiddhāparikammavasena laddhaṁ viya visuddhaṁ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **"avaḍḍhitānī"**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idaṁ abhibhāyatanaṁ vuttaṁ.** Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṁ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha **"ñāṇuttariko puggalo"**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṁ, samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājhānuppādananti āha **"saha nimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"**ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṁ. Yo "khippābhiñño"ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṁ nimitte. **Appanaṁ pāpetī**ti bhāvanaṁ appanaṁ neti.

Ettha ca keci "uppanne upacārajjhāne taṁ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāsena, upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṁ pāpetī"ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ. Na hi parivāsitaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjānādhigamanato paraṁ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṁ pāpuṇanto "saha nimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"ti vutto. **Saha nimittuppādenevā**ti ca adhippāyikamidaṁ vacanaṁ, na nītatthaṁ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo, na antosamāpattiyaṁ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāya vasena jhānakkhaṇe pavattaṁ abhibhavanākāraṁ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṁ. **Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ** pana "iminā tassa pubbābhogo kathito"ti[1] vuttaṁ. Anto samāpattiyaṁ tathā ābhogābhāve kasmā "jhānasaññāyapī"ti vuttanti āha **"abhibhavana -pa- atthī"**ti.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhiṁ pāpitānīti tathāvaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **"mahantānī"**ti. **Bhattavaḍḍhitakan**ti bhuñjanabhājanaṁ vaḍḍhetvā dinnabhattaṁ, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā **rūpasaññā,** sā assa atthīti **rūpasaññī,** na rūpasaññī **arūpasaññī,** saññāsīsena jhānaṁ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha alābhitā.

Bahiddhāva uppannanti bahiddhā vatthusmiṁyeva uppannaṁ. **Abhidhamme** pana "ajjhattaṁ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni -pa- appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇanī"ti[1] evaṁ catunnaṁ abhibhāyatanānaṁ āgatattā **Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[2] "kasmā pana 'yathā suttante ajjhattaṁ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttaṁ, evaṁ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṁ arūpasaññitāva vuttā'ti codanaṁ katvā "ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato'ti kāraṇaṁ vatvā tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. 'Ajjhattaṁ rūpasaññī'ti idaṁ pana satthu desanāvilāsamattamevā"ti vuttaṁ. Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni, sahitāni ca sabbāni parittāni "parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti vuttāni, tathā appamāṇāni "appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti. Atthi hi so pariyāyo parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti, suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. **Abhidhamme**[1] pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṁ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme**[1] pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṁ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṁ vuttāni.

---

1. Abhi 1. 29 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe.

Tadetaṁ "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa **Abhidhamme** abhibhāyatanesu avacanato "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṁ katanti viññāyati. "Ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato"ti idaṁ katthacipi "ajjhattaṁ rūpāni passatī"ti avatvā sabbattha yaṁ vuttaṁ "bahiddhā rūpāni passatī"ti, tassa kāraṇavacanaṁ, tena yaṁ aññahetukaṁ, taṁ tena hetunā vuttaṁ. Yaṁ pana desanāvilāsahetukaṁ ajjhattaṁ arūpasaññitāya eva Abhidhamme[1] vacanaṁ, na tassa aññaṁ kāraṇaṁ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyatā ca tesaṁ bahiddhā rūpānaṁ viya abhūtattā. Desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathābhāvato. "Suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti eteneva siddhattā na nīlādi-abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Taṁ na, nīlādīsu katādhikārānaṁ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṁ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṁ parittatā, appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṁ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṁ yaṁ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṁ dassetuṁ **"imesu panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Sabbasaṅgāhakavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṁ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena cakkhuviññāṇādiviññāṇavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Umāpupphan**ti atasipupphaṁ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasisambhavan**ti bārāṇasiyaṁ samuṭṭhitaṁ.

Ekaccassa ito bāhirakassa appamāṇaṁ ativitthāritaṁ kasiṇanimittaṁ olokentassa bhayaṁ uppajjeyya "kiṁ nu kho idaṁ sakalaṁ lokaṁ abhibhavitvā ajjhottharitvā gaṇhātī"ti, tathāgatassa pana tādisaṁ bhayaṁ vā sārajjaṁ vā natthīti **abhītabhāvadassanatthameva ānītāni.**

---

1. Abhi 1. 59 piṭṭhe.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. **Uttānatthāyeva** heṭṭhā atthato vibhattattā. Ekaccassa vimokkhotighosopi bhayāvaho vaṭṭābhiratabhāvato, tathāgatassa pana vimokkhe upasampajja viharatopi taṁ natthīti **abhītabhāvadassanatthameva ānītāni.**

Ānandayācanakathāvaṇṇanā

178. **Bodhī**ti sabbaññutaññāṇaṁ. Tañhi **"catumaggañāṇapaṭivedhan"**tveva vuttaṁ sabbaññutaññāṇappaṭivedhassa taṁmūlakattā. **Evaṁ vuttabhāvan**ti "ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato kappaṁ vā tiṭṭheyyā"ti[1] evaṁ vuttabhāvaṁ.

179. **Tampi** oḷārikanimittaṁ kataṁ tassa mārena pariyuṭṭhitacetaso **na paṭividdhaṁ** na sallakkhitaṁ.

183. **Ādikehī**ti evamādīhi mittāmaccasuhajjāhi. Piyāyitabbato **piyehi.** Manavaḍḍhanato **manāpehi. Jātiyā**ti jāti-anurūpagamanena. **Nānābhāvo** visuṁbhāvo asambhaddhabhāvo. **Maraṇena vinābhāvo**ti cutiyā tenattabhāvena apunarāvattanato vippayogo. **Bhavena aññathābhāvo**ti bhavantaraggahaṇena purimākārato aññākāratā "kāmāvacarasatto rūpāvacaro hotī"ti-ādinā, tatthāpi "manusso devo hotī"ti-ādināpi yojetabbo. **Kutettha labbhā**ti kuto kuhiṁ kismiṁ nāma ṭhāne ettha etasmiṁ khandhappavatte "yaṁ taṁ jātaṁ -pa- mā palujjī"ti laddhuṁ sakkā, na sakkā eva tādisassa kāraṇassa abhāvatoti āha **"netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"**ti. Evaṁ acchariyabbhutadhammaṁ **tathāgatassāpi sarīraṁ,** kimaṅgaṁ pana aññesanti adhippāyo. "Paccāvamissatī"ti netaṁ ṭhānaṁ vijjati satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhārānaṁ ossaṭṭhattā, Buddhakiccassa ca pariyosāpitattā. Na hettha māsattayato paraṁ Buddhaveneyyā labbhantīti.

184. Sāsanassa ciraṭṭhiti nāma sasambhārehi ariyamaggadhammehi kevalehīti āha **"sabbaṁ lokiyalokuttaravaseneva kathitan"**ti

---

1. Dī 2. 86 piṭṭhe.

lokiyāhi sīlasamādhipaññāhi vinā lokuttaradhammasamadhigamassa asambhavato.

Tatiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. **Nāgāpalokitan**ti nāgassa viya apalokitaṁ, hatthināgassa apalokanasadisaṁ apalokananti attho. **Āhaccā**ti phusitvā. **Aṅkusakalaggāni viyā**ti aṅkusakāni viya aññamaññasmiṁ laggāni āsattāni hutvā ṭhitāni. **Ekābaddhānī**ti aññamaññaṁ ekato ābaddhāni. **Tasmā**ti gīvaṭṭhīnaṁ ekagghanānaṁ viya ekābaddhabhāvena, na kevalaṁ gīvaṭṭhīnaṁyeva, atha kho sabbānipi tāni buddhānaṁ ṭhapetvā bāhusandhi-ādikā dvādasa mahāsandhiyo, aṅgulisandhiyo ca itarasandhīsu ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, yato nesaṁ pakatihatthīnaṁ koṭisahassabalappamāṇaṁ kāyabalaṁ hoti. **Vesālinagarābhimukhaṁ akāsi** kaṇṭakaparivattane viya kapilanagarābhimukhaṁ. Yadi evaṁ kathaṁ taṁ nāgāpalokitaṁ nāma jātaṁ? Tadajjhāsayaṁ upādāya. Bhagavā hi nāgāpalokitavaseneva apaloketukāmo jāto, puññānubhāvena panassa patiṭṭhitaṭṭhānaṁ parivatti, tena taṁ "nāgāpalokitan"tveva vuccati.

"Idaṁ pacchimakaṁ ānanda tathāgatassa vesāliyā dassanan"ti nayidaṁ vesāliyā apalokanassa kāraṇavacanaṁ anekantikattā, bhūtakathanamattaṁ panetaṁ. Maggasodhanavasena taṁ dassetvā aññadevettha apalokanakāraṇaṁdassetukāmo **"nanu cā"**ti-ādimāha. **Taṁ taṁ sabbaṁ pacchimadassanameva** anukkamena kusināraṁ gantvā parinibbātukāmatāya tato tato nikkhantattā. **"Anacchariyattā"**ti iminā yathāvuttaṁ anekantikattaṁ pariharati, tayidaṁ sodhanamattaṁ. Idaṁ panettha aviparītaṁ kāraṇanti dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Na hi bhagavā sāpekkho vesāliṁ apalokesi, "idaṁ pana me gamanaṁ apunarāgamanan"ti dassanamukhena bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya apalokesi. Tenāha **"apica vesālirājāno"**ti-ādi.

Antakaroti akalavaṭṭadukkhassa sakasantāne, parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhudhammacakkhudibbacakkhumaṁsacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā.** Savāsanānaṁ kilesānaṁ samucchinnattā sātisayaṁ **kilesaparinibbānena parinibbuto.**

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. **Mahā-okāse**ti mahante okāse. Mahantāni dhammassa patiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu patiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamanavisiṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisantīti **apadesā,** "sammukhā metaṁ āvuso Bhagavato sutan"ti-ādinā kenaci ābhatassa "dhammo"ti vinicchinane kāraṇaṁ. Kiṁ pana tanti? Tassa yathātatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṁ kathaṁ cattāroti? Yasmā dhammassa dve samparāyā satthā, sāvakā ca, tesu ca sāvakā saṁghagaṇapuggalavasena tividhā, evaṁ "tumhākaṁ mayā yaṁ dhammo paṭiggahito"ti apadisitabbānaṁ bhedena cattāro. Tenāha "sammukhā metaṁ āvuso bhagavato sutan"ti-ādi. Tathā ca vuttaṁ **nettiyaṁ** "cattāro mahāpadesā Buddhāpadeso saṁghāpadeso sampahulattherāpadeso ekattherāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā"ti[1]. Buddho apadeso etassāti **Buddhāpadeso.** Esa nayo sesesupi. Tenāha **"buddhādayo -pa- mahākāraṇānī"**ti.

188. **Neva abhinanditabban**ti na sampaṭicchitabbaṁ. Ganthassa sampaṭicchanaṁ nāma savananti āha **"na sotabban"**ti. **Padabyañjanānī**ti padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni, byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni,** akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni,** saṅkāsanādīni atthapadāni. Aṭṭhakathāyaṁ pana "padasaṅkhātāni byañjanānī'ti byañjanapadāneva vuttānī"ti keci, taṁ na, atthaṁ byañjentīti byañjanāni, byañjanapadāni, tehi byañjitabbato byañjanāni, atthapadānīti ubhayasaṅgahato. **Imasmiṁ ṭhāne**ti tenābhatasuttassa imasmiṁ padese. **Pāḷi vuttā**ti kevalo pāḷidhammo pavatto. **Attho vutto**ti pāḷiyā attho pavatto niddiṭṭho. **Anusandhi kathito**ti yathāraddhadesanāya, upari desanāya ca anusandhānaṁ kathitaṁ sambandho

---

1. Khu 10. 20 piṭṭhe.

kathito. **Pubbāparaṁ kathitan**ti pubbenāparaṁ avirujjhanañceva visesādhānañca kathitaṁ pakāsitaṁ. Evaṁ pāḷidhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇaṁ sādhukaṁ uggahaṇanti āha **"suṭṭhu gahetvā"**ti. **Sutte otāre tabbānī**ti ñāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni, taṁ pana ogāhetvā taraṇaṁ tattha otaraṇaṁ anuppavesanaṁ hotīti vuttaṁ **"sutte otāretabbānī"**ti. Saṁsandetvā dassanaṁ **sandassanan**ti āha **"vinaye saṁsandetabbānī"**ti.

Kiṁ pana taṁ suttaṁ, ko vā vinayoti vicāraṇāya ācariyānaṁ matibhedamukhena tamatthaṁ dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vinayo**ti vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātikāsaññitassa suttassa atthasūcanato "suttan"ti vattabbataṁ arahati. Vividhanayattā, visiṭṭhanayattā ca **vinayo,** khandhakapāṭho. **Evan**ti evaṁ suttavinayesu pariggayhamānesu **vinayapiṭakampi na pariyādīyati** parivārapāḷiyā asaṅgahitattā. **Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttaṁ** atthasūcanādi-atthasambhavato. **Evampī**ti "suttantābhidhammapiṭakāni suttaṁ, vinayapiṭakaṁ vinayo"ti evaṁ suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādīyantī**ti na tāva anavasesato pariggayhanti, kasmāti āha **"asuttanāmakañhī"**ti-ādi. Yasmā "suttan"ti imaṁ nāmaṁanāropetvā saṅgītampi Jātakādibuddhavacanaṁ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni na pariyādiṇṇānīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakādīni dighanikāyādayo viya suttanāmaṁ āropetvā asaṅgītānīti adhippāye panettha jātakādīhi saddhiṁ tānipi gahitāni. Buddhavaṁsacariyāpiṭakānaṁ panettha aggahaṇe kāraṇaṁ maggitabbaṁ, kiṁ vā tena magganena, sabbopāyaṁ vaṇṇanānayo theravādadassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Atthīti kiṁ atthi, asuttanāmakaṁ buddhavacanaṁ natthi evāti dasseti. Tathā hi nidānavaṇṇanāyaṁ[1] amhehi vuttaṁ "suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare"ti. **Taṁ sabbaṁ paṭikkhipitvā** "suttanti vinayo"ti-ādinā vuttaṁ saṁvaṇṇanānayaṁ "nāyamattho idhādhippeto"ti paṭisodhetvā. Vineti etena kileseti **vinayo,** kilesavinayanūpāyo so eva ca naṁ karotīti **kāraṇan**ti āha **"vinayo pana kāraṇan"**ti.

1. Dī-Ṭī 1. 32 piṭṭhe; Netti-Ṭṭha 13; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesupi.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya kāmarāgabhavarāgaparibrūhanāya. **Saññogāyāti** bhavasaṁyojanāya. **Ācayāyāti** vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhibhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇagaṇasaṅgaṇavihārāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya. **Dubbharatāyāti** dupposatāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visaññogāyāti** kāmabhavādīhi visaṁyujjanatthāya. **Apacayāyāti** sabbassāpi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāpagamāya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhibhāvāya. **Pavivekāyāti** pavivittabhāvāya, kāyavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa ceva, cetasikassa ca vīriyassa paggahaṇatthāya. **Subharatāyāti** sukhaposanatthāya. Evaṁ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāranaṁ hutvā virāgādibhāvāya saṁvattati, ekaṁsato **eso dhammo. Eso vinayo,** sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato, kilesānaṁ vinayanato, satthu sammāsambuddhassa ovādānusiṭṭhibhāvato **etaṁ satthusāsananti dhāreyyāsi** jāneyyāsi, avabujjheyyāsīti attho. Catusaccassa sūcanaṁ suttanti āha "**sutteti tepiṭake Buddhavacane**"ti. Tepiṭakañhi buddhavacanaṁ saccavinimuttaṁ natthi. Rāgādivinayanakāraṇaṁ tathāgatena suttapadena pakāsi tanti āha "**vinayeti etasmiṁ rāgādivinayakāraṇe**"ti.

Sutte osaraṇañcettha tepiṭake buddhavacane pariyāpannatāvaseneva veditabbaṁ, na aññathāti āha "**suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā**"ti. **Challiṁ uṭṭhapetvāti** arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challiyā sakalikāya, papaṭikāya vā uṭṭhapanaṁ viya arogassa sāsanadhammassa tiṭṭhato byañjanamattena tappariyāpannaṁ viya hutvā challisadisaṁ pubbāparaviruddhatādidosaṁ uṭṭhapetvā paridīpetvā. Tādisāni pana ekaṁsato guḷhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha "**guḷhavessantara -pa- paññāyantīti attho**"ti. **Rāgādivinayeti** rāgādīnaṁ vinayanatthe. Tadākāratāya **na paññāyamānāni** na dissamānāni **chaḍḍetabbāni** vajjitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Imasmiṁ pana ṭhāneti imasmiṁ mahāpadesaniddesaṭṭhāne. **"Sutte cattāro mahāpadesā"**ti-ādinā vuttampi avuttena saddhiṁ gahetvā pakiṇṇakakathāya mātikaṁ uddisati. Ñātuṁ icchito attho **pañho,** tassa vissajjanāni **pañhābyākaraṇāni,** atthasūcanādi-atthena **suttaṁ,** pāḷi, taṁ suttaṁ anulometi anukūletīti **suttānulomaṁ,** mahāpadeso. Ācariyā vadanti saṁvaṇṇenti pāḷiṁ etenāti **ācariyavādo** aṭṭhakathā. Tassa tassa therassa attano eva mati adhippāyoti **attanomati. Dhammavinicchaye patte**ti dhamme vinicchinitabbe upaṭṭhite. **Ime**ti anantaraṁ vuttā cattāro mahāpadesā. Pamīyati dhammo paricchijjati vinicchī yati etenāti **pamāṇaṁ.** Tenāha **"yaṁ ettha sametī"**ti-ādi. **Itaran**ti mahāpadesesu asamentaṁ. Puna **itaran**ti akappiyaṁ anulomentaṁ kappiyaṁ paṭibāhantaṁ sandhāyāha.

Ekaṁseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekaṁsabyākaraṇīyo. Vibhajjā**ti pucchitamatthaṁ avadhāraṇādibhedena vibhajitvā. **Paṭipucchā**ti pucchantaṁ puggalaṁ paṭipucchitvā. **Ṭhapanīyo**ti tidhāpi avissajjanīyattā ṭhapanīyo byākaraṇaṁ akatvā ṭhapetabbo. "Cakkhuṁ aniccan"ti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṁ sandhāya **"ekaṁseneva byākātabban"**ti vuttaṁ niccatāya lesassāpi tattha abhāvato. Purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatā cakkhusotesu visesatthasāmaññatthānaṁ asādhāraṇabhāvato. Dvinnaṁ tesaṁ sadisatācodanā paṭipucchanamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena, anuññātavasena ca vissajjitabbatoti āha **"yathā cakkhu, tathā sotaṁ -pa- ayaṁ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho"**ti. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti jīvasarīrānaṁ anaññatāpañho. Yassa yena anaññatācoditā so eva paramatthato nupalabbhatīti vañjhātanayassa matteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya ṭhapanīyo vuttoti. **Imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṁ** teneva nayena tesaṁ pañhānaṁ byākātabbato.

Vinayamahāpadeso kappiyānulomavidhānato nippariyāyato **anulomakappiyaṁ** nāma, mahāpadesabhāvena pana taṁsadisatāya suttantamahāpadesesupi **"anulomakappiyan"**ti ayaṁ aṭṭhakathāvohāro. Yadipi tattha tattha Bhagavatā pavattitapakiṇṇakadesanāva aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi paṭhamaṁ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa

atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṁ āropitattā **"ācariyavādo"**ti vuccati ācariyā vadanti saṁvaṇṇenti pāḷiṁ etenāti. Tenāha **"ācariyavādo nāma aṭṭhakathā"**ti. Tisso saṅgītiyo āruḷho eva ca buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūto kathāmaggo mahindattherena tambapaṇṇidīpaṁ ābhato pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi sīhaḷabhāsāya ṭhapito nikāyantaraladdhisaṅkarapariharaṇatthaṁ. **Attanomati nāma** theravādo. **Nayaggāhenā**ti suttādito labbhamānanayaggahaṇena. **Anubuddhiyā**ti suttādīniyeva anugatabuddhiyā. **Attano paṭibhānan**ti attano eva tassa atthassa vuttanayena upaṭṭhānaṁ, yathā upaṭṭhitā atthā eva tathā vuttā. **Samentameva gahetabban**ti yathā suttena saṁsandati, evaṁ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci pāḷiyā asaṁsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha **"ācariyavādopi suttena samentoyeva gahetabbo"**ti. **Sabbadubbalā** puggalassa sayaṁ paṭibhānabhāvato. Tathā ca **sāpi gahetabbā,** kīdisī? **Suttena samentāyevā**ti yojanā. **Tāsū**ti tīsu saṅgītīsu. **"Āgatameva pamāṇan"**ti iminā mahākassapādīhi saṅgītameva "suttan"ti idhādhippetanti tadaññassa suttabhāvameva paṭikkhipati. Tadatthā eva hi tisso saṅgītiyo. **Tatthā**ti Gārayhasutte. **Na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni** tassa asuttabhāvato, tena "anulomakappiyaṁ suttena samentameva gahetabban"ti vuttamevatthaṁ nigamanavasena nidasseti. Sabbattha "na itaran"ti vacanaṁ tattha tattha gahitāvadhāraṇaphaladassanaṁ daṭṭhabbaṁ.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. **Sūkaramaddavan**ti vanavarāhassa mudumaṁsaṁ. Yasmā cundo ariyasāvako sotāpanno, aññe ca Bhagavato, bhikkhusaṁghassa ca āhāraṁ paṭiyādentā anavajjameva paṭiyādenti, tasmā vuttaṁ **"pavattamaṁsan"**ti. **Taṁkirā**ti "nātitaruṇassā"ti-ādinā vuttavisesaṁ. Tathā hi taṁ **"muduceva siniddhañcā"**ti vuttaṁ. Mudumaṁsabhāvato, hi abhisaṅkharaṇavisesena ca "maddavan"ti vuttaṁ. **Ojaṁ pakkhipiṁsu** "ayaṁ Bhagavato pacchimako āhāro"ti puññavisesāpekkhāya, taṁ pana tathāpakkhittadibbojatāya garutaraṁ jātaṁ.

Aññe yaṁ dujjīraṁ, taṁ ajānantā "kassaci adatvā vināsitan"ti upavadeyyunti **parūpavādamocanatthaṁ** bhagavā "nāhaṁ tan"ti-ādinā sīhanādaṁ nadati.

190. Kathaṁ panāyaṁ sīhanādo, nanu taṁ bhagavatopi sammāpariṇāmaṁ na gatanti? Nayidamevaṁ daṭṭhabbaṁ, yasmā "sammadeva taṁ Bhagavato pariṇāmaṁ gatan"ti vattuṁ arahati tappaccayā uppannassa vikārassa abhāvato, aññapaccayassa ca vikārassa mudubhāvaṁ āpāditattā. Tenāha **"na pana bhuttappaccayā"**ti-ādi. Na hi Bhagavā, aññe vā pana khīṇāsavā navavedanuppādanavasena āhāraṁ paribhuñjanti aṭṭhaṅgasamannāgatameva katvā āhārassa upabhuñjanato. Yadi evaṁ kasmā Pāḷiyaṁ "bhattaṁ bhuttāvissa kharo ābādho uppajjī"ti-ādi vuttaṁ? Taṁ bhojanuttarakālaṁ uppannattā vuttaṁ. "Na pana bhuttapaccayā"ti vuttovāyamattho aṭṭhakathāyaṁ. Katupacitassa laddhokāsassa kammassa vasena balavatipi roge uppanne garusiniddhabhojanappaccayā vedanāniggaho jāto, tenāha **"yadi hī"**ti-ādi. **Patthitaṭṭhāne**ti icchitaṭṭhāne, icchā cassa tattha gantvā vinetabbaveneyyāpekkhā daṭṭhabbā. Gāthāyampi **"sutan"**ti iminā sutamattaṁ, paresaṁ vacanamattametaṁ, na pana bhojanappaccayā ābādhaṁ phusi dhīroti dasseti.

Pānīyāharaṇavaṇṇanā

191. Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha **"acchodakāti pasannodakā"**ti. Sādurasattā sātatāti āha **"madhurodakā"**ti. Tanukameva salilaṁ visesato sītalaṁ, na bahalanti āha **"tanusītalasalilā"**ti. **Nikkaddamā**ti setabhāvassa kāraṇamāha. Paṅkacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā, sabhāvato pana taṁ setavaṇṇamevāti.

Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā

192. **Dhuravāte**ti paṭimukhavāte. **Dīghapiṅgalo**ti dīgho hutvā piṅgalacakkhuko. Piṅgalakkhiko hi so "āḷāro"ti paññāyittha. **Evarūpan**ti dakkhati karissati bhavissatīti īdisaṁ. **Īdisesū**ti yatra yañcāti evarūpanipātasaddayuttaṭṭhānesu.

193. Vicarantiyo meghagabbhato niccharantiyo viya hontīti vuttaṁ **"niccharantīsūti vicarantīsū"**ti. **Navavidhāyā**ti navappakārāya. Navasu hi pakāresu ekavidhāpi asani tappariyāpannatāya "navavidhā"tveva vuccati. Īdisī hi esā ruḷhi aṭṭhavimokkhapattipi samaññā viya. **Asaññaṁ karoti,** yo tassā saddena, tejasā ca ajjhotthaṭo. **Ekaṁ cakkan**ti ekamaṇḍalaṁ. Saṅkāraṁ tīrentī paricchijjantī viya dassetīti **saterā. Gaggarāyamānā**ti gaggarātisaddaṁ karontī. Anuravadassanañhetaṁ. **Kapisīsā**ti kapisīsākāravatī. **Macchavilolikā**ti udake paripphandamānamaccho viya viluḷitākārā. **Kukkuṭasadisā**ti pasāritapakkhakukkuṭākārā. Naṅgalassa kassanakāle kassakānaṁ hatthena gahetabbaṭṭhāne maṇikā hoti, taṁ upādāya naṅgalaṁ "daṇḍamaṇikā"ti vuccati, tasmā daṇḍamaṇikākārā **daṇḍamaṇikā.** Tenāha **"naṅgalasadisā"**ti. Deve vassantepi sajotibhūtatāya udakena atemetabbato mahāsani **"sukkhāsanī"**ti vuttā. Tenāha **"patitaṭṭhānaṁ samugghāṭetī"**ti.

Bhusāgāraketi bhusamaye agārake. Tattha kira mahantaṁ palālapuñjaṁ abbhantarato palālaṁ nikkaḍḍhitvā sālāsadisaṁ pabbajitānaṁ vasanayoggaṭṭhānaṁ kataṁ, tadā bhagavā tattha vasi, taṁ pana khalamaṇḍalaṁ sālāsadisanti āha **"khalasālāyan"**ti. **Etthā**ti hetumhi bhummavacananti āha **"etasmiṁ kāraṇe"**ti, asanipātena channaṁ janānaṁ hatakāraṇeti attho. **So tvaṁ bhante**ti ayameva vā pāṭho.

194. Siṅgī nāma kira uttamaṁ ativiya pabhassaraṁ Buddhānaṁ chavivaṇṇobhāsaṁ devalokato āgatasuvaṇṇaṁ. Tenevāha **"siṅgīsuvaṇṇavaṇṇan"**ti. "Kiṁ pana thero taṁ gaṇhī"ti sayameva pucchaṁ samuṭṭhāpetvā tattha kāraṇaṁ dassento **"kiñcāpī"**ti-ādimāha. **Teneva kāraṇenā**ti upaṭṭhākaṭṭhānassa matthakappatti, paresaṁ vacanokāsapacchedanaṁ, tena vatthena satthu pūjanaṁ, satthuṁ ajjhāsayānuvattananti iminā teneva yathāvuttena catubbidhena kāraṇena.

195. Thero ca tāvadeva taṁ siṅgīvaṇṇaṁ maṭṭhadussaṁ Bhagavato upanāmesi "paṭiggaṇhatu me bhante Bhagavā imaṁ maṭṭhadussaṁ, taṁ mamassa dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti, paṭiggahesi Bhagavā, paṭiggahetvāva naṁ

paribhuñji. Tena vuttaṁ **“Bhagavāpi tato ekaṁ nivāsesi, ekaṁ pārupī”**ti. Tāvadeva kira taṁ bhikkhū ovaṭṭikaraṇamattena tunnakammaṁ niṭṭhāpetvā therassa upanesuṁ, thero Bhagavato upanāmesi. **Hataccikaṁ viyā**ti paṭihatappabhaṁ,
viya-saddo nipātamattaṁ. Bhagavato hi sarīrappabhāhi abhibhuyyamānā tassavatthayugassa pabhassaratā nāhosi. **Antantenevā**ti anto anto eva, abbhantarato evāti attho. Tenāha **“bahipanassa pabhā natthī”**ti.

“Passannarūpaṁ samuṭṭhāpetī”ti etenetassa āhārassa bhuttappaccayā na so rogoti ayamattho dīpito. **Dvīsu kālesu evaṁ hoti** dvinnaṁ nibbānadhātūnaṁ samadhigamasamayabhāvato. **Upavattane antarena yamakasālānan**ti ettha vattabbaṁ parato āgamissati.

196. **Sabbaṁ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi** ativiya parisuddhāya pabhassarāya ekagghanāya Bhagavato sarīrappabhāya nirantaraṁ abhibhūtattā.

Dhammeti pariyattidhamme. **Pavattā**ti pāvacanabhāvena desetā. **Puratova nisīdi** ovādappaṭikaraṇabhāvato.

197. **Dānānisaṁsasaṅkhātā lābhā**ti vaṇṇadānabaladānādibhedā dānassa ānisaṁsasaññitā diṭṭhadhammikā, samparāyikā ca lābhā icchitabbā. **Te alābhā**ti te sabbe tuyhaṁ alābhā, lābhā eva na honti. Diṭṭheva dhamme paccakkhabhūte imasmiṁyeva attabhāve bhavā **diṭṭhadhammikā.** Samparetabbato pecca gantabbato “samparāyo”ti laddhanāme paraloke bhavā **samparāyikā.** Diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca **diṭṭhadhammikasamparāyikā. Dānānisaṁsasaṅkhātā lābhā**ti dānānisaṁsabhūtā lābhā. Sabbathā samameva hutvā samaṁ phalaṁ etesaṁ na ekadesenāti **samasamaphalā. Piṇḍapātā**ti tabbisayaṁ dānamayapuññamāha.

Yadi khettavasena nesaṁ samaphalatā adhippetā, satipi ekasantānabhāve puthujjana-arahantabhāvasiddhaṁ nanu tesaṁ khettavisiṭṭhanti dassetuṁ **“nanu cā”**ti-ādimāha. **Parinibbānasamatāyā**ti kilesaparinibbāna khandhaparinibbānabhāvena parinibbānasamatāya. **“Paribhuñjitvā parinibbuto”**ti

etena yathā paṇītapiṇḍapātapari bhogūpatthambhitarūpakāyasannissayo dhammakāyo sukheneva kilese pariccaji, bhojanasappāyasaṁsiddhiyā evaṁ sukheneva khandhe pariccajīti evaṁ kilesapariccāgassa, khandhapariccāgassa ca sukhasiddhinimittatāya ubhinnaṁ piṇḍapātānaṁ samaphalatā jotitā. "Piṇḍapātasīsena ca piṇḍapātadānaṁ jotitan"ti vuttovāyamattho. Yathā hi sujātāya "imaṁ āhāraṁ nissāya mayhaṁ devatāya vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyun"ti uḷāro ajjhāsayo tadā ahosi, evaṁ cundassapi kammāraputtassa "imaṁ āhāraṁ nissāya bhagavato vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyun"ti uḷāro ajjhāsayoti evampi nesaṁ ubhinnaṁ samaphalatā veditabbā. Satipi catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattīnaṁ devasikaṁ vaḷañjanasamāpattibhāve yathā pana abhisambujjhanadivase abhinavavipassanaṁ paṭṭhapento rūpasattakādi[1]vasena cuddasahākārehi sannetvā mahāvipassanāmukhena tā samāpattiyo samāpajji, evaṁ parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṁ samāpattisamātāyapi tesaṁ samaphalatā. Cundassa tāva anussaraṇaṁ uḷārataraṁ hotu bhagavato dinnabhāvena aññathattābhāvato, sujātāya pana kathaṁ devatāya dinnanti? Evaṁsaññibhāvatoti āha **"sujātā cā"**ti-ādi. **Aparabhāge**ti abhisambodhito aparabhāge. Puna **aparabhāge**ti parinibbānato parato. **Dhammasīsan**ti dhammānaṁ matthakabhūtaṁ nibbānaṁ. **Me gahitan**ti mama vasena gahitaṁ. Tenāha **"mayhaṁ kirā"**ti-ādi.

Adhipatibhāvo **ādhipateyyan**ti āha **"jeṭṭhabhāvasaṁvattanikan"**ti.

Saṁvareti sīlasaṁvare. **Veran**ti pāṇātipātādipañcavidhaṁ veraṁ. Tañhi veridhammabhāvato, verahetutāya ca "veran"ti vuccati. Kosallaṁ vuccati ñāṇaṁ, tena yutto **kusalo**ti āha **"kusalo pana ñāṇasampanno"**ti. Ñāṇasampadā nāma ñāṇapāripūrī, sā ca aggamaggavasena veditabbā, aggamaggo ca niravasesato kilese pajahatīti āha **"ariyamaggena -pa- jahātī"**ti. **Imaṁ pāpakaṁ jāhitvā**ti dānena tāva lobhamacchariyādipāpakaṁ, sīlena pāṇātipātādipāpakaṁ jahitvā tadaṅgavasena pahāya tato samathavipassanādhammehi vikkhambhanavasena, tato maggapaṭipāṭiyā samucchedavasena anavasesaṁ pāpakaṁ pahāya.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 405 piṭṭhe vitthāro.

Tathā pahīnattā eva **rāgādīnaṁ khayā kilesanibbānena** sabbaso kilesavūpasamena **nibbuto** parinibbutoti sa-upādisesāya nibbānadhātuyā desanāya kūṭaṁ gaṇhanto **"iti cundassa -pa- sampassamāno udānaṁ udānesī"**ti.

Catutthabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālavaṇṇanā

198. **Evaṁ taṁ kusinārāyaṁ hotī**ti yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṁ, evaṁ taṁ uyyānaṁ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṁ hoti. **Tasmā**ti yasmā nagaraṁ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **"upavattanan"ti vuccati, taṁ** sālāpantibhāvena ṭhitaṁ sālavanaṁ. **Antarenā**ti vemajjhe. **Tassa kira mañcakassā**ti tattha paññapiyamānassa tassa mañcakassa. **Tatrāpi -pa- eko pādabhāgassa,** tasmā "antarena yamakasālānan"ti vuttaṁ. **Saṁsibbitvā**ti aññamañña-āsattaviṭapasākhatāya saṁsibbitvā[1] viya. **"Ṭhitasākhā"tipi vuttaṁ** aṭṭhakathāyaṁ. Yaṁ pana pāḷiyaṁ "uttarasīsakaṁ mañcakaṁ paññapehī"ti vuttaṁ, taṁ pacchimadassanaṁ daṭṭhuṁ āgatānaṁ devatānaṁ daṭṭhuṁ yogyatāvasena vuttaṁ. Keci pana "uttaradisāvilokanamukhaṁ pubbadisāsīsakaṁ katvā mañcakaṁ paññapehīti attho"ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ.

Ete nāgānamuttamāti ete gottato gocari-ādināmakā hatthināgesu balena seṭṭhatamā. **Majjhimaṭṭhakathāyaṁ**[2] pana keci hatthino ito aññathā āgatā, so pana nesaṁ nāmamattakato bhedo daṭṭhabbo.

Paribhuttakālato paṭṭhāya -pa- parikkhayaṁ gataṁ, "na pana paribhuttappaccayā"ti heṭṭhā vuttanayeneva attho daṭṭhabbo. **Caṅgavāre**ti ūmiyaṁ. Katokāsassa kammassa vasena yathāsamuṭṭhito rogo ārogyaṁ abhimaddatīti katvā etamatthaṁ dassento **"viyā"**ti vuttaṁ. Yasmā bhagavā heṭṭhā vuttanayena kappaṁ, kappāvasesaṁ vā ṭhātuṁ samattho eva, tattakaṁ

---

1. Ṭhito saṁsibbitvā (Ka)
2. Ma-Ṭṭha 1. 331 piṭṭhe.

kālaṁ ṭhāne payojanābhāvato āyusaṅkhāre ossajjitvā tādisassa kammassa okāsaṁ adāsi, tasmā etamatthaṁ dassento "viyā"tipi vattuṁ yujjatiyeva.

Kusalaṁ kātabbaṁ maññissanti "evaṁmahapphalaṁ, evaṁmahānisaṁsaṁ, mahānubhāvañca taṁ kusalan"ti.

Ekassāpi sattassa vaṭṭadukkhavūpasamo Buddhānaṁ garutaro hutvā upaṭṭhāti atidullabhabhāvato, tasmā **"aparampi passatī"**ti-ādi vuttaṁ, svāyamattho **Māgaṇḍiyasuttena**[1] dīpetabbo.

Tatiyaṁ pana kāraṇaṁ sattānaṁ uppajjanaka-anatthapariharaṇanti taṁ dassento puna **"aparampi passatī"**ti-ādimāha.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṁ **seyyā,** sīhassa viya seyyā, sīhaseyyā, taṁ **sīhaseyyaṁ.** Atha vā **sīhaseyyan**ti seṭṭhaseyyaṁ, yadidaṁ atthadvayaṁ parato āgamissati.

"Vāmena passena sentī"ti evaṁ vuttā **kāmabhogiseyyā, dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato, purisavasena cetaṁ vuttaṁ.

Ekena passena sayituṁ na sakkonti dukkhuppattito.

Ayaṁ sīhaseyyāti ayaṁ evaṁ vuttā sīhaseyyā. **"Tejussadattā"**ti iminā sīhassa abhīrubhāvaṁ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayaṁ pavisitvā santāsapubbakaṁ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrubhāvato satokārī bhikkhu viya satiṁ upaṭṭhāpetvāva sayati. Tenāha **"purimapāde"**ti-ādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṁ ṭhāne** ṭhapetvā. **Pacchimapāde**ti dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṁ ṭhāne pādaṭṭhapanaṁ veditabbaṁ, **ṭhitokāsasallakkhaṇaṁ** abhīrubhāveneva. **"Sīsaṁ pana ukkhipitvā"**ti-ādinā vuttā sīhakiriyā anutrāsapabujjhanaṁ viya abhīrubhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhitavijambhanaṁ** ativelaṁ ekākārena ṭhapitānaṁ sarīrāvayavānaṁ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanatthaṁ. **Tikkhattuṁ sīhanādanadanaṁ** appesakkhamigajātapariharaṇatthaṁ.

---

1. Khu 1. 409 piṭṭhe.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā,** catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā.** Kiṁ pana taṁ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṁ, tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā Bhagavā anukkamena aggamaggaṁ adhigantvā tathāgato jātoti. "Tayidaṁ padaṭṭhānaṁ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā 'catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā Bhagavā parinibbāyī'ti[1] vakkhati, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyā"ti keci, evaṁ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati, na ca Bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṁ panettha catutthajjhānaṁ veditabbaṁ. Tattha yathā sattānaṁ niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṁ paṭhamajātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṁ Bhagavato ariyajātisamanvayaṁ yebhuyyavuttikaṁ aggaphalabhūtaṁ catutthajjhānaṁ "tathāgataseyyā"ti veditabbaṁ. Sīhaseyyā nāma seṭṭhaseyyāti āha **"uttamaseyyā"**ti.

Natthi etissā uṭṭhānanti **anuṭṭhānā,** seyyā, taṁ **anuṭṭhānaseyyaṁ. "**Ito uṭṭhahissāmī"ti manasikārassa abhāvato **"uṭṭhānasaññaṁ mana'si karitvā"ti na vuttaṁ. Etthā**ti etasmiṁ anuṭṭhānaseyyupagamane. **Kāyavasena anuṭṭhānaṁ,** na cittavasena, cittavasena ca anuṭṭhānaṁ nāma niddupagamananti tadabhāvaṁ dassetuṁ **"niddāvasenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Bhavaṅgassā**ti niddupagamanalakkhaṇassa bhavaṅgassa.

Sabbapāliphullāti sabbatthakameva vikasanavasena phullā, na ekadesa vikasanavasena. Tenāha **"sabbe samantato pupphitā"**ti. **Ekacchannā**ti samphullapupphehi ekākārena sabbattheva chāditā. **Ullokapadumānī**ti[2] heṭṭhā olokentāni viya tiṭṭhanapadumāni. **Morapiñchakalāpo viya** pañcavaṇṇapupphasañchāditattā.

Nandapokkharaṇīsambhavānīti Nandapokkharaṇītīrasambhavāni. **Mahātumbamattan**ti āḷhakamattaṁ. **Paviṭṭhānī**ti khittāni. **Sarīrameva okirantī**ti sarīrameva ajjhokiranti.

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

2. Ākāsapadumāni (Aṭṭhākathāyaṁ.)

Devatānaṁ upakappanacandanacuṇṇānīti saṭṭhipi paññāsampi yojanāni vāyanakasetavaṇṇacandanacuṇṇāni. **Dibbagandhajālacuṇṇānī**ti dibbagandhadibbacuṇṇāni. **Haritāla-añjanacuṇṇā**dīnipi dibbāni paramasugandhāni evāti veditabbāni. Tenevāha "**sabbadibbagandhavāsavikatiyo**"ti.

Ekacakkavāḷe sannipatitvā antalikkhe vajjanti mahābhinikkhamanakāle viya.

Tāti devatā. **Ganthamānāvā**ti mālaṁ racantiyo eva. **Apariniṭṭhitāvā**ti yathādhippāyaṁ pariyositā eva. **Hatthena hatthan**ti attano hatthena parassa hatthaṁ. **Gīvāya gīvan**ti kaṇṭhagāhavasena attano gīvāya parassa gīvaṁ. **Gahetvā**ti āmasitvā. **Mahāyaso mahāyaso**ti āmeḍitavasena aññamañña-ālāpavacanaṁ.

199. **Mahantaṁ ussāhan**ti tathāgatassa pūjāsakkāravasena pavattiyamānaṁ mahantaṁ ussāhaṁ **disvā.**

Sāyeva pana paṭipadāti pubbabhāgapaṭipadā eva. **Anucchavikattā**ti adhigantabbassa navavidhalokuttaradhammassa anurūpattā.

Sīlanti cārittasīlamāha. **Ācārapaññattī**ti cārittasīlaṁ. **Yāva gotrabhuto**ti yāva gotrabhuñāṇaṁ, tāva pavattetabbā samathavipassanā **sammāpaṭipadā.** Idāni taṁ sammāpaṭipadaṁ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṁ "**tasmā**"ti-ādi vuttaṁ. **Jinakāḷasuttan**ti jinamahāvaḍḍhakinā ṭhapitaṁ vajjetabbagahetabbadhammasandassanakāḷasuttaṁ sikkhāpadamariyādaṁ, upāsakopāsikāvāresu "**gandhapūjaṁ mālāpūjaṁ karotī**"ti vacanaṁ cārittasīlapakkhe ṭhapetvā karaṇaṁ sandhāya vuttaṁ, tena bhikkhubhikkhunīnampi tathākaraṇaṁ anuññātamevāti daṭṭhabbaṁ.

Ayañhīti dhammānudhammapaṭipadaṁ sandhāya vadati.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. **Apanesī**ti ṭhitappadesato yathā apagacchati, evaṁ akāsi, na pana nibbhacchi. Tenāha "**ānando**"ti-ādi. **Vuttasadisāvā**ti **samacittapariyāyadesanāyaṁ**[1] vuttasadisā eva. **Āvārento**ti chādento.

---

1. Aṁ 1. 66 piṭṭhe.

Yasmā kassapassa buddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi, tasmā therova tejussado, na aññe arahantoti ānetvā yojanā.

Idāni āgamanato paṭṭhāya tamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"vipassimhī kira sammāsambuddhe"**ti-ādi āraddhaṁ. **"Catumahārājikā devatā"**ti idaṁ gobalībaddañāyena gahetabbaṁ bhummadevatādīnampi tappariyāpannattā. **Tesaṁ** manussānaṁ.

Tatthāti kassapassa bhagavato cetiye.

201. **Adhivāsentī**ti rocenti.

Chinnapāto viya chinnapāto, taṁ **chinnapātaṁ,** bhāvanapuṁsakaniddeso yaṁ. **Āvaṭṭantī**ti abhimukhabhāvena vaṭṭanti. Yattha patitā, tato katipayaratanaṭṭhānaṁ vaṭṭanavaseneva gantvā puna yathāpatitameva ṭhānaṁ vaṭṭanavasena āgacchanti. Tenāha **"āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchantī"**ti. **Vivaṭṭantī**ti yattha patitā, tato vinivaṭṭanti. Tenāha **"patitaṭṭhānato parabhāgaṁ vaṭṭamānā gacchantī"**ti. Purato vaṭṭaṁ **āvaṭṭanaṁ,** itaraṁ tividhampi **vivaṭṭana**nti dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Devatā dhāretuṁ na sakkoti** udakaṁ viya osīdanato. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Tatthā**ti pakatipathaviyaṁ. **Devatā osīdanti** dhātūnaṁ saṇhasukhumālabhāvato. **Pathaviyaṁ pathaviṁ māpesun**ti pakatipathaviyaṁ attano sarīraṁ dhāretuṁ samatthaṁ iddhānubhāvena pathaviṁ māpesuṁ.

Kāmaṁ domanasse asatipi ekacco rāgo hotiyeva, rāge pana asati domanassassa asambhavo evāti[1] tadekaṭṭhabhāvatoti āha **"vītarāgāti pahīnadomanassā"**ti. **Silāthambhasadisā** iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya.

Catusaṁvejanīyaṭṭhānavaṇṇanā

202. **Apāragaṅgāyā**ti gaṅgāya orambhāge. **"Saṅkārachaḍḍakasammajjaniyo gahetvā"**ti-ādi attano attano vasanaṭṭhāne vattakaraṇākāradassanaṁ. **"Evaṁ dvīsu kālesū"**ti-ādi nidassanatthaṁ paccāmasanaṁ, taṁ heṭṭhā adhigataṁ.

---

1. Eva (?)

Kammasādhano sambhāvanattho **bhāvanīya**-saddoti āha **"manasā bhāvite sambhāvite"**ti. Dutiyavikappe pana bhāvanaṁ, vaḍḍhanañca paṭipakkhapahānatoti āha **"ye vā"**ti-ādi.

Buddhādīsutīsu vatthūsu **pasannacittassa,** na kammaphalasaddhāmattena. Sā cassa saddhāsampadā evaṁ veditabbāti phalena hetuṁ dassento **"vattasampannassa"**ti āha. **Saṁvego** nāma sahottappañāṇaṁ, abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavantīti āha **"saṁvegajanakānī"**ti.

Cetiyapūjanatthaṁ cārikā **cetiyacārikā. Sagge patiṭṭhahissantiyeva** Buddhaguṇārammaṇāya kusalacetanāya saggasaṁvattaniyabhāvato.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. **Etthā**ti mātugāme. **Ayaṁ uttamā paṭipatti, yadidaṁ adassanaṁ** dassanamūlakattā tappaccayānaṁ sabbānatthānaṁ. **Lobho**ti kāmarāgo. **Cittacalanā** paṭipatti-antarāyakaro cittakkhobho. **Murumurāpetvā**ti sa-aṭṭhikaṁ katvā khādane anuravadassanaṁ. Aparimitaṁ kālaṁ dukkhānubhavanaṁ **aparicchinnadukkhānubhavanaṁ. Vissāso**ti visaṅgo ghaṭṭanābhāvo. **Otaro**ti tattha cittassa anuppaveso. **Asihatthena** verīpurisena, **pisācenāpi** khāditukāmena. **Āsīde**ti akkamanādivasena bādheyya. **Assā**ti mātugāmassa. **Pabbajitehi kattabbakamman**ti āmisapaṭiggahaṇādi pabbajitehi kātabbakammaṁ. **Satī**ti vā kāyagatāsati **upaṭṭhāpetabbā.**

204. **Atantibaddhā**ti abhāravahā. **Pesitacittā**ti nibbānaṁ pati pesitacittā.

205. **Vihatenā**ti kappāsavihananadhanunā pabbajaṭānaṁ vijaṭanavasena hatena. Tenāha **"supothitenā"**ti, asaṅkaraṇavasena suṭṭhu pothitenāti attho, dassanīyasaṁvejanīyaṭṭhānakittanena ca vasanaṭṭhānaṁ kathitaṁ.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. **Theraṁ adisvā āmantesī**ti tattha adisvā āvajjanto therassa ṭhitaṭṭhānaṁ, pavattiñca ñatvā āmantesi.

Kāyakammassa hitabhāvo hitajjhāsayena pavattitattāti āha **"hitavuddhiyā katenā"**ti. Sukhabhāvo kāyikadukkhābhāvo, cetasi kasukhabhāvo cetasikasukhasamuṭṭhitattā cāti vuttaṁ **"sukhasomanasseneva katenā"**ti. Āvirahovibhāgato advayabhāvato **advayenā**ti imamatthaṁ dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Satthu khettabhāvasampattiyā, therassa ajjhāsayasampattiyā ca "ettakaṁ idan"ti pamāṇaṁ gahetuṁ asakkuṇeyyatāya pamāṇavirahitattā tassa kammassāti āha **"cakkavāḷampī"**ti-ādi.

Evaṁ pavattitenāti evaṁ odissakamettābhāvanāya vasena pavattitena. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṁ kataṁ upacitaṁ puññaṁ etenāti **katapuñño,** arahattādhigamāya katādhikāroti attho. Tenāha **"abhinīhārasampannosīti dassetī"**ti.

208. Katthaci saṅkucitaṁ hutvā ṭhitaṁ mahāpathaviṁ pattharanto viya, paṭisaṁhaṭaṁ hutvā ṭhitaṁ ākāsaṁ vitthārento viya, catusaṭṭhādhikayojanasatasahassubbedhaṁ cakkavāḷagiriṁ adho osārento viya, aṭṭhasaṭṭhādhikasahassayojanasatasahass ubbedhaṁ sineruṁ ukkhipento viya, satayojanāyāmavitthāraṁ mahājambuṁ khandhe gahetvā cālento viyāti pañcahi upamāhi therassa guṇakathā mahantabhāvadassanatthañceva aññesaṁ dukkaṭabhāvadassanatthañca āgatāva. **Eteneva cā**ti **ca**-saddena "ahaṁ etarahi arahaṁ sammāsambuddho,[1] sadevakasmiṁ lokasmiṁ natthi me paṭipuggalo"ti[2] ca evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Byatto**ti khandhakosallādisaṅkhātena veyyattiyena samannāgato. **Medhāvī**ti medhāsaṅkhātāya sammābhāvitāya paññāya samannāgato.

209. **Paṭisanthāradhamman**ti pakaticārittavasena vuttaṁ, upagatānaṁ pana bhikkhūnaṁ, bhikkhunīnañca pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṁ dhammaṁ desetiyeva, upāsakopāsikānaṁ pana upanisinnakathāvasena.

---

1. Dī 2. 2 piṭṭhe. 2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228 piṭṭhesu.

Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā

210. **Khuddaka**-saddo patirūpavācī, **ka**-saddo appatthoti āha **"khuddakanagaraketi nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake"**ti. Dhupara[1]visālasaṇṭhānatāya taṁ "ujjaṅgalanagarakan"ti vuttanti āha **"visamanagarake"**ti. **Aññesaṁ mahānagarānaṁ** ekadesappamāṇatāya **sākhāsadise.** Ettha ca "khuddakanagarake"ti iminā tassa nagarassa appakabhāvo vutto, "ujjaṅgalanagarake"ti iminā bhūmivipattiyā nihīnabhāvo, "sākhānagarake"ti iminā appadhānabhāvo. **Sārappattā**ti vibhavasārādinā sāramahattaṁ pattā.

Kahāpaṇasakaṭanti ettha "dvikumbhaṁ **sakaṭaṁ. Kumbho** pana dasambaṇo"ti vadanti. **Dve pavisantī**ti dve kahāpaṇasakaṭāni āyavasena pavisanti.

Subhikkhāti sulabhāhārā, sundarāhārā ca. Tenāha **"khajjabhojjasampannā"**ti. **Saddaṁ karonte**ti ravasārinā tuṭṭhabhāvena koñcanādaṁ karonte. **Avivittā**ti asuññā, kadāci ratho paṭhamaṁ gacchati, tamañño anubandhanto gacchati, kadāci dutiyavuttaratho paṭhamaṁ gacchati, itaro taṁ anubandhanti evaṁ **aññamaññaṁ anubandhamānā. Etthā**ti kusāvatīnagare. Tassa mahantabhāvato ceva iddhādibhāvato ca niccaṁ payojitāneva **bheri-ādīni tūriyāni,** samma sammāti vā aññamaññaṁ piyālāpasaddo **samma**-saddo. Kaṁsatāḷādisabbatāḷāvacarasaddo **tāḷa**-saddo, **kuṭabheri**-saddo kumbhathūṇasaddo.

Evarūpā saddā honti kacavarākiṇṇavīthitāya, araññe kandamūlapaṇṇādiggahaṇāya, tattha dukkhajīvikatāya cāti yathākkamaṁ yojetabbaṁ. **Idha na evaṁ ahosi** devaloke viya sabbaso paripuṇṇasampattikatāya.

Mahantaṁ kolāhalanti saddhāsampannānaṁ devatānaṁ, upāsakānañca vasena purato purato mahatī ugghosanā hoti. Tattha bhagavantaṁ uddissa katassa vihārassa abhāvato, bhikkhusaṁghassa ca mahantabhāvato **te āgantvā -pa- pesesi.** Pesento ca "kathañhi nāma bhagavā pacchime kāle attano pavattiṁ amhākaṁ nārocesi[2], nesaṁ domanassaṁ mā ahosī"ti ajja kho vāseṭṭhā"ti-ādinā sāsanaṁ pesesi.

---

1. Ūsara (?) 2. Nārocesīti (?)

Mallānaṁvandanāvaṇṇanā

211. Aghaṁ dukkhaṁ āventi pakāsentīti **aghāvino,** pākaṭībhūtadukkhāti āha **"uppannadukkhā"**ti. Ñātisālohitabhāvena kulaṁ parivattati etthāti **kulaparivattaṁ.** Taṁtaṁkulīnabhāgena ṭhito sattanikāyo "kulaparivattaso"ti vuttanti āha **"kulaparivattan"**ti. Te pana taṁtaṁkulaparivattaparicchinnā mallarājāno tasmiṁ nagare vīthi-ādisabhāgena vasantīti vuttaṁ **"vīthisabhāgenaceva racchāsabhāgena cā"**ti.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. Kaṅkhā eva **kaṅkhādhammo. Ekatovā**ti bhūmiṁ avibhajitvā sādhāraṇatova. Bījato ca aggaṁ gahetvā āhāraṁ sampādetvā dānaṁ **bījaggaṁ. Gabbhakāle**ti gabbhadhāraṇato paraṁ khīraggahaṇakāle. Tenāha **"gabbhaṁ phāletvā khīraṁ nīharitvā"**ti-ādi. **Puthukakāle**ti sassānaṁ nātipakke puthukayogyaphalakāle. **Lāyanaggan**ti pakkassa sassassa lavane lavanārambhe dānaṁ adāsi. Lunassa sassassa veṇivasena bandhitvā ṭhapanaṁ **veṇikaraṇaṁ.** Tassa ārambhe dānaṁ **veṇaggaṁ.** Veṇiyo pana ekato katvā rāsikaraṇaṁ **kalāpo.** Tattha aggadānaṁ **kalāpaggaṁ.** Kalāpato nīharitvā maddane aggadānaṁ **khalaggaṁ.** Madditaṁ ophuṇitvā dhaññassa rāsikaraṇe aggadānaṁ **khalabhaṇḍaggaṁ.** Dhaññassa khalato koṭṭhe pakkhipane aggadānaṁ **koṭṭhaggaṁ. Uddharitvā**ti koṭṭhato uddharitvā.

"Nava aggadānāni adāsī"ti iminā "kathaṁ nu kho ahaṁ Satthu santike aggatova mucceyyan"ti aggaggadānavasena vivaṭṭūpanissayassa kusalassa katūpacitattā, ñāṇassa ca tathā paripākaṁ gatattā aggadhammadesanāya tassa bhājanabhāvaṁ dasseti. Tenāha **"imaṁ aggadhammaṁ tassa desessāmī"**ti-ādi. **Ohīyitvā** saṅkocaṁ āpajjitvā.

213. **Aññātukāmova,** na sandiṭṭhiṁ parāmāsī. **Abbhaññiṁsū**ti sandehajātassa pucchāvacananti katvā **jāniṁsū**ti atthamāha. Tenāha pāḷiyaṁ "sabbeva na abbhaññiṁsū"ti. **Nesan**ti pūraṇādīnaṁ. **Sā paṭiññā**ti "karoto kho mahārāja kārayato"ti-ādinā[1] paṭiññātā.

---

1. Dī 1. 49 piṭṭhe.

sabbaññupaṭiññā eva vā. **Niyyānikā**ti sappāṭihāriyā, tesaṁ vā siddhantasaṅkhātā[1] paṭiññā vaṭṭato nissaraṇaṭṭhena **niyyānikā**ti. Sāsanassa sampattiyā tesaṁ sabbaññutaṁ, tabbipariyāyato ca asabbaññutaṁ gacchatīti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Atthābhāvato**ti Subhaddassa sādhetabba-atthābhāvato. **Okāsābhāvato**ti tathā vitthāritaṁ katvā dhammaṁ desetuṁ avasarābhāvato. Idāni tameva okāsābhāvaṁ dassetuṁ **"paṭhamayāmasmin"**ti-ādi vuttaṁ.

214. Yesaṁ samaṇabhāvakarānaṁ dhammānaṁ sampādanena samaṇo, te pana ukkaṭṭhaniddesena ariyamaggadhammāti catumaggasaṁsiddhiyā pāḷiyaṁ cattāro samaṇā vuttāti te bāhirasamaye sabbena sabbaṁ natthīti dassento **"paṭhamo sotāpannasamaṇo"**ti-ādimāha. **Purimadesanāyā**ti "yasmiñca kho subhadda dhammavinaye"ti-ādinā vuttāya desanāya. Byatirekato, anvayato ca adhippeto attho vibhāvīyatīti paṭhamanayopettha "purimadesanāyā"ti padena saṅgahitovāti daṭṭhabbo. Attano sāsanaṁ niyamento āha "imasmiṁ kho"ti yojanā. **Āraddhavipassakehī**ti samādhikammikavipassakehi[2], sikhāppattavipassake sadhāya vuttaṁ, na paṭṭhapitavipassane. Apare pana "bāhirakasamaye vipassanārambhassa ganthopi natthevāti avisesavacanametan"ti vadanti. **Adhigataṭṭhānan**ti adhigatassa kāraṇaṁ, tadatthaṁ pubbabhāgapaṭipadanti attho, yena sotāpattimaggo adhigato, na uparimaggo, so sotāpattimagge ṭhito akuppadhammatāya tassa, tattha vā siddhito ṭhitapubbo bhūtapubbagatiyāti sotāpattimaggaṭṭho sotāpanno, na sesa-ariyā bhūmantaruppattito. Sotāpanno hi attanā adhigataṭṭhānaṁ sotāpattimaggaṁ aññassa kathetvā sotāpattimaggaṭṭhaṁ kareyya, na aṭṭhamako asambhavato. **Esa nayo sesamaggaṭṭhesū**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Paguṇaṁ kammaṭṭhānan**ti attano paguṇaṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ, eteneva "avisesavacanan"ti vādo paṭikkhittoti daṭṭhabbo.

Sabbaññutaññāṇaṁ adhippetaṁ. Taññhi sabbaññeyyadhammāvabodhane "kusalaṁ chekaṁ nipuṇan"ti vuccati tattha asaṅga-appaṭihataṁ pavattatīti katvā.

---

1. Siddhitasaṅkhātā (Ka)
2. Samparāyikavipassakehi (Ka)

Samadhikāni ekena vassena. Ñāyanti etena catusaccadhammaṁ yāthāvato paṭivijjhantīti **ñāyo,** lokuttaramaggoti āha **"ariyamaggadhammassā"**ti. Padissati etena ariyamaggo paccakkhato dissatīti **padeso,** vipassanāti vuttaṁ **"padese vipassanāmagge"**ti. **Samaṇopī**ti ettha **pi**-saddo "padesavattī"ti etthāpi ānetvā sambandhitabboti āha **"padesavatti -pa- natthīti vuttaṁ hotī"**ti.

215. **So**ti tathāvutto antevāsī. **Tenā**ti ācariyena. **Attano ṭhāne ṭhapito hoti** parapabbājanādīsu niyuttattā.

Sakkhisāvakoti paccakkhasāvako, sammukhasāvakoti attho. **Bhagavati dharamāne**ti dharamānassa Bhagavato santike. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbopi so**ti sabbo so tividhopi. **Ayaṁ pana arahattaṁ patto,** tasmā paripuṇṇagatāya matthakappatto **pacchimo sakkhisāvako**ti.

Pañcamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. **Tan**ti bhikkhusaṁghassa ovādakaṅgaṁ **dassetuṁ -pa- vuttaṁ** dhammasaṅgāhakehīti adhippāyo. Suttābhidhammasaṅgahitassa dhammassa atisajjanaṁ sambodhanaṁ **desanā,** tasseva pakārato ñāpanaṁ veneyyasantāne ṭhapanaṁ **paññāpanan**ti **"dhammopi desito ceva paññatto cā"**ti vuttaṁ. Tathā vinayatantisaṅgahitassa kāyavācānaṁ vinayanato "vinayo"ti laddhādhivacanassa atthassa atisajjanaṁ sambodhanaṁ **desanā,** tasseva pakārato ñāpanaṁ asaṅkarato ṭhapanaṁ **paññāpanan**ti **"vinayopi desito ceva paññatto cā"**ti vuttaṁ. Adhisīlasikkhāniddesabhāvena sāsanassa mūlabhūtattā vinayo paṭhamaṁ sikkhitabboti taṁ tāva ayamuddesaṁ sarūpato dassento **"mayā hi vo"**ti-ādimāha. Tattha **sattāpattikkhandhavasenā**ti sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamanīyatāvasena. **Satthukiccaṁ sādhessati** "idaṁ vo kattabbaṁ, idaṁ vo na kattabban"ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato.

Tena tenākārenāti tena tena veneyyānaṁ ajjhāsayānurūpena pakārena. **Ime dhamme**ti ime sattatiṁsabodhipakkhiyadhamme. Tappadhānattā suttantadesanāya **"suttantapiṭakaṁ**[1] **desitan"**ti vuttaṁ. **Satthukiccaṁ sādhessati** taṁtaṁcariyānurūpaṁ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Kusalākusalābyākatavasena **nava hetū. "Satta phassā"**ti-ādi sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṁ. Dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha, tathā dhammapaccanīye, dhammānulomapaccanīye, dhammapaccanīyānulometi catuvīsati samantapaṭṭhānāni etassāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṁ,** taṁ pana paccayānulomādivasena vibhajiyamānaṁ aparimāṇanayamevāti āha **"anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitan"**ti. **Satthukiccaṁ sādhessatī**ti khandhādivibhāgena ñāyamānaṁ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kātabbakiccaṁ nipphādessati.

Ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanīkiccanipphādanato.

Cārittanti samudācārā, navesu piyālāpaṁ vuḍḍhesu gāravālāpanti attho. Tenāha
"bhanteti vā āyasmāti vā"ti. Gāravavacanañhetaṁ, yadidaṁ bhanteti vā āyasmāti vā, loke pana "tatra bhavan"ti, "devānaṁ piyā"ti ca gāravavacanameva.

"Ākaṅkhamāno samūhanatū"ti vutte "na ākaṅkhamāno na samūhanatū"tipi vuttameva hotīti āha **"vikappavacaneneva ṭhapesī"**ti. **Balan**ti ñāṇabalaṁ. Yadi asamūhananaṁ diṭṭhaṁ, tadeva ca icchitaṁ, atha kasmā bhagavā "ākaṅkhamāno samūhanatū"ti avocāti? Tathārūpapuggalajjhāsayavasena. Santi hi keci khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samādāya saṁvattituṁ anicchantā, tesaṁ tathā avuccamāne bhagavati vighāto uppajjeyya, taṁ tesaṁ bhavissati dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya, tathā pana vutte tesaṁ vighāto na uppajjeyya "amhākamevāyaṁ doso, yato amhesu eva keci samūhananaṁ na icchantī"ti. Keci "sakalassa pana sāsanassa saṁghāyattabhāvakaraṇatthaṁ tathā vuttan"ti vadanti. Yañca kiñci satthārā sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ samaṇā sakyaputtiyā sirasā sampaṭicchitvā jīvitaṁ viya rakkhanti. Tathā hi te "khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni ākaṅkhamāno saṁgho

---

1. Suttantaṁ vā piṭakaṁ (Ka)

samūhanatū"ti vuttepi na samūhaniṁsu, aññadatthu "purato viya tassa accayepi rakkhiṁsu evā"ti satthusāsanassa, saṁghassa ca mahantabhāvadassanatthampi tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi āyasmā ānando, aññepi vā bhikkū "katamaṁ pana bhante khuddakaṁ, katamaṁ anukhuddakan"ti na pucchiṁsu samūhanajjhāsayasseva abhāvato.

Na taṁ evaṁ gahetabbanti "Nāgasenatthero khuddānukhuddakaṁ jānātī"ti-ādinā vuttaṁ taṁ nesaṁ vacanaṁ iminā vuttākārena na gahetabbaṁ adhippāyassa aviditattā. Idāni taṁ adhippāyaṁ vibhāvetuṁ **"Nāgasenattherohī"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmā Nāgasenatthero[1] paresaṁ vādapathopacchedanatthaṁ saṅgītikāle dhammasaṅgāhakamahātherehi gahitakoṭṭhāsesu ca antimakoṭṭhāsameva gahetvā Milindarājānaṁ paññāpesi. Mahākassapatthero pana ekasikkhāpadampi asamūhanitukāmatāya tathā kammavācaṁ sāveti, tasmā taṁ tesaṁ vacanaṁ tathā na gahetabbaṁ.

217. **Dveḷhakan**ti dvidhāgāho, anekaṁsaggāhoti attho. **Vimatī**ti saṁsayāpatti. Tenāha **"vinicchituṁ asamatthatā"**ti. **Taṁ vo vadāmī**ti taṁ saṁsayavantaṁ bhikkhuṁ sandhāya vo tumhe vadāmi.

Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇañāṇaṁyevāti Buddhādīsu tesaṁ bhikkhūnaṁ nikkaṅkhabhāvassa paccakkhakāriyābhāvato tamatthaṁ paṭivijjhitvā ṭhitaṁ sabbaññutaññāṇameva. **Ettha** etasmiṁ atthe.

218. Appamajjanaṁ **appamādo,** so pana atthato ñāṇūpasañhitāsati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā **"sati-avippavāsenā"**ti vuttaṁ. **Appamādapadeyeva pakkhipitvā adāsi** taṁatthato, tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato ca.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Jhānādīsu citte ca paramukkaṁsagatavasībhāvatāya "ettake kāle ettakā samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmī"ti kālaparicchedaṁ katvā samāpatti samāpajjanaṁ **"parinibbānaparikamman"**ti adhippetaṁ. **Thero**ti Anuruddhatthero.

---

1. Khu 11. 145 piṭṭhe Milindapañhe vitthāro.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasaṭṭhiyā jhānānaṁ samāpannabhāvakathāpi **saṅkhepakathā** eva, kasmā? Yasmā Bhagavā tadāpi devasikaṁ vaḷañjanasamāpattiyo sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento "**nibbānapuraṁ pavisanto**"ti-ādimāha.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyenānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato, yasmā bhavaṅgacittaṁ sabbapacchimaṁ, tato Bhavato cavanato "cutī"ti vuccati, tasmā na kevalaṁ ayameva Bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṁ **"ye hi kecī"**ti-ādi vuttaṁ.

220. **Paṭibhāgapuggalavirahito**ti sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito.

221. Saṅkharā vūpasamanti etthāti **vūpasamo**ti evaṁsaṅkhātaṁ ñātaṁ kathitaṁ **nibbānaṁ.**

222. **Yan**ti paccatte upayogavacananti āha **"yo kālaṁ akarī"**ti.

Suvikasitenevāti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena muditena. **Vedanaṁ adhivāsesi** abhāvasamudayo kato suṭṭhu pariññātattā. **Anāvaraṇavimokkho** sabbaso nibbutabhāvato.

223. Ākaronti attano phalāni samānākāre karontīti **ākārā**, kāraṇāni. **Sabbākāravarūpete**ti sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgateti attho.

225. **Kathaṁbhūtā**ti kīdisābhūtā.

Cullakaddhānanti parittaṁ kālaṁ dvattināḍikāmattaṁ velaṁ.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. Kaṁsatāḷādi tāḷaṁ avacarati etthāti **"tāḷāvacaran"**ti vuccati ātatāditūriyabhaṇḍaṁ. Tenāha **"sabbaṁ tūriyabhaṇḍan"**ti.

Dakkhiṇadisābhāgenevāti aññena disābhāgena anāharitvā yamakasālānaṁ ṭhānato dakkhiṇadisābhāgeneva, tatopi **dakkhiṇadisābhāgaṁ** haritvā netvā.

Jetavanasadiseti sāvatthiyā jetavanasadise ṭhāne, "jetavanasadise ṭhāne"tipi paṭho.

228. **Pasādhanamaṅgalasālāyā**ti abhisekakāle alaṅkaraṇamaṅgalasālāya.

229. **Devadāniyo**ti tassa corassa nāmaṁ.

Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā

231. **Pāvāyā**ti pāvānagarato. Āvajjanapaṭibaddhattā jānanassa anāvajjitattā Satthu parinibbānaṁ ajānanto **"dasabalaṁ passissāmī"**ti thero cintesi, satthusarīre vā satthusaññaṁ uppādento tathā cintesi. Tenevāha "atha bhagavantaṁ ukkhipitvā"ti. **"Dhuvaṁ parinibbuto bhavissatī"ti cintesi** pārisesañāyena. Jānantopi thero ājīvakaṁ pucchiyeva, pucchane pana kāraṇaṁ sayameva pakāsetuṁ **"kiṁ panā"**ti-ādi āraddhaṁ.

Ajja sattāhaparinibbutoti ajja divasato paṭilomato sattame ahani parinibbuto.

232. **Nāḷiyā vāpakenā**ti nāḷiyā ceva thavikāya ca.

Mañjuketi mañjubhāṇine madhurassare. **Paṭibhāneyyake**ti paṭibhānavante. **Bhuñjitvā pātabbayāgū**ti paṭhamaṁ bhuñjitvā pivitabbayāgu.

Tassāti subhaddassa vuḍḍhapabbajitassa.

Ārādhitasāsaneti samāhitasāsane. **Alan**ti samattho. **Pāpo**ti pāpapuggalo. **Osakkāpetun**ti hāpetuṁ antaradhāpetuṁ.

Pañhavārāti pañhā viya vissajjanāni "yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti-ādinā[1], "yasmiṁ samaye rūpūpapattiyā maggaṁ bhāve-

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

tī”ti-ādinā[1] ca pavattāni **ekaṁ dve bhūmantarāni. Mūlenaṭṭhe pisācasadisā bhavissāmā**ti yathā rukkhe adhivattho pisāco tassa sākhāparivāre naṭṭhe khandhaṁ nissāya vasati, khandhe naṭṭhe mūlaṁ nissāya vasati, mūle pana naṭṭhe anissayova hoti, tathā bhavissāmāti attho. Atha vā **mūle naṭṭhe**ti pisācena kira rukkhagacchādīnaṁ kiñcideva mūlaṁ chinditvā attano puttassa dinnaṁ, yāva taṁ tassa hatthato na vigacchati, tāva so taṁ padesaṁ adissamānarūpo vicarati. Yadā pana tasmiṁ kenaci acchinnabhāvena vā sativippavāsavasena vā naṭṭhe manussānampi dissamānarūpo vicarati, taṁ sandhāyāha **“mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmā”**ti.

Maṁ kāyasakkhiṁ katvāti taṁ paṭipadaṁ kāyena sacchikatavantaṁ tasmā tassā desanāya sakkhibhūtaṁ maṁ katvā. **Paṭicchāpesi** taṁ paṭicchāpanaṁ kassapasuttena dīpetabbaṁ.

233. Candanaghaṭikābāhullato **candanacitakā.**

Taṁ sutvāti taṁ āyasmatā anuruddhattherena vuttaṁ devatānaṁ adhippāyaṁ sutvā.

234. **Dasikatantaṁ vā**ti paliveṭhita-ahatakāsikavatthānaṁ dasaṭṭhānena tantamattampi vā. **Dārukkhandhaṁ vā**ti candanādicitakadārukkhandhaṁ vā.

235. Samudāyesu pavattavohārānaṁ avayavesu dissanato sarīrassa avayavabhūtāni aṭṭhīni **“sarīrānī”**ti vuttāni.

Na vippakiriṁsūti sarūpeneva ṭhitāti attho. “Sesā vippakiriṁsū”ti vatvā yathā pana tā vippakiṇṇā ahesuṁ, taṁ dassetuṁ **“tatthā”**ti-ādi vuttaṁ.

Udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesunti devatānubhāvena. Evaṁ mahatiyo bahū udakadhārā kimatthāyāti āha **“Bhagavato citako mahanto”**ti. Mahā hi so vīsaratanasatiko. **Aṭṭhadantakehī**ti naṅgalehi aṭṭheva hi nesaṁ dantasadisāni potthāni honti, tasmā “aṭṭhadantakānī”ti vuccati.

---

1. Abhi 1. 66 piṭṭhe.

Dhammakathāva pamāṇanti ativiya acchariyabbhutabhāvato passantānaṁ, suṇantānañca sātisayaṁ pasādāvahabhāvato, savisesaṁ Buddhānubhāvadīpanato. Parinibbutassa hi buddhassa bhagavato evarūpo ānubhāvoti taṁ pavattiṁ kathentānaṁ dhammakathikānaṁ attano ñāṇabalānurūpaṁ pavattiyamānā dhammakathā evettha pamāṇaṁ vaṇṇetabbassa atthassa mahāvisayattā, tasmā vaṇṇanā bhūmi nāmesāti adhippāyo. **Catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṁ kāretvā**ti tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhena paribhaṇḍaṁ kāretvā. **Khacitvā**ti tattha tattha olambanavasena racetvā, gandhavatthūni gahetvā ganthitamālā **gandhadāmāni** ratanāvaḷiyo **ratanadāmāni.** Bahikilañjaparikkhepassa, antosāṇiparikkhepassa karaṇena **sāṇikilañjaparikkhepaṁ kāretvā.** Vātaggāhiniyo paṭākā **vātapaṭākā.** Sarabharūpapādako pallaṅko sarabhamayapallaṅko, tasmiṁ **sarabhamayapallaṅke.**

Sattihatthā purisā **sattiyo** taṁsahacaraṇato yathā "kuntā pacarantī"ti, tehi samantato rakkhāpanaṁ pañcakaraṇanti āha **"sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā"**ti. **Dhanūhī**ti[1] etthāpi eseva nayo. **Sannāhagavacchikaṁ viya katvā** nirantarāvaṭṭhita-ārakkhasannāhena gavacchijālaṁ viya katvā.

Sādhukīḷitanti saparahitaṁ sādhanaṭṭhena sādhū, tesaṁ kīḷitaṁ uḷārapuññapasavanato, samparāyikatthāvirodhikaṁ kīḷāvihāranti attho.

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. **Imināva niyāmenā**ti yena nīhārena mahātale nisinnokañci parihāraṁ akatvā kevalaṁ iminā niyāmeneva. **Supinako**ti dussupinako. **Dukūladupaṭṭaṁ nivāsetvā**ti dve dukūlavatthāni ekajjhaṁ katvā nivāsetvā. Evañhi tāni sokasamappitassāpi abhassitvā tiṭṭhanti.

Abhisekasiñcakoti rajjābhiseke abhisekamaṅgalasiñcako uttamamaṅgalabhāvato. **Visaññī**[2] **jāto** yathā taṁ Bhagavato guṇavisesāmatarasaññutāya avaṭṭhitapemo pothujjanikasaddhāya patiṭṭhitapasādo katūpakāratāya sañjanitacittamaddavo.

---

1. Dhanūni (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Visañño (Ka)

Suvaṇṇabimbisakavaṇṇanti suviracita-apassenasadisaṁ.

Kasmā panettha pāveyyakā pāḷiyaṁ sabbapacchato gahitā, kiṁ te kusinārāya āsannatarāpi sabbapacchato uṭṭhitā? Āma sabbapacchato uṭṭhitāti dassetuṁ "**tattha pāveyyakā**"ti-ādi vuttaṁ.

Dhātupāsanatthanti satthu dhātūnaṁ payirupāsanāya. **Nesaṁ pakkhā ahesuṁ** "ñāyena tesaṁ santakā dhātuyo"ti.

237. **Doṇagajjitaṁ nāma avoca** Satthu avatthattayūpasañhitaṁ. Etadatthameva hi Bhagavā maggaṁ gacchanto "pacchato āgacchanto Doṇo brāhmaṇo yāva me padavaḷañjaṁ passati, tāva mā vigacchatū"ti adhiṭṭhāya aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi. Doṇopi kho brāhmaṇo "imāni sadevake loke aggapuggalassa padānī"ti sallakkhento padānusārena Satthu santikaṁ upagacchi, Satthāpissa dhammaṁ desesi, tenapi so Bhagavati niviṭṭhasaddho ahosi. Etadavoca, kiṁ avocāti āha **"suṇāntu -pa- avocā"**ti.

Kāyena ekasannipātā vācāya ekavacanā abhinnavacanā evaṁ samaggā hotha. Tassa pana idaṁ kāraṇanti āha **"sammodamānā"**ti. Tenāha **"cittenāpi aññamaññaṁ sammodamānā hothā"**ti.

238. **Tato tato samāgatasaṁghānan**ti tato tato attano vasanaṭṭhānato samāgantvā sannipatitabhāvena samāgatasaṁghānaṁ. Tathā samāpatitasamūhabhāvena **samāgatagaṇānaṁ.** Vacanasampaṭicchanena **paṭissuṇitvā.**

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. **Yakkhaggāho** devatāveso. **Khipitakaṁ** dhātukkhobhaṁ uppādetvā khipitakarogo. **Arocako** āhārassa aruccanarogo.

Sattamadivaseti sattavassasattamāsato parato sattame divase. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena.

Pacchā saṅgītikārakāti dutiyaṁ tatiyaṁ saṅgītikārakā. **Dhātūnaṁ antarāyaṁ disvā**ti tattha tattha cetiye yathāpatiṭṭhāpitabhāveneva

ṭhitānaṁ dhātūnaṁ micchādiṭṭhikānaṁ vasena antarāyaṁ disvā, mahādhātunidhānena sammadeva rakkhitānaṁ anāgate asokena dhammaraññā tato uddharitvā vitthāritabhāve kate sadevakassa lokassa hitasukhāvahabhāvañca disvāti adhippāyo. **Paricaraṇamattamevā**ti gahetvā paricaritabbadhātumattameva. Rājūnaṁ hatthe **ṭhapetvā,** na cetiyesu. Tathā hi pacchā asokamahārājā cetiyesu dhātūnaṁ na labhati.

Purimapurimakatassa gaṇhanayogyaṁ pacchimaṁ pacchimaṁ kārento **aṭṭha aṭṭha haricandanādimaye karaṇḍe ca thūpe ca kāresi.** Lohitacandanamayādīsupi eseva nayo. **Maṇikaraṇḍesū**ti lohitaṅkamasāragallaphalikamaye ṭhapetvā avasesamaṇivicittakesu karaṇḍesu.

Thūpārāmacetiyappamāṇanti Devānaṁpiyatissamahārājena kāritacetiyappamāṇaṁ.

Mālā mā milāyantūti "yāva Asoko Dhammarājā bahi cetiyāni kāretuṁ ito dhātuyo uddharissati, tāva mālā mā milāyantū"ti **adhiṭṭhahitvā.** **Āviñchanarajjuyan**ti aggaḷāviñchanarajjuyaṁ. **Kuñcikamuddikan**ti dvāravivaraṇatthaṁ kuñcikañceva muddikañca.

Vāḷasaṅghātayantanti kukkulaṁ paṭibhayadassanaṁ aññamaññapaṭibaddhagamanāditāya saṁghāṭitarūpakayantaṁ yojesi. Tenāha **"kaṭṭharūpakānī"**ti-ādi. **Āṇiyā bandhitvā**ti anekakaṭṭharūpavicittayantaṁ attano devānubhāvena ekāya eva āṇiyā bandhitvā vissakammo devalokameva gato. **"Samantato"**ti-ādi pana tasmiṁ dhātunidāne Ajātasattuno kiccavisesānuṭṭhānadassanaṁ.

"Asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānan"ti raññā pucchite "tasmiṁ sannipāte visesalābhino nāhesun"ti keci. "Attānaṁ nigūhitvā tassa vuḍḍhatarassa vacanaṁ nissāya vīmaṁsanto jānissatīti na kathesun"ti apare. **Yakkhadāsake**ti upahārādividhinā devatāvesanake bhūtāviggāhake.

Imaṁ padanti "evametaṁ bhūtapubban"ti dutiyasaṅgītikārehi ṭhapitaṁ imaṁ padaṁ. Mahādhātunidhānampi tassa atthaṁ katvā **tatiyasaṅgītikārā**pi **ṭhapayiṁsu.**

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā

242. **Sovaṇṇamayāti** suvaṇṇamayā. **Ayaṁ pākāro**ti sabbaratanamayo pākāro. **Tayo tayo**ti anto ca tayo, bahi ca tayoti tayo tayo.

Esikatthambho indakhīlo nagarasobhano alaṅkāratthambho. Aṅgīyati ñāyati puthulabhāvo etenāti **aṅgaṁ,** parikkhepo. Tiporisaṁ aṅgaṁ etissāti **tiporisaṅgā.** Tenāha **"tenā"**ti-ādi. **Tena** pañcahatthappamāṇena tiporisena. **Paṇṇaphalesupī**ti sabbaratanamayānaṁ tālānaṁ paṇṇaphalesupi. **Eseva nayo**ti "paṇṇesu ekaṁ pattakaṁ sovaṇṇamayaṁ, ekaṁ rūpiyamayaṁ. Phalesupi eko lekhābhāvo sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo"ti-ādiko ayamattho atidiṭṭho. **Pākārantare**ti dvinnaṁ dvinnaṁ pākārānaṁ antare. **Ekekā hutvā ṭhitā** tālapanti.

Chekoti paṭu suvisado, so cassa paṭubhāvo manosāroti āha **"sundarā"**ti. **Rañjetun**ti rāgaṁ uppādetuṁ. **Khamatevā**ti rocateva. **Na bībhacchetī**ti na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbo ca hoti. Kumbhathuṇadaddarikādi **ekatalaṁ tūriyaṁ. Ubhayatalaṁ** pākaṭameva. **Sabbato pariyonaddhaṁ** caturassa-ambaṇakaṁ, paṇavādi ca. **Vaṁsādīti ādi-**saddena saṅkhādikaṁ saṅgaṇhāti. **Sumucchitassā**ti suṭṭhu pariyattassa. **Pamāṇe**ti nātidaḷhanātisithilatāsaṅkhāte majjhime mucchanappamāṇe. **Hatthaṁ vā pādaṁ vā cāletvā**ti hatthalayapādalaye sajjetvā. **Naccantā**ti sākhānaccaṁ naccantā.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. **Uposathaṁ** vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṁ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṁ, samādānavasena taṁ tassa atthīti uposathiko, tassa **uposathikassa.** Tenāha **"samādinna-uposathaṅgassā"**ti. **Tadā**ti

tasmiṁ kāle. Kasmiṁ pana kāleti? Yasmiṁ kāle cakkavattibhāvasaṁvattaniyadānasīlādipuññasambhārasamudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kāladīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmiṁ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisaviseso yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṁ satasahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṁ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṁ uppajjati, tadā eva. Ime ca visesā sabbacakkavattīnaṁ sādhāraṇavasena vuttā. Tenāha **"Pātova -pa- dhammatā"**ti. Bodhisattānaṁ pana cakkavattibhāvāvahaguṇāpi cakkavattiguṇāpi sātisayāva honti.

Vuttappakārapuññakammapaccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasaṁyamādipuññakammahetukaṁ. **Nīlamaṇisaṅghātasadisan**ti indanīlamaṇisañcayasamānaṁ. **Dibbānubhāvayuttattā**ti dassaneyyatā, manuññaghosatā, ākāsagāmitā, obhāsavissajjanā, appaṭighātatā, rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā, etena dibbaṁ viyāti dibbanti dasseti. Na hi taṁ devalokapariyāpannaṁ. Sahassaṁ arā etassāti vā **sahassāraṁ. Sabbehi ākārehī**ti sabbehi sundarehi paripuṇṇāvayave lakkhaṇasampanne cakke icchitabbehi ākārehi. **Paripūran**ti paripuṇṇaṁ, sā cassā pāripūriṁ idāneva vitthāressati.

Panāḷīti chiddaṁ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. Tassā pana panāḷiyā samantato passassa rajatamayattā **sārarajatamayā** vuttā. Yasmā cassa cakkassa rathacakkassa viya antobhāvo nāma natthi, tasmā vuttaṁ **"ubhosupi bāhirantesū"**ti. Kataparikkhepā hoti panāḷīti yojanā. **Nābhipanāḷiparikkhepapaṭṭesū**ti nābhi parikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḷiparikkhepapaṭṭe ca.

Tesanti arānaṁ. **Ghaṭakā** nāma alaṅkārabhūtā khuddakapuṇṇaghaṭā. Tathā **maṇikā** nāma muttāvaḷikā. **Paricchedalekhā** tassa tassa paricchedadassanavasena ṭhitā paricchinnalekhā. **Ādi**-saddena mālākammādiṁ[1] saṅgaṇhāti. **Suvibhattānevā**ti aññamaññaṁ asaṁkiṇṇattā suṭṭhu vibhattāni.

---

1. Gahitā phalakā mālākammādiṁ (Ka)

“Surattā”ti-ādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṁ paṭikkhipati, **suddha**ggahaṇena saṁkiliṭṭhataṁ, **siniddha**ggahaṇena lūkhataṁ. Kāmaṁ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṁ asandhikameva nibbattaṁ, sabbatthakameva pana kevalaṁ pavāḷavaṇṇena ca sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttaṭṭhāne surattasuvaṇṇapaṭṭādimayāhi vaṭṭaparicchedalekhāhi paññāyamānāhi sasandhikā viya dissantīti āha **“sandhīsu panassā”**ti-ādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. Ākāsacāribhāvato hissa tattha vātaggāhī pavāḷadaṇḍo hoti. **Dasannaṁ dasannaṁ arānaṁ antare**ti dasannaṁ dasannaṁ arānaṁ antare samīpe padese. **Chiddamaṇḍalakhacito**ti maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. **Sukusalasamannāhatassā**ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggū**ti manoramo. **Rajanīyo**ti suṇantānaṁ rāguppādako. **Kamanīyo**ti kanto. **Samosaritakusumadāmā**ti olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassā**ti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṁ passānaṁ vasena **“dvinnampi nābhipanāḷīnan”**ti vuttaṁ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehī**ti yehi dvīhi mukhehi. Puna **yehī**ti yehi muttakalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṁ avahitāni kurumānaṁ.

Cando purato cakkaratanaṁ pacchāti evaṁ **pubbāpariyena** pubbāparabhāvena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjarasadise**ti tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṁ. **Sukhena sakkā**ti kiñci anāruhitvā, sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā **sukhena sakkā hoti**[1] **pūjetuṁ.**

Nānāvirāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhavicittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṁ. **Ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte**ti āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte.

244. **Rājāyuttā**ti rañño kicce āyuttakapurisā.

---

1. Honti (Ka)

Sineruṁ vāmapassena katvā tassa dhurataraṁ gacchanto **"Vamapassena sineruṁ pahāyā"**ti vuttaṁ.

Vinibbedhenāti tiriyaṁ vinivijjhanavasena. **Sannivesakkhamo**ti khandhāvārasannivesayogyo. **Sulabhāhārupakaraṇo**ti sukheneva laddhabbadhaññagorasadārutiṇādibhojanasādhano.

Paracakkanti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgamananandanoti āgamanena nandijanano. Gamanena socetīti **gamanasocano. Upakappethā**ti uparūpari kappetha, saṁvidahatha upanethāti attho. **Upaparikkhitvā**ti hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikādi-ādīnavatopi vīmaṁsitvā. Vibhāventi paññāya atthaṁ vibhūtaṁ karontīti **vibhāvino,** paññavanto. **Anuyantā**ti anuvattakā, anuvattakabhāveneva, pana rañño ca mahānubhāvena te jigucchanavasena pāpato anoramantāpi ekacce ottappavasena oramantīti veditabbaṁ.

Ogacchamānanti osīdantaṁ. **Yojanamattan**ti vitthārato yojanamattaṁ padesaṁ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṁ ogacchati. Tenāha **"mahāsamuddatalan"**ti-ādi. **Ante cakkaratanaṁ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṁ. Puratthimo mahāsamuddo pariyanto etassāti puratthimamahāsamuddapariyanto, taṁ **puratthimamahāsamuddapariyantaṁ,** puratthimamahāsamuddaṁ pariyantaṁ katvāti attho.

Cāturantāyāti catusamuddantāya, puratthimadisādicatukoṭṭhāsantāya vā. **Sobhayamānaṁ viyā**ti **viya-**saddo nipātamattaṁ. Attano acchariyaguṇehi sobhantameva hi taṁ tiṭṭhati. Pāḷiyampi hi "upasobhayamānan"tveva vuttaṁ.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. **Haricandanādīhī**ti **ādi-**saddena catujjātiyagandhādiṁ saṅgaṇhāti. **Āgamanaṁ cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Kāḷatilakādīnaṁ abhāvena **visuddhasetasarīro. Sattapatiṭṭho**ti bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṁ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi

cāti sattahi avayavehi patiṭṭhitattā sattapatiṭṭho. **Sabbakaniṭṭho**ti sabbehi Chaddantakulahatthīhi hīno. **Uposathakulā sabbajeṭṭho**ti uposathakulato āgacchanto tattha sabbappadhāno āgacchatīti yojanā. **Vuttanayenā**ti "mahādānaṁ datvā"ti-ādinā vuttena nayena. Cakkavattīnaṁ, cakkavattiputtānañca cakkavattiṁ uddissa **cintayantānaṁ āgacchati. Apanetvā**ti attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthī na sahanti.

Gharadhenuvacchako viyāti ghare paricitadhenuyā tattheva jātasaṁvaddhavacchako viya. **Sakalapathavin**ti sakalajambudīpasaññitapathaviṁ.

Assaratanavaṇṇanā

247. **Sindhavakulato**ti sindhavassājāniyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. **Sakaṭanābhisamapariṇāhanti**[1] pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṁ. **Ubhosu antesū**ti heṭṭhā, upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantato**ti dvinnaṁ kañcanapadumānaṁ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvā**ti suvisuddhe muttamaye jālake patiṭṭhāpetvā. **Aruṇuggamanavelā viyā**ti aruṇuggamanasīsena sūriya-udayakkhaṇaṁ upalakkheti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. "Itthiratanaṁ pātubhavatī"ti vatvā kutassā pātubhāvoti dassetuṁ **"maddarājakulato"**ti-ādi vuttaṁ. Maddaraṭṭhaṁ kira jambudīpe abhirūpānaṁ itthīnaṁ uppattiṭṭhānaṁ. Tathā hi "siñcayamahārājassa devī, vessantaramahārājassa devī, bhaddakāpilānī"ti evamādi itthiratanaṁ maddaraṭṭhe eva uppannaṁ. **Puññānubhāvenā**ti Cakkavattirañño puññatejena.

Saṇṭhānapāripūriyāti hatthapādādisarīrāvayavānaṁ susaṇṭhitāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. Rūpanti sarīraṁ "rūpantveva saṅkhaṁ gacchatī"ti-ādīsu[2] viya. **Dassanīyā**ti surūpabhāvena passitabbayuttā.

---

1. ...samapparimāṇanti (?)　　2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

Tenāha **“dissamānāvā”**ti-ādi. **Somanassavasena cittaṁ pasādeti** yoniso cintentānaṁ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattā**ti kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṁ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṁ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṁ sarīrasampattivasena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenapi te dassetuṁ **“abhirūpā vā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṁ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo, evaṁ manussānaṁ dibbarūpatāsampattipīti **“appattā dibbavaṇṇan”**ti vuttaṁ.

Ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. **Pariṇāhasampatti** vuttā kisathūladosābhāvato. **Vaṇṇasampatti vuttā** vivaṇṇatābhāvato. **Kāyavipattiyā**ti sarīradosassa. **Satavāravihatassā**ti satakkhattuṁ vihatassa, “satavāravihatassā”ti ca idaṁ kappāsapicuvasena vuttaṁ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti.** “Tamālatagaraturukkhayavanapupphānī”ti apare.

Aggidaḍḍhā viyāti āsanagatena agginā daḍḍhā viya. **Paṭhamamevā**ti rājānaṁ disvāpi kiccantarappasutā ahutvā kiccantarato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Rañño nisajjāya pacchā nipātanaṁ nisīdanaṁ sīlaṁ etissāti **pacchānipātinī.** Taṁ taṁ attanā rañño kātabbakiccaṁ “kiṁ karomī”ti pucchitabbatāya kiṁkaraṇaṁ paṭisāvetīti **kiṁkārapaṭissāvinī.**

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭhajātiko, itthiratanassa pana taṁ natthīti dassetuṁ **“svāssā”**ti-ādi vuttaṁ.

Guṇāti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenā**ti katassa purimakammassānubhāvena itthiratanassa tabbhāvasaṁvattaniyassa purimakammassa ānubhāvena. Cakkavattinopi parivārasampattisaṁvattaniyapuññakammaṁ tādisassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha

"cakkavattino puññaṁ upanissāyā"ti, etena sesesupi saviññāṇakaratanesu attano kammavasena nibbattesupi tesaṁ tesaṁ visesānaṁ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbā. Pubbe ekadesavasena labbhamānā pāripūrī rañño Cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. **Pakatiyāvā**ti sabhāveneva cakkaratanapātubhāvato pubbepi. Yādisaṁ Rañño Cakkavattissa puññabalaṁ nissāya yathāvuttā cakkaratanānubhāvanibbatti, tādisametassa puññabalaṁ nissāya gahapatiratanassa kammavipākajaṁ dibbacakkhuṁ nibbattetīti āha **"cakkaratanānubhāvasahitan"**ti. Kāraṇassa hi ekasantatipatitatāya, phalassa ca samānakālikatāya tathāvacanaṁ.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. "Ayaṁ dhammo, ayaṁ adhammo"ti-ādinā kammassakatāvabodhanasaṅkhātassa paṇḍitabhāvassa atthitāya **paṇḍito.** Bāhusaccabyattiyā **byatto.** Sabhāvasiddhāya medhāsaṅkhātāya pakatipaññāya atthitāya **medhāvī.** Attano yāthāvabuddhamatthaṁ paresaṁ vibhāvetuṁ pakāsetuṁ samatthatāya **vibhāvī. Vavatthapetun**ti nicchituṁ.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Vipaccanaṁ vipāko, vipāko eva **vepāko** yathā "vikatameva vekatan"ti. Samaṁ nātisītanāccuṇhatāya avisamaṁ bhuttassa vepāko etissā atthīti samavepākinī, tāya **samavepākiniyā.**

Dhammapāsādapokkharaṇivaṇṇanā

253. **Janarāsiṁ karetvā** tena janarāsinā khaṇitvā **na māpesi.** Kiñcarahīti āha **"rañño panā"**ti-ādi. Tattha kāraṇaṁ parato āgamissati. **Ekāya** vedikāya **parikkhittā** pokkharaṇiyo. **Pariveṇaparicchedapariyante**ti ettha **pariveṇaṁ** nāma samantato vivaṭaṅgaṇabhūtaṁ pokkharaṇiyā tīraṁ, tassa paricchedabhūte pariyante **ekāya**

vedikāya parikkhittā pokkharaṇiyo. **Etadahosī**ti etaṁ “yannūnāhaṁ imāsu pokkharaṇīsū”ti-ādikaṁ ahosīti. **Sabbotukan**ti sabbesu utūsu pupphanakaṁ. **Nānāvaṇṇa-uppalabījādīnī**ti rattanīlādinānāvaṇṇapupphena pupphanaka-uppalabījādīni. **Jalajathalajamālan**ti jalajathalajapupphamālaṁ.

254. **Paricāravasenā**ti taṅkhaṇikaparicāravasena, idañca paṭhamaṁ paṭṭhapitaniyāmeneva vuttaṁ, pacchā pana yānasayanādīni viya itthiyopi atthikānaṁ pariccattā eva. Tenāha “itthīhipī”ti-ādi. **Pariccāgavasenā**ti nirapekkhapariccāgavasena. Dīyatīti **dānaṁ,** deyyavatthu. Taṁ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggaṁ,** parivesanaṭṭhānaṁ. **Tādisāni atthī**ti yādisāni rañño dānagge khomasukhumādīni vatthāni, tādisāni **yesaṁ** attano santakāni santi. **Ohāyā**ti pahāya tattheva ṭhapetvā. Attho atthi yesaṁ teti **atthikā.** Evaṁ **anatthikā**pi daṭṭhabbā.

255. **Kalahasaddopī**ti **pi-**saddena dānādhippāyena gehato nīhataṁ puna gehaṁ pavesetuṁ na yuttanti imamatthaṁ samucceti. Tenāha **“na kho etaṁ amhākaṁ patirūpan”**ti-ādi[1].

257. **Uṇhīsamatthake**ti sikhāpariyantamatthake. **Paricchedamatthake**ti pāsādaṅgaṇaparicchedassa matthake.

258. **Haratī**ti ativiya pabhassarabhāvena cakkhūni paṭiharantaṁ[2] duddikkhatāya diṭṭhiyo harati apanentaṁ viya hoti. Taṁ pana haraṇaṁ nesaṁ paripphandanenāti āha **“phandāpetī”**ti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. **Mahatiyā iddhiyā**ti mahantena icchitatthasamijjhanena. **Tesaṁyeva** icchiticchitatthānaṁ. **“Anubhavitabbānan”**ti iminā ānubhāva-saddassa kammasādhanataṁ dasseti. Pubbe sampannaṁ katvā deyyadhammapariccāgassa katabhāvaṁ dassento **“sampattipariccāgassā”**ti āha. Attānaṁ dameti etenāti **damo.**

---

1. Dī 2. 147 piṭṭhe.

2. Paṭihanantaṁ (?)

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Assāti mahāsudassanarañño. **Eko thero**ti appaññāto nāmagottato aññataro puthujjano thero. **Theraṁ disvā**ti aññatarasmiṁ rukkhamūle nisinnaṁ disvā. **Kaṭṭhattharaṇan**ti kaṭṭhamayaṁ attharaṇaṁ, dāruphalakanti attho.

Paribhogabhājanti pānīyaparibhojanīyādiparibhogayogyaṁ bhājanaṁ. **Ārakaṇṭakan**ti sūcivijjhanakakaṇṭakaṁ. **Pipphalikan**ti khuddakasatthakaṁ. **Udakatumbakan**ti kuṇḍikaṁ.

Kūṭāgāradvāreyeva nivattesīti kūṭāgāraṁ paviṭṭhakālato paṭṭhāya tesaṁ micchāvitakkānaṁ pavattiyā okāsaṁ nādāsi.

261. **Kasiṇameva paññāyati** mahāpurisassa tattha tattha katādhikārattā, tesañca padesānaṁ suparikammakatakasiṇasadisattā.

262. **Cattāri jhānānī**ti cattāri kasiṇajjhānāni. Kasiṇajjhānappamaññānaṁyeva vacanaṁ tāsaṁ tadā ādaragāravavasena nibbattitattā. Mahābodhisattānañhi arūpajjhānesu ādaro natthi, abhiññāpadaṭṭhānataṁ pana sandhāya tānipi nibbattenti, tasmā mahāsatto tāpasaparibbājatakāle yattake lokiyaguṇe nibbatteti, te sabbepi tadā nibbattesiye. Tenāha **"mahāpuriso panā"**ti-ādi.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. **Abhiharitabbabhattan**ti upanetabbabhattaṁ.

264. **Nibaddhavattan**ti pubbe upanibaddhapākavattaṁ.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. **Āvaṭṭetvā**ti ativisitvā. Yaṁ yaṁ rañño icchitaṁ dānūpakaraṇañceva bhogūpakaraṇañca, tassa tassa tatheva samiddhabhāvaṁ vitthavati.

266. Sace pana rājā jīvite chandaṁ janeyya, ito parampi ciraṁ kālaṁ tiṭṭheyya mahiddhiko mahānubhāvoti evaṁ mahajjhāsayā devī bhogesu, jīvite ca rājānaṁ sāpekkhaṁ kātuṁ vāyami. Tena vuttaṁ

“mā heva kho rājā”ti-ādi. Tenevāha **“tassa kālaṁkiriyaṁ anicchamānā**”ti-ādi. Chandaṁ **janehī**ti ettha **chanda**-saddo taṇhāpariyāyoti āha **“pemaṁ uppādehī**”ti. Apekkhati ārammaṇaṁ etāya na vissajjetīti **apekkhā**, taṇhā.

267. **Garahitā**ti ettha kehi garahitā, kasmā ca garahitāti antolīnacodanaṁ vissajjento **“buddhehī**”ti-ādimāha, tena viññugarahitattā, duggatisaṁvattaniyato ca sāpekkhakālakiriyā parivajjetabbāti dasseti.

268. **Ekamantaṁ gantvā**ti rañño cakkhupathaṁ vijahitvā.

Brahmalokūpagamanavaṇṇanā

269. **Soṇassā**ti koṭivīsassa soṇassa. **Ekā bhattapātī**ti ekaṁ bhattavaḍḍhitakaṁ. **Tādisaṁ bhattan**ti tathārūpaṁ garuṁ madhuraṁ siniddhaṁ bhattaṁ. **Bhuttānan**ti bhuttavantānaṁ.

271. **Dāsamanussā**ti dāsā ceva āyuttakamanussā ca.

Idāni yathāvuttāya rañño mahāsudassanassa bhogasampattiyā kammasarikkhataṁ uddharanto **“etāni panā**”ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva.

272. **Ādito paṭṭhāyā**ti samudāgamanato paṭṭhāya. Yattha taṁ puññaṁ āyūhitaṁ, yato sā sampatti nibbattā, tato tatiyattabhāvato pabhuti. Mahāsudassanassa jātakadesanā hi tadā samudāgamanato paṭṭhāya Bhagavatā desitāti. **Paṁsvāgārakīḷaṁ viyā**ti yathā nāma dārakā paṁsūhi vāpigehabhojanādīni dassentā yathāruci kīḷitvā gamanakāle sabbaṁ taṁ vidhaṁsentā gacchanti, evameva Bhagavā Mahāsudassanakāle attanā anubhūtaṁ dibbasampattisadisaṁ acinteyyānubhāvasampattiṁ vitthārato dassetvā puna attano desanaṁ ādīnavanissaraṇadassanavasena vivaṭṭābhimukhaṁ viparivattento “sabbā sā sampatti aniccatāya vipariṇatā vidhaṁsitā”ti **dassento “passānandā**”ti-ādimāha. **Vipariṇatā**ti vipariṇāmaṁ sabhāvavigamaṁ gatā. Tenāha **“pakativijahanenā**”ti-ādi. **Pakatī**ti sabhāvadhammānaṁ udayavayapari-

cchinno kakkhaḷāphusanādisabhāvo, so bhaṅgakkhaṇato paṭṭhāya jahito, pariccajanto sabbaso nattheva. Tenāha **"nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṁ gatā"**ti.

Ettāvatāti-ādito paṭṭhāya pavattena ettakena desanāmaggena. Anekāni vassakoṭisatasahassāniyeva ubbedho etissāti **anekavassakoṭi satasahassubbedhā. Aniccalakkhaṇaṁ ādāyā**ti taṁ sampattigataṁ aniccalakkhaṇaṁ desanāya gahetvā vibhāvetvā. Yathā nisseṇimuccane tādisaṁ satahatthubbedhaṁ rukkhaṁ pakatipurisena ārohituṁ na sakkā, evaṁ aniccatāvibhāvanena tassā sampattiyā apekkhā nisseṇimuccane kenaci ārohituṁ na sakkāti āha **"aniccalakkhaṇaṁ ādāya nisseṇiṁ muñcanto viyā"**ti. **Tenevā**ti yathāvuttakāraṇeneva, ādito sātisayaṁ kāmesu assādaṁ dassetvāpi upari nesaṁ "passānandā"ti-ādinā ādīnavaṁ, okāraṁ, saṁkilesaṁ, nekkhamme ānisaṁsañca vibhāvetvā desanāya niṭṭhāpitattā. **Pubbe**ti atītakāle. **Vasabharājā**ti Vasabhanāmako Sīhaḷamahārājā.

Udakapupphuḷādayoti **ādi**-saddena tiṇagge ussāvabindu-ādike saṅgaṇhāti.

Mahāsudassanassa panāti **pana**-saddo visesatthajotano, tena Mahāsudassanamahārājā jhānābhiññāsamāpattiyo nibbattesi, tadaggena parisuddhe ca samaṇabhāve patiṭṭhito, yato vidhuya eva kāmavitakkādisamaṇabhāvasaṁkilesaṁ suññāgāraṁ pāvisi, evaṁbhūtassāpi tassa kālaṁ kiriyato sattame divase sabbā cakkavattisampatti antarahitā, na tato paraṁ, aho acchariyamanusso anaññasādhāraṇaguṇavisesoti imaṁ visesaṁ dasseti.

Anāruḷhanti "rājā kira pubbe gahapatikule nibbattī"ti-ādinā[1] "puna theraṁ āmantesī"ti-ādinā[2]ca vuttamatthaṁ sandhāyāha. So hi imasmiṁ sutte saṅgītiṁ anāruḷho, aññattha pana āgato imissā desanāya piṭṭhivattakabhāvena. Yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 223 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 228 piṭṭhe.

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. **“Parito”**ti padaṁ yathā samantatthavācako, evaṁ samīpatthavācakopi hotīti **samantā sāmantā**ti attho vutto. Āmeḍitena pana samantattho jotito. Yassa pana sāmantā janapadesu “nātike viharatī”ti vuttattā nātikassāti viññātoyamattho. Yassa parito janapadesu byākaroti, tattha paricārakārakānaṁ byākaraṇaṁ avuttasiddhaṁ, nidassanavasena vā tassa vakkhamānattā “parito parito janapadesu”icceva vuttaṁ. **Paricārake**ti upasake. Tenāha **“Buddhadhammasaṁghānaṁ paricārake”**ti. **Upapattīsū**ti nibbattīsu. **Ñāṇagatipuññāṇaṁ upapattīsū**ti ettha **ñāṇagatūpapatti** nāma tassa tassa maggañāṇagamanassa nibbatti. Yaṁ sandhāya vuttaṁ “pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ parikkhayā”ti-ādi. **Puññūpapatti** nāma taṁtaṁdevanikāyūpapatti. **Sabbatthā**ti “vajjimallesū”ti-ādike sabbattha catūsupi padesu. **Purimesū**ti pāḷiyaṁ vutte sandhāyāha. **Dasasuyevā**ti tesu eva dasasu janapadesu. **Paricārake byākaroti** byakātabbānaṁ bahūnaṁ tattha labbhanato. Nātike bhavā **nātikiyā.**

Niṭṭhaṅgatāti niṭṭhaṁ nicchayaṁ upagatā.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

276. Yasmā Saṁghasuppaṭipatti nāma Dhammasudhammatāya, Dhammasudhammatā ca Buddhasubuddhatāya, tasmā “aho Dhammo, aho Saṁgho”ti Dhammasaṁghaguṇakittanāpi atthato Buddhaguṇakittanā eva hotīti “Bhagavantaṁ kittayamāna rūpā”ti padassa “aho dhammo”ti-ādināpi attho vutto.

278. **Ñāṇagatī**ti “pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā”ti-ādinā āgataṁ pahātabbapahānavasena pavattaṁ maggañāṇagamanaṁ. Yasmā tassā eva ñāṇagatiyā vasena tassa tassa ariyapuggalassa opapātikatādiviseso, tasmā taṁ tādisaṁ tassa abhisamparāyaṁ sandhāyāha **“ñāṇābhisamparāyamevā”**ti.

279. Upasantaṁ pati sammati ālokīyatīti **upasantapatiso**[1]. **Upasantadassano** upasanta-ussanno. **Bhātirivā**ti ettha **ra**-kāro padasandhikaro, **iva**-saddo bhusatthoti āha **"ativiya bhātī"**ti.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Jeṭṭhakabhāvena jane vasabhasadisoti janavasabhoti assa devaputtassa nāmaṁ ahosi.

Ito devalokā cavitvā sattakkhattuṁ manussaloke rājabhūtassa. Manussalokā cavitvā sattakkhattuṁ devabhūtassa. **Etthevā**ti etasmiṁyeva cātumahārājikabhave, etthāpi vessavaṇassa sahabyatāvasena.

281. Āsisanaṁ **āsā,** patthanā. Āsāsīsena cettha kattukamyatākusalacchandaṁ vadati. Tenevāha **"sakadāgāmigmaggatthāyā"**ti-ādi. **Yadagge**ti ettha **agga**-saddo ādipariyāyoti āha **"taṁ divasaṁ ādiṁ katvā"**ti. **"Purimaṁ -pa- avinipāto"**ti idaṁ yathā tattakaṁ kālaṁ sugatito sugatūpapattiyeva ahosi, tathā katūpacitakusalakammattā. Phussassa Sammāsambuddhassa kālato pabhuti hi sambhatavivaṭṭūpanissayakusalasambhāro esa devaputto. **Anacchariyan**ti anu anu acchariyaṁ. Tenāha **"punappunaṁ acchariyamevā"**ti. **Sayaṁparisāyā**ti sakāya parisāya. **Bhagavato diṭṭhasadisamevā**ti āvajjanasamanantaraṁ yathā te Bhagavato catuvīsatisatasahassamattā sattā ñāṇagatito diṭṭhā, evaṁ tumhehi diṭṭhasadisameva. **Vessavaṇassa sammukhā sutaṁ** mayāti vadati.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Vassūpanāyikasaṅgahatthan**ti vassūpanāyikāya ārakkhāsaṁvidhānavasena bhikkhūnaṁ saṅgahaṇatthaṁ "vassūpagatā bhikkhū evaṁ sukhena samaṇadhammaṁ karontī"ti, **pavāraṇasaṅgato** panassa pavāretvā satthu santikaṁ gacchantānaṁ bhikkhūnaṁ antarāmagge parissayapariharaṇatthaṁ. Dhammassavanatthaṁ

1. Upasantapadisso (Aṭṭhakathāyaṁ)

dūraṭṭhānaṁ gacchantesupi eseva nayo. Attanāpi āgantvā dhammassavanatthaṁ sannipatiyeva. **Etthetthā**ti ettha ettha ayyānaṁ vasanaṭṭhāne.

Tadāpīti "purimāni bhante divasānī"ti vuttakālepi. **Eteneva kāraṇenā**ti vassūpanāyikanimittameva. Tenāha pāḷiyaṁ "tadahuposathe pannarase vassūpanāyikāyā"ti-ādi. Āsanepi nisajjāya sudhammāya devasabhāya paṭhamaṁ devesu tāvatiṁsesu nisinnesu tassā catūsu dvāresu cattāro mahārājāno nisīdanti, idaṁ nesaṁ āsane nisajjāya cārittaṁ hoti.

Yenatthenāti yena kiccena yena payojanena. **Ārakkhatthan**ti ārakkhabhūtaṁ atthaṁ. Vuttaṁ vacanaṁ etesanti **vuttavacanā,** mahārājāno.

283. **Atikkamitvā**ti abhibhavitvā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. Abhisambhavituṁ adhigantuṁ asakkuṇeyyo **anabhisambhavanīyo.** Tenāha **"appattabbo"**ti-ādi. Cakkhuyeva patho rūpadassanassa maggo upāyoti cakkhupatho, tasmiṁ **cakkhupathasmin**ti āha **"cakkhupasāde"**ti, cakkhussa gocarayoggo vā **cakkhupatho**ti āha **"āpāthe vā"**ti. **Nābhibhavatī**ti na abhibhavati, gocarabhāvaṁ na gacchatīti attho. **Heṭṭhā heṭṭhā**ti tāvatiṁsato paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhā, na cātumahārājikato paṭṭhāya, nāpi brahmapārisajjato paṭṭhāya. "Catumahārājikā hi tāvatiṁsānaṁ yathā jātirūpāni passituṁ sakkonti, tathā brahmāno heṭṭhimā uparimānan"ti keci, taṁ na yuttaṁ. Na hi heṭṭhimā brahmāno uparimānaṁ mūlapaṭisandhirūpaṁ passituṁ sakkonti, māpitameva passituṁ sakkontīti daṭṭhabbaṁ.

Suṇantova niddaṁ okkamīti gatiyo upadhārento bahi visaṭavitakkavicchedena saṅkocaṁ āpannacittatāya. **Mayhaṁ ayyakassā**ti Bhagavantaṁ sandhāya vadati.

Pañca sikhā etassāti pañcasikho, pañcasikho viya **pañcasikho**ti āha **"pañcasikhagandhabbasadiso"**ti. **Mamāyantī**ti piyāyanti.

285. **Sumutto**ti saradosehi suṭṭhu mutto. Yehi pittasemhādīhi palibuddhattā saro avissaṭṭho siyā, tadabhāvato vissaṭṭhoti dassento āha "**apalibuddho**"ti. Viññāpetīti **viññeyyo,** antogadhahetu-attho kattusādhano esa viññeyyasaddoti āha "**atthaviññāpano**"ti. Sarassa madhuratā nāma maddavanti āha "**madhuro mudū**"ti. Savanaṁ arahatīti **savanīyo.** Savanārahatāya ca āpāthasukhatāyāti āha "**kaṇṇasukho**"ti. **Bindū**ti piṇḍito. Ākoṭitabhinnakaṁsasaddo viya anekāvayavo ahutvā niravayavo, ekabhāvoti attho. Tenāha "**ekagghano**"ti, etenevassa avisāritā saṁvaṇṇitā daṭṭhabbā. Gambhīruppattiṭṭhānatāya cassa gambhīratāti āha "**nābhimūlato**"ti-ādi. **Evaṁ samuṭṭhito**ti jīvhādippahāramattasamuṭṭhito. **Amadhuro ca hoti** uppattiṭṭhānānaṁ parilahubhāvato. **Na ca dūraṁ sāveti** vīrabhāvābhāvato. **Ninnādī** suvipulabhāvato savisesaṁ ninnādo, pāsaṁsaninnādo vā. Tenāha "**mahāmegha -pa- yutto**"ti.

Pacchimaṁ pacchimanti dutiyaṁ, catutthaṁ, chaṭṭhaṁ, aṭṭhamañca padaṁ. **Purimassa purimassā**ti yathākkamaṁ paṭhamassa, tatiyassa, pañcamassa, sattamassa ca. **Atthoyevā**ti atthaniddeso eva. Vissaṭṭhatā hissa viññeyyatāya veditabbā, mañjubhāvo savanīyatāya, bindubhāvo avisāritāya, gambhīrabhāvo ninnāditāyāti. **Yathāparisan**ti ettha **yathā**-saddo parimāṇavācī, na pakārādivācīti āha "**yattakā parisā**"ti, tena parisappamāṇamevassa saro niccharati, ayamassa dhammatāti dasseti. Tenāha "**tattakamevā**"ti-ādi.

"Ye hi kecī"ti-ādi "yāvañca so Bhagavā"ti-ādinā vuttassa atthassa hetukittanavasena samatthanaṁ saraṇesu nesaṁ niccasevanena, sīlesu ca patiṭṭhāpanena chakāmasaggasampatti-anuppādanato. Tenāha "**ye hi keci -pa- vadatī**"ti. **Nibbematikagahitasaraṇe**ti maggenāgatasaraṇagamane. Te hi sabbaso samugghātitavicikicchatāya ratanattaye aveccappasādena samannāgatāyeva, pothujjanikasaddhāya vasena Buddhādīnaṁ guṇe ogāhetvā jānanti, aparaneyyabuddhino te pariyāyato nibbematikagahitasaraṇā veditabbā. **Gandhabbadevagaṇan**ti gandhabbadevasamūhaṁ.

Tukā vuccati khīriṇī yā tukātipi vuccati. Tassā cuṇṇaṁ **tukāpiṭṭhaṁ**[1]**.** Taṁ koṭṭetvā pakkhittaṁ ghanaṁ nirantaracitaṁ hutvā tiṭṭhati.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. **Supaññattā**ti suṭṭhu pakārehi ñāpitā bodhitā, asaṅkarato vā ṭhapitā, taṁ pana bodhanaṁ, asaṅkarato ṭhapanañca atthato desanā evāti āha **"sukathitā"**ti. **Ijjhanaṭṭhenā**ti samijjhanaṭṭhena, nippajjanassa kāraṇabhāvenāti attho. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. Iddhiyā pādoti **iddhipādo,** iddhiyā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātaṁ iddhiṁ pajjanti pāpuṇanti, tasmā "pādo"ti vuccati. Ijjhatīti **iddhi,** samijjhati nippajjatīti attho. Iddhi evapādo **iddhipādo,** iddhikoṭṭhāsoti attho. Evaṁ tāva "cattāro iddhipādā"ti ettha attho veditabbo. **Iddhipahonakatāyā**ti iddhiyā nipphādane samatthabhāvāya. **Iddhivisavitāyā**ti iddhiyā nipphādane yogyabhāvāya. Anekatthattā hi dhātūnaṁ yogyattho **vi-**pubbo **su-**saddo, visavanaṁ vā pajjanaṁ **visavitā,** tattha kāmakāritā visavitā. Tenāha **"Punappunan"**ti-ādi. **Iddhivikubbanatāyā**ti vikubbaniddhiyā vividharūpakaraṇāya. Tenāha **"nānappakārato katvā dassanatthāyā"**ti.

"Chandañce bhikkhu adhipatiṁ karitvā labhati samādhiṁ, labhati cittassekaggataṁ, ayaṁ vuccati chandasamādhī"ti[2] imāya pāḷiyā chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṁ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena pana **"chandahetuko, chandādhiko vāsamādhi chandasasamādhī"**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttanti veditabbaṁ. **"Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā"ti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā taṁ taṁ visesaṁ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbampivīriyaṁ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṁ padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. Visuṁ samāsayojanavasena yo pubbe iddhipādattho pādassa upāyatthataṁ, koṭṭhāsatthatañca gahetvā yathāyogavasena

1. Piṭṭhaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

2. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

idha vutto, so vakkhamānānaṁ paṭilābhapubbabhāgānaṁ kattukaraṇiddhibhāvaṁ, uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṁ, chandādīnañca karaṇiddhibhāvaṁ sandhāya vuttoti veditabbo, tasmā "ijjhanaṭṭhena iddhī"ti ettha kattu-attho, karaṇattho ca ekajjhaṁ gahetvā vuttoti kattu-atthaṁ tāva dassetuṁ "nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena vā"ti vatvā itaraṁ dassento **"ijjhanti etāyā"**ti-ādimāha. **Vuttan**ti kattha vuttaṁ? Iddhipādavibhaṅgapāṭhe[1]. **Tathābhūtassā**ti tenākārena bhūtassa, te chandādidhamme paṭilabhitvā ṭhitassāti attho. **"Vedanākkhandho"**ti-ādīhi chandādayo antokatvā cattāropi khandhā kathitā. **Sesesū**ti sesiddhipādesu.

Vīriyiddhipādaniddese "vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatan"ti dvikkhattuṁ vīriyaṁ āgataṁ. Tattha purimaṁ samādhivisesanaṁ "vīriyādhipati samādhi vīriyasamādhī"ti, dutiyaṁ samannāgamaṅgadassanaṁ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni, samādhi, padhānasaṅkhāro ca. Chandādayo hi samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṁ visesetvā ṭhitameva, samannāgamaṅgavasena pana padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathāvisiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṁ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṁ taṁtaṁavassayadassanavasena hotīti "chandasamādhi -pa- iddhipādan"ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upāyatthena chandādīnaṁ iddhipādatā vuttā hoti. Teneva hi abhidhamme **uttaracūḷabhājanīye**[2] "cattāro iddhipādā chandiddhipādo"ti-ādinā chandādīnameva iddhipādatā vuttā. **Pañhapucchake**[3] "cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī"ti-ādinā ca uddesaṁ katvāpi puna chandādīnaṁyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṁ kataṁ, aññathā catubbidhatā na siyāti. Ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo veditabbo. Idāni paṭilābhapubbabhāgānaṁ vasena iddhipāde vibhajitvā dassetuṁ

1. Abhi 2. 226 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 232 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 233 piṭṭhe.

“apicā”ti-ādi vuttaṁ, taṁ suviññeyyameva. Idha iddhipādakathā saṅkhepeneva vuttāti āha **“vitthārena pana -pa- vuttā”**ti.

Kecīti abhayagirivāsino. Tesu hi ekacce “iddhi nāma anipphannā”ti vadanti, ekacce “iddhipādo pana anipphanno”ti vadanti, **anipphanno**ti ca paramatthato asiddho, natthīti attho. **Ābhato**ti abhidhammapāṭhato[1] **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[2] ānīto purimanayato aññenākārena desanāya pavattattā. Chando eva iddhipādo **chandiddhipādo.** Eseva nayo sesesupi. **Ime panā**ti imasmiṁ sutte āgatā iddhipādā. **Raṭṭhapālatthero**[3] “chande sati kathaṁ nānujānissantī”ti sattāhaṁ bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaraṁ dhammaṁ nibbattesīti āha **“raṭṭhapālatthero -pa- nibbattesī”**ti. **Soṇatthero**[4] bhāvanamanuyutto āraddhavīriyo paramasukhumālo pādesu phoṭesu jātesupi vīriyaṁ nappaṭipassambhesīti āha **“soṇatthero vīriyaṁ dhuraṁ katvā”**ti. **Sambhūtatthero**[5] “cittavato kiṁ nāma na sijjhatī”ti cittaṁ pubbaṅgamaṁ katvā bhāvanaṁ ārādhesīti āha **“Sambhūtatthero cittaṁ dhuraṁ katvā”ti.** **Moghatthero** vīmaṁsaṁ avassayi, tasmā tassa Bhagavā “suññato lokaṁ avekkhassū”ti[6] suññatākathaṁ kathesi, paññānissitamānaniggahatthaṁ, paññāya pariggahatthañca dvikkhattuṁ pucchito samāno pañhaṁ kathesi. Tenāha **“Āyasmā Mogharājā vīmaṁsaṁ dhuraṁ katvā”**ti.

Punappunaṁ chanduppādanaṁ pesanaṁ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā.

Parakkamenāti parakkamasīsena sūrabhāvaṁ vadati. Thāmabhāvato ca vīriyassa sūrabhāvasadisatā daṭṭhabbā.

Cintanappadhānattā cittassa mantasaṁvidhānasadisatā vuttā.

---

1. Abhi 2. 232 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 235 piṭṭhe.
3. Ma 2. 245; Aṁ-Ṭṭha 1. 197; Theragāthā-Ṭṭha 2. 288; Apadāna-Ṭṭha 2. 19 piṭṭhesu vitthāro.
4. Vi 3. 267; Aṁ 2. 329; Aṁ-Ṭṭha 1. 181; Theragāthā-Ṭṭha 2. 229; Apadāna-Ṭṭha 2. 199 piṭṭhesu vitthāro.
5. Theragāthā-Ṭṭha 2. 18 piṭṭhe vitthāro.
6. Khu 1. 448; Khu 4. 141; Khu 7. 346; Khu 8. 19, 180; Khu 10. 7, 198, 207 piṭṭhesu.

Jātisampatti nāma visiṭṭhajātitā. "Sabbadhammesu ca paññā seṭṭhā"ti vīmaṁsāya jātisampattisadisatā vuttā. **Sammohavinodaniyaṁ**[1] pana cittiddhipādassa jātisampattisadisatā, vīmaṁsiddhipādassa mantabalasadisatā ca yojitā.

Anekaṁ vihitaṁ vidhaṁ etassāti **anekavihitan**ti āha **"anekavidhan"**ti. **Vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo "ekavidhena ñāṇavatthū"ti-ādīsu[2] viyāti āha **"iddhividhanti iddhikoṭṭhāsan"**ti.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. **"Sukhassā"**ti idaṁ tiṇṇampi sukhānaṁ sādhāraṇavacananti āha **"jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassā"**ti. Nānappanāpattatāya pana appadhānattā upacārajjhānasukhassa, vipassanāsukhassa cettha aggahaṇaṁ. Purimesu tāva dvīsu okāsādhigamesu tīṇipi sukhāni labbhanti, tatiye pana kathanti? Tattha kāmaṁ tīṇi na labbhanti, dve pana labbhantiyeva. Yathālābhavasena hetaṁ vuttaṁ "sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampī"ti-ādīsu[3] viya. **Saṁsaṭṭho**ti saṁsaggaṁ upagato samaṅgībhūto, so pana tehi samannāgatacittopi hotīti vuttaṁ **"sampayuttacitto"**ti. **Ariyadhamman**ti ariyabhāvakaraṁ dhammaṁ. **Upāyato**ti vidhito. **Pathato**ti maggato. **Kāraṇato**ti hetuto. Yena hi vidhinā dhammānudhammapaṭipatti hoti, so upeti etenāti **upāyo,** so tadadhigamassa maggabhāvato **patho,** tassa karaṇato **kāraṇan**ti ca vuccati.

"Aniccanti-ādivasena manasi karotī"ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"yonisomanasikāro nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **upāyamanasikāro**ti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassa eva maggabhūto manasikāro. **Anicce**ti-ādi-antavantatāya, anaccantikatāya ca anicce tebhūmake saṅkhāre "aniccan"ti manasikāroti yojanā. Eseva nayo sesesupi. Ayaṁ pana viseso tasmiṁyeva udayabbayapaṭipīḷanatāya dukkhanato, dukkhamato ca **dukkhe,** avasavattanatthena, anattasabhāvatāya ca **anattani,**

1. Abhi-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 323 piṭṭhe.
3. Dī 1. 79; Ma 1. 347; Ma 2. 213; Aṁ 1. 8 piṭṭhesu.

asucisabhāvatāya **asubhe.** Sabbampi hi tebhūmakaṁ saṅkhataṁ kilesāsucipaggharaṇato "asubhan"tveva vattumarahati. **Saccānulomikena vā**ti saccābhisamayassa anulomanavasena. **"Cittassa āvaṭṭanā"**ti-ādinā āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohāreneva tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusaluppattiyā upanissayo hotīti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṁ āvaṭṭetīti **cittassa āvaṭṭanā,** anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā.** Bhavaṅgārammaṇato aññaṁ ābhujatīti **ābhogo.** Samannāharatīti **samannāhāro.** Tadevārammaṇaṁ attānaṁ anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro. Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ upāyamanasikāralakkhaṇo **yonisomanasikāro** nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjituṁ sakkoti.

Asaṁsaṭṭhoti na saṁsaṭṭho kāmādīhi vivitto vinābhūto. Kāmādivisaṁsaggahetu uppajjanakasukhaṁ nāma vivekajaṁ pītisukhanti āha **"paṭhamajjhānasukhan"**ti. Kāmaṁ paṭhamajjhānasukhampi somanassameva, suttesu pana taṁ kāyikasukhassāpi paccayabhāvato visesato "sukhan"tveva vuccatīti idhāpi jhānabhūtaṁ somanassaṁ sukhanti, itaraṁ somanassaṁ. Tena vuttaṁ **"sukhā"**ti. Hetumhi nissakkavacananti āha **"jhānasukhapaccayā"**ti. **Aparāparaṁ somanassan**ti jhānādhigamahetu paccavekkhaṇādivasena punappunaṁ uppajjanakasomanassaṁ.

Pamodanaṁ pamudo, taruṇapīti, tato **pamudā.** "Pāmojjaṁ pītatthā yā"ti-ādisu taruṇapīti "pāmojjan"ti vuccati, idha pana pakaṭṭho mudo **pamudo** pāmojjanti adhippetaṁ, tañca somanassarahitaṁ natthīti avinābhāvitāya **"balavataraṁ pītisomanassan"**ti vuttaṁ. Jhānassa ujuvipaccanīkataṁ sandhāya **"pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā"**ti vuttaṁ. Jhānaṁ pana tadekaṭṭhe sabbepi kilese, sabbepi akusale dhamme vikkhambhetiyeva, **attano okāsaṁ gahetvā tiṭṭhati** paṭipakkhadhammehi anabhibhavanīyato. **Tasmā**ti okāsaggahaṇato, laddhokāsatāyāti attho. Maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato vā **okāso,** assa adhigamo **okāsādhigamo.** Purimapakkhe pana okāsaṁ avasaraṁ adhigacchati etenāti **okāsādhigamo.**

Rūpasabhāvatāya, ekantarūpādhīnavuttitāya, savipphārikatāya ca ānāpānavitakkavicārānaṁ thūlabhāvaṁ anujānanto **"kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontū"**ti āha. Tabbidhuratāya pana ekaccānaṁ vedanāsaññānaṁ thulataṁ ananujānanto **"cittasaṅkhārā kathaṁ oḷārikā"**ti āha. Itaro "appahīnattā"ti kāraṇaṁ vatvā **"kāyasaṅkhārā hī"**ti-ādinā tamatthaṁ vivarati. **Te**ti cittasaṅkhārā. Appahīnā saṅkhārā labbhamānasaṅkhāranimittatāya "oḷārikā"ti vattuṁ arahanti, pahīnā pana tadabhāvato "sukhumā"ti-āha **"pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā"**ti. Pāḷiyaṁ "kāyasaṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā"ti vuttattā **"sukhanti catutthajjhānikaphalasamāpattisukhan"**ti vuttaṁ. "Cittasaṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā"ti pana vuttattā **"nirodhā vuṭṭhahantassā"**ti vuttaṁ. Vacīsaṅkhārapaṭippassaddhi kāyasaṅkhārapaṭippassaddhiyāva siddhāti veditabbā. Tenevāha **"dutiya -pa- visuṁ na vuttānī"**ti. Pāḷiyaṁ pana atthato siddhāpi supākaṭabhāvena vibhāvetuṁ sarūpato gaṇhāti. Na hi ariyavinaye atthāpattivibhāvanā abhidhammadesanāya pakatīti. Yathā nīvaraṇavikkhambhanañca paṭhamassa jjhānassa adhigamāya upāyo, evaṁ sukhadukkhavikkhambhanaṁ catutthassajhānassa adhigamāya upāyoti **"catutthajjhānaṁ sukhaṁ dukkhaṁ vikkhambhetvā"**ti vuttaṁ. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Avijjārāgādīhi saha vajjehīti **savajjaṁ,** akusalaṁ, tadabhāvato **anavajjaṁ,** kusalaṁ. Attano hitasukhaṁ ākaṅkhantena sevanīyato **sevitabbaṁ,** kusalaṁ, tabbipariyāyato **na sevitabbaṁ,** akusalaṁ, lāmakabhāvena **hīnaṁ**, akusalaṁ, seṭṭhabhāvena **paṇītaṁ,** kusalanti **sāvajjadukādayo** tayopi dukā yathārahaṁ **etesaṁ** kusalākusalakammapathānaṁ **vaseneva veditabbā. Sabban**ti yathāvuttaṁ sabbaṁ catūhi dukehi saṅgahitaṁ dhammajātaṁ. Yathārahaṁ kaṇhañca sukkañca paṭidvandibhāvato, sappaṭibhāgañca appaṭibhāgañca advayabhāvato. **Vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahīyati** catunnaṁ ariyasaccānaṁ sammadeva paṭivijjhanato. Tato eva **arahattamaggavijjā uppajjati. Sukhan**ti evaṁ kammapathamukhena tebhūmakadhamme sammasitvā vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahatte patiṭṭhahantassa yaṁ ārahattamaggasukhañceva arahattaphalasukhañca, taṁ idha "sukhan"ti adhippetaṁ. **Antogadhā eva** nānantariyabhāvato.

Aṭṭhatiṁsārammaṇavasenāti pāḷiyaṁ āgatānaṁ aṭṭhatiṁsāya kammaṭṭhānānaṁ vasena. **Vitthāretvā kathetabbā** paṭhamajjhānādivasena āgatattāti adhippāyo. **"Kathan"**ti-ādinā tameva vittahāretvā kathanaṁ nayato dasseti. **"Catuvīsatiyā ṭhānesū"**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ **mahāparinibbānavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttameva. **"Nirodhasamāpattiṁ pāpetvā"**ti iminā arūpajjhānānipi gahitāni honti tehi vinā nirodhasamāpatti samāpajjanassa sambhavato, catutthajjhānasabhāvattā ca tesaṁ. **Dasa upacārajjhānānī**ti ṭhapetvā kāyagatāsatiṁ ānāpānañca aṭṭha anussatiyo, saññāvavatthānañcāti dasa upacārajjhānani. Adhisīlaṁ nāma samādhisaṁvattaniyanti tassa heṭṭhimantena paṭhamajjhānaṁ pariyosānanti vuttaṁ **"adhisīlasikkhāpaṭhamaṁ okāsādhigamaṁ bhajatī"**ti. Adhicittaṁ nāma catutthajjhānaniṭṭhaṁ tadantogadhattā arūpajjhānānaṁ tappariyosānattā phalajjhānānanti vuttaṁ **"adhicittasikkhā dutiyan"**ti. Matthakappattā adhipaññāsikkhā nāma aggamaggavijjāti āha **"adhipaññāsikkhā tatiyan"**ti. Sikkhattayavasena tayo okāsādhivame nīharantena yathārahaṁ taṁtaṁsuttavasenapi nīharitabbanti dassento **"sāmaññaphalepī"**ti-ādimāha.

Yadaggena ca tisso sikkhā yathākkamaṁ tayo okāsādhigame bhajanti, tadaggena tappadhānattā yathākkamaṁ tīṇi piṭakāni te bhajantīti dassetuṁ **"tīsu panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tīṇi piṭakāni vibhajitvā**ti tiṇṇaṁ okāsādhigamānaṁ vasena yathānupubbaṁ tīṇi piṭakāni vitthāretvā **kathetuṁ labhissāmāti. Samodhānetvā**ti samāyojetvā tattha vuttamatthaṁ imassa suttassa atthabhāvena samānetvā. **Dukkathitan**ti asambandhakathanena, atipapañcakathanena vā duṭṭhu kathitanti **na sakkā vattuṁ** tathākathanasseva sukathanabhāvatoti āha **"tepiṭakaṁ -pa- sukathitaṁ hotī"**ti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. Na kevalaṁ abhidhammapariyāyeneva kusalaṭṭho gahetabbo, atha kho bāhitikapariyāyenapīti āha **"phalakusalassa cā"**ti. **Khemaṭṭhenā**ti catūhipi yogehi anupaddavabhāvena. **Sammāsamāhito**ti

1. Dī-Ṭṭha 2. 186 piṭṭhe.

samathavasena ceva vipassanāvasena ca suṭṭhu samāhito. **Ekaggacitto**ti vikkhepassa dūrasamussāritattā ekaggataṁ avikkhepaṁ pattacitto. **Attano kāyato**ti ajjhattaṁ kāye kāyānupassanāvasena sammā samāhitacitto samāno "samāhito yathābhūtaṁ pajānāti passatī"ti[1] vacanato. Tattha ñāṇadassanaṁ nibbattento tato bahiddhā parassa kāyepi ñāṇadassanaṁ nibbatteti. Tenāha **"parassa kāyābhimukhaṁ ñāṇaṁ pesetī"**ti. **Sammā vippasīdatī**ti sammā samādhānapaccayena abhippasādena ñāṇūpasañhitena ajjhattaṁ kāyaṁ okappeti. **Sabbatthā**ti sabbaṭṭhānesu. Sati kathitāti yojanā. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** anupassanāñāṇadassanānaṁ tadubhayasādhāraṇabhāvato.

Sattasamādhiparikkhāravaṇṇanā

290. **Etthā**ti imissā kathāya. Jhānakkhassa vīriyacakkassa ariyamaggarathassa sīlaṁ vibhūsanabhāvena vuttanti āha **"alaṅkāro parikkhāro nāmā"**ti. **Sattahi nagaraparikkhārehī**ti nagaraṁ parivāretvā rakkhaṇakehi kataparikkhepo, parikhā, uddāpo, pākāro, esikā, palighā, pākārapakkhaṇḍilanti imehi sattahi nagaraparikkhārehi. Sambharīyati phalaṁ etenāti **sambhāro,** kāraṇaṁ. Bhesajjañhi byādhivūpasamanena jīvitassa kāraṇaṁ. **Parivāraparikkhāravasenā**ti parivārasaṅkhātaparikkhāravasena. Parikkhāro hi sammādiṭṭhiyādayo maggadhammā sammāsamādhissa sahajātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisaṅkharaṇato. Upecca nissīyatīti **upanisā,** saha upanisāyāti **sa-upaniso**ti āha **"sa-upanissayo"**ti, sahakārīkāraṇabhūto dhammasamūho idha "upanissayo"ti adhippeto. Sammā pasatthā sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, puggalo, tassa **sammādiṭṭhissa.** So pana yasmā patiṭṭhitasammādiṭṭhiko, tasmā vuttaṁ **"sammādiṭṭhiyaṁ ṭhitassā"**ti. **Sammāsaṅkappo pahotī**ti maggasammādiṭṭhiyā dukkhādīsu parijānanādikiccaṁ sādhentiyā kamavitakkādike samugghāṭento sammāsaṅkappo yathā attano kiccasādhane pahoti, tathā pavattiṁ panassa dassento āha **"sammāsaṅkappo pavattatī"**ti. **Esa nayo sabbapadesū**ti "sammāsaṅkappassa sammāvācā pahotī"ti-ādīsu sesapadesu yathāvuttamatthaṁ atidisati.

---

1. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

Ettha ca yasmā nibbānadhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārā sammādiṭṭhi. Tathā hi sā "paññāpajjoto, paññāsatthan"ti ca vuttā. Tāya hi so avijjandhakāraṁ vidhamitvā kilesacore ghātento khemena nibbānaṁ pāpuṇāti, tasmā ariyamaggakathāyaṁ sammādiṭṭhi ādito gayhati, idha pana puggalādhiṭṭhānadesanāya "sammādiṭṭhissā"ti vuttaṁ. Yasmā pana sammādiṭṭhipuggalo nekkhammasaṅkappādivasena sammadeva saṅkappeti, na micchākāmasaṅkappādivasena, tasmā sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti. Yasmā ca sammāsaṅkappo sammāvācāya upakārako. Yathāha "pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṁ bhindatī"ti[1], tasmā sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti. Yasmā pana "idañcidañca karissāmā"ti hi paṭhamaṁ vācāya saṁvidahitvā yebhuyyena te te kammantā sammā payojīyanti, tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācassa sammākammanto pahoti. Yasmā pana catubbidhaṁ vacīduccaritaṁ, tividhañca kāyaduccaritaṁ pahāya ubhayaṁ sucaritaṁ purentasseva ājīvaṭṭhamakasīlaṁ pūrati, na itarassa, tasmā sammāvācassa, sammākammantassa ca sammā-ājīvo pahoti. Visuddhidiṭṭhisamudāgatasammā-ājīvassa yoniso padhānassa sambhavato sammā-ājīvassa sammāvāyāmo pahoti. Yoniso padahantassa kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā hotīti sammāvāyāmassa sammāsati pahoti. Yasmā evaṁ sūpaṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṁ dhammānaṁ gatiyo samannesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṁ samādhātuṁ, tasmā sammāsatissa sammāsamādhi pahotīti. Ayañca nayo pubbabhāge nānākkhaṇikānaṁ sammādiṭṭhi-ādīnaṁ vasena vutto, maggakkhaṇe pana sammādiṭṭhi-ādīnaṁ tassa tassa sahajātādivasena vutto "sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī"ti-ādīnaṁ padānaṁ attho yutto, ayameva ca idhādhippeto. Tenāha **"ayaṁ panattho"**ti-ādi.

Maggañāṇeti maggapariyāpannañāṇe **ṭhitassa** taṁsamaṅgino. Maggapaññā hi catunnaṁ saccānaṁ sammādassanaṭṭhena "maggasammādiṭṭhī"ti vuttā, sā eva nesaṁ yāthāvato jānanato paṭivijjhanato idha "maggañāṇan"tipi vuttā. **Maggavimuttī**ti maggena kilesānaṁ vimuccanaṁ samucchedappahānaṁ eva. Phalasammādiṭṭhi

---

1. Saṁ 2. 483 piṭṭhe.

eva "phalasammāñāṇan"ti pariyāyena vuttaṁ, pariyāyavacanañca vuttanayānusārena veditabbaṁ. **Phalavimutti** pana paṭippassaddhippahānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Amatassa dvārāti ariyamaggamāha. So pana vinā ca ācariyamuṭṭhinā anantaraṁ abāhiraṁ karitvā yāvadeva manussehi suppakāsitattā **vivaṭo. Dhammavinītā**ti ariyadhamme vinītā. So panettha kilesānaṁ samucchedavinayavasena veditabboti āha **"sammāniyyānena niyyātā"**ti.

Atthīti puthutthavisayaṁ nipātapadaṁ "atthi imasmiṁ kāye kesā"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"anāgāmino ca atthī"**ti. Tenevāha "atthi cevettha sakadāgāmino"ti. Bahiddhā saṁyojanapaccayo nibbattihetubhūto puññabhāgo etissā atthīti puññabhāgā, atisayavisiṭṭho cettha atthi-attho veditabbo. **Ottappamāno**ti uttasanto bhāyanto. **Na pana natthi,** atthi evāti dīpeti.

291. **Assā**ti vessavaṇassa. **Laddhi pana na atthi** paṭividdhasaccattā. **"Abhisamaye viseso natthī"**ti etena sabbepi sabbaññuguṇā sabbabuddhānaṁ sadisā evāti dasseti.

292. Kāraṇassa ekarūpattā **imāni pana padānī**ti na kevalaṁ "tayidaṁ brahmacariyan"ti-ādīni padāni, atha kho "imamatthaṁ janavasabho yakkho"ti-ādīni adānipīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

---

1. Dī 2. 233, Ma 1. 72-3; Ma 3. 132-3; Saṁ 2. 329; Aṁ 2. 285; Aṁ 3. 343; Abhi 2. 200; Khu 1. 2; Khu 10. 63 piṭṭhesu.

6. Mahāgovindasutta

293. **Pañcakuṇḍaliko**ti vissaṭṭhapañcaveṇiko. **Catumaggaṭṭhānesū**ti catunnaṁ maggānaṁ vinivijjhitvā gataṭṭhānesu. Tattha hi katā sālādayo catūhi disāhi āgatamanussānaṁ upabhogakkhamā honti. **"Evarūpānī"**ti iminā rukkhamūlasodhanādīni ceva yathāsatti annadānādīni ca puññāni saṅgaṇhāti. "Suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahosī"ti pāṭho. **Sakaṭasahassamattan**ti vāhasahassamattaṁ, **vāho** pana vīsati khārī, **khārī** soḷasadoṇamattā, **doṇaṁ** soḷasa nāḷiyo veditabbā. **Kumbhaṁ** dasambaṇāni. "Sahassanāḷiyo"ti keci. **Rattasuvaṇṇakaṇṇikan**ti rattasuvaṇṇamayaṁ vaṭaṁsakaṁ.

Yasmā majjhimayāme eva devatā satthāraṁ upasaṅkamituṁ avasaraṁ labhanti, tasmā **"ekakoṭṭhāsaṁ atītāyā"**ti vuttaṁ. **Atikkantavaṇṇo**ti[1] ativiya kamanīyarūpo. **Kevalakappan**ti vā manaṁ ūnaṁ avasesaṁ, īsakaṁ asamattanti attho[2]. Bhagavato hi samīpaṭṭhānaṁ muñcitva sabbo gijjhakūṭavihāro tena obhāsito. Tenāha **"candimā viyā"**ti-ādi.

Devasabhāvaṇṇanā

294. **Ratanamattakaṇṇikarukkhanissandenā**ti ratanappamāṇarukkhamayakūṭadānapuññanissandena, tassa vā puññassa nissandaphalabhāvena. **Nibbattasabhāyan**ti samuṭṭhita-upaṭṭhānasālāyaṁ. **Maṇimayā**ti padumarāgādimaṇimayā. **Āṇiyo**ti thambhatulāsaṅghāṭakādīsu vāḷarūpādisaṅghāṭanaka āṇiyo.

Gandhabbarājāti gandhabbakāyikānaṁ devatānaṁ rājā. Ye Tāvatiṁsānaṁ āsannavāsino cātumahārājikā devā, te purato karonto **"dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno"**ti vutto. Sesesupi tīsu ṭhānesu eseva nayo.

Nāgarājāti nāgānaṁ adhipati, na pana sayaṁ nāgajātiko.

Āsati nisīdati etthāti **āsanaṁ,** nisajjāṭṭhānanti āha **"nisīdituṁ okāso"**ti. **"Etthā"**ti padaṁ nipātamattaṁ, etthāti vā etasmiṁ pāṭhe.

---

1. Abhikkantavaṇṇo (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Asamanti attho kappasaddo. Asamatthanti attho kappasaddo (Ka)

Atthuddhāranayena vattabbaṁ **pubbe vuttaṁ catubbidhameva.** Tāvatiṁsā, ekacce ca cātumahārājikā yathāladdhāyā sampattiyā thāvarabhāvāya, āyatiṁ sodhanāya ca pañca sīlāni rakkhanti, te tassa visodhanatthaṁ pavāraṇāsaṅgahaṁ karonti. Tena vuttaṁ **"mahāpavāraṇāyā"**ti-ādi.

Vassasahassanti manussagaṇanāya vassasahassaṁ.

Pannapalāsoti patitapatto. **Khārakajāto**ti jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te "khārakā"ti vuccanti. **Jālakajāto**ti tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana **"jālakajāto**ti ekajālo viya jāto"ti atthaṁ vadanti. Pārichattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti, tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalakajāto**ti sañjātamahāmakuḷo. **Korakajāto**ti sañjātasūcibhedo sampati vitasamānāvattho. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso phullitavikasito.

Kantanakavātoti devānaṁ puññakammapaccayā pupphānaṁ chindanakavāto. **Kantatī**ti chindati. **Sampaṭicchanakavāto**ti chinnānaṁ chinnānaṁ pupphānaṁ sampaṭiggaṇhanakavāto. **Naccanto**ti nānāvidhabhattiṁ sannivesavasena naccanaṁ karonto. **Aññataradevatānan**ti nāmagottavasena appaññātadevatānaṁ.

Reṇuvaṭṭīti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṁ āhaccā**ti sudhammāya kūṭaṁ āhantvā.

Aṭṭha divaseti pañcamiyā saddhiṁ pakkhe cattāro divase sandhāya vuttaṁ. Yathāvuttesu aṭṭhasu divasesu dhammassavanaṁ nibaddhaṁ tadā pavattatīti tato aññadā kāritaṁ sandhāyāha **"akāladhammassavanaṁ kāritan"**ti. Cetiye chattassa heṭṭhā kātabbavedikā **chattavedikā.** Cetiyaṁ parikkhipitvā padakkhiṇakaraṇaṭṭhānaṁ antokatvā kātabbavedikā **puṭavedikā.** Cetiyassa kucchiṁ parikkhipitvā taṁsambandhameva katvā kātabbavedikā **kucchivedikā.** Sīharūpapādakaṁ āsanaṁ **sīhāsanaṁ.** Ubhosu passesu sīharūpayuttaṁ sopānaṁ **sīhasopānaṁ.**

Attamanā honti aniyāmanakabhāvato. Tenevāha **"mahāpuññe purakkhatvā"**ti-ādi. **Pavāraṇāsaṅgahatthāya sannipatitāti veditabbā** "tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā"ti[1] vacanato.

295. **Navahi kāraṇehī**ti "itipi so Bhagavā arahan"ti-ādinā[2] vuttehi arahattādīhi navahi Buddhānubhāvadīpanehi karaṇehi. **Dhammassa cā**ti ettha ca-saddo avuttasamuccayatthoti tena sampiṇḍitamatthaṁ dassento **"ujuppaṭipannatādibhedaṁ saṁghassa ca suppaṭipattin"**ti āha.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. Yathā anantameva ānañcaṁ, bhisakkameva bhesajjaṁ, evaṁ yathābhūtā eva **yathābhuccā**ti pāḷiyaṁ vuttanti āha **"yathābhucceti yathābhūte"**ti. Vaṇṇetabbato kittetabbato **vaṇṇā,** guṇā. **Kathaṁ paṭipanno**ti hetu-avatthāyaṁ, phala-avatthāyaṁ, sattānaṁ upakārā vatthāyanti tīsupi avatthāsu lokanāthassa bahujanahitāya paṭipattiyā kathetukamyatapucchā. Tathā hi naṁ ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā saṅkhepeneva dassento **"dīpaṅkarapādamūle"**ti-ādimāha. Tattha **abhinīharamāno**ti abhinīhāraṁ karonto. Yaṁ panettha mahābhinīhāre, pāramīsu ca vattabbaṁ, taṁ **brahmajālaṭīkāyaṁ**[3] vuttamevāti tattha vuttanayeneva veditabbaṁ.

"Khantivāditāpasakāle"ti[4] ādi hetu-avatthāyameva anaññasādhāraṇāya sudukkarāya bahujanahitāya paṭipattiyā vibhāvanaṁ. Yathādhippetaṁ hitasukhaṁ yāya kiriyāya vinā na ijjhati, sāpi tadatthā evāti dassetuṁ **"tusitapure yāvatāyukaṁ tiṭṭhantopī"**ti-ādi vuttaṁ.

Dhammacakkappavattanādi[5] pana nibbattitā bahujanahitāya paṭipatti. **Āyusaṅkhārossajjanampi** "ettakaṁ kālaṁ tiṭṭhāmī"ti pavattiyā bahujanahitāya paṭipatti. Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānavasena bahujanahitāya paṭipatti. Tenāha **"yāvassā"**ti-ādi. **Sesapadānī**ti "bahujanasukhāyā"ti-ādīni padāni. **Pacchiman**ti "atthāya hitāya

---

1. Dī 2. 178 piṭṭhe. 2. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu. 3. Dī-Ṭī 1. 67 piṭṭhe.
4. Khu 5. 99 piṭṭhe. 5. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

sukhāyā”ti padattayaṁ. **Purimassā**ti tato purimassa padattayassa. **Attho**ti atthaniddeso.

Yadipi atītenaṅgena samannāgatā satthāro ahesuṁ, tepi pana buddhā evāti atthato amhākaṁ satthā anaññoti āha **“atītepi buddhato aññaṁ na samanupassāmā”**ti. Yathā ca atīte, evaṁ anāgate cāti ayamattho nayato labbhatīti katvā vuttaṁ **“anāgatepi na samanupassāmā”**ti. Sakko pana devarājā tamatthaṁ atthāpannameva katvā **“na panetarahi”** iccevāha. **Kiṁ sakko kathetīti vicāretvā**ti “neva atītaṁse samanupassamā’ti vadanto sakko kiṁ kathetī”ti vicāraṇaṁ samuṭṭhapetvā. Yasmā atīte buddhā ahesuṁ, anāgate bhavissantīti nāyamattho sakkena devarājena pariññāto, te pana buddhasāmaññena amhākaṁ bhagavatā saddhiṁ gahetvā etarahi aññassa sabbena sabbaṁ abhāvato tathā vuttanti dassetuṁ **“etarahī”**ti-ādi vuttaṁ. **Svākkhātādīnī**ti svākkhātapadādīni. **Kusalādīnī**ti “idaṁ kusalan”ti-ādīni padāni.

Gaṅgāyamunānaṁ asamāgamaṭṭhāne udakaṁ bhinnavaṇṇaṁ hontampi samāgamaṭṭhāne abhinnavaṇṇamevāti āha **“vaṇṇenapi saṁsandati sametī”**ti. Tattha kira gaṅgodakasadisameva yamunodakaṁ. Yathā nibbānaṁ kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhaṁ, evaṁ nibbānagāminipaṭipadāpi kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhāva icchitabbā. Tenāha **“na hī”**ti-ādi. Yena parisuddhatthena nibbānassa, nibbānagāminiyā paṭipadāya ca ākāsūpamatā, so kenaci anupalepo, anupakkileso cāti āha **“ākāsampi alaggaṁ parisuddhan”**ti. Idāni tamatthaṁ nidassanena vibhūtaṁ katvā dassetuṁ **“candimasūriyānan”**ti-ādi vuttaṁ. **Saṁsandati** yujjati paṭipajjitabbatā paṭipajjanehi aññamaññānucchavikatāya.

Paṭipadāya ṭhitānanti paṭipadaṁ maggapaṭipattiṁ paṭipajjamānānaṁ. **Vusitavatan**ti brahmacariyavāsaṁ vusitavantānaṁ etesaṁ. **Laddhasahāyo**ti etāsaṁ paṭipadānaṁ vasena laddhasahāyo. **Tattha tattha** sāvakehi satthu kātabbakicce. **Idaṁ pana** “adutiyo”ti-ādi suttantare āgatavacanaṁ aññehi **asadisaṭṭhena vuttaṁ,** na yathāvuttasahāyābhāvato. **Apanujjā**ti apanīya vivajjetvā. “**Apanujjā**”ti ca antogadhāvadhāraṇaṁ idaṁ vacanaṁ ekantikattā tassa apanodassāti vuttaṁ **“apanujjevā”**ti.

Labbhatīti **lābho,** so pana ukkaṁsagativijānanena sātisayo, vipulo eva ca idhādhippetoti āha **"mahālābho uppanno"**ti. **Ussannapuññanissandasamuppanno**ti yathāvuttakālaṁ sambhatasuvipula-uḷāratarapuññābhisandato nibbatto. "Ime nibbattā, ito paraṁ mayhaṁ okāso natthī"ti ussāhajāto viya uparūpari vaḍḍhamāno udapādi. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāmeghaṁ viya sabbapāramiyo "ekasmiṁ attabhāve vipākaṁ dassāmā"ti sampiṇḍitā viya Bhagavato idaṁ lābhasakārasilokaṁ nibbattayiṁsu, tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā Khattiyabrāhmaṇādayo upagantvā "kahaṁ Buddho, kahaṁ Bhagavā, kahaṁ Devadevo, kahaṁ Narāsabho, kahaṁ Purisasīho"ti Bhagavantaṁ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṁ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṁ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca Andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṁ khandhake, tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṁ. Tenāha **"lābhasakkāro mahogho viyā"**ti-ādi.

Paṭipāṭibhattanti bahūsu "dānaṁ dassāmā"ti āhaṭapaṭipāṭikāya uṭṭhitesu anupaṭipāṭiyā dātabbabhattaṁ.

Matthakaṁ patto anaññasādhāraṇattā tassa dānassa. **Upāyaṁ ācikkhi** nāgarānaṁ asakkuṇeyyarūpena dānaṁ dāpetuṁ. Sālakalyāṇirukkhā rājapariggahā aññehi āsādhāraṇā, tasmā tesaṁ padarehi maṇḍapo kārito, hatthino ca rājabhaṇḍabhūtā nāgarehi na sakkā laddhunti tehi chattaṁ dhārāpitaṁ, tathā khattiyadhītāhi veyyāvaccaṁ kāritaṁ. **"Pañca āsanasatānī"**ti idaṁ sālakalyāṇimaṇḍape paññatte sandhāya vuttaṁ, tato bahi pana bahūni paññattāni ahesuṁ. **Catujjātiyagandhaṁ pisati** Buddhappamukhassa saṁghassa pūjanatthañceva pattassa ubbaṭanatthañca. **Udakan**ti pattadhovana-udakaṁ. **Anagghāni ahesuṁ** anaggharatanābhisaṅkhatattā.

Sattādhā muddhā phalissati anādarakāraṇādinā. **Kāḷaṁ olokessāmī**ti kāḷaṁ evaṁ anupekkhissāmi, tassa uppajjanakaṁ anatthaṁ pariharissāmīti attho.

Kadariyāti thaddhamaccharino puññakammavimukhā. **Devalokaṁ na vajanti** puññassa akatattā, maccharibhāvena ca pāpassa pasutattā. **Bālā**ti duccintitacintanādinā bālalakkhaṇayuttā. **Nappasaṁsanti dānaṁ** pasaṁsitumpi na visahanti. **Dhīro**ti dhītisampanno uḷārapañño parehi kataṁ **dānaṁ anumodamāno**pi, **teneva** dānānumodaneneva. **Sukhī paratthā**ti paraloke kāyikacetasikasukhasamaṅgī hoti.

Vararojo nāma tasmiṁ kāle eko khattiyo, tassa **vararojassa. Anavajja -pa- phaleyya** abhūtavādibhāvatoti adhippāyo. **Atirekapadasahassena** tiṁsādhikena aḍḍhateyyagāthāsatena **vaṇṇameva kathesi** rūpappasannatāya ca.

Yāva maññe khattiyāti ettha **yāvā**ti avadhiparicchedavacanaṁ, **añña**eti nipātamattaṁ, yāva Khattiyā Khattiye avadhiṁ katvā sabbe devamanussāti adhippāyo. Tenāha **"khattiyā brāhmaṇā"**ti-ādi. **Madapamatto**ti lābhasakkārasilokamadena pamatto ceva tadanvayena pamādena pamatto ca hutvā.

Tadanvayamevāti tadanugatameva. **Vācā -pa- sametī**ti vacīkammakāyakammāni aññamaññaṁ aviruddhāni, aññadatthu saṁsandanti. Ajā eva migāti ajāmigā, te **ajāmige.**

Tiṇṇavicikiccho sabbaso atikkantavicikicchākantāro. Nanu ca sabbepi sotāpannā tiṇṇavicikicchā, vigatakathaṁkathā ca? Saccametaṁ, idaṁ pana na tādisaṁ tiṇṇavicikicchataṁ sandhāya vuttaṁ, atha kho sabbasmiṁ ñeyyadhamme sabbākārāvabodhasaṅkhātasanniṭṭhānavasena sabbaso nirākataṁ sandhāyāti dassento **"yathā hī"**ti-ādimāha. **Ussannussannattā**ti paroparabhāvato, ayañca attho Bhagavato anekadhātunānādhātuñāṇabalenapi ijjhati. **Sabbattha vigatakathaṁkatho** sabbadassāvibhāvato. Sabbesaṁ paramatthadhammānaṁ saccābhisamayavasena paṭividdhattā vuttaṁ **"vohāravasenā"**ti vā nāmagottādivasenāti attho.

Pariyositasaṅkappoti sabbaso niṭṭhitamanoratho. Nanu ca ariyamaggena pariyositasaṅkappatā nāma soḷasakiccasiddhiyā katakaraṇīyabhāvena, na sabbañeyyadhammāvabodhenāti codanaṁ sandhāyāha

“pubbe ananussutesū”ti-ādi. Sāvakānaṁ sāvakapāramiñāṇaṁ viya, hi Paccekabuddhānaṁ paccekabodhiñāṇaṁ viya ca sammāsambuddhānaṁ sabbaññutaññāṇaṁ catusaccābhisambodhapubbakamevāti. **Ananussutesū**ti na anussutesu. **Sāman**ti sayameva. Padadvayenāpi paratoghosena vināti dasseti. **Tatthā**ti nimittatthe bhummaṁ, saccābhisambodhanimittanti attho. Saccābhisambodho ca aggamaggavasenāti daṭṭhabbaṁ. **Balesu ca vasībhāvan**ti dasannaṁ balañāṇānaṁ yathāruci pavatti. Jātattā jātāti sammāsambuddhe vadati.

297. Tattha tattha rājadhāni-ādike **nibaddhavāsaṁ vasanto.** Tīsu maṇḍalesu yathākālaṁ **cārikaṁ caranto.**

298. **Assā**ti phalassa. Tanti kāraṇaṁ. Dvinnampi ekato uppattiyā **kāraṇaṁ natthi,** pageva tiṇṇaṁ, catunnaṁ vāti. **“Ettha cā”**ti-ādi “ekissā lokadhātuyā”ti vuttalokadhātuyā pamāṇaparicchedadassanatthaṁ āraddhaṁ.

Yāvatāti yattakena ṭhānena. **Paritarantī**ti sineruṁ parikkhipantā parivattanti. **Disā**ti disāsu, bhummatthe etaṁ paccattavacanaṁ. **Bhanti** dibbanti. **Virocanā**ti obhāsantā, **virocanā** vā sobhamānā **candimasūriyā bhanti,** tato eva **disā** ca **bhanti. Tāva sahassadhā**ti tattako sahassaloko.

Ettakanti imaṁ cakkavāḷaṁ majjhe katvā imināva saddhiṁ cakkavāḷaṁ dasasahassaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **mahāpadānavaṇṇanāyaṁ** vuttameva. **Na paññāyātī**ti tīsu piṭakesu anāgatattā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇenā**ti rūpasampattiyā. Suviññeyyattā taṁ anāmasitvā yasasaddasseva atthamāha. **Alaṅkāraparivārenā**ti alaṅkārena ca parivārena ca. **Puññasiriyā**ti puññiddhiyā.

301. **Sampasādane**ti sampasādajanane. Saṁpubbo khā-saddo jānanattho “saṅkhāyetaṁ paṭisevatī”ti-ādīsu[1] viyāti āha **“jānitvā modāmā”**ti.

---

1. Ma 2. 127 piṭṭhe.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattan**ti yāva parimāṇato, aparimitakālaparidīpanametanti āha **"ettakanti -pa- aticirarattan"**ti. **Mahāpaññova so Bhagavā**ti tena brahmunā anumatipucchāvasena devānaṁ vuttanti dassenti **"mahāpaññova so bhagavā. Noti kathaṁ tumhe maññathā"**ti āha. Sayamevetaṁ pañhaṁ byākātukāmo "bhūtapubbaṁ bho"ti-ādimāhāti sambandho. Evaṁ pana byākarontena atthato ayampi attho vutto nāma hotīti dassento **"anacchariyametan"**ti-ādimāha. **Tiṇṇaṁ mārānan**ti kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṁ. "Anacchariyametan"ti vuttamevatthaṁ nigamanavasena **"kimettha acchariyan"**ti punapi vuttaṁ.

Rañño diṭṭhadhammikasamparāyika-atthānaṁ puro dhānato pure pure saṁvidhānato **purohito**ti āha **"sabbakiccāni anusāsanapurohito"**ti. **Govindiyābhisekenā**ti govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena. Taṁ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṁ ṭhānantaraṁ. **Jotitattā**ti āvudhānaṁ jotitattā. **Pālanasamatthatāyā**ti rañño, aparimitassa ca sattakāyassa anatthato paripālanasamatthatāya.

Sammā vossajjitvāti suṭṭhu tassevāgāravabhāvena vissajjitvā niyyātetvā. Taṁ taṁ atthaṁ kiccaṁ passatīti **atthadaso.**

305. Bhavanaṁ vaḍḍhanaṁ **bhavo,** bhavati etenāti vā **bhavo**, vaḍḍhikāraṇaṁ, sandhivasena **ma**-kārāgamo, **o**-kārassa ca **a**-kārādesaṁ katvā **"bhavamatthū"**ti vuttaṁ. **Bhavantaṁ jotipālan**ti pana sāmi-atthe upayogavacananti āha **"bhoto"**ti. **Mā paccabyākāsī**ti mā paṭikkhipīti attho. So pana paṭikkhepo paṭivacanaṁ hotīti āha **"mā paṭibyākāsī"**ti. **Abhisambhosī**ti kammantānaṁ saṁvidhāne samattho hotīti āha **"saṁvidahitvā"**ti. Bhavābhavaṁ paññañca vindi paṭilabhīti **govindo,** mahanto govindo **Mahāgovindo.** **"Go"**ti hi paññāyetaṁ adhivacanaṁ gacchati atthe bujjhatīti.

Rajjasaṁvibhajanavaṇṇanā

306. **Ekapitikā** vemātukā **kaniṭṭhabhātaro. Ayaṁ abhisitto**ti ayaṁ Reṇurājakumāro pitu-accayena rajje abhisitto. **Rājakārakā**ti rajaputtaṁ rajje patiṭṭhāpetāro.

307. Madentīti **madanīyā**ti kattusādhanataṁ dassento **"madakarā"**ti āha. **Madakaraṇaṁ** pana pamādassa visesakāraṇanti vuttaṁ **"pamādakarā"**ti.

308. Reṇussa rajjasamīpe dasagāvutamattavitthatāni hutvā aparabhāge tiyojanasataṁ vitthatattā **sabbāni cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi. Vitānasadisaṁ** caturassabhāvato.

310. **Sahā**ti gāthāya padaparipūraṇatthaṁ vuttaṁ. Tassa atthaṁ dassento **"teneva sahā"**ti āha. **Sahā**ti vā avinābhāvatthe nipāto, so saha āsuṁ satta bhāradhāti yojetabbo, tena te desantare vasantā vicittena sahabhāvino avinābhāvinoti dīpeti. Rajjabhāraṁ dhārenti attani āropenti vahantīti **bhāradhā.**

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā

311. **Anupurohite ṭhapesī**ti anupurohite katvā ṭhapesi, anupurohite vā ṭhāne ṭhapesi. Tisavanaṁ karonte sandhāya **"divasassa tikkhattun"**ti vuttaṁ. Dvīsu sandhīsu savanaṁ karonte sandhāya **"sāyaṁ, pāto vā"**ti vuttaṁ. **Tato paṭṭhāyā**ti vatacariyaṁ matthakaṁ pāpetvā nhātakālato pabhuti.

312. **Abhi-uggacchī**ti uṭṭhahi udapādi. **Acintetvā**ti "kathaṁ kho ahaṁ brahmunā saddhiṁ manteyyan"ti acintetvā evaṁ cittampi anuppādetvā. Tena samāgamanasseva abhāvato **amantetvā. Taṁ disvā**ti taṁ karuṇābrahmavīhārabhāvanaṁ brahmadassanūpāyaṁ disvā ñāṇacakkhunā.

313. **Evan**ti evaṁ rañño ārocetvā paṭisallānaṁ upagate. **Sabbatthā**ti sabbesu channaṁ Khattiyānaṁ, sattannaṁ brāhmaṇamahāsālānaṁ, sattannaṁ nāṭakasatānaṁ, cattārīsāya ca bhariyānaṁ āpucchanavāresu.

316. **Sādisiyo**ti jātiyā sādisiyoti āha **"samavaṇṇā samajātikā"**ti.

317. **Santhāgāran**ti jhānamanasikārena bahi visaṭavitakkavūpasamanena cittassa santhambhanaṁ agāraṁ, jhānasālanti attho. **Gahitāvā**ti bhāvanānuyogena mahāsattena attano cittasantāne uppādanavasena gahitā eva. **Natthi** jhāneneva vikkhambhitattā. Visesato hissa karuṇāya bhāvitattā **anabhirati-ukkaṇṭhanā** natthi, mettāya bhāvitattā **bhayaparitassanā natthi. Ukkaṇṭhanā**ti pana brahmadassane ussukkaṁ, **paritassanā**ti tadabhipatthanāti āha **"brahmuno panā"**ti-ādi.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. **Cittutrāso**ti cittassa utrāsanamattaṁ. **Kathan**ti sattanikāyanivāsaṭṭhānanāmagottādīnaṁ vasena kena pakārena. Tenāha **"kin"**ti-ādi.

Soti ye te panakanasanantabandhasatanasanaṅkumārakālanāmakā loke pākaṭā paññātā brahmāno, tesu **sanaṅkumāro nāmāhanti dasseti.**

Agghanti garuṭṭhāniyānaṁ dātabbaṁ āhāraṁ. **Madhusākan**ti madhurāhāraṁ yaṁ kiñci atithino dātabbaṁ āhāraṁ upacāravasena evaṁ vadati. Tenāha **"madhusākaṁ panā"**ti-ādi. **Pucchāmā**ti nimantanavasena pucchāma.

319. Mahāsatto cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhitopi tesu "brahmasahabyatāya maggo"ti anibbematikatāya **"kaṅkhī"**ti avoca. Keci pana "tapokammena parikkhīṇasarīratāya, brahmasamāgamena bhayādisamuppattiyā ca paṭiladdhamattehi brahmavihārehi parihīno ahosi, tasmā avikkhambhitavicikicchatāya 'kaṅkhī'ti avocā"ti vadanti. Parassa vediyā viditā **paravediyā,** te pana tassa pākaṭā vibhūtāti āha

“parassa pākaṭesu paravediyesū”ti. Tattha kāraṇamāha **“parena sayaṁ abhisaṅkhatattā”**ti. Mamāti kammaṁ **mamaṁkāro,** mamattanti āha **“idaṁ mama -pa- taṇhān”**ti. “Maman”ti karoti etenāti hi **mamaṁkāro**, tathāpavattā taṇhā. **Manujesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ, na visayeti āha **“manujesu yo kocī”**ti. **“Ekodibhūto”**ti padassa bhāvatthaṁ tāva dassento **“ekībhūto”**ti vatvā puna taṁ vivaranto **“eko tiṭṭhanto eko nisīdanto”**ti āha. **Tādiso**ti eko hutvā pavattanako. **Bhūto**ti jāto. Jhāne adhimutti nāma tasmiṁ nibbattite, anibbattite kuto adhimuttīti āha **“jhānaṁ nibbattetvāti attho”**ti. Vissagandho nāma kodhādikilesaparibhāvanāti tesaṁ vikkhambhanena **vissagandhavirahito.** Etesu **dhammesū**ti pabbajjānaṁ vivekavāsakaruṇā brahmavihārādidhammesu.

320. **Avidvā**ti na viditavā. **Āvaritā**ti kusalānaṁ uttarimanussadhammānaṁ uppattinivāraṇena āvaritā. **Pūtikā**ti byāpannacittatādinā pūtibhūtā. Kilesavasena duggandhaṁ vissagandhaṁ **vāyati.** Nirayādi-apāyesu nibbattanasīlatāya **āpāyikā**ti āha **“apāyūpagā”**ti. Corādīhi upaddutassa pavisitukāmassa pākārakavāṭaparikhādīhi viya nagaraṁ kodhādīhi **nivuto pihito brahmaloko assāti nivuta brahmaloko. Pucchati** “kenāvaṭā”ti vadanto.

Musāvādova **mosavajjaṁ** yathā bhisakkameva bhesajjaṁ. **Kujjhanaṁ** dussanaṁ. Diṭṭhādīsu adiṭṭhādivāditāvasena paresaṁ visaṁvādanaṁ **paravisaṁvādanaṁ.** Sadisaṁ patirūpaṁ dassetvā **palobhanaṁ sadisaṁ dassetvā vañcanaṁ.** Mittānaṁ vihiṁsanaṁ mettibhedo **mittadubbhanaṁ.** Daḷhamaccharitā **thaddhamacchariyaṁ.** Attani vijjamānaṁ nihīnataṁ, sadisataṁ vā **atikkamitvā maññanaṁ.** Paresaṁ sampattiyā asahanaṁ **khīyanaṁ.** Attasampattiyā nigūhanavasena, parehi sādhāraṇabhāvāsahanavasena ca vividhā icchā ruci etassāti **vivicchā.** Kadariyatāya mudukaṁ **macchariyaṁ. Yattha katthacī**ti sakasantake, parasantake, hīnādike cāti yattha katthaci ārammaṇe. **Lubbahanaṁ** ārammaṇassa gahaṇaṁ abhigijjhanaṁ. **Majjanaṁ** seyyādivasena madanaṁ sampaggaho. **Muyhanaṁ** ārammaṇassa anavabodho. **Etesū**ti etesu yathāvuttesu kodhādīsu sattasantānassa kilissanato vibādhanato, upatāpanato ca kilesasaññitesu pāpadhammesu. **Yuttā** payuttā sampayuttā avirahitā.

Ettha cāyaṁ brahmā mahāsattena āmagandhe supuṭṭho attano yathā upaṭṭhite pāpadhamme cuddasahi padehi vibhajitvā kathesi, te pana tādisaṁ pavattivisesaṁ upādāya vuttāpi keci puna vuttā, āmagandhasutte[1] pana vuttāpi keci idha sabbaso na vuttā, evaṁ santepi lakkhaṇahāranayena, tadekaṭṭhatāya vā tesampettha saṅgaho daṭṭhabbo. Tenāha **"idaṁ pana suttan"**ti-ādi. **Tattha āmagandhasuttena dīpetvā**ti idha sarūpato avutte āmagandhepi vuttehi ekalakkhaṇatādinā āmagandhasuttena pakāsetvā **kathetabbaṁ** tattha nesaṁ sarūpato kathitattā. **Āmagandhasuttampi**[1] **iminā dīpetabbaṁ** idha vuttānampi kesañci āmagandhānaṁ tattha avuttabhāvato. Yasmā āmagandhasutte[1] vuttāpi āmagandhā atthato idha saṅgahaṁ samosaraṇaṁ gacchanti, tasmā idha vutte pariharaṇavasena dassentena yasmā cettha keci abhidhammanayena akilesasabhāvāpi sattasantānassa vibhādhanaṭṭhena "kilesā"ti vattabbataṁ arahanti, tasmā "cuddasasu kilesesū"ti vuttaṁ.

Nimmādaṁ milāpanaṁ khepananti āha **"nimmādetabbā pahātabbā"**ti. **Buddhatantī**ti buddhabhāvīnaṁ paveṇībuddhabhāvinopi "Buddhā"ti vuccanti yathā "agamā Rājagahaṁ Buddho"ti[2]. **Mahāpurisassa daḷhīkammaṁ katvā**ti mahāpurisassa "pabbajissāmahan"ti pavattacittuppādassa daḷhīkammaṁ katvā.

Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā

321. **Mama manaṁ haritvā**ti mama cittaṁ apanetvā tassa vasena avattitvā.

Ekībhāvaṁ upagantvā vutthassāti kāyavivekaparibrūhanena ekībhāvaṁ upagantvā tapokammavasena vutthassa. **Kusapattehi paritthato**ti barihisehi vediyā samantato santharito. **Akāco**ti vaṇo vaṇasadisakhaṇḍiccavirahito. Tenāha **"akakkaso"**ti.

Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā

322. **Sikkheyyāmā**ti sikkhāpeyyāma, **sikkhāpana**ñcettha atthibhāvāpādananti āha **"upalāpeyyāmā"**ti.

---

1. Khu 1. 315 piṭṭhe.
2. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

323. Yassa vīriyārambhassa, khantibalassa ca abhāvena pabbajitānaṁ samaṇadhammo paripuṇṇo, parisuddho ca na hoti, tesu vīriyārambhakhantibalesu te te niyojetuṁ **"ārambhavho"**ti-ādi vuttaṁ.

Karuṇājhānamaggoti karuṇājhānasaṅkhāto maggo. **Ujumaggo**ti brahmalokagamane ujubhūto maggo. **Anuttaro**ti seṭṭho brahmavihārasabhāvato. Tenāha **"uttamamaggo nāmā"**ti. **Sabbhi rakkhito** sādhūhi yathā parihāni na hoti, evaṁ paṭipakkhadūrīkaraṇena rakkhito gopito. "Saddhammo sabbhi vakkhito"ti keci paṭhanti, tesaṁ saparahi tasādhanena sādhūhi buddhādīhi kathito paveditoti attho.

Taṅkhaṇaviddhaṁsanadhammanti yasmiṁ khaṇe virodhidhammasamāyogo, tasmiṁyeva khaṇe vinassanasabhāvaṁ, yo vā so gamanassādānaṁ devaputtānaṁ heṭṭhupariyena paṭimukhaṁ dhāvantānaṁ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamanatopi sīghataratāya ati-ittaro pavattikkhaṇo, teneva vinassanasabhāvaṁ. **Tassa** jīvitassa. **Gatin**ti niṭṭhaṁ. **Mantāyan**ti manteyyanti vuttaṁ hotīti āha **"mantetabban"**ti. **Karaṇatthe vā bhumman**ti "mantāyan"ti idaṁ bhummaṁ karaṇatthe daṭṭhabbaṁ yathā "ñātāyan"ti. **Sabbapalibodhe**ti sabbepi kusalakiriyāya vibandhe uparodhe.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṁ āmantanāvaṇṇanā

324. **Appesakkhā**ti appānubhāvāti āha **"pabbajitakālato paṭṭhāyā"**ti-ādi.

Cakkavattirājā viya sambhāvito.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

328. Samāpattīnaṁ ājānanaṁ nāma attapaccakkhatā, sacchikiriyāti āha **"na sakkhiṁsu nibbattetun"**ti.

329. **Iminā**ti "sarāmahan"ti iminā **padena.** "Sarāmahan"ti hi vadantena Bhagavato mahābrahmunā kathitaṁ "tatheva tan"ti bhagavatā paṭiññātameva jātanti. **Na vaṭṭe nibbindanatthāya** catusaccakammaṭṭhānakathāya abhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgānaṁ asambhavo evāti

āha **"na virāgāyā"**ti-ādi. **Ekantameva vaṭṭe nibbindanatthāya** anekākāravokāravaṭṭe ādīnavavibhāvanato.

"Nibbidāyā"ti iminā padena **vipassanā** vuttā. Esa nayo sesesupi. **Vavatthānakathā**ti vipassanāmagganibbānānaṁ taṁtaṁpadehi vavatthapetvā kathā. Ayamettha nippariyāyakathāti āha **"pariyāyena panā"**ti-ādi.

330. **Paripūretun**ti bhāvanāpāripūrivasena paripuṇṇe kātuṁ, nibbattetunti attho. **Brahmacariyaciṇṇakulaputtānan**ti ciṇṇamaggabrahmacariyānaṁ kulaputtānanti ukkaṭṭhaniddesena **arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhapesi.**

Abhinandanaṁ nāma sampaṭicchanaṁ "abhinandanti āgatan"ti-ādīsu[1] viya, tañcettha atthato cittassa attamanatāti āha **"cittena sampaṭicchanto abhinanditvā"**ti. "Sādhu sādhū"ti vācāya sampahaṁsanā **anumodanā**ti āha **"vācāya sampahaṁsamāno anumoditvā"**ti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Khu 1. 45 piṭṭhe.

7. Mahāsamayasutta

Nidānavaṇṇanā

331. **Udānan**ti raññā okkākena jātisambhedaparihāranimittaṁ pavattitaṁ udānaṁ **paṭicca. Ekopi janapado ruḷisaddena "sakkā"ti vuccatī**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ **Mahānidānavaṇṇanāyaṁ** vuttanayena veditabbaṁ. **Aropite**ti kenaci aropite.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvā**ti paṁsupalāsapāsāṇamattikākhaṇḍādīhi āḷiṁ thiraṁ kārāpetvā.

"Jātiṁ ghaṭṭetvā kalahaṁ vaḍḍhayiṁsū"ti saṅkhepena vuttamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"koliyakammakarā vadantī"**ti-ādi vuttaṁ.

Tīṇi jātakānīti phandanajātaka[1] pathavī-undriyajātaka[2] laṭukikajātakāni[3]. **Dve jātakānī**ti rukkhadhamma[4]vaṭṭakajātakāni[5].

Tenāti bhagavatā. **Kalahakāraṇabhāvo**ti kalahakāraṇassa atthibhāvo.

Aṭṭhāneti akāraṇe. **Veraṁ katvā**ti virodhaṁ uppādetvā. "Kuṭhārihattho puriso"ti-ādinā **Phandanajātakaṁ kathesi.** "Duddubhāyati bhaddante"ti-ādinā **Pathavī-undriyajātakaṁ kathesi.** "Vandāmi taṁ kuñjarā"ti-ādinā **laṭukikajātakaṁ kathesi.**

> "Sādhū sambahulā ñātī, api rukkhā araññajā.
> Vāto vahati ekaṭṭhaṁ, brahantampi vanappatin"ti-ādinā—

Rukkhadhammajātakaṁ kathesi.

> "Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino.
> Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasan"ti-ādinā—

Vaṭṭakajātakaṁ kathesi.

---

1. Khu 5. 259 piṭṭhe. 2. Khu 5. 104 piṭṭhe. 3. Khu 5. 124 piṭṭhe.
4. Khu 5. 17 piṭṭhe. 5. Khu 5. 9 piṭṭhe.

"Attadaṇḍā bhayaṁ jātaṁ, janaṁ passatha medhagaṁ.
Saṁvegaṁ kittayissāmi, yathā saṁvijitaṁ mayā"ti-ādinā[1]—

Attadaṇḍasuttaṁ kathesi.

Taṁtaṁpalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamantiyo **"ukkaṇṭhantū"ti sāsanaṁ pesenti**[2].

Kuṇāladaheti kuṇāladahatīre **patiṭṭhāya. Pucchitapucchitaṁ kathesi.** "Anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchanappasaṅgena **kuṇālajātakaṁ**[3] kathessāmī"ti. **Anabhiratiṁ vinodesi** itthīnaṁ dosadassanamukhena kāmānaṁ ādīnavokārasaṁkilesavibhāvanena.

Kosajjaṁ vidhamitvā purisathāmaparibrūhanena **"uttamapurisasadisehi no bhavituṁ vaṭṭatī"**ti uppannacittā.

Avissaṭṭhakammantāti[4] arativinodanato paṭṭhāya avissaṭṭhasamaṇakammantā, aparicattakammaṭṭhānāti attho. **Nisīdituṁ vaṭṭatī**ti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumassare. **Vikasiṁsu** guṇagaṇavibodhena. **"Ayaṁ imassa -pa- na kathesī"**ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññamaññassa lajjamānā attanā paṭividdhavisesaṁ Bhagavato nārocesunti dasseti. **"Khīṇāsavānan"**ti-ādinā tattha kāraṇamāha.

Osīdamatteti Bhagavato santikaṁ upagatamatte. **Ariyamaṇḍale**ti ariyasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepato**ti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi uccamāna-udayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanatthan**ti Buddhuppādapaṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanatthaṁ. **Ullaṅghitvā**ti uṭṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutte**ti yathāvutte candamaṇḍalassa uṭṭhitakkhaṇe uṭṭhitavelāyaṁ uṭṭhitamuhutteti uparūpari kālassa vaḍḍhitabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ.

---

1. Khu 1. 424 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Pesentīti vuttā (Ka)
3. Khu 6. 113 piṭṭhe.
4. Avissaṭṭhakammaṭṭhānāti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Tathā tesaṁ bhikkhūnaṁ jāti-ādivasena Bhagavato anurūpaparivāritaṁ dassento **“tatthā”**ti-ādimāha.

Samāpannadevatāti āsannaṭṭhāne jhānasamāpattisamāpannadevatā. **Caliṁsū**ti uṭṭhahiṁsu. Kosamattaṁ ṭhānaṁ **saddantaraṁ.** Jambudīpe kira ādito tesaṭṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṁ, tathā tatiyaṁ, taṁ sandhāyāha **“tikkhattuṁ tesaṭṭhiyā nagarasahassesū”**ti. Te pana sampiṇḍetvā satasahassato paraṁ asītisahassāni, navasahassāni ca honti. **Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesū**ti navasata sahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. **Doṇamukhan**ti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṁ pādanagaraṁ vuccati. **Channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesū**ti chakoṭi-adhikanavutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādīsu **chapaṇṇāsāya ratanākāresu.** Evaṁ pana nagaradoṇimukhapaṭṭanaratanākarādivibhāgena kathanaṁ taṁtaṁadhivatthāya vasantīnaṁ devatānaṁ bahubhāvadassanatthaṁ. Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā, atha kasmā pāḷiyaṁ “dasahi ca lokadhātūhī”ti vuttanti āha **“dasasahassa -pa- adhippetā”**ti, tena sahassilokadhātu idha “ekā lokadhātū”ti vuttāti veditabbaṁ.

Lohapāsādeti-ādito kate lohapāsāde. **Brahmaloke**ti heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṁ nirantarā, pacchā āgatānaṁ okāso eva na bhaveyyāti codanaṁ sandhāyāha **“yathā kho panā”**ti-ādi. Suddhāvāsakāyaṁ upapannā **suddhāvāsakāyikā,** tāsaṁ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṁ, tasmā vuttaṁ **“suddhāvāsavāsīnan”**ti. **Āvāsā**ti āvāsanaṭṭhānabhūtā, devatā pana orambhāgiyānaṁ, itaresañca saṁyojanānaṁ samucchindanena suddho āvāso etesanti **suddhāvāsā.**

332. **Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ otari** aññattha okāsaṁ alabhamāno. Evaṁ sesāpi. Buddhānaṁ abhimukhamaggo **Buddhavīthi.** Yāva cakkavāḷā **ottharituṁ** ovarituṁ **na sakkā. Pahaṭabuddhavīthiyāvā**ti Buddhānaṁ santikaṁ upasaṅkamantehi tehi devabrahmehi vaḷañjitavīthiyāva. Samiti saṅgati sannipāto **samayo,** mahanto samayo **mahāsamayo**ti āha

“mahāsamūho”ti. Pavaddhaṁ vanaṁ **pavanan**ti āha **“vanasaṇḍo”**ti. **Devaghaṭā**ti devasamūhā.

Samādahaṁsūti samādahitaṁ lokuttarasamādhinā suṭṭhu appitaṁ akaṁsu, yathāsamāhitaṁ pana samādhinā yojitaṁ nāma hotīti vuttaṁ **“samādhinā yojesun”**ti. Sabbesaṁ gomuttavaṅkādīnaṁ dūrasamūha nitattā **sabbe -pa- akariṁsu.** Nayati asse etehīti **nettāni,** yottāni. Avīthipaṭipannānaṁ assānaṁ vīthipaṭipādanaṁ rasmiggahaṇena pahotīti “sabbayottāni gahetvā acodento”ti vatvā taṁ pana acodanaṁ avāraṇamevāti āha **“acodento avārento”**ti.

Yathā khīlaṁ bhittiyaṁ vā bhūmiyaṁ vā ākoṭitaṁ dunnīharaṇaṁ, yathā ca palighaṁ nagarappavesanivāraṇaṁ, yathā ca indakhīlaṁ gambhīranemi sunikhātaṁ dunnīharaṇaṁ, evaṁ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā, nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te “khīlaṁ, palighaṁ, indakhīlan”ti ca vuttā. **Taṇhājoya abhāvena anejā** paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṁ caranti.**

Gatāseti gatā eva, na pana gamissanti pariniṭṭhitasaraṇagamanattāti. Lokuttarasaraṇagamanaṁ adhippetanti āha **“nibbematikasaraṇagamanena gatā”**ti. **Te** hi niyamena **apāyabhūmiṁ na gamissanti, devakāyañca paripūressanti.** Ye pana lokiyena saraṇagamanena **Buddhaṁ saraṇaṁ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṁ,** sati ca paccayantarasamavāye **pahāya mānusaṁ dehaṁ, devakāyaṁ paripūressantī**ti ayamettha attho.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. **Etesan**ti devatāsannipātānaṁ. **Idānī**ti imasmiṁ kāle. **Buddhānan**ti aññesaṁ Buddhānaṁ **abhāvā. Cittakallatā** cittamaddavaṁ.

Kiṁ pana bhagavatāva mahante devatāsamāgame tesaṁ nāmagottaṁ kathetuṁ sakkāti? Āma sakkāti dassetuṁ **“buddhā nāma mahantā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **diṭṭhan**ti rūpāyatanamāha, **sutan**ti saddāyatanaṁ, **mutan**ti sampattaggāhi-indriyavisayaṁ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṁ, **viññātan**ti vuttāvasesaṁ

sabbaṁ ñeyyaṁ, **pattan**ti pariyesitvā, apariyesitvā vā sampattaṁ, **pariyesitan**ti pattaṁ, appattaṁ vā pariyiṭṭhaṁ. **Anuvicaritaṁ manasā**ti kevalaṁ manasā ālocitaṁ. **Katthaci nīlādivasena vibhattarūpārammaṇe**ti abhidhamme[1] "nīlaṁ pītakan"ti-ādinā vibhatte yattha katthaci rūpārammaṇe kiñci rūpārammaṇaṁ vā na atthīti yojanā. **Bherisaddādivasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Yan**ti yaṁ ārammaṇaṁ. **Etesan**ti Buddhānaṁ.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāḷiyā samatthetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tadā jānanakiriyāya apariyositabhāvadassanatthaṁ "jānāmī"ti vatvā yasmā yaṁ kiñci neyyaṁ nāma, sabbaṁ taṁ Bhagavatā aññātaṁ nāma natthi, tasmā vuttaṁ **"tamahaṁ abbhaññāsin"**ti.

Na olokenti payojanābhavato. **Viparītā** "na kammāvaraṇena samannāgatā"ti-ādinā nayena vuttā. "Yassa maṅgala samūhatā"ti[2] ārabhitvā "rāgaṁ vinayetha mānusesu dibbesu kāmesu cā"ti-ādinā[2] ca rāganiggahakathābāhullato **Sammāparibbājanīyasuttaṁ**[2] rāgacaritānaṁ sappāyaṁ, "piyamappiyabhūtā kalahavivādā paridevasokā sahamaccharā cā"ti-ādinā[3] kalahādayo yato dosato samuṭṭhahanti, so ca doso yato piyabhāvato, so ca piyabhāvo yato chandato samuṭṭhahanti, iti phalato, kāraṇaparamparato ca dose ādīnavavibhāvanabāhullato **kalahavivādasuttaṁ**[3] dosacaritānaṁ sappāyaṁ,

"Appaṁ hi etaṁ na alaṁ samāya,
Duve vivādassa phalāni brūmi.
Etampi disvā na vivādayetha,
Khemābhipassaṁ avivādabhūmin"ti-ādinā[4]—

nayena sammohavidhamanato, paññāparibrūhanato ca **mahābyūhasuttaṁ** mohacaritānaṁ sappāyaṁ,

---

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.
2. Khu 1. 332 piṭṭhe Suttanipāte.
3. Khu 1. 413; Khu 7. 198 piṭṭhe Suttanipāte.
4. Khu 1. 418; Khu 7. 237, 239 piṭṭhesu.

"Parassa ce dhammamanānujānaṁ,
Bālo'mako hoti nihīnapañño.
Sabbeva bālā sunihīnapaññā,
Sabbevime diṭṭhiparibbasānā"ti-ādinā[1]—

nayena sandiṭṭhiparāmāsitāpanayanamukhena savisayesu diṭṭhiggahaṇesu visaṭavitakkavicchindanavasena pavattattā **cūḷabyūhasuttaṁ** vitakkacaritānaṁ sappāyaṁ,

"Mūlaṁ papañcasaṅkhāya, (iti Bhagavā,)
Mantā asmīti sabbamuparundhe.
Yā kāci taṇhā ajjhattaṁ,
Tāsaṁ vinayā sadā sato sikkhe"ti[2]—

papañcasaṅkhāya mūlaṁ avijjādikilesajātaṁ **asmīti** pavattamānañcāti **sabbaṁ mantā** paññāya uparundheyya. **Yā kāci ajjhattaṁ** rūpataṇhādibhedā **taṇhā** uppajjeyya, **tāsaṁ vinayā** vūpasamāya **sadā sato** upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti evamādi-upadesassa saddhova bhājanaṁ. Tassa hi so atthāvahoti **tuvaṭṭakasuttaṁ** saddhācaritānaṁ sappāyaṁ,

"Vītataṇho purā bhedā, (iti Bhagavā,)
Pubbamantamanissito.
Vemajjhe nupasaṅkheyyo,
Tassa natthi purakkhatan"ti[3]—

yo sarīrabhedato pubbeva pahīnataṇho, tato eva atītaddhasaññitaṁ purimakoṭṭhāsaṁ taṇhānissayena anissito, vemajjhe paccuppannepi addhani "ratto"ti-ādinā upasaṅkhātabbo, tassa arahato taṇhādiṭṭhipurakkhārānaṁ abhāvā anāgate addhani kiñci purakkhataṁ natthīti-ādinā evaṁ gambhīrakathābāhullato **pūrābhedasuttaṁ**[3] buddhicaritānaṁ sappāyanti katvā vuttaṁ **"atha nesaṁ sappāyaṁ -pa- vavatthapetvā"**ti. **Manasākāsī**ti evaṁ cariyāya vasena manasi katvā puna taṁ sadisaṁ

1. Khu 1. 416; Khu 7. 222, 223 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 421; Khu 7. 267, 271 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 411; Khu 7. 162, 164 piṭṭhesu.

attano desanānikkhepayogyatāvasena manasi akāsi. **Attajjhāsayena nu kho jāneyyā**ti parajjhāsayādiṁ anapekkhitvā mayhaṁyeva ajjhāsayena āraddhadesanaṁ jāneyya nu kho. **Parajjhāsayenā**ti sannipatitāya parisāya kassaci ajjhāsayena. **Aṭṭhuppattikenā**ti idha samuṭṭhita-aṭṭhuppattiyā. **Pucchāvasenā**ti kassaci pucchantassa pucchāvasena. **Āraddhadesanaṁ jāneyyāti. "Sace Paccekabuddho bhaveyyā"**ti idaṁ imesaṁ suttānaṁ desanāya pucchā paccekabuddhānaṁ bhāriyā, avisayā cāti dassanatthaṁ vuttaṁ. Tenāha **"sopi na sakkuṇeyyā"**ti.

Ettha ca yasmā na anumatipucchā, kathetukamyatāpucchā vā yuttā, atha kho diṭṭhasaṁsandanapucchāsadisī vā vimaticchedanapucchāsadisī vā pucchā yuttā, tāva puggalajjhāsayavasena pavattitā nāma honti, na yathādhammavasena tattha yadi bhagavā tathā sayameva pucchitvā sayameva vissajjeyya, suṇantīnaṁ devatānaṁ sammoho bhaveyya "kiṁ nāmetaṁ Bhagavā paṭhamaṁ evamāha, punapi evamāhā"ti, andhakāraṁ paviṭṭhā viya honti, tasmā vuttaṁ **"evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitun"**ti. Yathādhammadesanāyaṁ pana kathetukamyatāvasena pucchanena sammoho hotīti. **Sūriyo uggatoti** āha devasaṁgho āsannatarabhāvena obhāsassa vipula-uḷārabhāvato. **Ekissā lokadhātuyā**ti sutte[1] āgatanayena sabbattheva pana apubbaṁ acarimaṁ dve buddhā na honteva. Tenevāha "anantāsu -pa- addasā"ti.

Gāthāyaṁ **pucchāmī**ti Nimmitabuddho Bhagavantaṁ pucchituṁ okāsaṁ kārāpesi. **Munin**ti Buddhamuniṁ. **Pahūtapaññan**ti mahāpaññaṁ. **Tiṇṇan**ti caturoghatiṇṇaṁ. **Pāraṅgatan**ti nibbānappattaṁ, sabbassa vā ñeyyassa pāraṁ pariyantaṁ gataṁ. **Parinibbutaṁ** sa-upādi sesanibbānavasena. **Ṭhitattan**ti avaṭṭhitacittaṁ lokadhammehi akampaneyyatāya. **Nikkhamma gharā panujja kāme**ti vatthukāme panūditvā gharāvāsā nikkhamma. **Kathaṁ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyā**ti so bhikkhu kathaṁ sammā paribbajeyya gaccheyya vihareyya, anupalitto hutvā lokaṁ atikkameyyāti attho.

1. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṁ 1. 29; Abhi 2. 349; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

334. **Silokamanukassāmī**ti ettha **siloko** nāma pādasamudayo, isīhi vuccamānā gāthātipi vuccati. Pādova niyatavaṇṇānupubbikānaṁ padānaṁ samūho, taṁ **silokaṁ anukassāmi** pavattayissāmīti atthoti āha **"akkhara -pa- pavattayissāmī"**ti. **Yatthā**ti adhikaraṇe bhummaṁ. Āmeḍitalopenāyaṁ niddesoti āha **"yesu yesu ṭhānesū"**ti. **Bhummā**ti bhūmipaṭibaddhanivāsā. **Taṁ taṁ nissitā** taṁ taṁ ṭhānaṁ nissitavanto nissāya vasamānā, tehi saddhiṁ silokamanukassāmīti adhippāyo. **"Ye sitāgirigabbharan"**ti iminā tesaṁ vivekavāsaṁ dasseti, **"pahitattā samāhitā"**ti iminā bhāvanābhiyogaṁ.

Bahujanā pañcasatasaṅkhyattā. Paṭipakkhābhibhavanato, tejussadatāya ca **sīhā viya** pavivittatāya **nilīnā. Ekattan**ti ekībhāvaṁ. **Odātacittā hutvā suddhā**ti arahattamaggādhigamena pariyodātacittā hutvā suddhā na kevalaṁ sarīrasuddhiyāva. **Vippasannā**ti ariyamaggappasādena visesato pasannā. Cittassa āvilabhāvakarānaṁ kilesānaṁ abhāvena **anāvilā.**

Bhikkhū jānitvāti bhinnakilese bhikkhū "ime dibbacakkhunā ete devakāye passantīti jānitvā. **Savanante jātattā**ti dhammassavanapariyosāne ariyajātiyā jātattā. **Idaṁ sabban**ti idaṁ "bhiyyo pañcasate"ti-ādikaṁ sabbaṁ.

Tadatthāya vīriyaṁ kariṁsūti dibbacakkhuñāṇābhinīhāravasena vīriyaṁ ussāhaṁ akaṁsu. Tenāha "na taṁ tehī"ti-ādi. **Sattarin**ti ta-kārassa ra-kārādesaṁ katvā vuttaṁ, sattatinti attho. "Sahassan"ti pana anuvattati, sattatiyogena bahuvacanaṁ. Tenāha **"eke sahassaṁ. Eke sattatisahassānī"**ti.

Anantanti antarahitaṁ, taṁ pana ativiya mahantaṁ nāma hotīti āha **"vipulan"**ti.

Avekkhitvāti ñāṇacakkhunā visuṁ visuṁ avekkhitvā, "vavatthitvānā"tipi paṭhanti, so evattho. Taṁ avekkhanaṁ nicchayakaraṇaṁ hotīti āha **"vavatthapetvā"**ti. Pubbe vuttagāthāsu tatiyagāthāya pacchimaddhaṁ, catutthagāthāya purimaddhañca sandhāyāha **"pubbe vuttagāthamevā"**ti.

Vijānanampi dassanamevāti āha **"passatha olokethā"**ti. Vācāyatapavattitabhāvato "anupaṭipāṭiyāva kittayissāmī"ti vadati.

335. Satta sahassāni saṅkhāyāti **sattasahassā. Yakkhāyevā**ti yakkhajātikā eva. **Ānubhāvasampannā**ti mahesakkhā. **Iddhimanto**ti vā mahānubhāvā. **Jutimanto**ti mahappabhā. **Vaṇṇavanto**ti atikkantavaṇṇā. **Yasassino**ti mahāparivārā ceva patthaṭakittisaddā ca. **Samiti**-saddo samīpatthoti adhippāyenāha **"bhikkhūnaṁ santikan"**ti.

Hemavatapabbateti himavato samīpe ṭhitapabbate.

Ete sabbepīti ete sattasahassā kāpilavatthavā, chasahassā hemavatā, tisahassā sātāgirāti yathāvuttā **sabbepi soḷasasahassā.**

Rājagahanagareti rājagahanagarassa samīpe. **Tan**ti kumbhīraṁ.

336. Kāmaṁ pācīnadisaṁ pasāsati, tathāpi **catūsupidisāsu** saparivāradīpesu catūsupi mahādīpesu **gandhabbānaṁ jeṭṭhako,** kathaṁ? **Sabbe te tassa vase vattanti. Kumbhaṇḍānaṁ adhipatī**ti-ādīsupi eseva nayo.

Tassāpi viruḷhassa. **Tādisāyevā**ti dhataraṭṭhassa puttasadisā eva puthutthato, nāmato, balato, iddhi-ādivisesato ca.

Sabbasaṅgāhikavasenāti dasasahassilokadhātuyā paccekaṁ cattāro cattāro mahārājānoti tesaṁ sabbesaṁ saṅgaṇhanavasena. Tenāha **"ayañcetthā"**ti[1]ādi.

Caturo disāti catūsu disāsu. **Caturo disā jalamānā** samujjalantā obhāsentā. Yadi evaṁ mahatiyā parisāya āgatānaṁ kathaṁ kāpilavatthave vane ṭhitāti āha **"te panā"**ti-ādi.

337. Tesaṁ mahārājānaṁ dāsāti yojanā. Māyāya yuttā, tasmā **māyāvino.** Vañcanaṁ etesu atthi, vañcane vāniyuttāti **vañcanikā. Kerāṭiyasāṭheyyenā**ti nihīnasaṭhena kammena. Māyā etesaṁ

---

1. Ayañhettha (Ka)

atthīti māyā, te ca paresaṁ vañcanatthaṁ yena māyākaraṇena **"māyā"**ti vuttā, taṁ dassento **"māyākārakā"**ti āha.

Ettakā dāsāti ettakā kuṭeṇḍu-ādikā nighaṇḍupariyosānā aṭṭhamahārājānaṁ dāsā.

Devarājānoti devā hutvā hutvā taṁtaṁdevakāyassa rājāno. Citto ca seno ca cittaseno cāti tayo ete devaputtā pāḷiyaṁ ekasesanayena vuttāti āha **"citto cā"**ti-ādi.

Bhikkhusaṁgho samito sannipatito etthāti **bhikkhusaṁghasamiti,** imaṁ vanaṁ.

338. **Nāgasadahavāsikā**ti nāgasadahanivāsino. Tattheko kira nāgarājā, cirakālaṁ vasato tassa parisā mahatī paramparāgatā atthi, taṁ sandhāyāha **"tacchakanāgaparisāyā"**ti.

Yamunavāsinoti yamunāyaṁ vasanakanāgā. **Nāgavohārenā**ti hatthināgavohārena.

Vuttappakāreti kambalassatare ṭhapetvā itare vuttappakāranāgā. **Lobhābhibhūta**ti āhāralobhena abhibhūtā. **Dibbānubhāvatā**ti[1] dibbānubhāvato, dibbānubhāvahetu vā **dibbā. "Citrasupaṇṇā"ti nāmaṁ** vicitrasundarapattavantatāya.

Upavhayantāti upecca kathentā. Kākolūka-ahinakulādayo viya aññamaññaṁ jātisamudāgataverāpi samānā **mittā viya -pa- haṭṭhatuṭṭhacittā** aññamaññasminti adhippāyo. **Buddhaṁyeva te saraṇaṁ gatā** "Buddhānubhāveneva mayaṁ aññamaññasmiṁ mettiṁ paṭilabhimhā"ti.

339. **Bhātaro**ti methunabhātaro. Tenāha **"sujāya asurakaññāya kāraṇā"**ti.

Tesūti asuresu. **Kālakañcā**ti evaṁnāma. **Mahābhismā**ti bhiṁsanakamahāsarīrā. **Abhabbā**ti sammattaniyāmaṁ okkamituṁ na bhabbā acchandikattā tādisassa chandasseva abhāvato.

---

1. Dibbānubhāvatoti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Balino mahā-asurassa abbhatītattā tassa putte eva kittento Bhagavā **"satañca baliputtānan"**ti-ādimāha. So kira sukhumaṁ attabhāvaṁ māpetvā upagacchi.

340. **Kammaṁ katvāti**[1] parikammaṁ katvā. **Nibbattā**ti upacārajjhānena nibbattā. Appanājhānena pana nibbattā brahmāno honti, te parato vakkhati "subrahmā"ti-ādinā[2], ayañca kāmāvacaradevatā vuccati. Tenevāha **"mettākaruṇākāyikāti mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikammaṁ katvā nibbattadevā"**ti. **Mettājhāne karuṇājhāne**ti mettājhānanimittaṁ karuṇājhānanimittaṁ, tadatthanti attho.

Te āpodevādayo yathāsakaṁ vaggavasena ṭhitattā **dasadhā ṭhitā.** Yāva karuṇākāyikā dasa **devakāyā. Nānattavaṇṇā**ti nānāsabhāvavaṇṇavanto.

Veṇḍudevatāti veṇḍunāmadevatā, evaṁ **sahalidevatā.** Asamadevatā, yamakadevatāti "dve ayaniyo"ti vadanti, tappamukhā dve devanikāyāti. **Candassūpanisā devā** candassa upanissayato vattamānā tassa purato ca pacchato ca passato ca dhāvanakadevā. Tenāha **"candanissitakā devā"**ti. **Sūriyassūpanisā, nakkhattanissitā**ti etthāpi eseva nayo. Kevalaṁ vātavāyanahetavo devatā **vātavalāhakā.** Tathā kevalaṁ abbhapaṭalasañcaraṇahetavo **abbhavalāhakā.** Uṇhappavattihetavo **uṇhavalāhakā.** Vassavalāhakā pana pajjunnasadisāti. Te idha na vuttā. Vasudevatā nāma eko devanikāyo, tesaṁ pubbaṅgamattā **vāsavo,** sakko.

Daseteti ete veṇḍudevatādayo vāsavapariyosānā dasa devakāyā.

Imānīti "jalamaggī"ti ca "sikhārivā"ti ca imāni **tesaṁ nāmāni.** Keci pana ma-kāro padasandhikaro "jalā"ti ca "aggī"ti ca "sikhārivā"ti ca imāni tesaṁ nāmānīti vadanti. **Ete**ti tesu eva "ariṭṭhakā, rojā"ti ca vuttadevesu ekacce, **umāpupphanibhāsino** vaṇṇato umāpupphasadisāti evamattho gahetabbo, aññathā ekādasa devakāyā siyuṁ.

---

1. Parikammaṁ katvāti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Dī 2. 209 piṭṭhe.

Daseteti ete dasa sahabhūdevādayo vāsavanesipariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedavasena dasadhāva āgatā.

“Samānā”ti-ādi tesaṁ devānaṁ nikāyasamudāyagataṁ nāmaṁ. Evaṁ sesānampi.

Daseteti ete samānādikā mahāpāragapariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedena dasadhā āgatā.

Sukkādayo tayo devakāyā. **Pāmokkhadevā**ti pamukhā padhānabhūtā devā.

Disāti disāsu. **Devo**ti megho. **Dasete**ti etesukkādayo pajjunnapariyosānā dasa devakāya, te devanikāyabhedena **dasadhā āgatā.**

Daseteti ete khemiyādayo paranimmitapariyosānā dasadevakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhāva āgatā.** Tattha “khemiyā, kaṭṭhakādayo ca pañcāpi sadevakāyā tāvatiṁsakāyikā”ti vadanti. **Nāmanvayenā**ti nāmānugamena “āpodevatā”ti-ādināmasabhāgena. Tenevāha **“nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsenā”**ti. **Sabbā devatā**ti dasasahassilokadhātūsu sabbāpi devatā. **Niddisati** taṁtaṁnāmasabhāgena ekajjhaṁ katvā.

Pavutthāti pavāsaṁ gatā viya apetāti āha **“vigatā”**ti. **Pavutthā** vā pakārato vutthā vusitā, tena jāti vusitabbā assāti **pavuṭṭhajāti. Kāḷakabhāvā** saṁkilesadhammā, sabbaso tadabhāvato **kāḷakabhāvātītaṁ dasabalaṁ.** Lañcanābhāvena vā **asitātigo** kāḷakabhāvātītāya siriyā cando, tādisaṁ **candaṁ** viya **siriyā virocamānaṁ.**

341. **Eko brahmā**ti sagāthakavagge[1] āgato subrahmadevaputto. Brahmaloke nibbattitvā heṭṭhimesu patiṭṭhitā **ariyabrahmāno,**

1. Saṁ 1. 52 piṭṭhe.

na suddhāvāsabrahmāno. **Tissamahābrahmā** puthujjano, yo aparabhāge manussesu nibbattitvā moggaliputtatissatthero jāto.

Sahassaṁ brahmalokānanti brahmaloko etesanti brahmalokā, brahmāno, tesaṁ brahmalokānaṁ sahassaṁ, sattalokapariyāyo cāyaṁ lokasaddoti āha **"mahābrahmānaṁ sahassaṁ āgatan"**ti. Anantaragāthāyaṁ "āgatā"ti vuttapadameva atthavasena vadati. **Yatthā**ti yasmiṁ brahmasahasse. **Aññe brahme**ti tadaññe brahmāno. **Abhibhavitvā tiṭṭhati** vaṇṇena, yasasā āyunā ca.

Issarāti teneva vasapavattanena sesabrahmānaṁ adhipatino.

342. Kāḷakadhammasamannāgato **kāḷakassa** pāpimassa **mārassa bālabhāvaṁ passatha,** yo attano avisaye niratthakaṁ parakkamituṁ vāyamati.

Vītarāgabhāvāvahassa dhammassavanassa antarāyakaraṇena avītarāgā rāgena baddhā eva nāma hontīti vuttaṁ **"rāgena baddhaṁ hotū"**ti.

Bhayānakaṁ sarañca katvāti bheravaṁ mahantaṁ saddaṁ samuṭṭhapetvā.

Idāni taṁ saddaṁ upamāya dassento **"yathā"**ti-ādimāha. **Kañcī**ti tasmiṁ samāgame kañci devataṁ, mānusakaṁ vā attano **vase vattetuṁ asakkonto asayaṁvase** sayañca na attano vase ṭhito. Tenāha **"asayaṁvasī"**ti-ādi.

343. **"Vītarāgehī"**ti desanāsīsametaṁ. Sabbāyapi hi tattha samāgataparisāya mārasena apakkantāva. **Nesaṁ lomampi iñjayuṁ** tesaṁ lomamattampi na cālesuṁ, kuto antarāyakaraṇaṁ. Iti yattakā tattha visesaṁ adhigacchiṁsu, tesaṁ sabbesampi antarāyākaraṇavasena attho vibhāvetabbo, vītarāgaggahaṇena vā sarāgavītarāgavibhāvino ca tattha saṅgahitāti veditabbaṁ. **Māro imaṁ gāthaṁ abhāsi** acchariyabbhutacittajāto. Kathañhi nāma tāva ghorataraṁ mahatiṁ vibhiṁ sakaṁ mayi karontepi sabbepime nibbikārā samāhitā eva. Kasmā? Vijitāvino ime uttamapurisāti. Tenāha **"sabbe"**ti-ādi. Yādiso ariyānaṁ

dhammanissito pamodo, na kadāci tādiso anariyānaṁ hotīti "sāsane bhūtehi ariyehi" iccetaṁ vuttaṁ. Vi-saddena vinā kevalopi suta-saddo vikhyātatthavacano hoti "sutadhammassā"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"jane vissutā"**ti.

Dūreti dūre padese. Daharassa antarāyaṁ pariharantī **"na sakkā bhante sakalaṁ kāyaṁ dassetun"**ti avocāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Vi 3. 4; Khu 1. 88 piṭṭhesu.

8. Sakkapañhasutta

Nidānavaṇṇanā

344. Ambasaṇḍānaṁ adūrabhavattā ekopi so brāhmaṇagāmo **"ambasaṇḍā"tveva** bahuvacanavasena **vuccati,** yathā "varaṇā nagaran"ti. Vedi eva vediko, vediko eva vediyo ka-kārassa ya-kāraṁ katvā, tasmiṁ **vediyake.** Tenāha **"maṇivedikāsadisenā"**ti-ādi, indanīlādimaṇimayavedikāsadisenāti attho. **Pubbepī**ti leṇakaraṇato pubbe, guhārūpena ṭhitā, dvāre indasālarukkhavatī ca, tasmā "indasālaguhā"ti vuttā purimavohārena.

Ussukkaṁ vuccati abhiruci, taṁ pana buddhadassanakāmatāvasena, tathā ussāhanavasena ca pavattiyā **"dhammiko ussāho"**ti vuttaṁ. **Sakkena sadiso -pa- natthī**ti. Yathāha "appamādena Maghavā, devānaṁ seṭṭhataṁ gato"ti[1]. **Parittakenā**ti aparāparaṁ bahuṁ puññakammaṁ akatvā appamattakeneva **puññakammena.**

Sakkopi kāmaṁ mahāpuññakatabhīruttāno hoti, sātisayāya pana dibbasampattiyā viyogahetukena sokena diguṇitena maraṇabhayena saṁtajjito jāto. Tenāha **"sakko pana maraṇabhayābhibhūto ahosī"**ti.

Dibbacakkhunā devatānaṁ dassanaṁ nāma paṭivijjhanasadisanti āha **"paṭivijjhī"**ti. **Pāṭiyekko vohāro**ti āveṇiko piyasamudāhāro. Marisaniyasampattikāti **mārisā.** Tesañhi[2] sampattiyo mahānubhāvatāya sahanti upaṭṭhahanti, aññe ayonisomanasikāratāya ceva appahukāya ca na sahantiyeva, sā pana nesaṁ marisaniyasampattikatā dukkhavirahitāyāti vuttaṁ **"niddukkhātipi vuttaṁ hotī"**ti. **Ekakovā**ti devaparisāya vinā āgatattā vuttaṁ, mātali-ādayo pana tādisā sahāyā tadāpi ahesuṁyeva. Tathā hi vakkhati "apicāyaṁ āyasmato cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito"ti[3]. **Okāsaṁ**

---

1. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade. 2. Te hi (?) 3. Dī-Ṭṭha 2. 298 piṭṭhe.

nākāsi sakkassa ñāṇaparipākaṁ āgamento, aññesañca bahūnaṁ devānaṁ dhammābhisamayaṁ upaparikkhamāno. **So**ti sakko.

Evanti vacanasampaṭicchane nipātoti āha **"evaṁ hotū"**ti-ādi. **Bhaddaṁtavā**ti pana sakkaṁ uddissa nesaṁ āsi vādo.

345. **Vallabho -pa- dhammaṁsuṇātī**ti ayamattho govindasuttādīhi[1] dīpetabbo. **Iminā katokāse**ti iminā pañcasikhena katokāse Bhagavati.

Anucariyanti anucaraṇabhāvaṁ, taṁ panassa anucaraṇaṁ nāma saddhiṁgamanamevāti āha **"sahacaraṇaṁ ekato gamanan"**ti.

Sovaṇṇamayanti suvaṇṇamayaṁ. **Pokkharan**ti vīṇāya doṇimāha. **Daṇḍo**ti vīṇadaṇḍo. **Veṭhakā**ti tantīnaṁ bandhanāya ceva uppīḷanāya ca dhametabbā veṭhakā. **Pattakan**ti pokkharaṁ. **Samapaññāsamucchanā mucchetvā**ti yathā samapaññāsamucchanā kamato tattha saṁmucchanaṁ kātuṁ sakkā, evaṁ taṁ sajjetvāti. attho. "Samapaññāsamucchanā saṁmucchetvā"ti ca idaṁ devaloke niyataṁ vīṇāvādanavidhiṁ sandhāya vuttaṁ. Manussaloke pana ekavīsati mucchanā. Tenevāha **Vīṇopamasuttavaṇṇanāyaṁ—**

"Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati.
Tānā cekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā"ti[2].

Tattha chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcamo, dhevato, nisādoti ete **satta sarā.** Chajjagāmo, majjhimagāmo, sādhāraṇagāmoti **tayo gāmā,** sarasamūhāti attho. Manussaloke vādanavidhinā ekekasseva ca sarassa vasena tayo tayo mucchanā katvā **ekavīsati mucchanā.** Ekekasseva ca sarassa satta satta tānabhedā, yato sarassa mandataravavatthānaṁ hoti, te **ekūnapaññāsa tāna**visesāti, tisso duve catasso, catasso tisso duve catassoti **dvāvīsati suti**bhedā icchitā, ayaṁ pana ekekassa sarassa vasena satta satta mucchanā, antarasarassa ca ekāti samapaññāsāya mucchanānaṁ yogyabhāvena vīṇaṁ vajjesi. Tena vuttaṁ

---

1. Dī 2. 178 piṭṭhe. 2. Aṁ-Ṭṭha 3. 124 piṭṭhe; Sārattha-Ṭī 3. 291 piṭṭhepi.

“samapaññāsamucchanā saṁmucchetvā”ti. Sesadeve jānāpento sakkassa gamanakālanti yojanā.

346. **Atirivā**ti ra-kāro padasandhikaro, atīva ativiyāti vuttaṁ hoti. **Pakati -pa- agamāsi** maraṇabhayasaṁtajjitattā taramānarūpo. Tenevāha **“nanu cā**”ti-ādi.

347. Buddhā nāma mahākāruṇikā, sadevakassa lokassa hita sukhatthāya eva uppannā, te kathaṁ atthikehi durupasaṅgamāti āha **“ahaṁ sarāgo”**ti-ādi. **Tadantaraṁ paṭisallīnā**ti yena antarena yena khaṇena upasaṅkameyya, tadantaraṁ paṭisallīnā jhānaṁ samāpannā. Tadantara saddo vā “etarahī”ti iminā samānatthoti āha **“sampati paṭisallīnā vā**”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. **Sāvesī**ti yathādhippetamucchanaṁ paṭṭhapetvā vīṇaṁ vādento taṁtaṁṭhānuppattiyā pākaṭībhūtamandatāvavatthaṁ dassento sumadhurakomalamadhupāna mattamadhukāravirutāpahāsinilakkhaṇo pasannabhānī samaravaṁ tantissaraṁ sāvesi.

> “Sakyaputtova jhānena, ekodi nipako sato.
> Amataṁ muni jigīsāno, yathāpi muni nandeyya,
> Patvā sambodhimuttaman”ti[1] ca—

evaṁ **buddhūpasañhitā.** Buddhūpasañhitā[2] pana buddhānaṁ dhammasarīraṁ ārabbha nissayaṁ katvā pavattitāti āha “dhammo arahatāmivā”ti. Dhammūpasañhitā, arahattūpasañhitā ca veditabbā.

Sūriyasamānasarīrāti sūriyasamānappabhāsarīrā. Tenāha **“tassā kirā**”ti-ādi. Yasmā timbaruno Gandhabbadevarājassa Sūriyavacchasā aṅke jātā, tasmā āha **“yaṁ timbaruṁ devarājānaṁ nissāya tvaṁ jātā**”ti kalyāṇaṅgatāya **“kalyāṇī**”ti vuttāti āha **“sabbaṅgasobhanā**”ti.

---

1. Dī 2. 213 piṭṭhe.
2. Dhammūpasañhitā (?)

Rāgāvesavasena pubbe vuttā gāthā idānipi **tameva ārabbha** purato ṭhitaṁ viya **ālapanto vadati.**

Thanudaranti payodharañca udarañca adhippetanti āha “**thanavemajjhaṁ udarañcā**”ti.

Kiñci kāraṇanti kiñci pīḷaṁ.

Pakatiṁ jahitvā ṭhitaṁ abhirattabhāvena.

Vāmūrūti rucira-ūrū. Tenāha “**vāmākārenā**”ti-ādi. Vāmavikasitarucirasundarābhirūpacārusaddā hi ekatthā daṭṭhabbā. **Na tikhiṇan**ti na tikkhaṁ na lūkhaṁ na kakkhaḷaṁ. **Mandan**ti mudu siniddhaṁ.

Anekabhāvoti anekasabhāvo, so pana bahuvidho nāma hotīti āha “**anekavidho jāto**”ti. **Anekabhāgo**ti anekakoṭṭhāso.

Tayā saddhiṁ vipaccatanti tayā sahitaṁyeva me taṁ kammaṁ vipaccatu, tayā saheva tassa kammassa phalaṁ anubhaveyyanti adhippāyo. **Tayā saddhimevā**ti yathā cakkavattisaṁvattaniyakammaṁ tassa nissandaphalabhūtena itthiratanena saddhiṁyeva vipākaṁ deti, evaṁ taṁ me kammaṁ tayā saddhiṁyeva mayhaṁ vipākaṁ detu.

Ekodīti ekodibhāvaṁ gato, samāhitoti attho. **Jigīsāno**ti jigīsamāno hoti. Tathābhūtova jigīsati nāmāti tathā paṭhamavikappo vutto. Dutiyavikappe pana “vicaratī”ti kiriyāpadaṁ āharitvā attho vutto.

Nandeyyanti samāgamaṁ patthento vadati atisassirikarūpasobhāya.

349. **Saṁsandatī**ti sameti, yāya mucchanāya, yena ca ākārena tantissaro pavatto, taṁ mucchanaṁ anativattento, teneva ca ākārena gītassaropi pavattoti attho. Yena ajjhāsayena Bhagavā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṁ kathesi, yadatthañca kathesi, taṁ sabbaṁ vibhāvetuṁ “**tasmā**”ti-ādimāha. **Natthi** bodhimūle eva samucchinnattā. **Upekkhako Bhagavā** anupalittabhāvato. **Suvimuttacitto Bhagavā** chandarāgato,

sabbasmā ca kilesā. Yadi evaṁ kasmā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṁ kathesīti āha **"sace panā"**ti-ādi.

Ganthitāti sandahitā, tā pana nirantaraṁ kathiyamānā rāsikatā viya hontīti āha **"piṇḍitā"**ti. **Vohāravacanan**ti bhagavato, bhikkhūnañca purato vattabbaṁ upacāravacanaṁ.

Upanaccantiyāti upagantvā naccantiyā.

Sakkūpasaṅkamanavaṇṇanā

350. "Kadā saṁyūḷhā"ti-ādīni vadanto **paṭisammodati. Vippakārampi dasseyyā**ti aḍḍhakatābhinayavasena naccampi dasseyya.

351. "Abhivadito sakko devānamindo"ti-ādīnaṁ "tena kho pana samayenā"ti-ādīnaṁ[1] viya saṅgītikāravacanabhāve saṁsayo natthi, "evañca pana Tathāgatā"ti idha pana siyā saṁsayoti "dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanan"ti vatvā itarassāpi tathābhāvaṁ dassetuṁ **"sabbametan"**ti-ādi vuttaṁ. **Vuḍḍhīvacanena vutto**ti "sukhī hotu pañcasikha sakko devānamindo"ti āsīsavādaṁ vutto. "Bhagavato pāde sirasā vandatī"ti vadanto abhivādeti nāma "sukhī hotū"ti āsīsavādassa vadāpanato. Tathā pana āsīsavādaṁ vadanto abhivadati nāma sabbakālaṁ tatheva tiṭṭhanato.

Uruṁ vepullaṁ dassati dakkhatīti **urundā** vibhatti-alopena. **Vivaṭā** aṅgaṇaṭṭhānaṁ. **Yo pakatiyā guhāyaṁ andhakāro, so antarahito**ti yo tassaṁ guhāyaṁ satthu samantato asītihatthato ayaṁ pākatiko andhakāro, so devānaṁ vatthābharaṇasarīrobhāsehi antarahito, āloko sampajji. Asītihatthe pana buddhāloke neva andhakāro antarahito, na ca samattho devānaṁ obhāso buddhānaṁ abhibhavituṁ.

352. **Cirappaṭikāhan**ti cirappabhutiko ahaṁ. **Aḍḍakaraṇaṁ nāma natthi** avivādādhikaraṇaṭṭhāne nibbattattā. **Kīḷādīnipī**ti **ādi**-saddena dhammassavanādiṁ saṅgaṇhāti.

1. Vi 1. 7, 13 piṭṭhādīsu.

Salaḷamayagandhakuṭiyanti salaḷarukkhehi raññā pasenadinā kāritagandhakuṭiyaṁ. **Tenassā**ti tena phaladvayādhigamena pahīna-oḷārikakāmarāgatāya **assā** bhūjatiyā **devaloke abhiratiyeva natthi. Cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito**ti ettha adhippāyaṁ ajānantā "ārammaṇassa adhimattatāya samāpattito vuṭṭhānaṁ jātan"ti maññeyyūnti taṁ paṭikkhipanto **"samāpanno saddaṁ suṇātīti no vata re vattabbe"**ti āha. Sati ca ārammaṇasaṅghaṭṭanāyaṁ gahaṇenapi bhavitabbanti adhippāyena "suṇātī"ti vuttaṁ, itaro "paṭhamaṁ jhānaṁ samāpannassa saddo kaṇṭako"ti vacanamattaṁ nissāya sabbassāpi jhānassa saddo kaṇṭakoti adhippāyena paṭikkhepaṁ asahanto **"nanu bhagavā -pa- bhaṇatī"**ti imameva suttapadaṁ uddhari. Tattha yathā dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṁ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṁ, evaṁ "uppādo bhayaṁ, anuppādo kheman"ti-ādinā sammadeva dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena sabbāsampi lokiyasaññānaṁ aggamaggena samatikkantattā ārammaṇādhigamatāya na kadāci[1] phalasamāpattito vuṭṭhānaṁ hotīti. Tathā pana na suppahīnattā paṭighasaññānaṁ sabbarūpasamāpattito vuṭṭhānaṁ hoti, paṭhamajjhānaṁ pana appakampi saddaṁ na sahatīti taṁsamāpannassa "saddo kaṇṭako"ti vuttaṁ. Yadi pana paṭighasaññānaṁ vikkhambhitattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṁ hoti, pageva maggaphalasamāpattito. Tenāha **"cakkanemisaddenā"**ti-ādi. **Cakkanemisaddenā**ti ca nayidaṁ karaṇavacanaṁ hetumhi, karaṇe vā, atha kho sahayoge. Imameva hi atthaṁ dassetuṁ **"Bhagavā panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. **Paripūrakārīnī**ti paripuṇṇāni, parisuddhāni ca katvā rakkhitavati. **"Itthittan"**ti-ādi tattha virajjanākāradassanaṁ. Mitthibhāvaṁ itthibhāvassa dhikkāro hetūti attho. **Alan**ti paṭikkhepavacanaṁ, payojanaṁ natthīti attho. **Virājetī**ti jigucchati. **Etā sampattiyo**ti cakkavattisiri-ādikā etā yathāvuttasampattiyo. **Tasmā** pubbaparicayena upaṭṭhita**nikantivasena. Upaṭṭhānasālan**ti sudhammadevasabhaṁ.

---

1. Kadācipi (?)

Soti gopakadevaputto. **Vaṭṭetvā vaṭṭetvā**ti tomarādiṁ vattentena viya codanavacanaṁ parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā. **Gāḷhaṁ vijjhitabbā**ti gāḷhataraṁ ghaṭṭetabbā.

Kutomukhāti kuto pavattañāṇamukhā. Tenāha **"aññavihitakā"**ti. **Katapuññe**ti sammā katapuññe dhamme.

Dāyoti lābho. So hi dīyati tehi dātabbattā dāyo, yesaṁ dīyati, tehi laddhattā lābhoti ca vuccati. **Saṅkhāre -pa- patiṭṭhahiṁsu** katādhikārattā. **Tattha** Tāvatiṁsabhavane **ṭhitānaṁyeva nibbatto** yathā Sakkassa Indasālaguhāyaṁ ṭhitasseva sakkattabhāvo.

Nikantiṁ tasmiṁ gandhabbakāye ālayaṁ samucchindituṁ na sakkonto.

354. **Attanāva veditabbo**ti attanāva adhigantvā veditabbo, na parappaccayikena. **Tumhehi vuccamānānī**ti kevalaṁ tumhehi vuccamānāni.

Viyāyāmāti vissaṭṭhaṁ vīriyaṁ santāne pavattema. **Pakatiyā**ti rūpāvacarabhāvena, "anussaran"ti vā pāṭho.

Kāmarāgo eva "chando rāgo chandarāgo"ti-ādipavattibhedena saṁyojanaṭṭhena **"kāmarāgasaṁyojanānī"**ti[1], yogaganthādipavatti-ākārabhedena **"kāmabandhanānī"**ti ca vutto. **Pāpimayogānī**ti ettha pana sesayogaganthānampi vasena attho veditabbo.

Duvidhānanti vatthukāmakilesakāmavasena duvidhānaṁ.

"Ettha kiṁ, tattha kin"ti ca padadvaye **kin**ti nipātamattaṁ. **Cātuddisabhāve**ti tesaṁ Buddhādīnaṁ tiṇṇaṁ ratanānaṁ catuddisayogyabhāve appaṭihabhāve. Buddharatanañhi mahākāruṇikatāya, anāvaraṇañāṇatāya, paramasantuṭṭhatāya ca cātuddisaṁ, dhammaratanaṁ svākkhātatāya, saṁgharatanaṁ suppaṭipannatāya. Tenāha **"sabbadisāsu asajjamāno"**ti.

Majjhimassa paṭhamajjhānassa adhigatattā tāvadeva **kāyaṁ brahmapurohitaṁ adhigantvā** tāvadeva purimaṁ jhānasatiṁ paṭilabhitvā taṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā orambhāgiyasaṁyojanasamucchindanena **maggaphalavisesaṁ** anāgāmiphalasaṅkhātaṁ visesaṁ **ajjhagaṁsu** adhigacchiṁsu. Keci pana

1. Kāmasaññojanāni (Aṭṭhakathāyaṁ)

"kāmāvacarattabhāvena maggaphalāni adhigacchiṁsūti adhippāyena pañcamassa jhānassa anadhigatattā suddhāvāsesu na uppajjiṁsu, paṭhamajjhānalābhitāya pana brahmapurohitesu nibbattiṁsū"ti vadanti.

Maghamāṇavavatthuvaṇṇanā

355. **Visuddho**ti visuddha-ajjhāsayo, upanissayasampannoti adhippāyo. **Gāmakammakaraṇaṭṭhānan**ti gāmikānaṁ upaṭṭhānaṭṭhānaṁ vadati. **Tāvatakenevā**ti attanā sodhitaṭṭhāneva aññassa āgantvā avaṭṭhāneneva. **Satiṁ paṭilabhitvā**ti "aho mayā katakammaṁ saphalaṁ jātan"ti yoniso cittaṁ uppādetvā.

Pāsāṇeti maggamajjhe uccatarabhāvena ṭhitapāsāṇe. **Uccāletvā**ti uddharitvā. **Etassa saggassa gamanamaggan**ti etassa candādīnaṁ uppattiṭṭhānabhūtassa saggassa gamanamaggaṁ puññakammaṁ.

Sugativasena laddhabbaṁ, kahāpaṇañcāti **kahāpaṇaṁ,** daṇḍavasena laddhabbaṁ bali **daṇḍabali. Gahapatikā kiṁ karissantī**ti gahapatikā nāma aṭavikā viya visamanissitā, te na kañci anatthaṁ karissanti, **evaṁ tayā jānamānena tasmā mayhaṁ na kathitanti** yadipi pubbe na kathitaṁ etarahi pana bhayena kathitaṁ, **mā mayhaṁ dosaṁ kareyyātha,** ārocitakālato paṭṭhāya na mayhaṁ dosoti vadati.

Nibaddhanti ekantikaṁ.

Pisuṇesīti pisuṇakammaṁ akāsi, tumhākaṁ antare mayhaṁ pesuññaṁ upasaṁ haratīti attho. Puna aharaṇīyaṁ[1] brahmadeyyaṁ **katvā. Mayhampī**ti mayhampi atthāya maṁ uddissa **puññakammaṁ karotha.** Nīluppalaṁ nāma vikasamānaṁ udakato uggantvāva vikasati, evaṁ ahutvā **anto-udake pupphitaṁ nīluppalaṁ viya.** Amhākaṁ pana idaṁ puññakammaṁ bhavantarūpapattiyā vinā imasmiṁ yeva attabhāve vipākaṁ detīti yojanā. **Cintāmattakampī**ti domanassavasena cintāmattakampi.

Pagevāti[2] kālasseva, ativiya pātoti attho. **Kaṇṇikūpagan**ti kaṇṇikayogyaṁ. **Tacchetvā maṭṭhaṁ katvā**ti kaṇṇikāya kattabbaṁ sabbaṁ niṭṭhapetvā. Tathā hi sā vatthena veṭhetvā ṭhapitā.

---

1. Asāraṇīyaṁ (Ka)
2. Kālasseva (Aṭṭhakathāyaṁ)

Cayabandhanaṁ sālāya adhiṭṭhānasajjanaṁ. **Kaṇṇikamañcabandhanaṁ** kaṇṇikārohanakāle āruhitvā avaṭṭhāna-aṭṭakaraṇaṁ.

Yassa atthate phalaketi yassa phalake atthateti yojanā.

Avidūreti sālāya, koviḷārarukkhassa ca avidūre. **Sabbajeṭṭhikā**ti sabbāsaṁ tassa bhariyānaṁ jeṭṭhikā sujātā.

Tassevāti sakkasseva. **Santike**ti samīpe santikāvacarā hutvā **nibbattā.** Dhajena saddhiṁ sahassayojaniko **pāsādo.**

Kakkaṭakavijjhanasūlasadisanti kakkaṭake gaṇhituṁ tassa bilapariyantassa vijjhanasūcisadisaṁ.

Maccharūpenāti matamaccharūpena. **Osaratī**ti pilavanto gacchati. **Tassāpi** bakasakuṇikāya **pañca vassasatāni āyu ahosi** devanerayikānaṁ viya manussapetatiracchānānaṁ āyuno aparicchinnattā.

Ukkuṭṭhimakāsīti uccāsaddaṁ akāsi.

Pubbasannivāsenāti purimajātīsu cirasannivāsena. Evañhi ekaccānaṁ diṭṭhamattenapi sineho uppajjati. Tenāha Bhagavā—

> "Pubbe va sannivāsena, paccuppannahitena vā.
> Evaṁ taṁ jāyate pemaṁ, uppalaṁva yathodake"ti[1].

Avasesasūti asure, sakkaṁ ṭhapetvā dvīsu devalokesu deveva sandhāya vadati.

Atthanissitanti attano, paresañca atthameva hitameva nissitaṁ, taṁ pana hitaṁ sukhassa nidānanti āha **"kāraṇanissitan"**ti.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. **Kiṁsaṁyojanā**ti kīdisasaṁyojanā. Satte anatthe saṁyojenti bandhantīti **saṁyojanānī**ti āha **"kiṁbandhanā, kena bandhanena baddhā"**ti. **Puthukāyā**ti bahū sattakāyāti āha **"bahū janā"**ti. Veraṁ vuccati dosoti āha **"averāti appaṭighā"**ti.

---

1. Khu 5. 66 piṭṭhe Jātake.

Āvudhena sarīre daṇḍo **āvudhadaṇḍo,** dhanassa dāpanatthena daṇḍo **dhanadaṇḍo,** tadubhayākaraṇena tato vinimutto **adaṇḍo,** sampatti haraṇato, saha-anatthuppattito ca sapatto, paṭisattūti āha **"asapattāti apaccatthikā"**ti. **Byāpajjhaṁ** vuccati cittadukkhaṁ, tabbirahitā **abyāpajjhā**ti āha **"vigatadomanassā"**ti. Pubbe "averā"ti padena sambaddhāghātakābhāvo vutto. Tenāha "appaṭighā"ti. **"Averino"**ti pana imināpi kopamattassapi anuppādanaṁ. Tenāha **"katthaci kopaṁ na uppādetvā"**ti. "Viharemū"ti ca padaṁ purimapadehipi yojetabbaṁ "averā viharemū"ti-ādinā. Ayañca averādibhāvo saṁvibhāgena pākaṭo hotīti dassetuṁ **"accharāyā"**ti-ādiṁ vatvā **"iti ce nesaṁ hotī"**ti vuttaṁ. Cittuppatti daḷhatarāpi hutvā pavattatīti dassetuṁ **"dānaṁ datvā, pūjaṁ katvā ca patthayantī"**ti vuttaṁ. **Iti ceti**[1] **ce-**saddo anvayasaṁsaggena parikappetīti āha **"evañca nesan"**ti.

Yāya kāyaci paresaṁ sampattiyā khīyanaṁ usūyanaṁ asahanaṁ lakkhaṇaṁ etissāti **parasampattikhīyanalakkhaṇā,** yadaggena attasampattiyā parehi sādhāraṇabhāvaṁ asahanalakkhaṇaṁ, tadaggenassa "nigūhanalakkhaṇan"tipi vattabbaṁ. Tathā hissa porāṇā "mā idaṁ acchariyaṁ aññesaṁ hotu, mayhameva hotūti macchariyan"ti nibbacanaṁ vadanti. **Abhidhamme** "yā paralābha sakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issā issāyanā"ti-ādinā[2] nikkhepakaṇḍe, "yā etesu paresaṁ lābhādīsu kiṁ iminā imesan"ti-ādinā[2] taṁsaṁvaṇṇanāyañca **vuttāneva,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbānīti adhippāyo.

Yasmā pana issāmacchariyāni bahvādīnavāni, tesaṁ vibhāvanā lokassa bahukārā, tasmā **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[3] vibhāvitānampi tesaṁ diṭṭhadhammikepi samparāyikepi ādīnave dassanto **"āvāsamacchariyena panā"**ti-ādimāha. **Etthā**ti etesu issāmacchariyesu, etesu vā āvāsamacchariyādīsu pañcasu macchariyesu. **Saṅkāraṁ sīsena ukkhipitvāva**

---

1. Iti ca (Pāḷiyaṁ, Aṭṭhakathāyañca,) 2. Abhi 1. 226 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 404 piṭṭhe.

vicarati tattha laggacittatāya, nihīnajjhāsayatāya ca. **Mamā**ti mayā, ayameva vā pāṭho. **Lohitampi mukhato uggacchati** cittavighātena saṁtattahadayatāya. **Kucchivirecanampi hoti** atijalaggino. Añño vibhavapaṭivedhadhammo ariyānaṁyeva hoti, te ca taṁ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattā. Paṭivedhadhamme macchariyassa asambhavo evāti āha **"pariyattidhammamacchariyena cā"**ti. Vaṇṇamacchariyena **dubbaṇṇo,** dhammamacchariyena **eḷamūgo** duppañño hoti.

"Apicā"ti-ādi pañcannaṁ macchariyānaṁ vasena kammasarikkhakavipākadassanaṁ. **Āvāsamacchariyena lohagehe paccati** paresaṁ āvāsapaccayahitasukhanisedhanato. **Kulamacchariyena appalābho hoti** parehi kulesu laddhabbalābhanisedhanato, **appalābho**ti ca alābhoti attho. **Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati** lābhahetu parehi laddhabbassa assādanisedhanato. Sabbathāpi nirassādo hi gūthanirayo. **Vaṇṇo nāma na hotī**ti sarīravaṇṇo, guṇavaṇṇoti duvidhopi vaṇṇo nāmamattenapi na hoti, tattha tattha nibbattamāno virūpo eva hoti. Sampattinivūhanasabhāvena macchariyena virūpite santāne yebhuyyena guṇā patiṭṭhameva na labhanti, ye ca patiṭṭhaheyyuṁ, tesampi vasenassa vaṇṇo na bhaveyya. Te hi tassa loke rattiṁ khittā sarā viya na paññāyanti. **Dhammamacchariyena kukkuḷaniraye. Sotāpattimaggena pahīyati** apāyagamanīyabhāvato. **Verādīhi na parimuccantiyeva** tapparimuccanāya icchāya appattabbattā jāti-ādidhammānaṁ sattānaṁ jāti-ādīhi viya.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti ma-kāro padasandhikaro. **Etasmiṁ pañhe**ti etasmiṁ "kiṁ saṁyojanā nu kho"ti evaṁ ñātuṁ icchite atthe. **Tumhākaṁ vacanaṁ sutvā**ti "issāmacchariyasaṁyojanā"ti evaṁ pavattaṁ tumhākaṁ vissajjanavacanaṁ sutvā. **Kaṅkhā tiṇṇā**ti yathāpucchite atthe saṁsayo tarito vigato desanānussaraṇamattena, na samucchedavasenāti āha **"na maggavasenā"**ti-ādi. **Ayampi kathaṁkathā vigatā**ti kaṅkhāya vigatattā eva tassā pavatti-ākāravisesabhūtā **"idaṁ kathaṁ idaṁ kathan"**ti ayampi kathaṁkathā **vigatā apagatā.**

385. **Nidānādīni** mahānidānasuttavaṇṇanāyaṁ[1] **vuttatthāneve.** Piyānaṁ attano pariggahabhūtānaṁ sattasaṅkhārānaṁ parehi sādhāraṇabhāvāsahanavasena, nigūhanavasena ca pavattanato **piyasattasaṅkhāranidānaṁ macchariyaṁ,** appiyānaṁ pariggahabhūtānaṁ sattānaṁ, saṅkhārānañca asahanavasena pavattiyā **appiyasattasaṅkhāranidānā issā.** Yañhi kiñci appiyasambandhaṁ bhaddakampi taṁ kodhanassa appiyamevāti. **Ubhayan**ti macchariyaṁ, issā cāti ubhayaṁ. **Ubhayanidānan**ti piyanidānañceva appiyanidānañca. **Piyā**ti iṭṭhā. **Keḷāyitā**ti dhanāyitā. **Mamāyitā**ti mamattaṁ katvā pariggahitā. **Issaṁ karotī**ti "kiṁ imassa iminā"ti tassa piyasattalābhāsahanavasena ussūyati, **tameva** piyasattaṁ **yācito. Aho vatassā**ti sādhu vata assa. "Imassa puggalassa **evarūpaṁ piyavatthu na bhaveyyā"ti issaṁ karoti** usūyaṁ uppādeti. **Mamāyantā**ti keḷāyantā. **Appiye**ti appiye satte tesaṁ satāpato. **Assā**ti puggalassa, **yena** te laddhā. **Te**ti sattasaṅkhārā, **sacepi amanāpā honti** appiyehi samudāgatattā. **Viparītavuttitāyā**ti ayāthāvagāhitāya. **Ko añño evarūpassa lābhī**ti tena attānaṁ sambhāvento **issaṁ vā karoti.** Aññassa tādisaṁ uppajjamānampi "aho vatassa evarūpaṁ na bhaveyyā"ti **issaṁ vā karoti,** ayañca nayo heṭṭhā vuttanayattā na gahito.

Vatthukāmānaṁ pariyesanavasena pavatto chando **pariyesanachando.** Paṭilābhapaccayo chando **paṭilābhachando.** Paribhuñjanavasena pavatto chando **paribhogachando.** Paṭiladdhānaṁ sannidhāpanavasena, saṅgopanavasena ca pavatto chando **sannidhichando.** Diṭṭhadhammikameva payojanaṁ cintetvā vissajjanavasena pavatto chando **vissajjanachando.** Tenāha "katamo"ti-ādi.

Ayaṁ pañcavidhopi atthato taṇhāyanamevāti āha **"taṇhāmattamevā"**ti.

Evaṁ vutto "lābhaṁ paṭicca vinicchayo"ti evaṁ mahānidānasutte[2] vutto **vinicchayavitakko vitakko nāma,** na yo koci vitakko. Idāni

1. Dī-Ṭṭha 2. 72 piṭṭhe. 2. Dī 2. 50 piṭṭhe.

yathāvuttaṁ vinicchayavitakkaṁ atthuddhāranayena nīharitvā dassetuṁ **"vinicchayo"**ti-ādi vuttaṁ. **Aṭṭhasatan**ti aṭṭhādhikaṁ sataṁ, tañca kho taṇhāvicari tānaṁ sataṁ, na yassa kassacīti dassetuṁ **"taṇhāvicaritan"**ti vuttaṁ. **Taṇhāvinicchayo nāma** taṇhāya vasena vakkhamānanayena ārammaṇassa vinicchinanato. Diṭṭhidassanavasena "idameva saccaṁ, moghamaññan"ti vinicchinanato **diṭṭhivinicchayo nāma. Iṭṭhaṁ** paṇītaṁ, **aniṭṭhaṁ** appaṇītaṁ, piyāyitabbaṁ **piyaṁ,** appiyāyitabbaṁ **appiyaṁ,** tesaṁ **vavatthānaṁ** taṇhāvasena **na hoti.** Taṇhāvasena hi ekacco kiñci vatthuṁ paṇītaṁ maññati, ekacco hīnaṁ, ekacco piyāyati, ekacco nappiyāyati. Tenāha **"tadeva hī"**ti-ādi. **"Dassāmī"**ti idaṁ vissajjanachande vuttanayena ceva paṭṭūpanissayadānavasena ca veditabbaṁ. Tampi hi taṇhāchandahetukanti.

Yattha sayaṁ uppajjanti, taṁ santānaṁ saṁsāre papañcenti vitthārayantīti **papañcā.** Yassa ca uppannā, taṁ "ratto"ti vā "satto"ti vā "micchābhiniviṭṭho"ti vā papañcenti byañjentīti **papañcā.** Yasmā taṇhādiṭṭhiyo adhimattā hutvā pavattamānā taṁsamaṅgīpuggalaṁ pamattākāraṁ pāpenti, māno pana jātimadādivasena mattākārampi, tasmā **"mattapamattākārapāpanaṭṭhenā"**ti vuttaṁ. **Saṅkhā vuccati koṭṭhāso** bhāgaso saṅkhāyati upaṭṭhātīti. Yasmā papañcasaññā taṁtaṁdvāravasena, ārammaṇavasena ca Bhāgaso vitakkassa paccayā honti, na kevalā, tasmā **papañcasaññāsaṅkhānidāno vitakko** vutto, papañcasaññānaṁ vā anekabhedabhinnattā taṁ samudāyo "papañcasaññāsaṅkhā"ti vutto. Papañcasaññāsaṅkhāggahaṇena ca anavaseso dukkhasamudayo vutto taṁtaṁnimittattā vaṭṭadukkhassāti.

Yo nirodho vūpasamoti nirodhasaccamāha. **Tassa sāruppan**ti tassa papañcasaññāsaṅkhāya nirodhassa vūpasamassa adhigamupāyatāya sāruppaṁ anucchavikaṁ, etena vipassanaṁ vadati. Tattha yathāvuttanirodhe ārammaṇakaraṇavasena gacchati pavattatīti **tattha gāminī,** etena maggaṁ. Tenāha **"saha vipassanāya maggaṁ pucchatī"**ti.

Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā

359. **Pucchitameva kathitaṁ.** Yasmā Sakkena Devānamindena papañcasaññāsaṅkhānirodhagāminipaṭipadā pucchitāva, Bhagavā ca tadadhigamupāyaṁ arūpakammaṭṭhānaṁ

tassa ajjhāsayavasena vedanāmukhena kathento tisso vedanā ārabhi, iti pucchitameva kathentena pucchānusandhivasena **sānusandhimeva ca** kathitaṁ. Na hi buddhānaṁ ananusandhikā kathā nāma atthi. Idānissa vedanāmukhena arūpakammaṭṭhānasseva kathane kāraṇaṁ dassetuṁ **"devatānañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Karajakāyassa sukhumatāvacaneneva accantamudusukhumālabhāvāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṁ. **Kammajan**ti kammajatejaṁ, Tassa balavabhāvo uḷārapuññakammanibbattattā, ativiya garumadhurasiniddhasuddhāhārajīraṇato ca. **Ekāhārampī**ti ekāhāravārampi. **"Vilīyantī"**ti etena karajakāyassa mandatāya kammajatejassa balavabhāvena āhāravelātikkamena nesaṁ balavatī dukkhavedanā uppajjamānā supākaṭā hotīti dasseti. Nidassanamattañcetaṁ, sukhavedanāpi pana nesaṁ uḷārapaṇītesu ārammaṇesu uparūpari aniggahaṇavasena pavattamānā supākaṭā hutvā upaṭṭhātiyeva. Upekkhāpi tesaṁ kadāci uppajjamānā santapaṇītarūpā eva iṭṭhamajjhatte eva ārammaṇe pavattanato. Tenevāha **"tasmā"**ti-ādi.

Rūpakammaṭṭhānanti rūpapariggahaṁ, rūpamukhena vipassanābhinivesanti attho. **Arūpakammaṭṭhānan**ti etthāpi eseva nayo. Tattha rūpakammaṭṭhānena samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento **"rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccatī"**ti āha. **Catudhātuvavatthānan**ti ettha yebhuyyena catudhātuvavatthānaṁ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṁ kathetīti adhippāyo. **Rūpakammaṭṭhānaṁ dassetvāva katheti** "evaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ vuccamānaṁ suṭṭhu vibhūtaṁ pākaṭaṁ hutvā upaṭṭhātī"ti. "Etena idhāpi rūpakammaṭṭhānaṁ ekadesena vibhāvitamevā"ti vadanti.

Kāmañcettha vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṁ āgataṁ, tadaññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānaṁ labbhatīti taṁ vibhāgena dassetuṁ **"tividho hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **abhiniveso**ti anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṁ vibhāgo, sammasanaṁ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā pavattatīti. **"Pariggahite rūpakammaṭṭhāne"**ti idaṁ rūpamukhena vipassanābhinivesaṁ sandhāya vuttaṁ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so

ca paṭhamaṁ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṁ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhinipāto**ti sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyābhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhinipāto vutto. **Taṁ ārammaṇan**ti yathāpariggahitaṁ rūpakammaṭṭhanasaññitaṁ ārammaṇaṁ. Uppannaphasso puggalo, cittacetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṁsamakālameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṁ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniropanalakkhaṇatā vuccati. **Phusanto**ti ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammattā ekadesena anallīyamānopi rūpaṁ viya cakkhuṁ, saddo viya ca sotaṁ, cittaṁ, ārammaṇañca phusanto viya, saṅghaṭṭento viya ca pavattatīti. Tathā hesa "saṅghaṭṭanaraso"ti vuccati.

Ārammaṇaṁ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasaṁ saṁvedentī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṁ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṁ ekadesānubhavanaṁ, vedayita bhāvena gahaṇaṁ yathākāmaṁ sabbānubhavanaṁ, evaṁsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakakiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṁ codetabbaṁ. **Vijānantan**ti paricchindanavasena visesato jānantaṁ. Viññāṇañhi minitabbavatthuṁ nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṁ paricchijja vibhāventaṁ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṁ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti, imesaṁ pana phassādīnaṁ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbabhāgassa vasena veditabbo.

Evaṁ tassa tasseva pākaṭabhāvepi "sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[1] "sabbaṁ ca kho bhikkhave abhijānan"ti[2] ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento **"tattha yassā"**ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṁ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ. Phassapañcamakaggahaṇañhi tassa sabbassa

1. Saṁ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 250 piṭṭhe.

sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato. Tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanappadhānattā tesaṁ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** "cakkhusamphassajā cetanā"ti-ādinā[1] cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthunissitāti ettha **vatthu**-saddo karajakāyavisayo, na chabbatthuvisayoti. Kathamidaṁ viññāyatīti āha **"yaṁ sandhāya vuttan"**ti. Kattha pana vuttaṁ? Sāmaññaphalasutte[2]. **So**ti karajakāyo. **"Pañcakkhandhavinimuttaṁ nāmarūpaṁ natthī"**ti idaṁ adhikāravasena vuttaṁ. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṁ atthevāti. **Avijjādihetukā**ti avijjātaṇhupādānādihetukā. "Vipassanāpaṭipāṭiyā -pa- vicaratī"ti iminā balavavipassanaṁ vatvā puna tassa ussukkāpanaṁ, visesādhigamañca dassento **"so"**ti-ādimāha.

Idhāti imasmiṁ sakkapañhasutte. Vedanāvasena cettha arūpakammaṭṭhānakathane kāraṇaṁ heṭṭhā vuttanayameva. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānabhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṁ vibhūtabhāvatoti dassetuṁ **"phassavasena hī"**ti-ādi vuttaṁ. **"Na pākaṭaṁ hotī"**ti idaṁ sakkapamukhānaṁ tesaṁ devānaṁ yathā vedanā vibhūtā hutvā upaṭṭhāti, na evaṁ itaradvayanti katvā vuttaṁ. Vedanāya eva ca nesaṁ vibhūtabhāvo vedanāmukhenevettha bhagavatā desanāya āraddhattā. **"Vedanānaṁ uppattiyā pākaṭatāyā"**ti idaṁ sukhadukkhavedanānaṁ vasena vuttaṁ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇa mukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṁ pākaṭā evāti **"sukhadukkha vedanānañhī"**ti visesaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **"Yadā sukhaṁ uppajjatī"**ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṁ, tayidaṁ asamāhitabhūmivasena veditabbaṁ. Tattha **"sakalaṁ sarīraṁ khobhentan"**ti-ādinā kāmaṁ pavatti-oḷārikatāya avūpasantasabhāvametaṁ sukhaṁ, sātalakkhaṇatāya pana sampayuttadhamme, nissayañca anuggaṇhantameva pavattatīti dasseti. **"Yadā dukkhaṁ uppajjatī"**ti-ādīsu vuttavipariyāyena attho viditabbo.

Duddīpanāti ñāṇena dīpetuṁ asakkuṇeyyā, dubbiññeyyāti attho. Tenāha **"andhakārā abhibhūtā"**ti. **Andhakārā**ti andhakāragatasadisī,

---

1. Abhi 2. 8 piṭṭhe.　　2. Dī 1. 72 piṭṭhe.

jānitukāme ca andhakārinī. Pubbāparaṁ samaṁ sukare supalakkhitamaggavasena pāsāṇatale migagatamaggo viya iṭṭhāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhā nubhavanehi majjhattārammaṇesu anuminitabbatāya vuttaṁ **"sā sukhadukkhānaṁ -pa- pākaṭā hotī"**ti. Tenāha **"yathā"**ti-ādi. **Nayato gaṇhantassā**ti ethāyaṁ nayo—yasmā iṭṭhāniṭṭhavisayāya ārammaṇūpaladdhiyā anubhavanato niṭṭhāmajjhattavisayā upaladdhi, tasmā na tāya niranubhavanāya bhavitabbaṁ, yaṁ tatthānubhavanaṁ, sā adukkhamasukhā. Tathā anupalabbhamānaṁ rūpādi-anubhuyyamānaṁ diṭṭhaṁ upalabbhati, yo pana majjhattārammaṇaṁ tabbisayassa viññāṇappavattiyaṁ, tasmā ananubhuyyamānena tena na bhavitabbaṁ. Sakkā hi vattuṁ anubhavamānā majjhattavisayupaladdhi upaladdhibhāvato. Iṭṭhāniṭṭhavisayupaladdhivisayaṁ pana niranubhavanaṁ taṁ anupaladdhisabhāvameva diṭṭhaṁ, taṁ yathārūpanti. **Nivattetvā**ti nīharitvā, "somanassaṁpāhan"ti-ādinā samānajātiyampi bhindanto aññehi arūpadhammehi vivecetvā asaṁsaṭṭhaṁ katvāti attho.

Ayañca rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena nivattetvā desanā thathāvinetabbapuggalāpekkhāya suttantaresupi[1] āgatā evāti dassento **"na kevalan"**ti-ādimāha. Tattha mahāsatipaṭṭhāne[2] tathā desanāya āgatabhāvo anantarameva āvi bhavissati, **majjhimanikāye** satipaṭṭhānadesanāpi[3] tādisī eva. **Cūḷataṇhā saṅkhaye** "evaṁ cetaṁ devānaminda bhikkhuno sutaṁ hoti 'sabbe dhammā nālaṁ abhinivesāyā"ti, so sabbaṁ dhammaṁ abhijānāti, sabbaṁ dhammaṁ abhiññāya sabbaṁ dhammaṁ parijānāti, sabbaṁ dhammaṁ pariññāya yaṁ kiñci vedanaṁ vedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, so tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī"ti-ādinā[4] āgataṁ. Tena vuttaṁ **"arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena nivattetvā dassesī"**ti. **Mahātaṇhāsaṅkhaye** pana "so evaṁ anurodhavirodhavippahīno yaṁ kiñci vedanaṁ vedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, so taṁ vedanaṁ nābhinandati nābhivadati, nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṁ vedanaṁ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsu

---

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70, 318, 337, 367, 377, 379; Ma 2. 258, 171; Ma 3. 49, 282; Saṁ 2. 406 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 231 piṭṭhe.
3. Ma 1. 70 piṭṭhe.
4. Ma 1. 318 piṭṭhe.

nandī, sā nirujjhatī"ti-ādinā[1] āgataṁ. **Cūḷavedalle** "katipanāyye vedanā"ti-ādinā[2] āgataṁ. **Mahāvedalle** "vedanāti āvuso vuccati, kittāvatā nu kho āvuso 'vedanā'ti vuccatī"ti-ādinā[3] āgataṁ. Evaṁ raṭṭhapālasuttādīsupi[4] vedanākammaṭṭhānassa āgataṭṭhānaṁ uddharitvā vattabbaṁ.

"Paṭhamaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā"ti vuttaṁ, kathaṁ taṁ ettha kathitanti āha **"rūpakammaṭṭhānan"**ti-ādi. **Saṅkhittaṁ,** kathaṁ saṅkhittaṁ? **Vedanāya ārammaṇamattakaṁyeva,** yebhuyyena vedanā rūpadhammārammaṇā pañcadvāravasena pavattanato. Tena cassā purimasiddhā eva ārammaṇanti vedanaṁ vadantena tassārammaṇadhammā atthato paṭhamataraṁ gahitā eva nāma hontīti imāya atthāpattiyā rūpakammaṭṭhānassevettha paṭhamaṁ gahitatā jotitā, na sarūpeneva gahitattā. Tenāha **"tasmā pāḷiyaṁ nāruḷhaṁ bhavissatī"**ti.

360. **Dvīhi koṭṭhāsehī**ti sevitabbāsevitabbabhāgehi. **Evarūpan**ti yaṁ akusalānaṁ abhibuddhiyā, kusalānañca parihānāya saṁvattati, evarūpaṁ, taṁ pana kāmūpasañhitatāya "gehanissitan"ti vuccatīti āha **"gehasitasomanassan"**ti. **Iṭṭhānan**ti piyānaṁ. **Kantānan**ti kamanīyānaṁ. **Manāpānan**ti manavaḍḍhanakānaṁ. Tāto eva mano ramentīti **manoramānaṁ. Lokāmisapaṭisaṁyuttānan**ti taṇhāsannissitānaṁ kāmūpasañhitānaṁ. **Paṭilābhato samanupassato**ti "aho mayā imāni laddhānī"ti yathāladdhāni rūpārammaṇādīni assādayato. **Atītan**ti atikkantaṁ. **Niruddhan**ti nirodhappattaṁ. **Vipariṇatan**ti sabhāvavigamena vigataṁ. **Samanussarato**ti assādanavasena anucintayato. **Gehasitan**ti kāmaguṇanissitaṁ. Kāmaguṇā hi kāmarāgassa gehasadisattā idha "gehan"ti adhippetā.

Evarūpanti yaṁ akusalānaṁ parihānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṁvattati, evarūpaṁ, taṁ pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitanti āha **"nekkhammasitaṁ somanassan"**ti. Idāni taṁ pāḷivaseneva dassetuṁ **"tattha katamānī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha vipassanālakkhaṇe

1. Ma 1. 337 piṭṭhe. 2. Ma 1. 377 piṭṭhe. 3. Ma 1. 367 piṭṭhe. 4. Ma 2. 258 piṭṭhe.

nekkhamme dassite itarāni tassa kāraṇato, phalato, atthato ca dassitāneva hontīti vipassanālakkhaṇameva taṁ dassento **"rūpānantvevā"**ti-ādimāha. **Vipariṇāmavirāganirodhan**ti jarāya vipariṇāmetabbatañceva jarāmaraṇehi palujjanaṁ nirujjhanañca viditvāti yojanā. **Uppajjati somanassan**ti vipassanāya vīthipaṭipattiyā kamena uppannānaṁ pāmojjapītipassaddhīnaṁ upari anappakaṁ somanassaṁ uppajjati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Suññāgāraṁ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī rati hoti, sammā dhammaṁ vipassato,

Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[1] ca.

Nekkhammavasenāti pabbajjādivasena. "Vaṭṭadukkhato nittharissāmī"ti[1] pabbajituṁ bhikkhūnaṁ santikaṁ gacchantassa, pabbajantassa, catupārisuddhisīlaṁ anutiṭṭhantassa, taṁ sodhentassa, dhutaguṇe samādāya vattantassa, kasiṇaparikammādīni karontassa ca yā paṭipatti, sabbā sā idha "nekkhamman"ti adhippetā. Yebhuyyena anussatiyā upacārajjhānaṁ niṭṭhātīti katvā "anussativasenā"ti vatvā **"paṭhamajjhānādivasenā"**ti vuttaṁ. Ettha ca yathā pabbajjā gharabandhanato nikkhamanaṭṭhena **nekkhammaṁ,** evaṁ vipassanādayopi taṁpaṭipakkhato. Tenāha—

"Pabbajjā paṭhamaṁ jhānaṁ, nibbānañca vipassanā.
Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare"ti[3].

Yaṁ ceti ettha **ce**-ti nipātamattaṁ somanassassa adhippetattā. Catukkanayavaseneva ca suttantesu jhānakathāti vuttaṁ **"dutiyatatiyajjhānavasenā"**ti. **Dvīsū**ti "savitakkaṁ savicāraṁ avitakkaṁ avicāran"ti vuttesu dvīsu somanassesu.

Savitakkasavicāre somanasseti parittabhūmike paṭhamajjhāne vā somanasse. **Abhiniviṭṭhasomanassesū**ti vipassanaṁ paṭṭhapitasomanassesu. **Pi**-saddena saṁmaṭṭhasomanassesupīti imamatthaṁ dasseti.

---

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade. 2. Niddharissāmi (Ka) 3. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

somanassavipassanātopīti savitakkasavicārasomanassappavattivipassanātopi. **Avitakka-avicāravipassanā paṇītatarā** sammasitadhammavasenapi vipassanāya visesasiddhito, yato maggepi tathārūpā visesā ijjhanti. Ayaṁ panattho "ariyamaggabojjhaṅgādivisesaṁ vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī"ti evaṁ pavattena moravāpīvāsi mahādattattheravādena dīpetabbo.

361. **Gehasitadomanassaṁ** nāma kāmaguṇānaṁ appaṭilābhanimittaṁ, vigatanimittañca uppajjanakadomanassaṁ. **Appaṭilābhato samanupassato**ti appaṭilābhena "ahameva na labhāmī"ti paritassanato. **Samanussarato**ti "aho vata me taṁ vata natthī"ti-ādinā anussaraṇavasena cintayato. Tenāha **"evaṁ chasu dvāresū"**ti-ādi.

Anuttaresu vimokkhesūti suññataphalādi-ariyaphalavimokkhesu. **Pihan**ti apekkhaṁ, āsanti attho. Kathaṁ pana lokuttaradhamme ārabbha āsā uppajjatīti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "yaṁ ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattatī"ti avisayattā, puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṁ upaṭṭhapento "tattha pihaṁ upaṭṭhapetī"ti vutto. Tenāha **"kudāssunāmāhan"**ti-ādi. Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṁ paṭṭhapetvāti yojanā. **"Iṭṭhārammaṇe"**ti ca iminā nayidaṁ domanassaṁ sabhāvato aniṭṭhadhammeyeva ārabbha uppajjanakaṁ, atha kho icchitālābhahetukaṁ icchābhighātavasena yattha katthaci ārammaṇe uppajjanakanti dasseti. **Evaṁ** "kudāssu nāmāhan"ti vuttākārena pihaṁ upaṭṭhapetvā **evaṁ** imampi pakkhaṁ**-pa-** nāsakkhinti anusocatoti yojanā. "Imasmiṁ pakkhe, imasmiṁ māse, imasmiṁ saṁvacchare pabbajituṁ nāladdhaṁ, kasiṇaparikammaṁ kātuṁ nāladdhan"ti-ādivasena pavattīṁ sandhāya **"nekkhammavasenā"**ti vuttaṁ. **"Vipassanāvasenā"**ti-ādīsupi iminā nayena yojanā veditabbā.

Yato evakāro, tato aññattha niyamoti katvā **"tasmimpi -pa- gehasitadomanassamevā"**ti vuttaṁ. Na hettha gehasitadomanassatā savitakkasavicāre niyatā, atha kho gehasitadomanasse

savitakkasavicāratā niyatā paṭiyoginivattanatthattā evakārassa "gehasitadomanassaṁ savitakkasavicārameva, na avitakka-avicāran"ti. Nekkhammasitadomanassaṁ pana siyā savitakkasavicāraṁ, siyā avitakka-avicāraṁ. Savitakkasavicārasseva kāraṇabhūtaṁ domanassaṁ **savitakkasavicāradomanassaṁ.** Kiṁ taṁ? Gehasitadomanassaṁ, yaṁ pana nekkhammā divasena uppannaṁ taṁ avitakka-avicārassa kāraṇabhūtaṁ **avitakka-avicāradomanassan**ti. Ayañca nayo pariyāyavasena vuttoti āha **"nippari yāyena panā"**ti-ādi. Yadi evaṁ kasmā "yaṁ ce avitakkaṁ avicāran"ti pāḷiyaṁ vuttanti āha **"etassa panā"**ti-ādi. **Maññanavasenā**ti parikappanavasena. **Vuttaṁ** pāḷiyaṁ.

Tatrāti tasmiṁ maññane. **Ayaṁ** idāni vuccamāno **nayo. Domanassapaccayabhūte**ti domanassassa paccayabhūte. Upacārajjhānañhi paṭhamajjhānādīni vā padakāni katvā maggaphalāni nibbattetukāmassa tesaṁ alābhe domanassassa uppajjane tāni tassa paccayā nāma honti iti te dhammā phalūpacārena "domanassan"ti vuttā. Yo pana tathā uppannadomanasso dhuranikkhepaṁ akatvā anukkamena vipassanaṁ ussukkāpetvā maggaphaladhamme nibbatteti, te kāraṇūpacārena **"domanassan"**ti vuttāti imamatthaṁ dassento **"idha bhikkhū"**ti-ādimāha. Nanu etassa tadā domanassameva uppannaṁ, na domanassahetukā vipassanāmaggaphaladhammā uppannā, tattha kathaṁ domanassasamaññaṁ āropetvā voharatīti āha **"aññesaṁ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā"**ti-ādi. **Savitakkasavicāradomanasse**ti savitakkasavicāranimitte domanasse. Tīhi māsehi nibbattetabbā temāsikā, taṁ **temāsikaṁ.** Imā ca temāsikādayo paṭipadā tathāpavatta-ukkaṭṭhamajjhimamudindriyavasena veditabbā, adhikamajjhimamudussāhavasena vā. **Jaggatī**ti jāgarikaṁ anuyuñjati.

Mahāsivattheravatthuvaṇṇanā

Sahassadvisahassasaṅkhyattā **mahāgaṇe.**

Aṭṭhakathātherāti aṭṭhakathāya atthapaṭipucchanakatherā. **Antarāmagge**ti bhikkhaṁ gahetvā gāmato vihāraṁ paṭigamanamagge. **Tayo -pa- gāhāpetvā**ti tīṇi cattāri uṇhāpanāni.

Kenaci papañcenāti kenaci sarīrakiccabhūtena papañcena. **Saññaṁ akāsi** rattiyaṁ pacchayo gacchantaṁ asallakkhento.

Kasmā pana thero antevāsikānaṁ anārocetvāva gatoti āha **"thero kirā"**ti-ādi. **Arahattaṁ nāma kin**ti tadadhigamassa adukkarabhāvaṁ sandhāya vadati. **Catūhi iriyāpathehī**ti catūhipi iriyāpathehi pavattamānassa, tasmā yāva arahattādhigamā sayanaṁ paṭikkhipāmīti adhippāyo.

"Anucchavikaṁ nu kho te etan"ti saṁvegajāto vīriyaṁ samuttejento **arahattaṁ aggahesi** ettakaṁ kālaṁ vipassanāya suciṇṇabhāvato ñāṇassa paripākaṁ gatattā.

Parimajjīti parimasi. Keci pana **"parimajjī**ti parivattetvā therena dhoviyamānaṁ pariggahetvā dhovī"ti atthaṁ vadanti.

Vipassanāya ārammaṇaṁ nāma upacārajjhānapaṭhamajjhānādi.

"Savitakkasavicāradomanasse"ti-ādīsu vattabbaṁ somanassesu vuttanayānusārena veditabbaṁ.

362. **Evarūpā**ti yā akusalānaṁ abhibuddhiyā, kusalānaṁ parihānāya ca saṁvattati, evarūpā, sā pana kāmūpasañhitatāya "gehasitā"ti vuccatīti āha **"gehasita-upekkhā"**ti. **"Bālassā"**ti-ādīsu bālakaradhammayogato **bālassa** attahitaparahitabyāmūḷhatāya **mūḷhassa** puthūnaṁ kilesādīnaṁ jananādīhi kāraṇehi **puthujjanassa** kilesodhīnaṁ maggo dhīhi ajitattā **anodhijinassa, odhijino** vāyapekkho odhiso ca[1] kilesānaṁ jitattā, tenassa sekkhabhāvaṁ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṁ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa, vipākajinā** vā arahanto appaṭisandhikattā, tenassa asekkhattaṁ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammānaṁ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṁ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino.** Āgamādhigamābhāvā **assutavato.** Ediso ekaṁsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvaṁ dassetuṁ punapi **"puthujjanassā"**ti vuttaṁ. **Evarūpā**ti

1. Odhijino vā sekkho odhisova (?)

vuttappakārā sammohapubbikā. **Rūpaṁ sā nātivattatī**ti rūpānaṁ samatikkamanāya kāraṇaṁ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātikkamatīti adhippāyo. Aññāṇāvibhūtatāya ārammaṇe ajjhupekkhanavasena pavattamānā lobhasampayutta-upekkhā idhādhippetāti tassa lobhassa anucchavikameva ārammaṇaṁ dassento **"iṭṭhārammaṇe"**ti āha. **Anativattamānā** anādīnavadassitāya. Tato eva assādānupassanato **tattheva laggā.** Abhisaṅgassa lobhassa vasena, dummocanīyatāya ca tena **laggitā** viya **hutvā uppannā.**

Evarūpāti yā akusalānaṁ pahānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṁvattati, evarūpā, sā pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitāti āha **"nekkhammasitā"**ti. Idāni taṁ pāḷivasena dassetuṁ **"tattha katamā"**ti-ādi vuttaṁ, tassattho heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbo. **Rūpaṁ sā ativattatī**ti rūpasmiṁ sammadeva ādīnavadassanato. Rūpaniyātāti[1] kilesehi anabhibhavanīyato. **Iṭṭhe**ti sabhāvato, saṅkappato ca iṭṭhe ārammaṇe. **Arajjantassā**ti na rajjantassa rāgaṁ anuppādentassa. **Aniṭṭhe adussantassā**ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Samaṁ sammā yoniso na pekkhanaṁ **asamapekkhanaṁ,** taṁ pana iṭṭhāniṭṭhamajjhatte viya iṭṭhāniṭṭhesupi bālassa hotīti "iṭṭhāniṭṭhamajjhatte"ti avatvā **"asamapekkhanena asammuyhantassā"**ti vuttaṁ, tividhepi ārammaṇe asamapekkhanavasena muyhantassāti attho. Vipassanā **ñāṇasampayuttā upekkhā.** Nekkhammasitā upekkhā **vedanāsabhāgā**ti udāsinākārena pavattiyā, upekkhāvedanāya ca sabhāgā. **Ettha upekkhāvā**ti ettha etasmiṁ upekkhāniddese "upekkhā"ti gahitā eva. **Tasmā**ti tatramajjhattupekkhā yapi idha upekkhāggahaṇena gahitattā. Tañhi sandhāya **"paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena uppajjanaka-upekkhā"**ti vuttaṁ.

Tāyapi nekkhammasita-upekkhāyāti niddhāraṇe bhummaṁ. "**Yaṁ nekkhammavasenā**"ti-ādi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

363. Yadi sakkassa tadā sotāpattiphalapattiyāva upanissayo. Atha kasmā Bhagavā yāva arahattaṁ desanaṁ vaḍḍhesīti āha **"buddhānañhī"**ti-ādi. **Taruṇasakko**ti abhinavo adhunā pātubhūto sakko.

---

1. Ādīnavadassanato, Rūpaniratehi (?)

sampati pātubhāvañhi sandhāya “taruṇasakko”ti vuttaṁ, na tassa kumāratā, vuddhatā vā atthi. **Gatāgataṭṭhānan**ti gamanāgamanakāraṇaṁ. **Na paññāyati na** upalabbhati. Gabbhaseyyakānañhi cavantānaṁ kammajarūpaṁ vigacchati anudeva cittajaṁ, āhārajañca paccayābhāvato, utujaṁ pana sucirampi kālaṁ paveṇiṁ ghaṭṭentaṁ bhassantaṁ vā sosantaṁ vā kilesantaṁ vā viṭṭhataṁ vā hoti, na evaṁ devānaṁ. Tesañhi opapātikattā kammajarūpe antaradhāyante sesatisantatirūpampi tena saddhiṁ antaradhāyati. Tenāha **“dīpasikhāgamanaṁ viya hotī”**ti. **Sesadevatā na jāniṁsu** punapi sakkattabhāvena tasmiṁyeva ṭhāne nibbattattā. **Tīsu ṭhānesū**ti somanassadomanassa-upekkhāvissajjanāvasānaṭṭhānesu. **Nibbattitaphalamevā**ti sappimhā sappimaṇḍo viya āgamanīyapaṭipadāya nibbattitaphalabhūtaṁ lokuttaramaggaphalameva **kathitaṁ. Sakuṇikāya viya** kiñci gayhūpagaṁ **uppatitvā** uḍḍetvā ullaṅghitvā. **Assā**ti maggaphalasaññitassa ariyassa dhammassa.

Pātimokkhasaṁvaravaṇṇanā

364. **Pātimokkhasaṁvarāyā**ti pātimokkhabhūtasīlasaṁvarāyāti ayamettha atthoti āha **“uttamajeṭṭhakasīlasaṁvarāyā”**ti. “Pātimokkhasīlañhi sabbasīlato jeṭṭhakasīlan”ti dīghavāpīvihāravāsisumatthero vadati, antevāsiko panassa tepiṭakacūḷanāgatthero “pātimokkhasaṁvaro eva sīlaṁ, itarāni pana ‘sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī’ti ananujānanto indriyasaṁvaro nāma chadvārarakkhāmattakaṁ, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppādanamattakaṁ, paccayasannissitaṁ paṭiladdhapaccaye ‘ida matthan’ti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṁ, nippariyāyena pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ. Tathā hi yassa so bhinno, so itarāni rakkhituṁ abhabbattā asīlo hoti. Yassa pana sabbaso arogo sesānaṁ rakkhituṁ bhabbattā sampannasīlo”ti vadati, tasmā itaresaṁ tassa parivārabhāvato, sabbaso ekadesena ca tadantogadhabhāvato tadeva padhānasīlaṁ nāmāti āha **“uttamajeṭṭhakasīlasaṁvarāyā”**ti. Tattha yathā heṭṭhā papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāminiṁ paṭipadaṁ pucchitena bhagavatā papañcasaññānaṁ, paṭipadāya ca mūlabhūtaṁ vedanaṁ vibhajitvā paṭipadā desitā sakkassa ajjhāsayavasena saṁkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti, evaṁ tassā eva paṭipadāya mūlabhūtampi sīlasaṁvaraṁ pucchitena

bhagavatā yato so visujjhati, yathā ca visujjhati, tadubhayaṁ sakkassa ajjhāsayavasena vibhajitvā dassetuṁ **“kāyasamācārampī”**ti-ādi vuttaṁ saṁkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti katvā. Sīlakathāyaṁ asevitabbakāyasamācārādikathane kāraṇaṁ vuttameva, tasmā **kammapathavasenā**ti kusalākusalakammapathavasena.

Kammapathavasenāti ca kammapathavicāravasena. Kammapathabhāvaṁ apattānampi hi kāyaduccaritādīnaṁ asevitabbādīnaṁ asevitabbakāyasamācārādibhāvo idha vuccatīti. **Paṇṇattivasenā**ti sikkhāpadapaṇṇattivasena. Yato yato hi yā yā veramaṇī, tadubhayepi vibhāvento paṇṇattivasena katheti nāma. Tenāha **“kāyadvāre”**ti-ādi. Sikkhāpadaṁ vītikkamati etenāti **sikkhāpadavītikkamo,** sikkhāpadassa vītikkamanākārena pavatto akusaladhammoyaṁ, tassa asevitabbakāyasamācārāditā. Vītikkamapaṭipakkho **avītikkamo,** na vītikkamati etenāti **avītikkamo,** sīlaṁ.

Micchā, sammā ca pariyesati etāyāti **pariyesanā,** ājīvo, atthato paccayagavesanabyāpāro kāyavacīdvāriko. Yadi evaṁ kasmā visuṁ gahaṇanti āha **“yasmā”**ti-ādi. Ariyā niddosā pariyesanā gavesanāti **ariyapariyesanā,** ariyehi sādhūhi pariyesitabbātipi **ariyapariyesanā**ti. Vuttavipariyāyato **anariyapariyesanā** veditabbā.

Jātidhammoti jāyanasabhāvo jāyanapakatiko. **Jarādhammo**ti jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammo**ti byādhisabhāvo. **Maraṇadhammo**ti mīyanasabhāvo. **Sokadhammo**ti socanakasabhāvo. **Saṁkilesadhammo**ti saṁkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. Dvandekattavasena tesaṁ niddeso. **Jātarūparajatan**ti ettha pana yato vikāraṁ anāpajjitvā sabbaṁ jātarūpameva hotīti **jātarūpaṁ** nāma suvaṇṇaṁ. Dhavalasabhāvatāya rajatīti **rajataṁ,** rūpiyaṁ. Idha pana suvaṇṇaṁ ṭhapetvā yaṁ kiñci upabhogaparibhogārahaṁ “rajatan”tveva gahitaṁ vohārūpagamāsakādi. **Jātidhammā hete bhikkhave upadhayo**ti ete kāmaguṇūpadhayo nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti.

Byādhidhammavārādīsu jātarūparajataṁ na gahitaṁ. Na hetassa sīsarogādayo byādhayo nāma santi, na sattānaṁ viya cutisaṅkhātaṁ maraṇaṁ, na soke uppajjati, **cutisaṅkhātaṁ maraṇan**ti ca ekabhavapariyāpannakhandhanirodho, so tassa natthi, khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe labbhateva. Rāgādīhi pana saṁkilesehi saṁkilissatīti **saṁkilesadhammavāre** gahitaṁ jātarūpaṁ, tathā utusamuṭṭhānattā **jātidhammavāre,** malaṁ gahetvā jīraṇato **jarādhammavāre ca.** Ariyehi na araṇīyā, pariyesanātipi **anariyapariyesanā.**

Idāni anesanāvasenāpi taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Iminā nayena sukkapakkhepi attho veditabbo.

Sambhārapariyesanaṁ paharaṇavisādigavesanaṁ, payogavasena **payogakaraṇaṁ** tajjāvāyāmajananaṁ tādisaṁ upakkamanibbattanaṁ, pāṇātipātādi-atthaṁ **gamanaṁ,** paccekaṁ **kāla**-saddo yojetabbo "sambhārapariyesanakālato paṭṭhāya, payogakaraṇakālato paṭṭhāya, gamanakālato paṭṭhāyā"ti. **Itaro**ti "sevitabbo"ti vuttakāyasamācārādiko. **Cittampi uppādetabbaṁ.** Tathā uppāditacitto hi sati paccayasamavāye tādisaṁ payogaṁ parakkamaṁ karonto paṭipattiyā matthakaṁ gaṇhāti. Tenāha "cittuppādampi kho ahaṁ bhikkhave kusalesu dhammesu bahupakāraṁ vadāmī"ti[1].

Idāni taṁ matthakappattaṁ asevitabbaṁ, sevitabbañca dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Saṁghabhedādīnan**ti **ādi**-saddena lohituppādanādiṁ saṅgaṇhāti. Buddharatanasaṁgharatanupaṭṭhāneheva dhammaratanupaṭṭhānasiddhīti āha **"divasassa dvattikkhattuṁ tiṇṇaṁ ratanānaṁ upaṭṭhānagamanādivasenā"**ti. **Dhanuggahapesanaṁ** dhanuggahapurisānaṁ uyyojanaṁ. **Ādi**-saddena pañcavarayācanādiṁ saṅgaṇhāti. "Ajātasattuṁ pasādetvā lābhuppādavasena parihīnalābhasakkārassa kulesu viññāpanan"ti evamādiṁ anariyapariyesanaṁ pariyesantānaṁ.

Pāripūriyāti pāripūri-atthaṁ. Aggamaggaphalavaseneva hi sevitabbānaṁ pāripūrīti tadatthaṁ sabbā pubbabhāgapaṭipadā, pātimokkhasaṁvaropi aggamaggeneva

1. Ma 1. 52 piṭṭhe.

paripuṇṇo hotīti tadatthaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ vatvā nigamento **"pātimokkho -pa- hotī"**ti āha.

Indriyasaṁvaravaṇṇanā

365. **Indriyānaṁ pidhānāyā**ti indriyānaṁ pidahanatthāya. **Indriyāni** ca cakkhādīni dvārāni, tesaṁ **pidhānaṁ** saṁvaraṇaṁ akusaluppattito gopanāti āha **"guttadvāratāyā"**ti. Asevitabbarūpādivasena indriyesu aguttadvāratā asaṁvaro, saṁkilesadhammavippahānavasena vodānadhammapārisuddhīti. Kāmaṁ pāḷiyaṁ asevitabbampi rūpādi dassitaṁ, sakkena pana indriyasaṁvarāya paṭipatti pucchitāti tameva nivattetvā dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ **"cakkhuviññeyyaṁ rūpampī"ti-ādi sevitabbarūpādivasena indriyasaṁvaradassanatthaṁ vuttan"**ti. "Tuṇhī ahosī"ti vatvā tuṇhī bhāvassa kāraṇaṁ byatirekamukhena vibhāvetuṁ **"kathetukāmopī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ayan**ti sakko devānamindo.

Rūpanti rūpāyatanaṁ, tassa asevanaṁ nāma adassanamevāti āha **"na sevitabbaṁ na daṭṭhabban"**ti. Yaṁ pana sattasantānagataṁ rūpaṁ **passato** paṭikūlamanasikāravasena, **asubhasaññā vā saṇṭhāti** dassanānuttariyavasena[1]. Atha vā kammaphalasaddahanavasena **pasādo vā uppajjati.** Hutvā abhāvākārasallakkhaṇena **aniccasaññāpaṭilābho vā hoti.**

Pariyāyakkharaṇato **akkharaṁ,** vaṇṇo, so eva nirantaruppattiyā samuddito padavākyasaññito, adhippetamatthaṁ byañjetīti **byañjanaṁ,** tayidaṁ kābyanāṭakādigatavevacanavasena, uccāraṇavasena ca vicittasannivesatāya tathāpavattavikappanavasena cittavicittabhāvena upatiṭṭhanakaṁ sandhāyāha **"yaṁ cittakkharaṁ cittabyañjanampi saddaṁ suṇato rāgādayo uppajjantī"**ti. **Atthanissitan**ti samparāyikatthanissitaṁ. **Dhammanissitan**ti vivaṭṭadhammanissitaṁ, lokuttararatanattayadhammanissitaṁ vā. **Pasādo**ti ratanattayasaddhā, kammaphalasaddhāpi. **Nibbidā vā**ti aniccasaññādivasena vaṭṭato ukkaṇṭhā vā.

Gandharasāviparodhādivasena seviyamānaṁ ayoniso paṭipannattā **asevitabbaṁ** nāma. Yoniso paccavekkhitvā seviyamānaṁ sampajaññavasena gahaṇato **sevitabbaṁ** nāma. Tena vuttaṁ **"yaṁ gandhaṁ ghāyato"**ti-ādi.

---

1. Dassanānuttariyavasena pasādo vā uppajjati (?)

Yaṁ pana phusatoti yaṁ pana sevitabbaṁ phoṭṭhabbaṁ anipphannasseva phusato. **Āsavakkhayo ceva** hoti jāgariyānuyogassa matthakappattito. **Vīriyañca supaggahitaṁ hoti** catutthassa ariyavaṁsassa ukkaṁsanato. **Pacchimā ca -pa- anuggahitā hoti** sammāpaṭipattiyaṁ niyojanato.

Ye **manoviññeyye dhamme** iṭṭhādibhede **samannāharantassa** āvajjantassa **āpāthaṁ āgacchanti.** "Manoviññeyyā dhammā"ti vibhatti vipariṇāmetabbā, mettādivasena samannāharantassa ye manoviññeyyā dhammā āpāthaṁ āgacchanti, evarūpā sevitabbāti yojanā. **Ādi**-saddena karuṇādīnañceva aniccādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Tiṇṇaṁ therānaṁ dhammā**ti idāni vuccamānapaṭipattīnaṁ tiṇṇaṁ therānaṁ manoviññeyyā dhammā. **Bahi dhāvituṁ na adāsin**ti antopariveṇaṁ āgatameva rūpādiṁ ārabbha imasmiṁ temāse kammaṭṭhānavinimuttaṁ cittaṁ kadāci uppannapubbaṁ, antopariveṇe ca visabhāgarūpādīnaṁ asambhavo eva, tasmā visaṭavitakkavasena cittaṁ bahi dhāvituṁ na adāsinti dasseti. **Nivāsagehato** nivāsanagabbhato. **Niyakajjhattakhandhapañcakato** vipassanāgocarato. Thero kira sabbampi attanā kātabbakiriyaṁ kammaṭṭhānasīseneva paṭipajjati.

366. Asammohasampajaññavasena advejjhābhāvato eko anto etassāti **ekanto,** ekanto vādo etesanti **ekantavādā.** Tenāha **"ekaṁyeva vadantī"**ti, abhinnavādāti attho. **Ekācārā**ti samānācārā. **Ekaladdhikā**ti samānaladdhikā. **Ekapariyosānā**ti samānaniṭṭhānā.

Iti sakko pubbe attanā sutaṁ puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ nānāvādācāraladdhiniṭṭhānaṁ idāni saccapaṭivedhena asārato ñatvā ṭhito, tassa kāraṇaṁ ñātukāmo tameva tāva byatirekamukhena pucchati,"sabbeva dhammā nu kho"ti-ādinā.

Dhātūti ajjhāsayadhātu uttarapadalopena vuttā, **ajjhāsayadhātū**ti ca atthato ajjhāsayo evāti āha **"anekajjhāsayonānajjhāsayo"**ti. **"Ekasmiṁ gantukāme eko ṭhātukāmo hotī"**ti idaṁ nidassanavasena vuttaṁ iriyāpathepi nāma sattā ekajjhāsayā dullabhā,

pageva laddhīsūti dassanatthaṁ. **Yaṁ yadeva ajjhāsayanti** yaṁ yaṁ eva sassatādi-ajjhāsayaṁ. **Abhinivisantī**ti taṁ taṁ laddhiṁ diṭṭhābhinivesavasena abhimukhā hutvā duppaṭinissaggibhāvena nivisanti, ādānaggāhaṁ **gaṇhanti. Thāmena ca parāmāsena cā**ti diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmāsena ca. **Suṭṭhu gaṇhitvā**ti ativiya daḷhaggāhaṁ gaṇhitvā. **Voharantī**ti yathābhiniviṭṭhaṁ diṭṭhivādaṁ paññāpenti parehi gāhenti patiṭṭhapenti. Tenāha **"kathenti dīpenti kittentī"**ti, ugghosentīti attho.

Antaṁ atītā **accantā,** accantā niṭṭhā etesanti **accantaniṭṭhā. Sabbesan**ti sabbesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ. **Yogakkhemo**tipi nibbānaṁ catūhipi yogehi anuppaduṭṭhattā. "Accantayogakkhemā"ti vattabbe i-kārena niddesena **"accantayogakkhemī"**ti vuttaṁ, accantayogakkhemo vā etesaṁ atthīti **accantayogakkhemī**ti. **Caranti** upagacchanti, adhigacchantīti attho. Pariyassati parikkhissati vaṭṭadukkhantaṁ āgammāti **pariyosānantipi nibbānassa nāmaṁ.**

Saṅkhiṇātīti samucchindanena khepeti. **Vināsetī**ti tato eva sabbaso adassanaṁ pāpeti. **Vimuttā**ti vaṭṭadukkhato accantaniggamena visesena muttā.

"Issāmacchariyaṁ eko pañho"ti kasmā vuttaṁ, nanu issāmacchariyaṁ vissajjananti? Saccametaṁ, yo pana ñātuṁ icchito attho, so pañho. So eva ca vissajjīyatīti nāyaṁ doso, aññathā ambaṁ puṭṭhassa labujaṁ byākaraṇaṁ viya siyā, evaṁ pañhasīsena pañhabyākaraṇaṁ vadati. Tathā hi "piyāppiyan"ti-ādinā vissajjanapadāneva gahitāni, **"piyāppiyaṁ eko"**ti-ādīsupi eseva nayo. **Papañcasaññā**ti saññāsīsena papañcā eva vuttāti āha **"papañco eko"**ti. Ettha ca yathā pātimokkhasaṁvarapucchā kāyasamācārādivibhāgena vissajjitattā tayo pañhā jātā, evaṁ indriyasaṁvarapucchā rūpādivibhāgena vissajjitattā cha pañhā siyuṁ. Tathā sati ekūnavīsati pucchā siyuṁ, atha indriyasaṁvaratāsāmaññena ekova pañho kato, evaṁ sati pātimokkhasaṁvarapucchābhāvasāmaññena tepi tayo ekova pañhoti sabbeva dvādaseva pañhā bhaveyyūnti? Nayidamevaṁ. Yasmā kāyasamācārādīsu vibhajja vuccamānesu mahāvisayatāya aparimāṇo vibhāgo

sambhavati vissajjetuṁ. Sakalampi vinayapiṭakaṁ tassa niddeso. Rūpādīsu pana vibhajja vuccamānesu appavisayatāya na tādiso vibhāgo sambhavati vissajjetuṁ. Iti mahāvisayatāya pātimokkhasaṁvarapucchā tayo pañhā katā, indriyasaṁvarapucchā pana appavisayatāya ekova pañho kato. Tena vuttaṁ "cuddasa mahāpañhā"ti.

367. **Calanaṭṭhenā**ti kampanaṭṭhena. Taṇhā hi kāmarāgarūparāga-arūparāgādivasena pavattiyā anavaṭṭhitatāya sayampi calati, yattha uppannā, tampi santānaṁ bhavādīsu parikaḍḍhanena cāleti, tasmā calanaṭṭhena taṇhā ejā nāma. **Pīḷanaṭṭhenā**ti vibādhanaṭṭhena tassa tassa dukkhassa hetubhāvena. **Padussanaṭṭhenā**ti adhammarāgādibhāvena, sammukhaparammukhena, kilesāsucipaggharaṇena ca pakārato dussanaṭṭhena **gaṇḍo. Anuppaviṭṭhaṭṭhenā**ti āsayassa dunnīharaṇīyabhāvena anuppavisanaṭṭhena. **Kaḍḍhati** attano ca ruciyā upaneti. **Uccāvacan**ti paṇītabhāvaṁ, nihīnabhāvañca. **Yesū** samaṇabrāhmaṇesu. "yesāhan"tipi pāḷi, tassā keci "yesaṁ ahan"ti atthaṁ vadanti. **Evan**ti sutānurūpaṁ, uggahānurūpañca. "Ahaṁ kho pana bhante aññesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ dhammācariyo hontopi bhagavato sāvako -pa- sambodhiparāyaṇo"ti evaṁ **attano sotāpannabhāvaṁ jānāpeti.**

Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Samāpanno**ti samogāḷho pavattasampahāro viyātibyūḷho. **Jinimsū**ti yathā asurā puna sīsaṁ ukkhipituṁ nāsakkhiṁsu, evaṁ devā vijiniṁsuyevāti dassento āha **"devā puna apaccāgamanāya asure jiniṁsū"**ti. Tādiso hissa jayo sātisayaṁ vedapaṭilābhāya ahosi. **Duvidhampi ojan**ti dibbaṁ, asuraṁ cāti dvippakārampi ojaṁ. **Devāyeva paribhuñjissanti** asurānaṁ pavesābhāvato. Daṇḍassa avacaraṇaṁ āvaraṇaṁ **daṇḍāvacaro,** saha daṇḍāvacarenāti **sadaṇḍāvacaro,** daṇḍena paharitvā vā āvaritvā vā sādhetabbanti attho.

369. **Imasmiṁyeva okāse**ti imissaṁ eva indasālaguhāyaṁ. **Devabhūtassa me**ti pubbepi devabhūtassa sakkasseva me bhūtassa. **Sato**ti idānipi sakkasseva sato **punarāyu ca me laddho.**

Diviyā kāyāti **dibbā,** khandhapañcakasaṅkhātā kāyāti āha **"dibbā attabhāvā"**ti. **"Amūḷho gabbhamessāmī"**ti iminā ariyasāvakānaṁ andhaputhujjanānaṁ viya sammohamaraṇaṁ, asampajānagabbhokkamanañca natthi, atha kho asammohamaraṇañceva sampajānagabbhokkamanañca hotīti dasseti. Ariyasāvakā niyatagatikattā sugatīsu eva uppajjanti, tatthāpi manussesu uppajjantā uḷāresu eva kulesu paṭisandhiṁ gaṇhissanti, sakkassāpi tādiso ajjhāsayo. Tena vuttaṁ pāḷiyaṁ "yattha me ramatī mano"ti, taṁ sandhāyāha **"yattha me"**ti-ādi. Sakko pana attano dibbānubhāvenāpi tādisaṁ jānituṁ sakkotiyeva.

Kāraṇenāti yuttena ariyasāvakabhāvassa anucchavikena. Tenāha **"samenā"**ti.

Sakadāgāmimaggaṁ sandhāya vadati chaṭṭhe atthavase anāgāmimaggassa vakkhamānattā. **Ājānitukāmo**ti appattavisesaṁ paṭivijjhitukāmo. **Manussaloke anto bhavissati** puna mānussūpapattiyā abhāvato.

Punadevāti manussesu uppanno tato cavitvā punadeva. Imasmiṁ tāvatiṁsa**devalokasmiṁ. Uttamo,** kīdisoti āha **"sakko"**ti-ādi.

Antime bhaveti mama sabbabhavesu antime sabbapariyosāne bhave. **"Āyunā"**ti iminā ca taṁsahabhāvino sabbepi vaṇṇādike saṅgaṇhāti. **"Paññāyā"**ti ca iminā sabbepi saddhāsativīriyādike. **Tasmiṁ attabhāve**ti tasmiṁ sabbantime sakkattabhāve. **Akaniṭṭhagāmī hutvā**ti antarāyaparinibbāyi-ādibhāvaṁ anupagantvā ekaṁsato uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī eva hutvā. Tato eva anukkamena **avihādīsu nibbattanto. Evamāhā**ti "so nivāso bhavissatī"ti evamāha. "Avihādīsu -pa- nibbattissatī"ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"esakirā"**ti-ādi vuttaṁ. Ayañca nayo na kevalaṁ sakkasseva, atha kho mahāseṭṭhimahā-upāsikānampi hotiyevāti dassento **"sakko devarājā"**ti-ādimāha.

370. Bhavasampattinibbānasampattīnaṁ vasena aparipuṇṇajjhāsayatāya **aniṭṭhitamanoratho** taṁ taṁ pattukāmoyeva hutvā ṭhito. **Ye ca**

samaṇeti ye ca pabbajite. **Pavivittavihārino**ti "anekavivekattayaṁ paribrūhetvā viharantī"ti **maññāmi.**

Sampādanāti maggassa upasampādanaṁ tassa sampāpanaṁ sammadeva pāpanaṁ[1]. **Virādhanā**ti anārādhanā anupāyapaṭipatti. **Na sambhontī**ti[2] anabhisambhuṇanti. Yathāpucchite atthe anabhisambhuṇanaṁ nāma sammā kathetuṁ asamatthatā evāti āha **"sampādetvā kathetuṁ na sakkontī"**ti.

Tasmāti yasmā ādiccena samānagottatāya. Tenevāha **"ādiccanāmagottenā"**ti, tasmā. Ādicco bandhu etassāti ādiccabandhu, atha vā ādiccassa bandhūti ādiccabandhu, Bhagavā, taṁ **ādiccabandhunaṁ.** Ādicco hi sotāpannatāya Bhagavato orasaputto. Tenevāha—

"Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro,
Verocano maṇḍalī uggatejo.
Mā rāhu gilī caramantalikkhe,
Pajaṁ mamaṁ rāhu pamuñca sūriyan"ti[3].

Sāmanti sāmaṁpayogaṁ, satthu pana sāvakassa sāmaṁpayogo nāma sanipāto[4] evāti āha **"namakkāraṁ karomā"**ti.

371. **Parāmasitvā**ti "imāya nāma pathaviyaṁ nisinnena mayā ayaṁ acchariyadhammo adhigato"ti somanassajāto, imāya nāma pathaviyaṁ evaṁ acchariyabbhutaṁ Buddharatanaṁ uppannan"ti acchariyabbhutacittajāto ca pathaviṁ parāmasitvā. **Patthitapañhā**ti dīgharattānusayitasaṁsayasamugghātatthaṁ "kadā nu kho Bhagavantaṁ pucchituṁ labhāmī"ti evaṁ abhipatthitapañhā. Yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

---

1. Tassa sambharaṇaṁ sammadeva sambharaṇaṁ. (Ka)
2. Na sampāyanti (Pāḷiyaṁ)
3. Saṁ 1. 49 piṭṭhe.
4. Paṇipāto. (?)

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavārakathāvaṇṇanā

373. "Kasmā Bhagavā idaṁ suttamabhāsī"ti asādhāraṇaṁ samuṭṭhānaṁ pucchati, sādhāraṇaṁ pana "pākaṭan"ti anāmasitvā **"kururaṭṭhavāsīnan"**ti-ādi vuttaṁ. **Samuṭṭhānan**ti hi desanānidānaṁ, taṁ sādhāraṇāsādhāraṇabhedato duvidhaṁ, sādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṁ. Tattha **sādhāraṇaṁ ajjhattikaṁ samuṭṭhānaṁ** nāma Bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa Bhagavato veneyyānaṁ dhammadesanāya cittaṁ udapādi. Yathāha "sattesu ca kāruññataṁ paṭicca Buddhacakkhunā lokaṁ volokesī"ti-ādi[1]. **Bāhiraṁ** pana **sādhāraṇaṁ samuṭṭhānaṁ** nāma dasasahassamahābrahmaparivārassa sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṁ. Tathā cāha "brahmuno ca ajjhesanaṁ viditvā"ti[1]. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammapaccavekkhaṇājanitaṁ appossukkataṁ paṭipassambhetvā Bhagavā dhammaṁ desetuṁ ussāhajāto ahosi. Yathā ca mahākaruṇā, evaṁ dasabalañāṇādayo ca desanāya ajjhattasamuṭṭhānabhāve vattabbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṁ, tesaṁ desetabbappakāraṁ, sattānañca āsayānusayādiṁ yāthāvato jānitvā Bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṁ vicittanayadesanaṁ pavattesīti. Asādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **ajjhattikaṁ** yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāñāṇena idaṁ suttaṁ pavattitaṁ, tadubhayaṁ veditabbaṁ, **bāhiraṁ** pana dassetuṁ **"kururaṭṭhavāsīnan"**ti-ādimāha. Tena vuttaṁ "asādhāraṇaṁ samuṭṭhānaṁ pucchatī"ti, tena "attajjhāsayādīsu catūsu suttanikkhepesu kataroyan"ti suttanikkhepo pucchito hotīti itaro "kururaṭṭhavāsīnan"ti-ādinā "parajjhāsayoyaṁ suttanikkhepo"ti dasseti.

Kururaṭṭhaṁ kira tadā taṁnivāsisattānaṁ yonisomanasikāravantatādinā yebhuyyena suppaṭipannatāya, pubbe ca katapuññatābalena tadā utu-ādisampattiyuttameva ahosi. Tena vuttaṁ **"utupaccayādisampannattā"**ti. **Ādi-**saddena bhojanādisampattiṁ saṅgaṇhāti. Keci pana

---

1. Dī 2. 33; Ma 1. 225; Ma 2. 293; Saṁ 1. 139; Vi 3. 9 piṭṭhesu.

“pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontaṁ bhagavato kāle sātisayaṁ utusappāyādiyuttaṁ taṁ raṭṭhaṁ ahosī”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyā**ti cittassa, sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhūpakārañāṇānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesū**ti kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṁ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṁ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṁ arahatte pakkhipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṁ yathā arahattaṁ pāpeti, evaṁ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvaṇṇacaṅkoṭakasuvaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni, maṇimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṁ sobhanti, kiccakarāni ca honti manuññabhāvato, evaṁ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā Bhagavato ayaṁ desanā bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṁ dasseti **“yathā hi puriso”**ti-ādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti[1] sarasatopi, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusārato bhāvanānuyogaṁ.

Vissaṭṭha-attabhāvenāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṁ aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhirativasena vissaṭṭhacittena **bhavituṁ na vaṭṭati,** pamādavihāraṁ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṁ ayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṁ karonto “maggassa hī”ti-ādiṁ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna “maggo”ti vuttanti codanaṁ sandhāyāha **“tasmā”**ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** eko eva maggo. Na hi nibbānagāmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṁ idha maggoti adhippetaṁ, tadaññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṁ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato.

---

1. Pakatiyā cāti (?)

Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṁ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṁ. **"Na dvidhāpathabhūto"**ti iminā imassa maggassa anekamaggabhāvābhāvaṁ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatābhāvena vā, yā "vūpakaṭṭhakāyatā"ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā, yā "pavivittacittatā"ti vuccati. Tenāha **"vūpakaṭṭhena pavivittacittenā"**ti. Seṭṭhopi loke "eko"ti vuccati "yāva pare ekāhaṁ vo karomī"ti-ādīsūti āha **"ekassāti seṭṭhassā"**ti. Yadi saṁsārato nissaraṇaṭṭho ayanaṭṭho, aññesampi upanissayasampannānaṁ sādhāraṇato kathaṁ bhagavatoti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. **Imasmiṁ kho**ti ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṁ yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso,** yadidaṁ "maggo"ti vā "ayano"ti vā. **Ayana**-saddo vā kammakaraṇādivibhāgo. Tenāha **"atthato pana ekovā"**ti.

Nānāmukhabhāvanānayappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānayena pavatto. **Ekāyanan**ti ekagāminaṁ, nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyabhāvato, seṭṭhabhāvato ca "ekan"ti vuccati. Yathāha "ekaṁ hi saccaṁ na dutīyamatthī"ti[1], "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgotesaṁ aggamakkhāyatī"ti[2]. Khayo eva antoti **khayanto,** jātiyā khayantaṁ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī.** Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī. Atariṁsū**ti tariṁsu. **Pubbe**ti purimakā buddhā, pubbe vā atītakāle.

Tanti taṁ tesaṁ vacanaṁ, **taṁ** vā kiriyāvuttivācakattaṁ **na yujjati.** Na hi saṅkhyeyyappadhānatāya sattavācino ekasaddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. "Sakimpi uddhaṁ gaccheyyā"ti-ādīsu[3] viya **sakiṁ ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṁ. Evaṁ atthaṁ yojetvā**ti "ekaṁ ayanamassā"ti evaṁ samāsapadatthaṁ yojetvā. **Ubhayathāpī**ti purimanayena, pacchimanayena ca. **Na yujja**ti idhādhippetamaggassa anekavāraṁ pavattisabbhāvato. Tenāha **"kasmā"**ti-ādi. **"Anekavārampi ayatī"**ti purimanayassa ayuttatādassanaṁ, **"anekañcassa ayanaṁ hotī"**ti pacchimanayassa.

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
3. Aṁ 2. 499 piṭṭhe.

Imasmiṁ padeti "ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo"ti imasmiṁ vākye imasmiṁ vā "pubbabhāgamaggo, lokuttaramaggo"ti vidhānapade. **Missakamaggo**ti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnaṁ nippariyāyahetukaṁ saṅgaṇhanto ācariyatthero **"missakamaggo"**ti āha. Itaro pariyāyahetu idhādhippetoti **"pubbabhāgamaggo"**ti avoca.

Saddaṁ sutvāvāti "kālo bhante dhammasavanāyā"ti kālārocanasaddaṁ paccakkhato, paramparāya ca sutvā. **Evaṁ ukkhipitvā**ti evaṁ "sundaraṁ manoharaṁ imaṁ kathaṁ chaḍḍemā"ti achaḍḍentā ucchubhāraṁ viya paggahetvā **na vicaranti. Āluḷetī**ti viluḷito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo**ti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṁ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṁ dassetuṁ **"maggānaṭṭhaṅgiko"**ti-ādikā gāthāpi paṭisambhidāma ggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṁ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṁ, soyeva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya. "Gamanīyaṭṭhenā"ti vā pāṭho, upagantabbatāyāti attho. **"Rāgādīhī"**ti iminā rāgadosamohānaṁyeva gahaṇaṁ "rāgo malaṁ, doso malaṁ, moho malan"ti[1] vacanato. **"Abhijjhāvisamalobhādīhī"**ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṁ saṅgaṇhanatthaṁ te visuṁ uddhaṭā. "Sattānaṁ visuddhiyā"ti vuttassa atthassa ekantikataṁ dassento **"tathā hī"**ti-ādimāha. Kāmaṁ "visuddhiyā"ti sāmaññajotanā, cittasseva pana visuddhi idhādhippetāti dassetuṁ **"rūpamalavasena panā"**ti-ādi vuttaṁ. Na kevalaṁ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsitanti dassento **"tathā hī"**ti-ādimāha.

Sā panāyaṁ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṁ anuppādāya saṁvattati, tasmā vuttaṁ **"sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"**ti-ādi. Tattha socanaṁ ñātibyasanādinimittaṁ cetaso santāpo antonijjhānaṁ **soko.** Ñātibyasanādinimittameva sokāvatiṇṇato "kahaṁ ekaputtaka kahaṁ ekaputtakā"ti-ādinā[2] paridevanavasena vācāvippalāpo

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.
2. Ma 2. 309, 310; Saṁ 1. 323 piṭṭhe.

paridavanaṁ **paridevo.** Āyatiṁ anuppajjanaṁ idha samatikkamoti āha **"pahānāyā"**ti. Taṁ panassa samatikkamāvahataṁ nidassanavasena dassento **"ayañhī"**ti-ādimāha.

Tattha **yaṁ pubbe, taṁ visodhehī**ti atītesu khandhesu taṇhāsaṁkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Pacchā**ti parato. **Te**ti tuyhaṁ. **Māhū**ti mā ahu. **Kiñcanan**ti rāgādikiñcanaṁ, etena anāgatesu khandhesu saṁkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Majjhe**ti tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasī**ti na upādiyissasi ce, etena paccuppanne khandhappabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasī**ti evaṁ addhattayagatasaṁkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṁ niṭṭhapesi. Tenāha **"imaṁ gāthan"**ti-ādi.

Puttāti orasā, aññepi vā dinnakakittimādayo ye keci. **Pitā**ti janako, aññepi vā pituṭṭhāniyā. **Bandhavā**ti ñātakā. Ayañhettha attho—puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti. Kasmā? **natthi ñātīsu tāṇatā**ti. Na hi ñātīnaṁ vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre "ubho puttā kālaṅkatā"ti-ādinā[1] mā niratthakaṁ paridevi, dhammaṁyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo. **Sotāpattiphalepatiṭṭhitā**ti yathānulomaṁ pavattitāya sāmukkaṁsikāya dhammadesanāya pariyosāne sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṁ panāyaṁ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha **"yasmā panā"**ti-ādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānaṁ ariyamaggādhigamo atthi. **"Imaṁ gāthaṁ sutvā"**ti pana idaṁ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamaṁ sutattā vuttaṁ, sāpi hi saccadesanāya parivārabandhā eva aniccatākathāti katvā. Itaragāthāyaṁ pana vattabbameva natthi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idha adhippetā. **Tasmā**ti yasmā rūpādīnaṁ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanāva, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattapaṭācārāpi.

---

1. Khu 4. 238 piṭṭhe.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañcacore paṭipāṭiyā **pesesi,** te araññaṁ pavisitvā theraṁ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchiṁsu. Tenāha **"te gantvā theraṁ parivāretvā nisīdiṁsū"**ti. **Vedanaṁ vikkhambhetvā**ti ūruṭṭhibhedapaccayaṁ dukkhavedanaṁ amanasikārena vinodetvā. **Pītipāmojjaṁ uppajji** vippaṭisāralesassapi asambhavato. Tenāha **"parisuddhaṁ sīlaṁ nissāyā"**ti. Therassa hi sīlaṁ paccavekkhato parisuddhaṁ sīlaṁ nissāya uḷāraṁ pītipāmojjaṁ uppajjamānaṁ ūruṭṭhibhedajanitaṁ dukkhavedanaṁ vikkhambhesi. **Tiyāmarattin**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ, tenassa vipassanāyaṁ appamādaṁ, paṭipatti-ussukkāpanañca dasseti. **Pādānī**ti pāde. **Saṁyamessāmī**ti[1] saññapessāmi, saññattiṁ karissāmīti attho. **Aṭṭiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Vipassisan**ti sampassiṁ.

Pacalāyantānanti pacalāyikānaṁ niddaṁ upagatānaṁ. **Agatin**ti agocaraṁ. **Vatasampanno**ti dhutaguṇasampanno. **Pamādan**ti pacalāyanaṁ sandhāyāha. **Oruddhamānaso**ti uparuddha-adhicitto. **Pañjarasmin**ti sarīre. Sarīrañhi nhārusambandha-aṭṭhisaṅghāṭatāya idha "pañjaran"ti vuttaṁ.

Pītavaṇṇāya pana paṭākāya kāyaṁ pariharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca "pītamallo"ti paññāto pabbajitvā **pītamallatthero nāma** jāto. **Tīsu rajjesū**ti paṇḍucoḷagoḷarajjesu. "Sabbamallā sīhaḷadīpe sakkarasammānaṁ labhantī"ti **tambapaṇṇīdīpaṁ āgamma. Taṁyeva aṅkusaṁ katvā**ti "rūpādayo 'mamā'ti na gahetabbā"ti Natumhākavaggena pakāsitamatthaṁ attano cittamattahatthino aṅkusaṁ katvā. **Pādesu avahantesū**ti ativelaṁ caṅkamanena akkamituṁ asamatthesu. **Jaṇṇukehi caṅkamati** "nisinne niddāya avasaro hotī"ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṁ tattha ussāhaṁ janento aññaṁ byākaritvā. **Bhāsitan**ti vacanaṁ, kassa pana tanti āha **"buddhaseṭṭhassa sabbalokaggavādino"**ti. **"Na tumhākan"**ti-ādi tassa pavatti-ākāradassanaṁ. Tayidaṁ me saṅkhārānaṁ accantavūpasamakāraṇanti dassento **"aniccā vatā"**ti gāthamāhari, tena idānāhaṁ saṅkhārānaṁ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

---

1. Saññapessāmi (Aṭṭhakathāyaṁ)

Assāti sakkassa. **Upapattī**ti devūpapatti. **Puna pākatikāva ahosi** sakkabhāveneva upapannattā.

Subrahmāti evaṁnāmo. Accharānaṁ nirayūpapattiṁ disvā tato pabhuti satataṁ pavattamānaṁ attano cittutrāsaṁ sandhāyāha **"niccaṁ utrastamidaṁ cittan"**ti-ādi. Tattha **utrastan**ti santasta bhītaṁ. **Ubbiggan**ti saṁvaggaṁ. **Utrastan**ti vā saṁvaggaṁ. **Ubbiggan**ti bhayavasena saha nissayena sañcalitaṁ. **Anuppannesū**ti anāgatesu. **Kiccesū**ti tesu tesu itikattabbesu. **"Kicchesū"**ti vā pāṭho, dukkhesūti attho, nimittatthe cetaṁ bhummaṁ, bhāvidukkhanimittanti attho. **Uppatitesū**ti uppannesu kiccesūti yojanā. Tadā attano parivārassa uppannaṁ dukkhaṁ sandhāya vadati.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. **"Aññatrā"**ti ca padaṁ apekkhitvā nissakkavacanaṁ, bodhiṁ ṭhapetvāti attho. Sesesupi eseva nayo. **Tapasā**ti tapokammato, tena maggādhigamassa upāyabhūtaṁ sallekhapaṭipadaṁ dasseti. **Indriyasaṁvarā**ti manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ saṁvaraṇato, etena satisaṁvarasīsena sabbampi saṁvarasīlaṁ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṁ dasseti. **Sabbanissaggā**ti sabbassapi nissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissaṭṭhesu kammavaṭṭaṁ, vipākavaṭṭañca nissaṭṭhameva hotīti. **Sotthin**ti khemaṁ anupaddavataṁ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo,** ariyamaggoti āha **"ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"**ti. **Taṇhāvānavirahitattā**ti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṁ, kammunā phalaṁ, sattehi ca dukkhaṁ vinati saṁsibbatīti "vānan"ti vuccati, tayidaṁ natthi ettha vānaṁ, na vā etasmiṁ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṁ,** asaṅkhatā dhātu. Parappaccayena vinā paccakkhakaraṇaṁ sacchikiriyāti āha **"attapaccakkhatāyā"**ti.

Nanu "visuddhiyā"ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṁ sandhāya **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sāsanayuttikovide**ti saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṁ dhammanītiyaṁ cheke. **Taṁ**

taṁ atthaṁ ñāpetīti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavitthārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvilāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṁ taṁ atthaṁ ñāpeti. **Taṁ taṁ pākaṭaṁ katvā dassento**ti atthāpattiṁ agaṇento taṁ taṁ atthaṁ pākaṭaṁ katvā dassento. Na hi sammāsambuddho atthāpattiñāpakādisādhanīyavacanoti. **Saṁvattatī**ti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamanamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha **"sokaparidevānaṁ samatikkamena hotī"**ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṁ puthujjanaṁ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṁ **"sokaparidevānaṁ samatikkamo dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamenā"**ti. **Ñāyassā**ti aggamaggassa, tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṁ dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasahabhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto. **Ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā**ti phalañāṇena vā paccakkhakaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ, **"nibbānassa sacchikiriyāyā"**ti sampadānavacanañcetaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vaṇṇabhaṇananti pasaṁsāvacanaṁ. Tayidaṁ na idheva, atha kho aññatthāpi satthu āciṇṇamevāti dassento **"yatheva hī"**ti-ādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇaṁ, ādi vā kalyāṇaṁ etassāti **ādikalyāṇaṁ.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyā **sātthaṁ.** Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṁ.** Sīlādipañcadhammakkhandhapāripūrito, upanetabbassa abhāvato ca **kevalaparipuṇṇaṁ.** Nirupakkilesato, apanetabbassa ca abhāvato parisuddhaṁ. Seṭṭhacariyabhāvato sāsana**brahmacariyaṁ,** magga**brahmacariya**ñca vo **pakāsessāmī**ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge[1] vuttanayeneva veditabbo. **Ariyavaṁsā**ti ariyānaṁ buddhādīnaṁ vaṁsā paveṇiyo. **Aggaññā**ti aggāti jānitabbā sabbavaṁsehi seṭṭhabhāvato. **Rattaññā**ti cirarattāti jānitabbā. **Vaṁsaññā**ti Buddhādīnaṁ vaṁsāti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā anadhunātanattā. **Asaṁkiṇṇā**ti avikiṇṇā anapanītā. **Asaṁkiṇṇapubbā**ti "kiṁ imehī"ti ariyehi na

---

1. Visuddhi 1. 207 piṭṭhe.

apanītapubbā. **Na saṅkīyantī**ti idānipi tehi na apanīyanti. **Na saṅkīyissantī**ti anāgatepi tehi na apanīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā -pa- viññūhī**ti ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. **"Visuddhiyā"ti-ādīhī**ti visuddhi-ādidīpanehi. **Padehī**ti vākyehi, visuddhi-atthatādibhedabhinnehi vā dhammakoṭṭhāsehi. **Upaddave**ti anatthe. **Visuddhin**ti visujjhanaṁ saṁkilesappahānaṁ. Vācuggatakaraṇaṁ **uggaho. Pariyāpuṇanaṁ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanaṁ **dhāraṇaṁ.** Parivattanaṁ **vācanaṁ.**

Gandhārakoti gandhāradese uppanno. **Pahontī**ti sakkonti. **Aniyyānikamaggā**ti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. **Suvaṇṇan**ti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇī**ti kācamaṇipi, **muttā**ti veḷujāpi, **pavāḷan**ti pallavopi vuccatīti **rattajambunadā**dipadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti idhādhippetakāyādīnaṁ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṁ vipallāsa vatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavatthūnaṁ aniṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ, pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvā **"na uddhan"**ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāradassanaṁ, na idha pāḷiyaṁ vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassananti. **Ādīsu hi satigocaro**ti ettha **ādi**-saddena "phassasamudayā vedanānaṁ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṁ samudayo"ti[1] satipaṭṭhānā"ti vuttānaṁ satigocarānaṁ pakāsake suttappadese saṅgaṇhāti. Evaṁ **paṭisambhidāpāḷiyampi**[2] avasesapāḷippadesadassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānan**ti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṁ. Dānādīni karontassa rūpādīni satiyā ṭhānaṁ hontīti taṁnivāraṇatthamāha **"padhānaṁ ṭhānan"**ti. **Pa**-saddo hi idha "paṇītā dhammā"ti-ādīsu[3] viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṁ sabbasattaseṭṭhaṁ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṁ saḷāyatanavibhaṅgasutte[4]. Suttekadesena hi suttaṁ dasseti. Tattha hi—

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe. 2. Khu 9. 406 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 3 piṭṭhe. 4. Ma 3. 263 piṭṭhe.

"Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- arahatīti iti kho panetaṁ vuttaṁ, kiñcetaṁ paṭicca vuttaṁ. Idha bhikkhave Satthā sāvakānaṁ dhammaṁ deseti anukampako hitesī anukampaṁ upādaya 'idaṁ vo hitāya idaṁ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti. Na sotaṁ odahanti, na aññā cittaṁ upaṭṭhapenti, vokkamma ca Satthu sāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ. Yadariyo sevati -pa- arahati.

Puna caparaṁ bhikkhave satthā -pa- idaṁ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- na ca vokkamma Satthu sāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṁ paṭisaṁvedeti, anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṁ vuccati bhikkhave dutiyaṁ.

Puna ca paraṁ bhikkhave -pa- sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ vuccati bhikkhave tatiyan"ti[1].

Evaṁ paṭighānunayehi anavassutatā, niccaṁ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā "satipaṭṭhānan"ti vuttā. Buddhānaṁyeva hi niccaṁ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabudhādīnaṁ. Pa-saddo ārambhaṁ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **"pavattayitabbatoti attho"**ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṁ paṭṭhapetabbaṁ **satipaṭṭhānaṁ. Ana-**saddo hi bahulaṁ-vacanena kammatthopi hotīti. Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti **"paṭṭhātīti paṭṭhānan"**ti vuttaṁ. **Paṭṭhātī**ti ettha pa-saddo bhusatthavisiṭṭhaṁ pakkhandanaṁ dīpetīti **"okkanditvā pakkhanditvā pattharitvā pavattatīti attho"**ti āha. Puna bhāvatthaṁ sati-saddaṁ,

1. Ma 3. 263, 264 piṭṭhesu.

paṭṭhāna-saddañca vaṇṇento **"atha vā"**ti-ādimāha, tena purimavikappe sati, saddo, paṭṭhāna saddo ca kattu atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa, cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idan**ti yaṁ "satiyeva satipaṭṭhānan"ti vuttaṁ, idaṁ. **Idha** imasmiṁ suttapadese **adhippetaṁ.**

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṁ, sati nāma eko dhammo, evaṁ sante kasmā "satipaṭṭhānā"ti bahuvacananti āha **"satibahuttā"**ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā "maggo"ti ekavacananti yojanā. **Maggaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattūpagato ekantato nibbānaṁ gacchati, atthikehi ca tadatthaṁ maggīyatīti āha **"vuttañhetan"**ti, attanāva pubbe vuttaṁ paccāharati. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṁ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu subhasaññādividhamanavasena visuṁ visuṁ pavattitvā maggakkhaṇe satiyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṁ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṁ gacchati. Catukiccasādhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satī**ti evaṁ maggaṭṭhena ekattaṁ upādāya "maggo"ti ekavacanena, ārammaṇabhedena catubbidhataṁ upādāya "cattāro"ti ca vattabbatāya sati vijjamānattā. **Vacanānusandhinā** "ekāyano ayan"ti-ādikā **desanā sānusandhikāva,** na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṁ nidassanena paṭipādetuṁ **"mārasenappamaddanan"**ti[1] suttapadaṁ ānetvā **"yathā"**ti-ādinā nidassanaṁ saṁsandati. **"Tasmā"**ti-ādi nigamanaṁ.

Visesato kāyo, vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṁ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesaṁ "visuddhimaggo"ti vuttāni. Tathā "niccaṁ attā"ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena, saññāphassādivasena, nīvaraṇādivasena ca nātippabhedātippabhedagatesu tesu tappahānatthaṁ mandatikkhapaññāṇaṁ diṭṭhicaritānaṁ sukarānīti tesaṁ tāni "visuddhimaggo"ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi

---

1. Saṁ 3. 88 piṭṭhe.

taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṁ catunnampi taṇhādiṭṭhivatthubhāve yo yassa sātisayapaccayo, taṁ dassanatthaṁ visesaggahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṁ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṁ pariggaṇhātīti vuttaṁ **"oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato"**ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte, dhammesu ca cittaṁ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṁ mandatikkhapaññavipassanāyānikānaṁ visuddhimaggatā vuttā.

Tesaṁ tatthāti ettha **tattha**-saddassa **"pahānatthan"**ti etena yojanā. Parato **tesaṁ tatthā**ti etthāpi eseva nayo. Pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanaggahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṁ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṁ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā ca sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesu tesaṁ pahānatthaṁ cattārova vuttā.

Evaṁ kāyādīnaṁ kāmoghādivatthubhāvakathaneneva kāmayogakāmāsavādīnampi vatthubhāvo dīpito hoti oghehi tesaṁ atthato anaññattā. Yadaggena ca kāyo kāmoghādīnaṁ vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu. "Dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetī"ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu. Citte niccaggahaṇavasena sassa tassa attano sīlena suddhīti-ādiparāmasanaṁ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṁ vatthu. Nāmarūpaparicchedena bhūtaṁ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisaṅkhāto idaṁsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu. Kāyassa kāmupādānavatthutā vuttanayāva. Yadaggena hi kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena kāmupādānassapi vatthu atthato abhinnattā. Sukhavedanassādavasena paralokanirapekkho "natthi dinnan"ti-ādikaṁ[1] parāmāsaṁ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā

1. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 64, 182; Ma 3. 72, 99; Saṁ 2. 169; Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

vatthu. Cittadhammānaṁ itarupādānavatthutā tatiyacatutthaganthayojanāyaṁ vuttanayā eva. Kāyavedanānaṁ chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāyaṁ vuttanayā eva. Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṁ vatthu. Dhammasabhāvānavabodhe bhayaṁ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu.

Āhārasamudayā kāyassa samudayo, phassasamudayā vedanānaṁ samudayo[1], saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti[2] vacanato kāyādīnaṁ samudayabhūtā kabaḷīkāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha **"catubbidhāhārapariññatthan"**ti. **Pakaraṇanayo**ti nettipakaraṇavasena Suttantasaṁvaṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṁ, kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṁ etāyāti satīti imasmiṁ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṁ samāgamo **ekattasamosaraṇaṁ.** Etadeva hi dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Ekanibbānapavesahetubhūto vā samānatāya eko satipaṭṭhānasabhāvo **ekattaṁ,** tattha samosaraṇaṁ **ekattasamosaraṇaṁ,** taṁsabhāgatāva, ekanibbānapavesahetubhāvaṁ pana dassetuṁ **"yathā"**ti-ādimāha. Etasmiṁ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṁ visuṁ. **Saraṇavasenā**ti vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṁ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṁ satibhāvassa kāraṇaṁ, pacchimaṁ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. "Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasa vidhena, pañcavidhenā"ti idaṁ upari pāḷiyaṁ[3] āgatānaṁ ānāpānapabbādīnaṁ vasena vuttaṁ, tesaṁ pana anantarabhedavasena, tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva, catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanādi taṁtaṁsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe. 2. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.
3. Dī 2. 231 piṭṭhādīsu.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṁ pucchānaṁ idha asambhavato, niddesādivasena desetukamyatāya ca tathā vuttattā. **"Idhā"**ti vuccamānapaṭipattisampādakassa bhikkhuno sannissayadassanaṁ, so cassa sannissayo sāsanato añño natthīti vuttaṁ **"idhāti imasmiṁ sāsane"**ti. **Dhamma -pa- lapanametaṁ** tesaṁ attano sammukhābhimukhabhāvakaraṇatthaṁ, tañca dhammassa sakkaccasavanatthaṁ. "Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye"ti-ādi[1] vacanato bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṁ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā "kāyānupassī viharatī"ti-ādinā bhikkhuṁ dasseti bhikkhumhi taṁniyamatoti āha **"paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato"**ti. Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo. Tasmiṁ gahite**ti bhikkhumhi gahite. Bhikkhuparisāya jeṭṭhabhāvato rājagamanañāyena itarā parisāpi atthato gahitāva hontīti āha **"sesā"**ti-ādi. Evaṁ paṭhamaṁ kāraṇaṁ vibhajitvā itarampi vibhajituṁ **"yo ca iman"**ti-ādi vuttaṁ.

Samaṁ careyyāti kāyādivisamacariyaṁ pahāya kāyādīhi samaṁ careyya. Rāgādivūpasamena **santo,** indriyadamena **danto,** catumagganiyāmena **niyato,** seṭṭhacaritāya **brahmacārī,** sabbattha kāyadaṇḍādi-oropanena **nidhāya daṇḍaṁ.** Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **"brāhmaṇo, samaṇo, bhikkhū"**ti ca veditabbo.

"Ayañceva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpan"ti-ādīsu khandhapañcakaṁ, tathā "sukhañca kāyena paṭisaṁvedetī"ti-ādīsu[2] "yā tasmiṁ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī"ti-ādīsu ca vedanādayo cetasikā khandhā kāyoti vuccantīti tato visesanatthaṁ **"kāyeti rūpakāye"**ti āha. **Kesādīnañca dhammānan**ti kesādisaññitānaṁ bhūtupādādhammānaṁ. Evaṁ "cayaṭṭho sarīraṭṭho kāyaṭṭho"ti saddanayena kāya-saddaṁ dassetvā idāni niruttinayenapi taṁ dassetuṁ **"yathā cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Āyantī**ti uppajjanti.

---

1. Dī 3. 48; Saṁ 3. 128 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 214, 231; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa, samudāyupādānatāya ca asubhākārassa **"kāye"**ti ekavacanaṁ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṁ cittabhāvasāmaññena ekajjhaṁ gahetvā **"citte"**ti ekavacanaṁ, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visuṁ visuṁ anupassitabbāti dassentena **"vedanāsū"**ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā, anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṁ kāyaṁ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtupādāyarūpehi vinibbhujjanto **"tathā na kāye"**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṁ na karonti, "nagaraṁ nāma koci attho atthī"ti pana kesañci samaññātidhāvanaṁ siyāti itthipurisā disamaññātidhāvane nagaranidassanaṁ vuttaṁ. Aṅgapaccaṅgasamūho, kesalomādisamūho, bhūtupādāyasamūho ca yathāvuttasamūho, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthi-ādayoti āha **"kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissatī"**ti. **"Koci dhammo"**ti iminā sattajīvādiṁ paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṁ kathaṁ kāyādisamaññātidhāvanānīti āha **"yathāvuttadhamma -pa- karontī"**ti. Tathā **tathā**ti kāyādi-ākārena.

Yaṁ passatīti yaṁ itthiṁ, purisaṁ vā passati. Nanu cakkhunā itthipurisa dassanaṁ natthīti? Saccametaṁ, "itthiṁ passāmi, purisaṁ passāmī"ti pana pavattasaññāya vasena "yaṁ passatī"ti vuttaṁ, micchādassanena vā diṭṭhiyā **yaṁ passati, na taṁ diṭṭhaṁ** taṁ rūpāyatanaṁ na hotīti attho viparītaggāhavasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā **taṁ** kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ **diṭṭhaṁ, na** hoti, acakkhuviññāṇaviññeyyattā **diṭṭhaṁ** vā **taṁ na** hoti. **Yaṁ diṭṭhaṁ, taṁ na passatī**ti yaṁ rūpāyatanaṁ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ diṭṭhaṁ, taṁ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassaṁ bajjhate**ti imaṁ attabhāvaṁ yathābhūtaṁ paññācakkhunā apassanto

“etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **“Kiṁ vuttaṁ hotī”**ti-ādinā tamevatthaṁ pākaṭaṁ karoti. **Pathavīkāyan**ti kesādikoṭṭhāsapathaviṁ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedaṁ sakalasarīragataṁ, pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṁ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **“Āpokāyan”**ti-ādīsupi eseva nayo.

Evaṁ gahetabbassāti “ahaṁ maman”ti evaṁ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa.

Idāni sattannaṁ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṁ dassetuṁ **“apicā”**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṁ “aniccan”ti anupassati, evaṁ passanto evañcassa aniccākārampi “anupassatī”ti vuccati. Tathābhūtassa cassa niccagāhassa lesopi na hotīti vuttaṁ **“no niccato”**ti. Tathā hesa “niccasaññaṁ pajahatī”ti[1] vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṁ dassetuṁ “no niccato”ti vuttaṁ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṁ āsaṅkitabbaṁ paṭiyogīnivattanaparattā evakārassa, upari desanāruḷhattā ca tāsaṁ. **“Dukkhato anupassatī”**ti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—aniccassa dukkhattā tameva ca kāyaṁ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yasmā pana yaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattā, na taṁ abhinanditabbaṁ, yañca na abhinanditabbaṁ, na tattha rajjitabbaṁ, tasmā vuttaṁ **“nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjatī”**ti. So evaṁ arajjanto rāgaṁ **nirodheti, no samudeti** samudayaṁ na karotīti attho. Evaṁ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati.** Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṁ kāyaṁ tannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṁ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandana paṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṁ, tena vuttaṁ "paṭinissajjati, no ādiyatī"ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṁ dhammānaṁ pahānaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahatī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **niccasaññan**ti "saṅkhārā niccā"ti evaṁ pavattaviparītasaññaṁ. Diṭṭhicittavipallāsappahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāggahaṇaṁ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. Sesaṁ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **"iriyatī"**ti, iriyāpathaṁ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **"tīsu bhavesū"**ti vuttaṁ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṁ pahānaṁ ātāpananti taṁ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḷhoti vuttaṁ **"vīriyassetaṁ nāman"**ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṁ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṁ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṁsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇe sammappadhānasamaṅgītaṁ dasseti. Sammā, samantato, sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṁ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṁ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṁ satipaṭṭhānatāti āha **"na hī"**ti-ādi. **Sabbatthikan**ti sabbattha bhavaṁ sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā. Sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā.** Satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati. Anto saṅkhepo** anto olīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggahe**ti ettha sīlavisodhanādi, gaṇanādi, uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvutta-upāyaṁ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṁ **"muṭṭhassatī -pa- asamattho hotī"**ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṁ pariggahaparivajjanesu, pariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṁ vuttaṁ, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha **"sampayo gaṅgañcassa dassetvā"**ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. Satiggahaṇeneva cettha samādhissāpi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṁ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṁ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṁ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgan**ti "vivicceva kāmehī"ti-ādīsu[1] viya pahātabbaṅgaṁ **dassetuṁ.** Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṁ dassento **"tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā"**ti āha. **Tesaṁ dhammānan**ti vedanādidhammānaṁ. Tesañhi tattha anadhippetattā **"atthuddhāranayenetaṁ vuttan"**ti vuttaṁ. **Tatthā**ti vibhaṅge[2]. **Etthā**ti "loke"ti etasmiṁ pade.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṁ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṁ pahānavisesaṁ dassetuṁ **"visesenā"**ti āha. Atha vā "vineyya nīvaraṇānī"ti avatvā abhijjhādomanassavinayavacanassa payojanaṁ dassento **"visesenā"**ti-ādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṁ anurodhavirodhādīnaṁ pahānadassanaṁ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassā**ti rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyā**ti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha kāyabhāvanāti adhippetā. **Subhasukhabhāvādīnan**ti **ādi**-saddena manuññaniccatādisaṅgaho daṭṭhabbo. **Asubhāsukhabhāvādīnan**ti ettha pana **ādi**-saddena amanuññāniccatādīnaṁ. **Tenā**ti anurodhādippahānavacanena. **"Yogānubhāvo hī"**ti-ādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṁ. Yogānubhāvo hi bhāvanānubhāvo. **Yogasamattho**ti yogamanuyuñjituṁ samattho. Purimena hi "anurodhavirodhavippamutto"ti-ādivacanena bhāvanamanuyuttassa ānisaṁso vutto, dutiyena bhāvanamanuyuñjantassa paṭipatti. Na hi anurodhavirodhādīhi upaddutassa bhāvanā ijjhati.

---

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
2. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

Anupassīti etthāti "anupassī"ti etasmiṁ pade labbhamānāya **anupassanāya** anupassanājotanāya **kammaṭṭhānaṁ vuttan**ti evamattho daṭṭhabbo, aññathā "anupassanāyā"ti karaṇavacanaṁ na yujjeyya. Anupassanā eva hi kammaṭṭhānaṁ, na ettha ārammaṇaṁ adhippetaṁ, yujjati vā. Kāyapariharaṇaṁ vuttanti sambandho. Kammaṭṭhānapariharaṇassa cettha atthasiddhattā **"kāyapariharaṇan"**tveva vuttaṁ. Kammaṭṭhānikassa hi kāyapariharaṇaṁ yāvadeva kammaṭṭhānapariharaṇatthanti. Kammaṭṭhānapariharaṇassa vā "ātāpī"ti-ādinā[1] vuccamānattā **"kāyapariharaṇan"**tveva vuttaṁ. Kāyaggahaṇena vā nāmakāyassāpi gahaṇaṁ, na rūpakāyasseva, teneva kammaṭṭhānapariharaṇampi saṅgahitaṁ hoti, evañca katvā "viharatīti ettha vuttavihārenā"ti **ettha**ggahaṇañca samatthitaṁ hoti "kāyānupassī viharatī"ti vihārassa visesetvā vuttattā. **"Ātāpī"**ti-ādi pana saṅkhepato vuttassa kammaṭṭhānapariharaṇassa saha sādhanena vitthāretvā dassanaṁ. **Ātāpenā**ti ātāpaggahaṇena. **"Satisampajaññenā"**ti-ādīsupi eseva nayo. **Sabbatthakakammaṭṭhānan**ti Buddhānussati, mettā, maraṇassati, asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṁ yoginā parihariyamānaṁ "sabbatthakakammaṭṭhānan"ti vuccati, sabbattha kammaṭṭhānānuyogassārakkhabhūtattā satisampajaññabalena avicchinnassa pariharitabbattā satisampajaññaggahaṇena tassa vuttatā vuttā. **Satiyā vā samatho** vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Vibhaṅge[2] pana attho vuttoti yojanā. **Tenā**ti saddatthaṁ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena[2] saha. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassāpi vivaraṇavasena yathārahaṁ vutto atthasaṁvaṇṇanānayo. **Yathā saṁsandatī**ti yathā atthato, adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṁsandati sameti, evaṁ **veditabbo.**

Vedanādīnaṁ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṁ vedanāsannissitattā, pañcavokārabhave arūpadhammānaṁ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāppasaṅgepi āpanne tato asammissato vavatthānadassanatthaṁ, ghanavinibbhogādidassanatthañca dutiyavedanāggahaṇaṁ, tena na vedanāyaṁ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

vedanānupassī evāti vedanā saṅkhāte vatthusmiṁ vedanānupassanākārasseva dassenena asammissato vavatthānaṁ dassitaṁ hoti. Tathā "yasmiṁ samaye sukhā vedanā, na tasmiṁ samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, yasmiṁ vā pana samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmiṁ samaye itarā vedanā"ti vedanābhāvasāmaññe avatvā taṁ taṁ vedanaṁ vinibbhujjitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti, tena tāsaṁ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya, tato eva dukkhatāya, anattatāya ca dassanaṁ vibhāvitaṁ hoti. **Ghanavinibbhogādī**ti **ādi**-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṁ vedanānupassī eva, na aññadhammānupassī. Kiṁ vuttaṁ hoti—yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakapubbuḷake maṇi-ākārānupassī hoti, na evamayaṁ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmiṁ manuññākārānupassī, atha kho khaṇapabhaṅguratāya, avasavattitāya, kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccānattāsubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya, saṅkhāradukkhatāya ca visesato dukkhānupassīyevāti. Evaṁ cittadhammesupi yathārahaṁ punavacane payojanaṁ vattabbaṁ. **Lokiyā eva** sammasanacārassa adhippetattā. **"Kevalaṁ panidhā"**ti-ādinā "idha ettakaṁ veditabban"ti veditabbaparicchedaṁ dasseti. **"Esa nayo"**ti iminā yathā cittaṁ, dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti veditabboti imamatthaṁ atidisati. **Dukkhato**ti dukkhasabhāvato, dukkhanti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Yo sukhaṁ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṁ vedanaṁ vipariṇāmadukkhatāya "dukkhā"ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhaṁ vedanaṁ pīḷājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca sallato addakkhi passi. **Adukkhamasukhan**ti upekkhāvedanaṁ. **Santan**ti sukhadukkhāni viya anoḷārikatāya, paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṁ. **Aniccato**ti hutvā-abhāvato, udayavayavantato, tāvakālikato, niccapaṭipakkhato ca "aniccan"ti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṁsena, paribyattaṁ vā vedanāya sammāpassanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Taṁ dukkhasmin**ti sabbaṁ taṁ vedayitaṁ dukkhasmiṁ antogadhaṁ pariyāpannaṁ vadāmi saṅkhāradukkhatānātivattanato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṁ ṭhitivipariṇāmañāṇasukhatāya, vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi ca sukhato, tissopi ca dukkhato **anupassitabbā**ti attho. Satta anupassanā heṭṭhā pakāsitā eva. **Sesan**ti yathāvuttaṁ sukhādivibhāgato sesaṁ sāmisanirāmisādibhedaṁ vedanānupassanāyaṁ vattabbaṁ.

Ārammaṇā -pa- bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlāditabbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnāditabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkāditabbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimāditabbhedassa, kusalādikammanānattassa devagatisaṁvattaniyatāditabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedanīyatāditabbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa tihetu kāditabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi**-saddena savatthukāvatthukādinānattassa puggalattayasādhāraṇāditabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānan**ti phusanāditaṁtaṁ lakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassā**ti anattatāsaṅkhātasuññatāsabhāvassa. Yaṁ vibhāvetuṁ **abhidhamme** "tasmiṁ kho pana samaye dhammā honti, khandhā hontī"ti-ādinā[1] suññatāvāradesanā pavattā, taṁ pahīnameva pubbe pahīnattā, tasmā tassa tassa puna pahānaṁ na vattabbaṁ. Na hi kilesā pahīyamānā ārammaṇavibhāgena pahīyanti anāgatānaṁyeva uppajjanārahānaṁ pahātabbattā, tasmā abhijjhādīnaṁ ekattha pahānaṁ vatvā itarattha na vattabbamevāti imamatthaṁ dasseti **"kāmañcetthā"**ti-ādinā. Atha vā maggacittakkhaṇe ekattha pahīnaṁ sabbattha pahīnameva hotīti visuṁ visuṁ pahānaṁ na vattabbaṁ. Maggena hi pahīnāti vattabbataṁ arahanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro. Na hi ekassa pahīnaṁ tato aññassa pahīnaṁ nāma hoti. Pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. **Nānācittakkhaṇe**ti hi lokiyamaggacittakkhaṇeti adhippāyo. Pubbabhāgamaggo hi idhādhippeto. Lokiyabhāvanāya ca kāye pahīnaṁ na vedanādīsu

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

vikkhambhitaṁ hoti. Yadipi nappavatteyya, paṭipakkhabhāvanāya suppahīnattā tattha sā "abhijjhādomanassassa appavattī"ti na vattabbā, tasmā punapi tappahānaṁ vattabbameva. **Ekattha pahīnaṁ sesesupi pahīnaṁ hotī**ti lokuttarasatipaṭṭhānabhāvanaṁ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṁ sandhāya vuttaṁ. "Pañcapi khandhā upādānakkhandhā loko"ti[1] hi vibhaṅge catūsupi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāravaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Kāyānupassanā

Ānāpānapabbavaṇṇanā

374. **Ārammaṇavasenā**ti anupassitabbakāyādi-ārammaṇavasena. **Catudhā bhinditvā**ti uddesavasena catudhā bhinditvā. **Tato** catubbidhasatipaṭṭhānato ekekaṁ satipaṭṭhānaṁ gahetvā kāyaṁ vibhajantoti pāṭhaseso.

Kathañcāti ettha **kathan**ti pakārapucchā, tena niddisiyamāne kāyānupassanāpakāre pucchati. **Ca**-saddo byatireko, tena uddesavārena apākaṭaṁ niddesavārena vibhāviyamānaṁ visesaṁ joteti. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato **sabbappakāra**-ggahaṇaṁ kataṁ **"sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā"**ti, tena ye ime ānāpānapabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādi-anupassanāppakārā, tathā kāyagatāsatisutte[2] vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṁ yeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṁ **"sabbappakāra -pa- paṭisedhano cā"**ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhano**ti sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano, etena **idha bhikkhave**ti ettha **idha**-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi avadhāraṇāni yathā "vāyubhakkho"ti. Tenāha **"idheva**

---

1. Abhi 2. 202, 204, 206, 210 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 132 piṭṭhe.

bhikkhave samaṇo”ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇappakaraṇadhammo hi so puggalo, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṁ aññatitthiyānaṁ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṁ dassetuṁ **“imassahī**”ti-ādi vuttaṁ. Duddamo damathaṁ anupagato goṇo **kūṭagoṇo.** Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṁ na paggharati, evaṁ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu.** Rūpasaddādike paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇan**ti pabbajjato pubbe, anādimati vā saṁsāre paricitārammaṇaṁ. **Nibandheyyā**ti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhan**ti thiraṁ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṁ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṁ Buddhānaṁ, ekaccānaṁ Paccekabuddhānaṁ, Buddhasāvakānañca visesādhigamassa aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṁ diṭṭhadhammasukhavihārassa padaṭṭhānabhūtaṁ.

Vatthuvijjācariyo viya Bhagavā yogīnaṁ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanavasena icchitatthasādhanato. **Phalamuttaman**ti sāmaññaphalaṁ sandhāya vadati. **Parakkamajavayoggabhūmin**ti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṁ.

Addhānavasena pavattānaṁ assāsapassāsānaṁ vasena dīghaṁ vā assasanto, ittaravasena pavattānaṁ assāsapassāsānaṁ vasena rassaṁ vā assasantoti yojanā. **Evaṁ sikkhato**ti assāsapassāsānaṁ dīgharassatāpajānanasabbakāyappaṭisaṁvedana-oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanaṁ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitte**ti assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanṁ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṁ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetasikānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthī**ti visuddhidiṭṭhi

"tayidaṁ dhammamattaṁ, na ahetukaṁ, nāpi issarādivisamahetukaṁ, atha kho avijjādihetukan"ti addhāttayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitiṇṇakaṅkho.** "Yaṁ kiñci bhikkhu rūpan"ti-ādinā[1] nayena kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṁ āropetvā.** Udayavayānupassanādivasena **vipassanaṁ vaḍḍhento. Anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

"Parassa vā assāsapassāsakāye"ti idaṁ sammasanavāravasenāyaṁ pāḷi pavattāti katvā vuttaṁ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittuppatti eva natthi. **Aṭṭhapetvā**ti antarantarā na ṭhapetvā. **Aparāparaṁ sañcaraṇakālo**ti ajjhattabahiddhādhammesupi nirantaraṁ vā bhāvanāya pavattanakālo **kathito. Ekasmiṁ kāle pana idaṁ ubhayaṁ na labbhatī**ti "ajjhattaṁ, bahiddhā"ti ca vuttaṁ idaṁ dhammadvayaghaṭitaṁ ekasmiṁ kāle ekato ārammaṇabhāvena na labbhati, ekajjhaṁ ālambituṁ na sakkāti attho.

Samudeti etasmāti **samudayo,** so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti **samudayadhammo,** assāsapassāsānaṁ uppattihetu karajakāyādi, tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī,** taṁ pana samudayadhammaṁ upamāya dassento **"yathā nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **bhastan**ti ruttiṁ. **Gaggaranāḷin**ti ukkāpanāḷiṁ. **Te**ti karajakāyādike. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī taṁnimittatāya, evaṁ karajakāyādayopi assāsapassāsakāyasambandhino taṁnimittabhāvenāti "samudayadhammā kāyasmin"ti vattabbataṁ labhantīti vuttaṁ **"samudaya -pa- vuccatī"**ti, pakativācī vā **dhamma**-saddo "jātidhammānan"ti-ādīsu[2] viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanakapakatikāyānupassī vā "samudayadhammānupassī"ti vutto. Tenāha "karajakāyañcā"ti-ādi. Evañca katvā **kāyasmin**ti bhummavacanaṁ suṭṭhutaraṁ yujjati.

Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṁ hetudhammānaṁ abhāve yaṁ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṁ vutto. Tenāha **"yathā**

---

1. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67, 69; Aṁ 1. 491; Khu 9. 51 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

bhastāyā"ti-ādi. Ayṁ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena upacārena vināyeva attho veditabbo.

Ajjhattabahiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha "**kālena samudayaṁ kālena vayaṁ anupassanto**"ti. "Atthi kāyo"ti **eva**-saddo luttaniddiṭṭhoti "**kāyova atthī**"ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṁ dassento "**na satto**"ti-ādimāha. Tassattho—yo rūpādīsu sattavisattatāya, paresañca sajjāpanaṭṭhena, satvaguṇayogato vā "**satto**"ti parehi parikappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca "**puggalo**"ti, thīyati saṁhaññati ettha gabbhoti "**itthī**"ti, puri pure bhāge seti pavattatīti "**puriso**"ti, āhito ahaṁ māno etthāti "**attā**"ti attano santakabhāvena "**attaniyan**"ti, paro na hotīti katvā "**ahan**"ti, mama santakanti katvā "**mamā**"ti, vuttappakāravinimutto aññoti katvā "**kocī**"ti, tassa santakabhāvena "**kassacī**"ti, vikappetabbo koci natthi, kevalaṁ **kāyo eva atthī**ti. Dasahipi padehi attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evan**ti "kāyova atthī"ti-ādinā vuttappakārena.

Ñāṇapamāṇatthāyāti kāyānupassanāñāṇaṁ paraṁ pamāṇṁ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyā**ti kāyapariggāhikaṁ satiṁ pavattanasatiṁ paraṁ pamāṇaṁ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena "atthi kāyo"ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa, satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha "**satisampajaññāṇaṁ vuḍḍhatthāyā**"ti. Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhiggāhānaṁ ujupaṭi pakkhattā vuttaṁ "**taṇhā -pa- viharatī**"ti. Tathābhūto ca loke kiñcipi "ahan"ti vā "maman"ti vā gahetabbaṁ na passati, kuto gaṇheyyāti[1] āha "**na ca kiñcī**"ti-ādi. **Evampī**ti ettha **pi**-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento "**upari atthaṁ upādāyā**"ti āha yathā "anamaso tiracchānagatāyapi, ayampi pārājiko hotī"ti[2]. Evanti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṁ nigamanavasena katanti āha "**Iminā pana -pa- dassetī**"ti.

---

1. Gahaṇanti (Ka) 2. Vi 1. 27 piṭṭhe.

Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idha adhippetattā vuttaṁ **“sati dukkhasaccan”**ti. Sā pana sati yasmiṁ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā, tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **“tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā”**ti yathā “saṅkhārapaccayā”ti[1]. Taṁ viññāṇabījataṁsantatisambhūto sabbopi lokiyo viññāṇappabandho “saṅkhārapaccayā viññāṇan”tveva vuccati suttantanayena. **Appavattī**ti appavattinimittaṁ, ubhinnaṁ appavattiyā nimittabhūtoti attho. Na pavattati etthāti vā **appavatti. “Dukkhaparijānano”**ti-ādi ekantato catukiccasādhanavaseneva ariyamaggassa pavattīti dassetuṁ vuttaṁ. Avuttasiddho hi tassa bhāvanāpaṭivedho. **Catusaccavasenā**ti catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvā**ti visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṁ upari netvāti attho. **Niyyānamukhan**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. **Iriyāpathavasenā**ti iriyanaṁ **iriyā,** kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṁ patho pavattimaggoti **iriyāpatho,** gamanādivasena pavattā sarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kātabbakiriyaṁ karoti ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti, tesaṁ iriyāpathānaṁ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparan**ti puna ca aparaṁ, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṁ kāyānupassanākammaṭṭhānaṁ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **“Gacchanto vā”**ti-ādi gamanādimattajānanassa, gamanādigatavisesajānanassa ca sādhāraṇavacanaṁ, tattha gamanādimattajānanaṁ idha nādhippetaṁ, gamanādigatavisesajānanaṁ pana adhippetanti taṁ vibhajitvā dassetuṁ **“tattha kāman”**ti-ādi vuttaṁ. **Sattūpaladdhin**ti “satto atthī”ti upaladdhiṁ sattaggāhaṁ. **Na pajahati** na pariccajati “ahaṁ gacchāmi, mama gamanan”ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṁ** “atthi attā kārako vedako”ti evaṁ pavattaṁ

---

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

viparītasaññaṁ **na ugghāṭeti**nāpaneti appaṭipakkhabhāvato, ananubrūhana to vā. Evaṁbhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha **"kammaṭṭhānaṁ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī"**ti. **"Imassa panā"**ti-ādi sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṁ vivarituṁ **"idañhī"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **ko gacchatī**ti sādhanaṁ, kiriyañca avinibbhuttaṁ katvā gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamanan**ti tamevatthaṁ pariyāyantarena vadati sādhanaṁ, kiriyañca vinibbhuttaṁ katvā gamanakiriyāya akattusambandhī bhāvavibhāvanato. Paṭikkhepatthañhi antonītaṁ katvā ubhayattha kiṁ-saddo pavatto. **Kiṁkāraṇā**ti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā. Idañhi gamanaṁ nāma attā manasā saṁyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehīti evamādimicchākāraṇavinimutta-anurūpapaccayahetuko dhammānaṁ pavatti-ākāraviseso. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito, tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṁ dassetuṁ **"cittakiriyāvāyodhātuvipphārenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyāvāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṁ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvacīviññattibhedaṁ cittakiriyaṁ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṁ vibhāveti. **"Gacchatī"**ti vatvā yathā pavattamāne kāye "gacchatī"ti vohāro hoti, taṁ dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti gantukāmatāvasena pavattacittaṁ. **Vāyaṁ janetī**ti vāyodhātu-adhikaṁ rūpakalāpaṁ uppādeti, adhikatā cettha sāmatthiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṁ sahajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṁ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṁ vāyodhātuṁ sandhāyāha **"vāyo viññattiṁ janetī"**ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti. Yathāvuta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṁ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā

viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṁ, yo "abhikkamo"ti vuccati.

"Eseva nayo"ti atidesena saṅkhepato vatvā tamatthaṁ vivarituṁ **"tatrāpi hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Koṭito paṭṭhāyā**ti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya pādatalato paṭṭhāya. **Ussitabhāvo**ti ubbiddhabhāvo.

Evaṁ pajānatoti evaṁ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādi hotīti pajānato. **Tassa** evaṁ pajānanāya nicchayagamanatthaṁ **"evaṁ hotī"**ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtaṁ ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. **Atthi panā**ti attano evaṁ vīmaṁsanavasena pucchāvacanaṁ. **Natthī**ti nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacanaṁ. **"Yathā panā"**ti-ādi tasseva atthassa upamāya vibhāvanaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Nāvā mālutavegenāti **yathā** acetanā nāvā vātavegena desantaraṁ **yāti, yathā ca** acetano **tejanaṁ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṁ **yāti, tathā** acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyunā nīto desantaraṁ **yāyī**ti evaṁ upamāsaṁsandanaṁ veditabbaṁ. Sace pana koci vadeyya "yathā nāvātejanānaṁ pellakassa purisassa vasena desantaragamanaṁ, evaṁ kāyassāpī"ti, hotu, evaṁ icchito vāyamattho yathā hi nāvātejanānaṁ saṁhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṁ, na asaṁhatalakkhaṇassa, evaṁ kāyassāpīti, kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva patiṭṭhaṁ labhati, na purisavādo. Tenāha **"yantasuttavasenā"**ti[1]ādi.

Tattha **payuttan**ti heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena paccayehi payojitaṁ. **Ṭhātī**ti tiṭṭhati. **Etthā**ti imasmiṁ loke. **Vinā hetupaccaye**ti gantukāmatācittataṁsamuṭṭhānavāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭhe**ti tiṭṭheyya. **Vaje**ti vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kiṁ**-saddoti hetupaccayavirahena

---

1. Yantaṁ suttavaseneva (Aṭṭhakathāyaṁ)

ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārehi nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacanan**ti sabbesampi catunnaṁ iriyāpathānaṁ ekajjhaṁ saṅgaṇhanavacanaṁ, pubbe visuṁ visuṁ iriyāpathānaṁ vuttatā idaṁ nesaṁ ekajjhaṁ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṁ padhānaṁ, apadhānañca iriyāpathaṁ anunipphādiṁ katvā dassetuṁ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṁ nayānaṁ viseso veditabbo. **Ṭhito**ti pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasseva pariggaṇhanaṁ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṁ **"iriyāpathapariggaṇhanena kāyekāyānupassī viharatī"**ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādinā**ti ettha **ādi**-saddena yathā "taṇhāsamudayā kammasamudayā āhārasamudayā"ti nibbattilakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa udayaṁ passatīti ime cattāro ākārā saṅgayhanti, evaṁ "avijjānirodhā"ti-ādayopi pañca ākārā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesaṁ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. **Catusampajaññavasenā**ti samantato pakārehi, pakaṭṭhaṁ vā savisesaṁ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṁ, tathāpavattaṁ ñāṇaṁ, hatthavikārādibhedabhinnattā cattāri sampajaññāni samāhaṭāni catusampajaññaṁ, tassa vasena. **"Abhikkante"ti-ādīni sāmaññaphale**[1] **vaṇṇitāni,** na puna vaṇṇetabbāni, tasmā taṁtaṁsaṁvaṇṇanāya līnatthappakāsanāpi tattha vihitanayeneva gahetabbā. "Abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī"ti-ādivacanato abhikkamādigata catusampajañña[2] pariggaṇhanena rūpakāyassevettha samudayadhammānupassitādi adhippetoti āha **"rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo**

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 165 piṭṭhe. Dī-Ṭī 1. 242 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Catusaccasampajañña (Ka)

ca nīharitabbo"ti. Rūpadhammānaṁyeva hi pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti. Sesaṁ vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. **Paṭikkūlamanasikāravasenā**ti[1] jigucchanīyatāya paṭikūlameva paṭikkūlaṁ, yo paṭikkūlasabhāvo paṭikkūlākāro, tassa manasi karaṇavasena. Antarenāpi hi bhāvavācinaṁ saddaṁ bhāvattho viññāyati yathā "paṭassa sukkan"ti. Yasmā **Visuddhimagge**[2] **vuttaṁ,** tasmā tattha, taṁsaṁvaṇṇanāyañca[3] vuttanayena "imameva kāyan"ti-ādīnaṁ attho veditabbo.

Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṁ āvāṭanaṁ **putoḷi.** Nānākārā ekasmiṁ ṭhāne sammissāti ettāvatā nānāvaṇṇānaṁ kesādīnañca upameyyatā. **Vibhūtakālo**ti paṇṇattiṁ samatikkamitvā kesādīnaṁ asubhākārassa upaṭṭhitakālo. Iti-saddassa ākāratthataṁ dassento "evan"ti vatvā taṁ ākāraṁ sarūpato dassento **"kesādipariggaṇhanenā"**ti-ādimāha. Kesādisaññitānañhi asucibhāvānaṁ paramaduggandhajegucchapaṭikkūlākārassa samudayato anupassanā idha kāyānupassanāti. Sesaṁ vuttanayameva.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. **Dhātumanasikāravasenā**ti pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabbha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṁ, catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṁ. **Goghātako**ti jīvikatthāya gunnaṁ ghātako. **Antevāsiko**ti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī taṁ nissāya

---

1. Paṭikūlamanasikāravasena (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Visuddhi 1. 241 piṭṭhe.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

jīvanako. **Vinivijjhitvā**ti ekasmiṁ ṭhāne aññamaññaṁ vinivijjhitvā. **Mahāpathānaṁ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte**ti catunnaṁ mahāpathānaṁ tāya eva vinivijjhanaṭṭhānatāya vemajjhasaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhidisāhi āgantvā tattha samohitā viya honti, tasmā taṁ ṭhānaṁ catumahāpathaṁ, tasmiṁ **catumahāpathe.** Ṭhita-saddo "ṭhito vā"ti-ādīsu[1] ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, ṭhāsaddassa vā gatinivatti-atthatāya aññattha ṭhapetvā gamanaṁ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha **"catunnaṁ iriyāpathānaṁ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitan"**ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kiriyāya patho pavattimaggoti "iriyāpatho"ti vuccantīti vuttovāyamattho. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattaṁ, yathāvuttaṭṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha **"yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitan"**ti. **"Ṭhitan"**ti vā kāyassa ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ, **"paṇihitan"**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. **"Ṭhitan"**ti vā kāyasaṅkhātānaṁ rūpadhammānaṁ tasmiṁ tasmiṁ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṁ, **paṇihitan**ti paccayavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṁ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujjitvā visuṁ visuṁ passati.

Idāni vuttamevatthaṁ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṁ **"yathā goghātakassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **posentassā**ti maṁsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsaṭṭhi-ādīhi saṁvaḍḍhentassa. **Vadhitaṁ matan**ti hiṁsitaṁ hutvā mataṁ. **Matan**ti ca matamattaṁ. Tenevāha **"tāvadevā"**ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyatī**ti yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāviyā tesaṁ taṁsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti bīlā, bhāgā va-kārassa ba-kāraṁ, ikārassa ca īkāraṁ katvā. **Bīlaso**ti bīlaṁ bīlaṁ katvā. **Vibhajitvā**ti aṭṭhisaṅghātato maṁsaṁ vivecetvā, tato vā vivecitaṁ maṁsaṁ bhāgaso katvā. Tenevāha **"maṁsasaññāpavattatī"**ti. **Pabbajitassāpi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhogan**ti santatisamūhakiccaghanānaṁ vinibbhujjanaṁ vivecanaṁ.

---

1. Dī 1. 85; Aṁ 2. 22 piṭṭhesu.

Dhātuso paccavekkhatoti ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṁ dhātuṁ pathavī-ādidhātuṁ visuṁ visuṁ katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṁ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha **"dhātuvaseneva cittaṁ santiṭṭhatī"**ti. **Dakkho**ti cheko taṁtaṁsamaññāya kusalo "yathājāte sūnasmiṁ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṁsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte. Vibhatte pana aṭṭhimaṁsādi-avayavasamaññā"ti jānanako. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpatho**ti gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **visuddhimagge**[1] **vitthāritā,** tasmā tattha, taṁsaṁvaṇṇanāyañca[2] vuttanayena veditabbā. Sesaṁ vuttanayameva.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādipaṭisaṁyuttānaṁ odhiso pavattānaṁ kathānaṁ, tadabhidheyyānañca uddhumātakādi-asubhabhāgānaṁ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha **"sivathikapabbehi vibhajitun"**ti. Maritvā ekāhātikkantaṁ **ekāhamataṁ. Uddhaṁ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṁ. **Samuggatenā**ti samuṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṁ uddhaṁ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṁ vimissitaṁ nīlaṁ **vinīlaṁ,** purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṁ vā nīlaṁ **vinīlaṁ. Vinīlameva vinīlakan**ti ka-kārena padavaḍḍhanaṁ anatthantarato yathā "pītakaṁ lohitakan"ti[3]. **Paṭikkūlattā**ti jigucchanīyattā. **Kucchitaṁ vinīlanti vinīlakan**ti kucchanatto vā ayaṁ ka-kāroti dassetuṁ vuttaṁ yathā "pāpako kittisaddo abbhuggacchatī"ti[4]. **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādīhi. **Vissandamānapubban**ti vissavantapubbaṁ, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvan**ti vissandamānapubbabhāvaṁ.

---

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 425 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 162 piṭṭhe.
4. Dī 3. 196; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322; Khu 11. 184 piṭṭhesu.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīraṁ sivathikāya chaḍḍitan”ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṁharati** sadisataṁ. **“Ayampi kho”**ti-ādi upasaṁharaṇākāradassanaṁ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ, arūpajīvitindriyaṁpanettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evaṁ pūtikasabhāvoyevā**ti evaṁ ativiya duggandhajegucchapaṭikkūlapūtikasabhāvo eva, na āyu-ādīnaṁ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evaṁbhāvī**ti āha **“evaṁ uddhumātādibhedo bhavissatī”**ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sāvasesamaṁsalohita yuttan**ti sabbaso akhāditattā tahaṁ tahaṁ sesena appāvasesena maṁsalohitena yuttaṁ. “Aññena hatthaṭṭhikan”ti avisesena hatthaṭṭhikānaṁ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṁ vippakiṇṇataṁ dassento **“catusaṭṭhibhedampī”**ti-ādimāha.

Terovassikānīti tirovassaṁ gatāni, tāni pana saṁvaccharaṁ vītivattāni hontīti āha **“atikkantasaṁvaccharānī”**ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṁ dassento **“abbhokāse”**ti-ādimāha. **Terovassikānevā**ti saṁvaccharamattātikkantāni eva. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṁ vavatthāpitattā vuttaṁ **“khajjamānatādīnaṁ vasena yojanā kātabbā”**ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṁ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhā daṭṭhabbā aniccatādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha **“sivathikānaṁ ādīnavānupassanāvasena vuttattā”**ti. Iriyāpathapabbādīnaṁ appanāvahatā pākaṭā evāti **“sesāni dvādasapī”**ti vuttaṁ. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ. Taṁ suviññeyyameva.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. **Sukhaṁ vedanan**ti ettha sukhayatīti **sukhā.** Sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṁ, cetasikañcābādhanti **sukhā.** "Sukaraṁ okāsadānaṁ etissāti **sukhā**"ti apare. Vedayati ārammaṇarasaṁ anubhavatīti **vedanā. Vedayamāno**ti anubhavamāno. **"Kāman**"ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ iriyāpathapabbe vuttanayameva. Sampajānassa vediyanaṁ **sampajānavediyanaṁ.**

Vatthu-ārammaṇāti rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇañhettha vedanāya pavattiṭṭhānatāya "vatthū"ti adhippetaṁ. **Assā**ti bhaveyya. Dhammavinimuttassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṁ dassento **"vedanāva vedayatī"**ti āha. **Vohāramattaṁ hotī**"ti etena "sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti idaṁ vohāramattanti dasseti.

Nitthunantoti balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavaṁ disvā tassa avasaradānavasena nitthunanto. Vegasandhāraṇehi atimahantaṁ dukkhaṁ uppajjatīti aññampi vikāraṁ uppādeyya, tena thero **aparāparaṁ parivattati. Vīriyasamathaṁ yojetvā**ti adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamathaṁ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhī**ti lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Ariyamaggakkhaṇe hi paṭisambhidānaṁ asammohavasena adhigamo, atthapaṭisambhidāya pana ārammaṇakaraṇavasenapi. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṁ sandhāyāha **"saha paṭisambhidāhī"**ti. **Samasīsī**ti vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṁ, evaṁ dukkhanti yathā "sukhaṁ ko vedayatī"ti-ādinā sampajānavediyanaṁ sandhāya vuttaṁ, evaṁ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā,** sampayuttadhamme, kāyañca pīḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṁ vā khādati, khanati kāyikaṁ, cetasikañca sātanti **dukkhā.** "Dukkaraṁ okāsadānaṁ etissāti **dukkhā**"ti apare. **Arūpakammaṭṭhānan**ti arūpapariggahaṁ, arūpadhammamukhena vipassanā bhinivesanti attho. **Na pākaṭaṁ hoti** phassassa, cittassa ca avibhūtākārattā. Tenāha **"andhakāraṁ viya khāyatī"**ti. **"Na pākaṭaṁ hotī"**ti

ca idaṁ tādise puggale sandhāya vuttaṁ, tesaṁ ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṁ vuttaṁ **sakkapañhavaṇṇanādī**su "phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṁ pākaṭaṁ hotī"ti[1], taṁ avirodhitaṁ hoti. Vedanāvasena kathiyamānaṁ kammaṭṭhānaṁ pākaṭaṁ hotīti yojanā. **"Vedanānaṁ uppattipākaṭatāyā"**ti ca idaṁ sukhadukkhavedanānaṁ vasena vuttaṁ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṁ pākaṭā evāti "vedanānan"ti avisesaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Sakkapañhe**[1] **vuttanayeneva veditabbo,** tasmā tattha vattabbo atthaviseso tattha līnatthappakāsaniyaṁ vuttanayeneva gahetabbo.

Pubbe "vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā vedanāva vedayatī"ti vedanāya ārammaṇādhīnavuttitāya ca anattatāya ca pajānanaṁ vuttaṁ, idāni tassā aniccatādipajānanaṁ dassento **"ayaṁ aparopi pajānanapariyāyo"**ti āha. Yathā ekasmiṁ khaṇe cittadvayassa asambhavo ekajjhaṁ anekantapaccayābhāvato, evaṁ vedanādvayassa visiṭṭhārammaṇavuttito cāti āha **"sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya**[2] **abhāvato"**ti. Nidassanamattañcetaṁ tadā upekkhāvedanāyapi abhāvato, tena sukhavedanākkhaṇe bhūtapubbānaṁ itaravedanānaṁ hutvā-abhāvapajānanena sukhavedanāyapi hutvā-abhāvo ñāto eva hotīti tassā pākaṭabhāvameva dassento **"imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṁ abhāvato"**ti āha, eteneva ca tāsampi vedanānaṁ pākaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā"**ti. **Anicca**ggahaṇena hi vedanānaṁ viddhaṁsanabhāvo dassito viddhaste aniccatāya suviññeyyattā. **Adhuva**ggahaṇena pākaṭabhāvo tassa asadābhāvitādibhāvanato. **Vipariṇāma**ggahaṇena dukkhabhāvo tassa aññathattadīpanato, tena sukhāpi vedanā dukkhā, pageva itarāti tissannampi vedanānaṁ dukkhatā dassitā hoti. Iti "yadaniccaṁ dukkhaṁ, taṁ ekantato anattā"ti tīsupi vedanāsu lakkhaṇattayapajānanā jotitāti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"itiha tattha sampajāno hotī"**ti.

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 314 piṭṭhe.
2. Dukkhavedanāya (Aṭṭhakathāyaṁ)

Idāni tamatthaṁ suttena[1] sādhetuṁ **"Vuttampi cetan"**ti-ādimāha. Tattha **neva tasmiṁ samaye dukkhaṁ vedanaṁ vedetī**ti tasmiṁ sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṁ vedanaṁ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṁ atītānāgatānaṁ. Paccuppannāya pana asambhavo vutto eva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā.** Samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā.** Vatthārammaṇādipaccayaṁ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā.** Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā -pa- nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato **āmisaṁ** nāma, pañca kāmaguṇā ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **sāmisaṁ.** Tenāha **"pañcakāmaguṇāmisanissitā"**ti.

Ito paranti "atthi vedanā"ti evamādipāḷiṁ sandhāyāha **"kāyānupassanāyaṁ vuttanayamevā"**ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṁ**. Tenāha **"lobhasahagatan"**ti. **Vītarāgan**ti ettha kāmaṁ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgapadena bhavitabbaṁ, sammasanacārassa pana adhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti **"lokiyakusalābyākatan"**ti vatvā **"idaṁ panā"**ti-ādinā tameva adhippāyaṁ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni.** Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, taṁnimittakatāya pana siyā taṁsahitakāle soti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha **"neva purimapadaṁ na pacchimapadaṁ bhajantī"**ti. Yadi evaṁ padesikaṁ pajānanaṁ āpajjatīti? Nāpajjati, dukantarapariyāpannattā tesaṁ. Ye pana "paṭipakkhabhāve agayhamāne sampayogāhāvo evettha pamāṇaṁ ekacca-abyākatānaṁ viyā"ti icchanti, tesaṁ matena sesākusalacittānampi dutiyapadasaṅgaho

---

1. Ma 2. 168 piṭṭhe.

veditabbo. Dutiyadukepi vuttanayena attho veditabbo. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha **"vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā"**ti. Yasmā cettha "saheva mohenāti samohan"ti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṁ **"yasmā panā"**ti-ādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesamohavantatāya "momūhacittan"ti vattabbatovicikicchā-uddhaccasahagatadvayaṁ visesato "samohan"ti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti **"vaṭṭantiyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṁ anugatanti **thinamiddhānupatitaṁ,** pañcavidhasasaṅkhārikākusalacittaṁ saṅkucitacittaṁ, **saṅkucitacittaṁ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahagataṁ saṁsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṁ,** aññathā sabbampi akusalacittaṁ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṁ** nāma ārammaṇe savisesaṁ vikkhepavasena visaṭabhāvena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya ca dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṁ gataṁ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṁ paṭipannanti **mahaggataṁ,** taṁ pana rūpārūpabhūmigataṁ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha **"rūpārūpāvacaran"**ti. Tassa cettha paṭiyogī arittamevāti āha **"amahaggatanti kāmāvacaran"**ti. Attānaṁ uttarituṁ samatthehi saha uttarehīti **sa-uttaraṁ.** Tappaṭipakkhena **anuttaraṁ.** Tadubhayaṁ upādāyupādāya veditabbanti āha **"sa-uttaranti kāmāvacaran"**ti-ādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṁ **samāhitaṁ.** Tenāha **"yassā"**ti-ādi. **Yassā**ti yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṁ.** Tenāha **"ubhayasamādhirahitan"**ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṁ** kāmāvacarakusalacittaṁ, vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṁ** mahaggatacittanti tadubhayaṁ sandhāyāha **"tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttan"**ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṁ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyāsaṅkāti tannivattanatthaṁ **"samuccheda -pa- okāsova natthī"**ti āha. Okāsabhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pāḷito eva viññāyatīti tamatthaṁ ulliṅgento **"pañcavidhena dhammānupassanaṁ kathetun"**ti āha. Yadi evaṁ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Vineyyajjhāsayato. Yesañhi veneyyānaṁ pahātabbadhammesu paṭhamaṁ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesaṁ vasenettha Bhagavatā paṭhamaṁ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu, āyatanesu ca bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthā icchitā. Vipassanāpadhānā, vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṁ vibhāvento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampī**ti **pi**-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṁ sampiṇḍeti itaresaṁ tadantogadhattā.

"Kaṇhasukkadhammānaṁ yuganandhatā natthī"ti pajānanakāle abhāvā **"abhiṇhasamudācāravasenā"**ti vuttaṁ. **Saṁvijjamānan**ti attano santāne upalabbhamānaṁ. **Yathā**ti yenākārena, so pana **"kāmacchandassa uppādo hotī"**ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **"yena kāraṇenā"**ti. **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti "yathā cā"ti-ādinā vuttapade. **Subhampī**ti kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena **"subhan"**ti vutto, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **"nimittan"**ti ca. Iṭṭhaṁ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṁ rūpādi **subhārammaṇaṁ.** Ākaṅkhitassa hitasukhassa pattiyā anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro. Tan**ti ayonisomanasikāraṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ sabhāgahetubhūte, ārammaṇabhūte ca duvidhe subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo attano phalaṁ āhāratīti katvā.

Asubhanti asubhajjhānaṁ uttarapadalopena, taṁ pana dasasu aviññāṇaka-asubhesu ca kesādīsu saviññāṇaka-asubhesu ca pavattaṁ daṭṭhabbaṁ. Kesādīsu hi saññā "asubhasaññā"ti **Girimānandasutte**[1] vuttā. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa, yonisomanasikārassa ca gahaṇaṁ niravasesadassanatthaṁ katanti daṭṭhabbaṁ, tesu pana asubhesu "subhan"ti, "asubhan"ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā pana itarepīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikkūlākārassa uggaṇhanaṁ, yathā vā tattha uggahanimittaṁ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho.** Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo.** "Bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāramalabhamāno kāmacchando pahīyatī"ti vadanti, ayameva ca attho niddesepi vuccati. Yo pana bhojanassa paṭikkūlataṁ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtassa ativiya jegucchataṁ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikattaṁ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena **bhojanemattaññū** nāma. Tādisassa hi kāmacchando pahīyateva.

Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassā**ti vikkhambhanavasena pahīnassa. Ito paresupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Abhidhammapariyāyena[2] sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti āha **"arahattamaggenā"**ti.

Paṭighampi purimuppannaṁ **paṭighanimittaṁ** parato uppajjanakassa paṭighassa kāraṇanti katvā.

Mejjati siniyhatīti **mitto,** hitesī puggalo, tasmiṁ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, tassā **mettāya. Appanāpi upacāropi vaṭṭati** sādhāraṇavacanabhāvato. **"Cetovimuttī"**ti vutte **appanāva** vaṭṭati appanaṁ appattāya paṭipakkhato suṭṭhu muccanassa abhāvato. **Tan**ti yonisomanasikāraṁ. **Tatthā**ti mettāya. **Bahulaṁ pavattayato**ti bahulīkāravato.

---

1. Aṁ 3. 343 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 232, 248 piṭṭhādīsu.

Sattesu mettāyanassa hitūpasaṁhārassa uppādanaṁ pavattanaṁ **mettānimittassa uggaho,** paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova **mettānimittaṁ.** Kammameva sakaṁ etesanti **kammassakā,** sattā, tabbhāvo **kammassakatā,** kammadāyādatā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisaṁsānaṁ paṭisaṅkhānaṁ vīmaṁsā idha **paṭisaṅkhānaṁ.** Mettāvihārikalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā. Odissaka-anodissakadisāpharaṇānan**ti[1] atta-atipiyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṁ. Vihārādi-uddesarahitaṁ puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evaṁ dvidhā[2] uggahaṇaṁ sandhāya **"odissaka-anodissakadisāpharaṇānan"**ti vuttaṁ. **Uggaho**ti ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā.** Tattha sabbe sattā, pāṇā bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṁ vasena pañcavidhā, ekekasmiṁ averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṁ pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā anodissakapharaṇā mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya vā disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhiso pharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu ayonisomanasikāro. Tena nipphādetabbe hi idaṁ bhummaṁ. Esa nayo itoparesupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca uppajjanabhāvariñcanā. **Kāyavinamanā**ti karajakāyassa virūpenākārena namanā. **Līnākāro**ti saṅkocāpatti.

Kusaladhammapaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṁ visosanasabhāvatāya ca **ārambhadhātu**-ādito pavattavīriyanti āha **"paṭhamārambhavīriyan"**ti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṁ,

1. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 287 piṭṭhe.)
2. Evaṁ vā dvidhā (Ka)

thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṁ **"kosajjato nikkhantatāya tato balavataran"**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṁ uparūpari visesaṁ āvahantaṁ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṁ **"paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanato tatopi balavataran"**ti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ettake bhutte taṁ bhojanaṁ thinamiddhassa kāraṇaṁ hoti, ettake na hotīti thinamiddhassa kāraṇākāraṇāgāho hotīti attho. Byatirekavasena cetaṁ vuttaṁ, tasmā "ettake bhutte taṁ bhojanaṁ thinamiddhassa kāraṇaṁ na hotī"ti bhojanemattaññutā ca atthato dassitāti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"catupañca -pa- na hotī"**ti. **Divā sūriyālokan**ti divā gahitanimittaṁ sūriyālokaṁ rattiyaṁ **manasi karontassāpī**ti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṁ vīriyanissitattā vuttaṁ **"dhutaṅganissitasappāyakathāyapī"**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṁ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **"avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetaṁ atthato"**ti vuttaṁ.

Bahussutassa ganthato, atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hotīti, yathāvidhipaṭipattiyā, yathānurūpapatikārappavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **"bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṁ pahīyatī"**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṁ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṁ pahīyatīti daṭṭhabbaṁ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṁ āvahatīti cetovūpasamakarattā uddhaccakukkuccappahānakārī vuttā. Vuddhattaṁ pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca pabbajitānaṁ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti "kappiyākappiyaparipucchābahulassā"ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṁ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti **ṭhānīyā** vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭhānīyā,** vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā, tiṭṭhatīti vā **ṭhānīyā,** vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭhānīyā,** atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇakaraṇaṁ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā, asevitabbā, hīnā** ca. Ye kusalā, te **anavajjā, sevitabbā, paṇītā ca.** Kusalā vā hīnehi chandādīhi āraddhā**hīnā,** paṇītehi **paṇītā. Kaṇhā**ti kāḷakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā.** Sukkābhijātihetuto **sukkā.** Te eva **sappaṭibhāgā.** Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkasappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā.** Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṁ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha **"tīṇi ratanāni ārabbhā"**ti. Ratanattayaguṇāvabodhe "satthari kaṅkhatī"ti-ādi[1]vicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā "sikkhāya kaṅkhatī"ti vuttāya vicikicchāya pahānaṁ karotīti āha **"vinaye ciṇṇavasībhāvassāpī"**ti. **Okappaniyasaddhā saṅkhāta-adhimokkhabahulassā**ti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhena adhimuccanabahulassa, **adhimuccanañ**ca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṁ, saddhāya vā ninnapoṇatā-adhimutti **adhimokkho.**

Samudayavayāti samudayavayadhammā. **Subhanimitta-asubhanimittādīsū**ti "subhanimittādīsu asubhanimittādīsū"ti **ādi**-saddo paccekaṁ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena paṭighanimittādīnaṁ saṅgaho, dutiyena mettācetovimutti-ādīnaṁ. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttanayameva.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 208, 225, 233, 245, 250, 251; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandhā.**

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo idaṁ-saddena samānatthoti adhippāyenāha **"idaṁ rūpan"**ti. Tayidaṁ sarūpaggahaṇabhāvato anavasesapariyādānaṁ hotīti āha **"ettakaṁ rūpaṁ, na ito paraṁ rūpaṁ atthī"**ti. **Itī**ti vā pakāratthe nipāto, tasmā **"iti rūpan"**ti iminā bhūtupādādivasena yattako rūpassa pabhedo, tena saddhiṁ rūpaṁ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvato**ti ruppanasabhāvato, cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsupī**ti ettha "ayaṁ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṁ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṁ pajānātī"ti-ādinā, **sabhāvato**ti ca "anubhavanasabhāvato, sātādisabhāvato cā"ti evamādinā yojetabbaṁ. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. **Chasu ajjhatikabāhiresū**ti "chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū"ti "chasū"ti padaṁ paccekaṁ yojetabbaṁ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṁ, rūpāyatanameva ca ārammaṇaṁ, tathā itarāni itaresaṁ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadeso uppattidvāraṁ, asādhāraṇañca dhamāyayanaṁ ārammaṇaṁ. Cakkhatīti **cakkhu,** rūpaṁ assādeti, vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṁ.** Ghāyatīti **ghānaṁ.** Jīvitanimittatāya raso **jīvitaṁ,** taṁ jīvitamavhāyatīti **jivhā.** Kucchitānaṁ sāsavadhammānaṁ āyo uppattidesoti **kāyo.** Munāti ārammaṇaṁ vijānātīti **mano.** Rūpayati vaṇṇavikāraṁ āpajjamānaṁ hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsetīti **rūpaṁ.** Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṁ gamīyatīti **saddo.** Gandhayati attano vatthuṁ sūcetīti

gandho. Rasanti taṁ sattā assādentīti **raso.** Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṁ.** Attano sabhāvaṁ dhārentīti **dhammā.** Sabbāni pana āyānaṁ tananādi-atthena **āyatanāni.** Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti[2] **ettha cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha **"cakkhupasādan"**ti. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "yaṁ cakkhu catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya pasādo"ti[3]. **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. **Yathāvasarasalakkhaṇavasenā**ti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇassa ca daṭṭhukāmatānidānakamma samuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. Atha vā **yathāvasarasalakkhaṇavasenā**ti yathāvasarasavasena ceva lakkhaṇavasena ca, **yāthāvasaraso**ti ca aviparītasabhāvo veditabbo. So hi rasīyati aviraddhapaṭivedhavasena assādīyati ramīyatīti "raso"ti vuccati, tasmā salakkhaṇavasenāti vuttaṁ hoti. **Lakkhaṇavasenā**ti aniccādisāmaññalakkhaṇavasena.

"Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan"ti-ādīsu[4] samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇuppattihetu, na visuṁ visunti imassa atthassa jotanatthaṁ "rūpe cā"ti puthuvacanaggahaṇaṁ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṁ idhāpi "rūpe ca pajānātī"ti vuttaṁ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṁ ekajjhaṁ gahetvā **bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcā**ti ekavacanavasena attho. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa vasena ceva cakkhupaṭihananalakkhaṇassa vasena cāti yojetabbaṁ.

Ubhayaṁ paṭiccāti cakkhuṁ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṁ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmaṁ ayaṁ Suttantasaṁvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti Abhidhammanayeneva saṁyojanāni dassento **"kāmarāga -pa-**

1. Visuddhi 2. 112 piṭṭhe; Visuddhi-Ṭī 2. 170 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Dī 2. 240; Ma 1. 79 piṭṭhesu.
3. Abhi 1. 157 piṭṭhe.
4. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 300, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhādīsu.

avijjāsaṁyojanan"ti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti vā **kāmarāgo.** So eva bandhanaṭṭhena **saṁyojanaṁ.** Ayañhi yassa saṁvijjati, taṁ puggalaṁ vaṭṭasmiṁ saṁyojeti bandhati iti dukkhena sattaṁ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṁ saṁyojeti bandhatīti **saṁyojanaṁ.** Evaṁ paṭighasaṁyojanādīnampi yathārahaṁ attho vattabbo. **Srasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṁ.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanatthaṁ **kāmassāda**ggahaṇaṁ. **Assādayato**ti abhiramantassa. **Abhinandato**ti sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenāpi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppati vutā. Esa nayo sesesupi. **Aniṭṭhārammaṇe**ti ettha "āpāthagate"ti. Vibhattivipariṇāmanavasena "āpāthagatan"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Etaṁ ārammaṇan**ti etaṁ evaṁsukhumaṁ evaṁdubbibhāgaṁ ārammaṇaṁ. **"Niccaṁ dhuvan"**ti idaṁ nidassanamattaṁ. "Ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato"ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. Paṭhamāya sakkāyadiṭṭhiyā anurodhavasena **"satto nu kho"**ti itarāya anurodhavasena **"sattassa nu kho"**ti **vicikicchato.** Attattaniyādigāhānugatā hi vicikicchā diṭṭhiyā asati abhāvato. **Bhavaṁ patthentassā**ti "īdise sampattibhave yasmā amhākaṁ idaṁ iṭṭhaṁ rūpārammaṇaṁ sulabhaṁ jātaṁ, tasmā āyatimpi ediso, ito vā uttaritaro sampattibhavo bhaveyyā"ti bhavaṁ nikāmentassa. **Evarūpan**ti evarūpaṁ rūpaṁ. Taṁsadise hi tabbohāravasenevaṁ vuttaṁ. Bhavati hi taṁsadisesu tabbohāro yathā "sā eva tittirī, tāni eva osadhānī"ti. **Usūyato**ti usūyaṁ issaṁ uppādayato. **Aññassa maccharāyato**ti aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṁ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṁyojanehi.

Tañca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāgaṁ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇañceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṁyojanassa kāraṇaṁ. Avikkhambhitāsamūhatabhūmiladdhuppannataṁ sandhāya **"appahīnaṭṭhena uppannassā"**ti vuttaṁ. Vattamānuppannatā samudācāraggahaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenā**ti yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena

kāraṇena. Tañhi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṁ. Issāmacchariyānaṁ apāyagamanīyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṁ "tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hotī"ti[1] suttapadaṁ kathanti? Taṁ suttantapariyāyena vuttaṁ. Yathānulomasāsanā hi suttantadesanā, ayaṁ pana abhidhammanayena saṁvaṇṇanāti nāyaṁ dosoti. **Oḷārikassā**ti thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassā**ti vuttappakārābhāvena aṇubhāvaṁ sukhumabhāvaṁ gatassa. Uddhaccasaṁyojanassapettha anuppādo vuttoyevāti daṭṭhabbo yathāvuttasaṁyojanehi avinābhāvato. Ekatthatāya sotādīnaṁ sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṁ saṁyojanānaṁ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento **"eseva nayo"**ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṁ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggaṇhanenā**ti ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho. Evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṁ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesū**ti etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassā**ti aḍḍhekādasappabhedassa rūpasabhāvassa āyatanassa rūpakkhandhe "vuttanayena nīharitabbo"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Sesakkhandhesū**ti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenā**ti iminā atidesena rūpakkhandhe "āhārasamudayā"ti viññāṇakkhandhe "nāmarūpasamudayā"ti sesakhandhesu "phassasamudayā"ti imaṁ visesaṁ vibhāveti, itaraṁ pana sabbattha samānanti khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṁ pāḷiyaṁ gahitaṁ natthīti vuttaṁ **"lokuttaradhammā na gahetabbā"**ti. Sesaṁ vuttanayameva.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. **Bujjhanakasattassā**ti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṁ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesū**ti kāraṇesu, avayavesu

---

1. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.

vā. Udayavayañāṇuppattito paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṁ ṭhito nāma hotīti āha **"āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī"**ti. Suttantadesanā nāma pariyāyakathā, ayañca satipaṭṭhānadesanā lokiyamaggavasena pavattāti vuttaṁ "yogāvacaroti sambodhī"ti, aññathā "ariyasāvako"ti vadeyya.

"Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā"ti padassa attho "vicikicchāṭṭhānīyā"ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tan**ti yonisomanasikāraṁ. **Tatthā**ti satiyaṁ, nipphādetabbe cetaṁ bhummaṁ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṁ.** Atha vā satippadhānaṁ abhikkantādisātthakabhāvapariggaṇhanañāṇaṁ **satisampajaññaṁ.** Taṁ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṁ, anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ uppādāya hoti, evaṁ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttappayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṁ dasseti **"satisampajaññan"**ti-ādinā. **Tissadattatthero** nāma, yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṁ gahetvā "aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammaṁ kathemī"ti parisaṁ pavāresi. **Abhayattthero**ti Dattābhayattheramāha.

Dhammānaṁ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo,** so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa. "Kusalākusalā dhammā"**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīnaṁ taṁtaṁsabhāvasarasalakkhaṇādīkassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya "yonisomanasikāro"ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikā eva, tassa abhiṇhaṁ pavattanaṁ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṁ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogohetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsitvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṁ yaṁ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṁ, taṁ taṁ "idaṁ bhante kathaṁ, imassa ko attho"ti

khandhāyatanādi-atthaṁ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha **"khandhadhātu -pa- bahulatā"**ti. **Vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇan**ti ettha cittacetasikānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṁ, tappaṭibaddhāni cīvarāni ca "vatthūnī"ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṁ tesaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Tena vuttaṁ **"ajjhattikabāhirānan"**ti-ādi. **Ussannadosan**ti vātādi-ussannadosaṁ. **Sedamalamakkhitan**ti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṁ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa, cittassa ca pīḷāvahaṁ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṁ vā**ti **vā**-saddena pattādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṁ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṁ vuttaṁ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṁvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṁ taṁ vatthuyeva, atha kho tasmiṁ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṁ hotīti nissayāparisuddhiyā taṁnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayino aparisuddhiṁ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṁ. Saddheyyavatthusmiṁ paccayavasena adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnañca sithilatādinā saddhindriyaṁ balavaṁ hoti. Tenāha **"itarāni mandānī"**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṁ adatvā sampayuttadhammānaṁ paggaṇhanaṁ anubalappadānaṁ **paggaho,** paggahova kiccaṁ **paggahakiccaṁ,** "kātuṁ na sakkotī"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ.** Vikkhepapaṭikkhepo, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo.** Rūpagataṁ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṁ passati, taṁ **dassanakiccaṁ. Kātuṁ na sakko**ti balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṁ kārentānaṁ sahapavattamānānaṁ dhammānaṁ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tan**ti saddhindriyaṁ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyassa vatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā

saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṁsanena. Evañhi evaṁdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti "ayaṁ imesaṁ dhammānaṁ sabhāvo"ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṁ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṁ **"taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban"**ti. **Tathā amanasikārenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṁ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato, vīriyādīnaṁ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito. Dutiyakappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṁ mandakiccatāya saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṁ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṁ tehi samarasaṁ karontena hāpetabbaṁ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā "kiṁ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti-ādinā[1] ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṁ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṁ vinipātetuṁ papātaṭṭhānaṁ abhiruhi, atha naṁ satthā yathānisinnova obhāsaṁ vissajjanena attānaṁ dassetvā—

"Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.
Adhigacche padaṁ santaṁ, saṅkhārūpasamaṁ sukhan"ti[2]—

gāthaṁ vatvā "ehi vakkalī"ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṁ paṭṭhapesi. Saddhāya balavabhāvato vipassanāvīthiṁ na otarati, taṁ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṁ sodhetvā adāsi. So satthārā

---

1. Saṁ 2. 98; Dī-Ṭṭha 1. 23; Aṁ-Ṭṭha 1. 195; Dhammapada-Ṭṭha 2. 380; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 52; Abhi-Ṭṭha 1. 385; Theragāthā-Ṭṭha 2. 58 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

dinnanaye ṭhatvā vipassanaṁ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṁ pāpuṇi. Tenetaṁ vuttaṁ "vakkalittheravatthu cettha nidassanan"ti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṁ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṁ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo **hāpetabban**ti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṁ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṁ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṁ uddhaccapātato rakkhantī ekaṁsato hāpeti. Tena vuttaṁ **"passaddhādibhāvanāya hāpetabban"**ti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukumārasoṇattherassa vatthu[1]. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā sītavane viharanto "mama sarīraṁ sukhumālaṁ, na ca sakkā sukheneva sukhaṁ adhigantuṁ, kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo"ti taṁ ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṁ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṁ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavīthiṁ dassento kammaṭṭhānaṁ sodhetvā gijjhakūṭaṁ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṁ yojetvā bhāvento vipassanaṁ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṁ **"soṇattherassa vatthu dassetabban"**ti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññāṇaṁ aññamaññaṁ anūnānadhikabhāvaṁ, tathā samādhivīriyānaṁ. Yathā hi saddhāpaññānaṁ visuṁ visuṁ dhuriyadhammabhūtānaṁ kiccato aññamaññaṁ nātivattanaṁ visesato icchitabbaṁ, yato nesaṁ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṁ samādhivīriyānaṁ kosajjuddhaccapakkhikānaṁ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṁ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. **"Balavasaddho"**ti-ādi byatirekamukhena vuttasseva atthassa samatthanaṁ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi **avatthusmiṁ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā.

1. Vi 3. 267; Aṁ-Ṭṭha 1. 181; Theragāthā-Ṭṭha 2. 229; Apadāna-Ṭṭha 2. 199 piṭṭhesu vitthāro.

Kerāṭikapakkhanti sāṭheyyapakkhaṁ **bhajati.** Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto "deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṁ puññaṁ hotī"ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṁbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṁ vacanaṁ nādiyati saññattiṁ na gacchati. Tenāha **"bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī"**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ visamabhāvo na atthāvaho, anatthāvahova, evaṁ samādhivīriyānaṁ aññamaññaṁ visamabhāvo na atthāvaho anatthāvahova, tathā na avikkhepāvaho, vikkhepāvahovāti. **Kosajjaṁ abhibhavati,** tena appanaṁ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṁ abhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayan**ti saddhāpaññādvayaṁ, samādhivīriyadvayañca. **Samaṁ kātabban**ti samarasaṁ kātabbaṁ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evan**ti evaṁ sante, saddhāya thokaṁ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti "pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṁ jhānuppattī"ti acintetvā "addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī"ti saddahanto saddhaṁ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṁ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati**ti samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnan**ti samādhipaññānaṁ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **"samatāyapī"**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti lokiyappanā. Tathā hi **"hotiyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṁ samabhāveneva icchitā. Yathāha "samathavipassanaṁ yuganandhaṁ bhāvetī"ti[1].

Yadi visesato saddhāpaññānaṁ, samādhivīriyānañca samatāva icchitā, kathaṁ satīti āha **"sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī"**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **"saddhāvīriyapaññānan"**ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **"kosajjapakkhikena samādhinā"**icceva vuttaṁ, na "passaddhisamādhi-upekkhāhī"ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tenā**ti tena sabbattha icchitabbaṭṭhena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṁ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne, uddhate ca citte icchi tabbattā,

1. Aṁ 1. 475; Khu 9. 288, 289, 290, 291 piṭṭhesu.

sabbe vā līne, uddhate ca citte bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā. Cittan**ti kusalaṁ cittaṁ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṁ parāyaṇaṁ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **"ārakkhapaccupaṭṭhānā"**ti-ādi.

Khandhadibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṁ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṁsato paññavā eva nāma hotīti āha **"samapaññāsa -pa- puggalasevanā"**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha **"gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā"**ti. Tañhi ñeyyaṁ tādisāya paññāya caritabbato **gambhīrañāṇacariyaṁ,** tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gabbhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **"gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā"**ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṁ paññāvepullappattotipi so evāti āha **"arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī"**ti. **Vīriyā**dīsupi eseva nayo.

"Tattaṁ ayokhilaṁ hatthe gamentī"ti-ādinā[1] vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṁ karontīti, Devadūtasuttādīsu tassa ādito vuttattā ca āha **"pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā"**ti. **Sakaṭavahanādikāle**ti **ādi-**saddena tadaññamanussehi, tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṁ saṅgaṇhāti. **"Ekaṁ Buddhantaran"**ti idaṁ aparāparaṁ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṁ, ekaccānaṁ vāpetānaṁ ekaccatiracchānānaṁ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṁ. Tathā hi "kālo nāgarājā catunnaṁ buddhānaṁ sammukhībhāvaṁ labhitvā ṭhito metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṁ labhissatī"ti vadanti, yaṁ tassa kappāyukatā vuttā.

Ānisaṁsadassāvinoti "vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro, lokiyo ca visesādhigamo"ti evaṁ vīriye ānisaṁsadassanasīlassa. **Gamanavīthin**ti sapubbabhāgaṁ nibbānagāminipaṭipadaṁ, saha vipassanāya

---

1. Ma 3. 204, 221; Aṁ 1. 139 piṭṭhesu.

ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā **gamanavīthi** nāma. **Kāyadaḷībahulo**ti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍan**ti raṭṭhapiṇḍaṁ. Paccayadāyakānaṁ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanaṁ.**

Nīharantoti pattathavikato nīharanto. **Taṁ saddaṁ sutvā**ti taṁ upāsikāya vacanaṁ attano vasanapaṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo. Dātuṁ sakkhissasī**ti tayi katena dānamayena, veyyāvaccamayena ca puññakammena khettavisesabhāvūpagamanena aparāparaṁ devamanussasampattiyo, ante nibbānasampattiñca dātuṁ sakkhissasī"ti thero attānaṁ pucchati. **Sitaṁ karontovā**ti "akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṁ samatikkantan"ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṁ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṁ. **Evaṁ** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, **evaṁ. Kusīto**pi tena kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṁ sabbattha.

Mahāti silādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṁ panassa guṇamahattaṁ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento **"satthuno hī"**ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamena sakyaputtassa bhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṁ dassento **"asambhinnāyā"**ti-ādimāha.

Alasānaṁ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṁ kāyadaḷhībahulānaṁ yāvadatthaṁ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṁ tiracchānakathikānaṁ puggalānaṁ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā.** "Divasaṁ caṅkamena

nisajjāyā"ti-ādinā[1] bhāvanāraddhavasena āraddhavīriyānaṁ daḷhaparakkamānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā.** Tenāha **"kucchiṁ pūretvā"**ti-ādi. **Visuddhimagge**[2] pana jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti idaṁ dvayaṁ na gahitaṁ, thinamiddhavinodanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṁ dvayaṁ gahitaṁ. Tattha ānisaṁsadassāvitāya eva **sammappadhānapaccavekkhaṇā** gahitā hoti lokiyalo kuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. **Thinamiddhavinodanaṁ** tadadhimuttatāya eva gahitaṁ hoti, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṁ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevanatadadhimutta-āpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasaṁhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā visesakāraṇasabhāgahetubhāvato **"pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā"**ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṁ upādāya bahuvacananiddeso. Yathā sā uppajjati, evaṁ paṭipatti **tassā uppādakamanasikāro.**

"Buddhānussatī"ti-ādisu vattabbaṁ **visuddhimagge**[3] vuttanayeneva veditabbaṁ.

Buddhānussatiyā upacārasamādiniṭṭhattā vuttaṁ **"yāva upacārā"**ti. **Sakalasarīraṁ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṁ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassāpi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā, evaṁ sesa-anussatīsu. Pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṁ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. Saṅkhārānaṁ sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā[4] paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṁ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti āha **"samāpattiyā -pa- paccavekkhantassāpī"**ti. Tattha "vikkhambhitā kilesā"ti pāṭho. Te hi na samudācarantīti. **Iti-**saddo kāraṇattho, yasmā na samudācaranti, tasmā taṁ nesaṁ asamudācāraṁ paccavekkhantassāti

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Khu 7. 294 piṭṭhesu.
2. Visuddhi 1. 129 piṭṭhe.
3. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.
4. Yathā (Ka)

yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅguppatti yuttā. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **"asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve"**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa** evaṁ uppādo hotīti yojanā.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-iriyāpathasukha**ggahaṇena sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Tañhi tividhampi sappāyaṁ seviyamānaṁ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṁ āvahantaṁ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṁ hoti. Ahetukaṁ sattesu labbhamānaṁ sukhadukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana yaṁ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṁ kammunā hotīti ayaṁ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so **majjhattapayogo**, tassa bhāvo **majjhattapayogatā.** Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṁ passaddhakāyatāya[1] kāraṇaṁ hontī pasaddhidvayaṁ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṁ tadāvahanatā saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṁ.** Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṁ aggaṁ etassāti **byaggo**, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto, ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo,** samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṁ. Tenāha **"avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan"**ti.

Vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṁ **"vatthuvisada -pa- veditabbā"**ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṁ avinābhāvato, rakkhanakosallassa ca taṁmūlakattā **"nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa**

---

1. Pahānasāraddhakāyatāya taṁpassaddhakāyatāya (Ka)

uggahaṇakusalatā"icceva vuttaṁ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Asubhanimittassāpi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṁ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi**-saddena paññāpayogamandataṁ, pamodavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhanan**ti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṁ. Vuttañhetaṁ Bhagavatā—

"Yasmiñca kho bhikkhave samaye līnaṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṁ kissa hetu, līnaṁ bhikkhave cittaṁ, taṁ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṁ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṁ aggiṁ ujjālitukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṁsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṁ aggiṁ ujjālituntі. Evaṁ bhante"ti[1].

Ettha ca yathāsakaṁ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṁ vibhāvitā eva. **Āraddhavīriyatā dīhī**ti **ādi**-saddena paññāpayogabalavataṁ, pamodubbilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhanan**ti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṁ. Vuttampi cetaṁ Bhagavatā—

"Yasmiñca kho bhikkhave samaye uddhataṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṁ kissa hetu, uddhataṁ bhikkhave cittaṁ, taṁ etehi dhammehi suvūpasamayaṁ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni -pa- paṁsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetunti. Evaṁ bhante"ti[2].

1. Saṁ 3. 99 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

Etthāpi yathāsakaṁ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva. Samādhisambojjhaṅgassa anantaraṁ vakkhati. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṁ alobhapadhānaṁ, sīlaṁ adosapadhānaṁ, evaṁ bhāvanā amohapadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṁ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṁ na janeti, tena taṁ nirassādaṁ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṁ na vindati, tenāpi cittaṁ nirassādaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"paññāpayoga -pa- nirassādaṁ hotī"**ti. Tassa saṁveguppādanaṁ, pasāduppādanañca tikicchananti taṁ dassento **"aṭṭha saṁvegavatthūnī"**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṁ sugatiyaṁ, duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi aññamaññaṁ vibādhanādihetukaṁ apāyadukkhaṁ daṭṭhabbaṁ, tayidaṁ sabbaṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ paccuppannabhavanissitaṁ gahitanti atīte, anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṁ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṁ aññehi asādhāraṇaṁ jīvikādukkhaṁ aṭṭhamaṁ saṁvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye sampahaṁsanā**ti ayaṁ bhavanācittassa sampahaṁsitabbasamaye vuttanayena saṁvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṁsanā, saṁvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṁ āgammāti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṁ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṁ āgamma. **"Alīnan"**ti-ādīsu kosajjapakkhikānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya **alīnaṁ,** uddhaccapakkhikānaṁ anadhimattatāya **anuddhataṁ,** paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṁ,** tato eva **ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ.** Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṁsane na byāpāraṁ āpajjati. Alīnānuddhatatā hi ārammaṇe samappavattaṁ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṁ, samappavattiyā vā **alīnaṁ anuddhataṁ.** Samathavīthipaṭipattiyā **anirassādan**ti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṁ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṁsanesu

abyāvaṭatāsaṅkhātaṁ paṭipakkhaṁ abhibhuyya pekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato, vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāve nāha **"upacāraṁ vā appanaṁ vā"**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ. Anurodhavirodhavippahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṁ tasmiṁ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato. So ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **"sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā"**ti. Tadubhaye ca virujjhanaṁ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṁ dassetuṁ "sattamajjhattatā"ti-ādi vuttaṁ. Tenāha **"sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā"**ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha "upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo"ti[1]. **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṁ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṁ saṅkhyāsamānatādassanattaṁ. Saṅkhyā evettha samānā, na saṅkhyeyyaṁ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṁ, aññaṁ vā kiñci attaniyaṁ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyan**ti na addhānakkhamaṁ na ciraṭṭhāyi, ittaraṁ aniccanti attho. **Tāvakālikan**ti tasseva vevacanaṁ.

Mamāyatīti mamattaṁ karoti "mamā"ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati.

Mamāyantāti mānaṁ dabbaṁ karontā.

Ayaṁ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiya bojjhaṅge sandhāyāha **"bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccan"**ti. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 1. 314 piṭṭhe.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. **Yathāsabhāvato**ti aviparītasabhāvato. Bādhanakkhaṇato yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādi kakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṁ samuṭṭhāpikan**ti pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṁ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṁ. **Purimataṇhan**ti yathāpariggahitassa dukkhassa nibbattito puretaraṁ siddhaṁ taṇhaṁ. Siddhe hi kāraṇe tassa phaluppatti. Ayaṁ dukkhasamudayoti pajānātīti yojanā. **Ayaṁ dukkhanirodho**ti etthāpi eseva nayo. **Ubhinnaṁ appavattin**ti dukkhaṁ, samudayo cāti dvinnaṁ appavattinimittaṁ, tadubhayaṁ na pavatti etāyāti **appavatti,** asaṅkhatā dhātu. Dukkhaṁ dukkhasaccaṁ parijānāti pariññābhisamayavasena paricchindatīti dukkhaparijānano, ariyamaggo, taṁ **dukkhaparijānanaṁ.** Sesapadadvayepi iminā nayena attho veditabbo.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. **Evaṁ vuttā**ti evaṁ uddesavasena vuttā. **Sabbasattānaṁ pariyādānavacanaṁ** byāpanicchāvasena āmeḍitaniddesabhāvato. **Sattanikāye**ti sattānaṁ nikāye, sattaghaṭe sattasamūheti attho. Devamanussādibhedāsu hi gatīsu bhummadevādikhattiyādihatthi-ādikhuppipāsikāditaṁtaṁjātivisiṭṭho sattasamūho sattanikāyo. Nippariyāyato khandhānaṁ paṭhamābhinibbatti jātīti katvā "jananaṁ jātī"ti vatvā svāyaṁ uppādavikāro aparinipphanno yesu khandhesu icchitabbo, te teneva saddhiṁ dassetuṁ **"savikārānan"**ti-ādi vuttaṁ. **Savikārānan**ti uppādasaṅkhātena vikārena savikārānaṁ. Jāti-ādīni hi tīṇi lakkhaṇāni dhammānaṁ vikāravisesāti. **"Upasaggamaṇḍitavevacanan"**ti iminā kevalaṁ upasaggena padavaḍḍhanaṁ katanti dasseti. **Anupaviṭṭhākārenā**ti aṇḍakosaṁ, vatthikosañca ogāhanākārena. **Nibbattisaṅkhātenā**ti āyatanānaṁ pāripūrisaṁsiddhisaṅkhātena.

Atha vā **jananaṁ jātī**ti aparipuṇṇāyatanaṁ jātimāha. **Sañjātī**ti sampuṇṇayatanaṁ. Sampuṇṇā hi jāti sañjāti. **Okkamanaṭṭhena okkantī**ti

aṇḍajajalābujavasena jāti. Te hi aṇḍakosaṁ, vatthikosañca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṁ gaṇhanti. **Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbattī**ti saṁsedaja-opapātikavasena. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti.** "Jananaṁ jātī"ti-ādi āyatanavasena, yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṁ dassetuṁ vuttaṁ. "Tesaṁ tesaṁ sattānaṁ -pa- abhinibbattī"ti sattavasena vuttattā **sammutikathā. Pātubhāvo**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena "āyatanānaṁ paṭilābho"ti imassa padassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ayampi hi paramatthakathāti. **Ekavokārabhavādīsū**ti ekacatupañcavokārabhavesu. **Tasmiṁ** khandhānaṁ pātubhāve **sati. Āyatanānaṁ paṭilābho**ti ekacatuvokārabhavesu dvinnaṁ dvinnaṁ āyatanānaṁ vasena, sesesu rūpadhātuyaṁ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṁ pañcannaṁ, kāmadhātuyaṁ vikalāvikalindriyānaṁ vasena sattannaṁ, navannaṁ, dasannaṁ, puna dasannaṁ, ekādasannañca āyatanānaṁ vasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Pātubhavantāneva,** na kutoci āgatāni. **Paṭiladdhāni nāma honti** sattasantānassa tassa saṁvijjamānattā. **Āyatanānaṁ paṭilābho**ti vā āyatanānaṁ attalābho veditabbo.

389. **Sabhāvaniddeso**ti sarūpaniddeso. Sarūpañhetaṁ jiṇṇatāya, yadidaṁ "jarā"ti, "vayohānī"ti vā. Jīraṇameva **jīraṇatā,** jīrantassa vā ākāro **tā**-saddena vuttoti āha **"ākārabhāvaniddeso"**ti. **Khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma** uttarapadalopena. Yassa vikārassa vasena satto "khaṇḍito"ti vuccati, taṁ **khaṇḍiccaṁ.** Tathā palitāni assa santīti "palito"ti vuccati, taṁ **pāliccaṁ.** Valittacatāya vā vali taco assāti **valittaco.**

Phalūpacārenāti phalavohārena.

390. Cavanameva **cavanatā,** cavantassa vā ākāro **tā**-saddena vutto. **Khandhā bhijjantī**ti ekabhavapariyāpannassa khandhasantānassa pariyosānabhūtā khandhā bhijjanti, teneva bhedena nirodhanaṁ **adassanaṁ gacchanti, tasmā bhedo antaradhānaṁ** maraṇaṁ. **Maccumaraṇan**ti maccusaṅkhātaṁ ekabhavapariyāpannajīvitindriyupacchedabhūtaṁ maraṇaṁ. Tenāha **"na khaṇikamaraṇan"**ti.

"Maccu maraṇan"ti samāsaṁ akatvā yo "maccū"ti vuccati bhedo, yañca maraṇaṁ pāṇacāgo, idaṁ vuccati maraṇanti visuṁ sambandho na na yujjati. **Kālakiriyā**ti maraṇakālo, anatikkamanīyattā visesena "kālo"ti vuttoti tassa kiriyā, atthato cutikhandhānaṁ bhedappattiyeva, kālassa vā antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. **Ayaṁ sabbāpi sammutikathāva** "yaṁ tesaṁ tesaṁ sattānan"ti-ādinā sattavasena vuttattā. **Ayaṁ paramatthakathā** paramatthato labbhamānānaṁ ruppanādisabhāvānaṁ dhammānaṁ vinassanajotanābhāvato.

Attāti bhavati ettha cittanti **attabhāvo,** khandhasamūho, tassa, **nikkhepo** nikkhipanaṁ, pātanaṁ vināsoti attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"maraṇaṁ pattassā"**ti-ādinā nikkhepahetutāya patanaṁ "nikkhepo"ti phalūpacārena vuttanti dasseti. "Khandhānaṁ bhedo"ti pabandhavasena pavattamānassa dhammasamūhassa vināsajotanāti ekadesato paramatthakathā, "jīvitindriyassa upacchedo"ti panettha na koci vohāralesopīti āha **"jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇan"**ti. Evaṁ santepi yassa khandhabhedassa pavattattā "tisso mato, phusso mato"ti vohāro hoti, so bhedo khandhappabandhassa anupacchinnatāya "sammutimaraṇan"ti vattabbataṁ arahatīti āha **"etadeva sammutimaraṇantipi vuccatī"**ti. Tenāha **"jīvitindriyupacchedameva hī"**ti-ādi. Sabbaso pabandhasamucchedo hi samucchedamaraṇanti.

391. **Byasanenā**ti anatthena. "Dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[1] viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha **"dukkhakāraṇenā"**ti. Socananti lakkhitabbatāya **socanalakkhaṇo.** Socitassa socanakassa puggalassa, cittassa vā bhāvo **socitabhāvo. Abbhantare**ti attabhāvassa anto. Attano lūkhasabhāvatāya **sosento.** Thāmagamanena samantato sosanavasena **parisosento.**

392. **"Ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti ādevo"**ti ādevana-saddaṁ katvā assumocanādivikāraṁ āpajjantānaṁ

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

tabbikārāpattiyā so saddo kāraṇabhāvena vutto. **Taṁ taṁ vaṇṇan**ti taṁ taṁ guṇaṁ. **Tassevā**ti ādevaparidevasseva. **Bhāvaniddesā**ti "ādevitattaṁ paridevitattan"ti bhāvaniddesā.

393. Nissayabhūto kāyo etassa atthīti **kāyikaṁ.** Tenāha **"kāyapasādavatthukan"**ti. Dukkaraṁ khamanaṁ etassāti **dukkhamanaṁ,** so eva attho sabhāvoti **dukkhamanaṭṭho,** tena. Sātavidhuratāya **asātaṁ.**

394. Cetasi bhavanti **cetasikaṁ,** taṁ pana yasmā cittena samaṁ pakārehi yuttaṁ, tasmā āha **"cittasampayuttan"**ti.

395. Sabbavisayapaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanaṁ **saṁsīdanaṁ.** Uṭṭhātumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavaṁ, virūpaṁ vā sīdanaṁ **visīdanaṁ. Cittakilamatho**ti visīdanākārena cittassa parikhedo. **Upāyāso,** sayaṁ na dukkho dosattā, saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva "upāyāso"ti vadeyyuṁ, te "upāyāso tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto"ti[1] imāya pāḷiyā paṭikkhipitabbā. **Upa**-saddo bhusatthoti āha **"balavataraṁ āyāso upāyāso"**ti. Dhammamattatādīpano **bhāvaniddeso** dhammato aññassa kattu-abhāvajotano, asati ca kattari tena kattabbassa, pariggahetabbassa ca abhāvo evāti āha **"attattaniyābhāvadīpakā bhāvaniddesā"**ti.

398. **Jātidhammānan**ti ettha **dhamma**-saddo pakatipariyāyoti āha **"jātisabhāvānan"**ti, jāyanapakatikānanti vuttaṁ hoti. Maggabhāvanāya maggabhāvanicchāhetukatā icchitabbāti tādisaṁ icchaṁ nivattento **"vinā maggabhāvanan"**ti āha. Aparo nayo **na kho panetan**ti yaṁ etaṁ "aho vata mayaṁ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā"ti evaṁ pahīnasamudayesu ariyesu vijjamānaṁ ajātidhammattaṁ, parinibbutesu ca vijjamānaṁ jātiyā anāgamanaṁ icchitaṁ, taṁ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā

1. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

appattabbato, anicchantassāpi bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṁ nāma hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vakkhamānatthasampiṇḍanattho **pi**-saddoti āha **"upari sesāni upādāya pikāro"**ti. **Yan**ti hetu-atthe karaṇe paccattavacananti āha **"yenapi dhammenā"**ti. Hetu-attho hi ayaṁ **dhamma**-saddo, alabbhaneyyabhāvo ettha hetu veditabbo. **Tan**ti vā icchitassa vatthuno alabbhanaṁ, evamettha **"yampī**ti yenapī"ti vibhattivipallāsena attho vutto. Yadā pana **yaṁ**-saddo "icchan"ti etaṁ apekkhati, tadā alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā pana "na labhatī"ti etaṁ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti, so pana atthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyyavatthugatā icchāva vuttā hoti. **Sabbatthā**ti "jarādhammānan"ti-ādinā āgatesu sabbavāresu.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Punabbhavakaraṇaṁ punobbhavo** uttarapadalopaṁ katvā manosaddassa viya purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlanaṭṭhena **ika**-saddena gamitatthattā kiriyāvācakassa saddassa adassanaṁ daṭṭhabbaṁ yathā "asūpabhakkhanasīlo āsūpiko"ti. **Sammohavinodaniyaṁ** pana "punabbhavaṁ deti, punabbhavāya saṁvattati, punappunaṁ bhave nibbattetīti ponobbhavikā"ti[1] attho vutto, so "taddhitā"iti[2] bahuvacananiddesato, vicittattā vā taddhitavuttiyā, abhidhānalakkhaṇattā vā taddhitānaṁ tesupi atthesu ponobbhavika-saddasiddhi sambhaveyyāti katvā vutto. Tattha kammunā sahajātā punabbhavaṁ deti, asahajātā kammasahāyabhūtā punabbhavāya saṁvattati, duvidhāpi punappunaṁ bhave nibbattetīti daṭṭhabbā. Nandanaṭṭhena, rañjanaṭṭhena ca **nandīrāgo,** yo ca nandīrāgo, yā ca taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, ubhayametaṁ ekatthaṁ, byañjanameva nānanti taṇhā **"nandīrāgena saddhiṁ atthato ekattameva gatā"**ti vuttā. Tabbhāvattho hettha **saha**-saddo "sanidassanā dhammā"ti-ādīsu[3] viya. Tasmā **nandīrāgasahagatā**ti nandīrāgabhāvaṁ gatā sabbāsupi avatthāsu nandīrāgabhāvassa apaccakkhāya vattanatoti attho. Rāgasambandhena **uppannassā**ti vuttaṁ. Rūpārūpabhavarāgassa visuṁ vuccamānattā kāmabhave eva bhavapatthanuppatti vuttāti veditabbā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 104 piṭṭhe. 2. Pāṇinī 4. 1. 76 suttaṁ. 3. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

Tasmiṁ tasmiṁ piyarūpe paṭhamuppattivasena **"uppajjatī"**ti vuttaṁ, punappunaṁ pavattivasena **"nivisatī"**ti. Pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. **Sampattiyan**ti manussasobhagge, devatte ca. **Attano cakkhun**ti savatthukaṁ cakkhuṁ vadati, sapasādaṁ vā maṁsapiṇḍaṁ. **Vippassannaṁ pañcapasādan**ti parisuddhasuppasannanīlapītalohitakaṇha-odātavaṇṇavantaṁ. **Rajatapanāḷikaṁ viya** chiddaṁ abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttaṁ viya** ālambakaṇṇabaddhaṁ. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā,** evaṁ **laddhavohāraṁ** attano **ghānaṁ.** "Laddhavohārā"ti vā pāṭho, tasmiṁ sati tuṅgā nāsā yesaṁ te **tuṅganāsā,** evaṁ **laddhavohārā** sattā attano **ghānan**ti yojanā kātabbā. **Jivhaṁ -pa- maññanti** vaṇṇasaṇṭhānato, kiccato ca. **Kāyaṁ -pa- maññanti** ārohapariṇāhasampattiyā. **Manaṁ -pa- maññanti** atītādi-atthacintanasamatthaṁ. **Attanā paṭiladdhāni** ajjhattañca sarīragandhādīni, bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajjamānā uppajjatīti yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatī**ti sāmaññena gahitā uppādakiriyā lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā ca lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmaññavisesehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānā**ti vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto, uppajjatīti nicchito phalabhāvena yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjatīti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. "Sabbāni nibbānavevacanānevā"ti vatvā tamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"nibbānañhī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **āgammā**ti nimittaṁ katvā. Nibbānahetuko hi taṇhāya asesavirāganirodho. Khayagamanavasena **virajjati.** Appavattigamanavasena **nirujjhati.** Anapekkhatāya cajanavasena, hānivasena vā **cajīyati.** Puna yathā nappavattati, tathā dūrakhipanavasena **paṭinissajjīyati.** Bandhanabhūtāya mocanavasena **muccati.** Asaṁkilesavasena **na allīyati.** Kasmā panetaṁ nibbānaṁ ekaṁ eva samānaṁ nānānāmehi vuccatīti? Paṭipakkhanānatāyāti dassento **"ekameva hī"**ti-ādimāha. Saṅkhatadhammavidhurasabhāvattā nibbānassa nāmānipi guṇanemittikattā saṅkhatadhammavidhurāneva hontīti vuttaṁ **"sabbasaṅkhatānaṁ nāmapaṭipakkhavasenā"**ti. Asesaṁ virajjati taṇhā etthāti **asesavirāgo**ti. Esa nayo sesesupi. Ayaṁ pana viseso—natthi etassa uppādo,

na vā etasmiṁ adhigate puggalassa uppādoti **anuppādo,** asaṅkhatadhammo. **"Appavattan"**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Āyūhanaṁ** samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanaṁ.**

Taṇhā appahīne sati yattha uppajjati, pahāne pana sati tattha tatthevassā abhāvo sudassitoti āha **"tattheva abhāvaṁ dassetun"**ti. **Apaññattin**ti apaññāpanaṁ, "titta-alābu atthī"ti vohārābhāvaṁ vā. Titta-alābuvalliyā appavattiṁ icchanto puriso viya ariyamaggo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanaṁ viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāya pahānaṁ, tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Dutiya-upamāyaṁ dakkhiṇadvāraṁ viya nibbānaṁ, coraghātakā viya maggo. Dakkhiṇadvāre ghātitāpi corā pacchā "aṭaviyaṁ corā ghātitā"ti vuccanti, evaṁ nibbānaṁ āgamma niruddhāpi taṇhā "cakkhādīsu niruddhā"ti vuccati tattha kiccakaraṇābhāvatoti daṭṭhabbaṁ. Purimā vā upamā maggena niruddhāya "piyarūpasātarūpesu niruddhā"ti vattabbatādassanatthaṁ vuttā, pacchimā nibbānaṁ āgamma niruddhāya "piyarūpasātarūpesu niruddhā"ti vattabbatādassanatthaṁ vuttāti ayaṁ etāsaṁ viseso.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. **Aññamaggapaṭikkhepanatthan**ti titthiyehi parikappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvapaṭikkhepanatthaṁ, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo,** tadatthaṁ. **"Ayan"**ti pana attano "tesu ca bhikkhūsu ekaccānaṁ paccakkhabhāvato āsannapaccakkhavacanaṁ. **Ārakattā**ti niruttinayena ariyasaddasiddhimāha. **Ariyabhāvakarattā**ti ariyakaraṇo **ariyo**ti uttarapadalopena, puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṁ karotīti vā **ariyo,** ariyaphalapaṭilābhakarattā vā ariyaṁ phalaṁ labhāpeti janetīti **ariyo.** Purimena cettha attano kiccavasena pacchimena phalavasena ariyanāmalābho vuttoti daṭṭhabbo. Catusaccapaṭivedhāvahaṁ kammaṭṭhānaṁ **catusaccakammaṭṭhānaṁ,** catusaccaṁ vā uddissa pavattaṁ bhāvanākammaṁ yogino sukhavisesānaṁ ṭhānabhūtanti **catusaccakammaṭṭhānaṁ. Purimāni dve**

saccāni vaṭṭaṁ pavattihetubhāvato. **Pacchimāni vivaṭṭaṁ** nivattitadadhigamupāyabhāvato. **Vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso** sarūpato pariggahasabbhāvato. **Vivaṭṭe natthi** avisayattā, visayatte ca payojanābhāvato. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. Kammaṭṭhānapāḷiyā hitadatthasallakkhaṇena vācuggatakaraṇaṁ **uggaho.** Tenāha **"vācāya punappunaṁ parivattento"**ti. **Iṭṭhaṁ kantan**ti nirodhamaggesu ninnabhāvaṁ dasseti, na abhinandanaṁ, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Ekapaṭivedhenevāti ekañāṇeneva paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṁ nibbijjhanaṁ. **Abhisamayo** avirajjhitvā visayassa adhigamasaṅkhāto avabodho. "Idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyo"ti paricchinditvā jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho,** tena. Idañca yathā tasmiṁ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṁ gahetvā vuttaṁ, na pana maggañāṇassa "idaṁ dukkhan"ti-ādinā[1] pavattanato. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṁ hānaṁ cajanaṁ samucchindanaṁ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho,** tena. Ayampi yasmiṁ kilese appahīyamāne maggabhāvanāya na bhavitabbaṁ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa paṭighātaṁ karontassa anuppattidhammataṁ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyaṁ paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṁ upādāya evaṁ vutto. **Sacchikiriyā** paccakkhakaraṇaṁ anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṁ "idaṁ tan"ti yathāsabhāvato gahaṇaṁ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho,** tena. Ayaṁ panassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṁ nirodhaṁ ālambituṁ na sakkoti, tassa samucchindanato taṁ sarūpato vibhāventameva pavattatīti evaṁ vutto. **Bhāvanā** uppādanā, vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayathāpi veditabbaṁ. Paṭhamamaggepi hi yathārahaṁ vuṭṭhānagāminiyaṁ pavattaṁ parijānanādiṁ vaḍḍhento pavattoti vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātuṁ. Dutiyādīsupi appahīnakilesappahānato, puggalantarabhāvasādhanato ca uppādanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātuṁ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho,** tena.

---

1. Ma 2. 437; Ma 3. 85 piṭṭhesu.

Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṁ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto.

Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṁ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tenevāha "diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo"ti[1]. Yato sacassa dhammatāsañcoditā yathādhigatasaccadhammālambaniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṁ paccavekkhaṇā pavattanti, dukkhasaccadhammāpi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayañca atthavaṇṇanā **"pariññābhisamayenā"**ti-ādīsupi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti etthāha vitaṇḍavādī "ariyamaggañāṇaṁ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaran"ti, so abhidhamme[4] odhisokathāya saññāpetabbo. Idāni tameva ekābhisamayaṁ vitthāravasena vibhāvetuṁ **"eva massā"**ti-ādi vuttaṁ. "Pubbabhāge -pa- paṭivedho hotī"ti kasmā vuttaṁ, nanu paṭivedho pubbabhāgiyo na hotīti? Saccametaṁ nippariyāyato, idha pana uggahādivasena pavatto avabodho pariyāyato tathā vutto. Paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṁ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṁ "paṭivedho"ti vuttaṁ, na paṭivijjhanasabhāvaṁ. **Kiccato**ti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato, pariññāditoti attho. **Ārammaṇapaṭivedho**ti sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sā**ti paccavekkhaṇā. **Idhā**ti imasmiṁ ṭhāne. Uggahādīsu vuccamānesu **na vuttā** anavasarattā. Adhigame hi sati tassā siyā avasaro.

Taṁyeva hi anavasaraṁ dassetuṁ **"imassa cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pubbe pariggahato**ti kammaṭṭhānapariggahato pubbe. Uggahādivasena saccānaṁ parigganhanañhi pariggaho. Tathā tāni pariggaṇhanato manasikāradaḷhatāya pubbabhāgiyā dukkhapariññādayo hontiyevāti āha **"pariggahato paṭṭhāya hotī"**ti. **Aparabhāge**ti maggakkhaṇe. **Duddasattā**ti attano pavattikkhaṇavasena pākaṭānipi pakatiñāṇena sabhāvarasato daṭṭhuṁ asakkuṇeyyattā. Gambhīreneva ca bhāvanāñāṇena, tathāpi matthakappattena ariyamaggañāṇeneva yāthāvato passitabbattā

1. Vi 3. 17; Dī 1. 102; Ma 2. 43 piṭṭhesu. 2. Abhi 4. 87 piṭṭhe.

gambhīrāni. Tenāha **"lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīran"**ti. Itarāni asaṁkiliṭṭhasaṁkilesikatāya accantasukhappattāya anuppattibhavatāya, anuppannapubbatāya ca pavattivasena apākaṭattā ca paramagambhīrattā, tathā paramagambhīrañāṇeneva passitabbatāya pakatiñāṇena daṭṭhuṁ na sakkuṇeyyānīti **duddasāni.** Tenāha **"itaresaṁ panā"**ti-ādi. **Payogo**ti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṁ, dukkarataratañca upamāhi dasseti **"bhavaggaggahaṇatthan"**ti-ādinā. **Paṭivedhakkhaṇe**ti ariyassa maggassa catusaccasampaṭivedhakkhaṇe. **Ekameva taṁ ñāṇan**ti dukkhādīsu pariññādikicasādhanavasena ekameva taṁ maggañāṇaṁ **hoti.**

Imesu tīsu ṭhānesūti imesu viramitabbatāvasena jotitesu tīsu kāmabyāpādavihiṁsāvitakkavatthūsu. Visuṁ visuṁ **uppannassa** tividha **akusalasaṅkappassa. Padapacchedato**ti ettha gatamaggo "padan"ti vuccati, yena ca upāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa pacchedo ghāto padapacchedo, tato padapacchedato. Anuppattidhammatāpādanaṁ **anuppattisādhanaṁ,** tassa vasena. Maggakiccasādhanena **maggaṅgaṁ pūrayamāno ekova** tividhakiccasādhano **kusalasaṅkappo uppajjati.** Tividhākusalasaṅkappasamucchedanameva hettha tividhakiccasādhanaṁ daṭṭhabbaṁ. Iminā nayena **"imesu catūsu ṭhānesū"**ti-ādīsupi attho veditabbo.

Musāvādā veramaṇi-ādayoti ettha yasmā **sikkhāpadavibhaṅge**[1] viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānīti āgatānīti tattha padhānānaṁ viraticetanānaṁ vasena "viratiyopi honti cetanāyopī"ti[2] **sammohavinodaniyaṁ** vuttaṁ, tasmā keci, "ādi-saddena na kevalaṁ pisuṇavācā veramaṇi-ādīnaṁyeva saṅgaho, atha kho tādisānaṁ cetanānampi saṅgaho"ti vadanti, taṁ pubbabhāgavasena vuccamānattā yujjeyya, musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsitādivācābhāsanādi kāle ca cetanāyo yojetabbā, maggakkhaṇe pana viratiyova icchitabbā cetanānaṁ amaggaṅgattā. Ekasa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya, ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādibhāvāsiddhito, taṁsiddhiyaṁ aṅgattayatāsiddhito ca.

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 365 piṭṭhe.

Bhikkhussa ājīvahetukaṁ kāyavacīduccaritaṁ nāma ayoniso āhārapariyesanahetukameva siyāti āha **“khādanīya -pa- duccaritan”**ti. Kāyavacīduccaritaggahaṇañca kāyavacīdvāreyeva ājīvapakopo, na manodvāreti dassanatthaṁ. Tenāha **“imesuyeva sattasu ṭhānesū”**ti.

Anuppannānanti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṁ. Aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma na santi. Tenāha **“ekasmiṁ bhave”**ti-ādi. Yasmiṁ bhave ayaṁ imaṁ vīriyaṁ ārabhati, tasmiṁ **ekasmiṁ bhave. Janetī**ti uppādeti. Tādisaṁ chandaṁ kurumāno evaṁ chandaṁ janeti nāma. **Vāyāmaṁ karotī**ti payogaṁ parakkamaṁ karoti. **Vīriyaṁ pavattetī**ti kāyikacetasikavīriyaṁ pakārato vatteti. **Vīriyena cittaṁ paggahitaṁ karotī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṁ ukkhipento kosajjapātato nisedhanena paggahitaṁ karoti. **Padahanaṁ pavattetī**ti padhānaṁ vīriyaṁ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppānnapubbānanti sadisavohārena vuttaṁ. Bhavati hi taṁ sadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittiri, tāni eva osadhānī”ti. Tenāha **“idāni tādise”**ti. **Uppannānan**ti “anuppannā”ti avattabbataṁ āpannānaṁ. **Pahānāyā**ti pajahanatthāya. **Anuppannānaṁ kusalānan**ti ettha kusalāti uttarimanussadhammā adhippetā, tesañca **uppādo** nāma adhigamo paṭilābho, tappaṭikkhepena **anuppādo** appaṭilābhoti āha **“appaṭiladdhānaṁ paṭhamajjhānādīnan”**ti. “Ṭhitiyā vīriyaṁ ārabhatī”ti vutte na khaṇaṭhiti adhippetā tadatthaṁ vīriyārabbhena payojanābhāvato, atha kho pabandhaṭhiti adhippetāti āha **“punappunaṁ uppattipabandhavasena ṭhitatthan”**ti. **Sammussanaṁ** paṭipakkhadhammavasena adassanamupagamananti tappaṭikkhepena asammussanaṁ **asammoso**ti āha **“asammosāyāti avināsanatthan”**ti. **Bhiyyobhāvo** punappunaṁ bhavanaṁ, so pana uparūpari uppattīti āha **“uparibhāvāyā”**ti. **Vepullaṁ** abhiṇhappavattiyā paguṇabalavabhāvāpattīti vuttaṁ **“vepullāyāti vipulabhāvāyā”**ti, mahantabhāvāyāti attho. **Bhāvanāya paripūraṇatthan**ti jhānādibhāvanāparibrūhanatthaṁ.

Catūsu ṭhānesūti anuppannākusalānuppādanādīsu catūsu ṭhānesu. **Kiccasādhanavasenā**ti catubbidhassapi kiccassa ekajjhaṁ nipphādanavasena.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāti yadipi samādhi-upakārakehi abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhasabhāvehi vitakkādīhi sampayogabhedato bhāvanātisayappavattānaṁ catunnaṁ jhānānaṁ vasena sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṁ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāppahānacatusatikiccaṁ, eko samādhi catujhānasamādhikiccaṁ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho. **Nānāmaggavasenā**ti paṭhamamaggādinānāmaggavasena jhānāni nānā. **Dutiyādayo**pi maggā **dutiyādīnaṁ** jhānānaṁ. **Ayaṁ panassā**ti ettha maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā "assā"ti vuttaṁ, **assa** maggassāti attho. **Ayan**ti pana ayaṁ jhānavasena sabbasadisasabbāsadisekaccasadisatāviseso.

Pādakajjhānaniyamena hotīti idha pādakajjhānaniyamaṁ dhuraṁ katvā vuttaṁ, yathā cettha, evaṁ **sammohavinodaniya**mpi[1]. **Aṭṭhasāliniyaṁ**[2] pana vipassanāniyamo vutto sabbavādāvirodhato, idha pana sammasitajjhānapuggalajjhāsayavādanivattanato pādakajjhānaniyamo vutto. Vipassanāniyamo pana sādhāraṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe ca ācariyavādā parato vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyamaṁ vibhajanto āha **"pādakajjhānaniyamena tāvā"**ti. **Paṭhamajjhāniko hoti,** yasmā āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti maggassa attano sadisabhāvaṁ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa. **Paripuṇṇāneva hontī**ti aṭṭha, satta ca hontīti attho. **Satta honti** sammāsaṅkappassa abhāvato. **Cha honti** pītisambojjhaṅgassa abhāvato. Maggaṅgabojjhaṅgānaṁ sattachabhāvaṁ atidisati **"esa nayo"**ti. **Arūpe catukkapañcakajjhānaṁ -pa- vuttaṁ** aṭṭhasāliniyanti adhippāyo. Nanu tattha "arūpe tikacatukkajjhānaṁ uppajjatī"ti[3] vuttaṁ, na "catukkapañcakajjhānan"ti? Saccametaṁ, yesu pana saṁsayo atthi, tesaṁ

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 274 piṭṭhe.

uppattidassanena, tena atthato "catukkapañcakajjhānaṁ uppajjatī"ti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbaṁ. Samudāyañca apekkhitvā **"tañca lokuttaraṁ, na lokiyan"**ti āha "avayavekattaṁ liṅgasamudāyassa visesakaṁ hotī"ti. Catutthajjhānameva hi tattha lokiyaṁ uppajjati, na catukkaṁ, pañcakaṁ vāti. **Ettha kathan**ti pādakajjhānassa abhāvā kathaṁ daṭṭhabbanti attho. **Taṁjhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti,** tajjhānikaṁ paṭhamaphalādiṁ pādakaṁ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo. Tikacatukkajjhānikaṁ pana maggaṁ bhāvetvā tattha uppannassa arūpacatutthajjhānaṁ, tajjhānikaṁ phalañca pādakaṁ katvā uparimaggabhāvanāya aññajhānikāpi uppajjantīti, jhānaṅgādiniyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpattipādakaṁ, na sammasitabbāti phalassāpi pādakatā daṭṭhabbā.

Keci panāti moravāpīmahādattattheraṁ sandhāyāha. Puna **kecī**ti Tipiṭakacūḷābhayattheraṁ. Tatiyavāre **kecī**ti "pādakajjhānameva niyametī"ti evaṁvādinaṁ tipiṭakacūḷanāgattherañceva anantaraṁ vutte dve ca there ṭhapetvā itare there sandhāya vadati.

403. Sasantatipariyāpannānaṁ dukkhasamudayānaṁ appavattibhāvenapariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṁ **"attano vā cattāri saccānī"**ti. **Parassa vā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha Bhagavā "imasmiṁ yeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi, lokasamudayañca paññāpemi, lokanirodhañca paññāpemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññāpemī"ti[1]. Kathaṁ pana ādikammiko nirodhamaggasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṁ pariggaṇhāti. Evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissāpi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavato**ti sambhavānurūpaṁ, ṭhapetvā nirodhasaccaṁ sesasaccavasena samudayavayāti veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 1. 61; Aṁ 1. 357 piṭṭhesu.

404. "Aṭṭhikasaṅkhalikaṁ samaṁsan"ti-ādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṁ uddhumātakādīnaṁ sabhāvenevāti navannaṁ sivathikānaṁ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevā**ti ānāpānaṁ, dvattiṁsākāroti imāni dveyeva. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso, so pana sammasaniyadhammapariggaho. Iriyāpathā, ālokitādayo ca rūpadhammānaṁ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṁ **"iriyāpatha -pa- najāyatī"**ti. Kesādi-apadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṁsampayuttā, taṁnissayadhammāti adhippāyena Mahāsivatthero ca iriyāpathādīsupi **"abhiniveso jāyatī"**ti avoca. **"Atthi nu kho me"**ti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṁ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṁ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

Kāmaṁ "idha bhikkhave bhikkhū"ti-ādinā uddesaniddesesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṁ kataṁ taṁpaṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṁ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṁ "yo hi koci bhikkhave"icceva vuttaṁ, na bhikkhuyevāti dassento **"yo hi koci bhikkhu vā"**ti-ādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṁ anatikkamitvā jānantī sikhāppattā aggamaggapaññā **aññā nāma,** tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha **"aññāti arahattan"**ti.

Appatarepi kāle sāsanassa niyyānikabhāvaṁ dassentoti yojanā. **Niyyātento**ti nigamento.

Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Pāyāsirājaññasutta

406. Bhagavatā evaṁ gahitanāmattāti yojanā. Yasmā rājaputtā loke "kumāro"ti voharīyanti. Ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha **"rañño -pa- sañjāniṁsū"**ti.

Assāti therassa. **Puññāni karonto** kappasatasahassaṁ devesu ceva manussesu ca uppajjitvā **visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhi** indriyānaṁ aparipakkattā. **Tatiyadivase**ti pabbataṁ āruḷhadivasato tatiye divase.

Tesaṁ sāvakabodhiyā niyatatāya, puññasambhārassa ca sātisayattā vinipātaṁ agantvā **ekaṁ buddhantaraṁ -pa- anubhavantānaṁ. Devatāyā**ti pubbe saha dhammacāriniyā suddhāvāsadevatāya.

"Kuladārikāya kucchimhi uppannā"ti vatvā tamevassa uppannabhāvaṁ mūlato paṭṭhāya dassetuṁ **"sā cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sā**ti kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho, tena vuccamānaṁ visesaṁ joteti. **Kulaghara**nti patikulagehaṁ. **Gabbhanimittan**ti gabbhassa saṇṭhitabhāvanimittaṁ. Satipi visākhāya ca sāvatthivāsikulapariyāpannatte tassā tattha padhānabhāvadassanatthaṁ **"visākhañcā"**ti vuttaṁ yathā "brāhmaṇā-āgatā vāsiṭṭhopi āgato"ti. **Devatā**ti idhapi sā eva suddhāvāsadevatā. **Pañhe**ti "bhikkhu bhikkhu ayaṁ vammiko"ti-ādinā[1] āgate pannarasapañhe.

Setabyāti itthiliṅgavasena **tassa nagarassa nāmaṁ. Uttarenā**ti ena-saddayogena "setabyan"ti upayogavacanaṁ pāḷiyaṁ vuttaṁ. Atthavacanena pana uttarasaddaṁ apekkhitvā **setabyato**ti nissakkappayogo kato. **Anabhisittakarājā**ti khattiyajātiko abhisekaṁ appatto.

Pāyāsirājaññavatthuvaṇṇanā

407. **Diṭṭhiyeva diṭṭhigatan**ti gata-saddena padavaḍḍhanamāha, diṭṭhiyā vā gatamattaṁ **diṭṭhigataṁ,** ayāthāvaggāhitāya gantabbābhāvato diṭṭhiyā

1. Ma 1. 196 piṭṭhe.

gahaṇamattaṁ, kevalo micchābhinivesoti attho, taṁ pana diṭṭhigataṁ tassa ayonisomanasikārādivasena uppajjitvā paṭipakkhasammukhībhāvābhāvato, anurūpāhāralābhato ca samudācārappattaṁ jātanti pāḷiyaṁ "uppannaṁ hotī"ti vuttaṁ. **Taṁ taṁ kāraṇaṁ apadisitvā**ti tato idhāgacchanakassa, ito tattha gacchanakassa ca apadisanato "tattha tattheva sattānaṁ ucchijjanato"ti evamādi taṁ taṁ kāraṇaṁ paṭirūpakaṁ apadisitvā.

408. Āpannānadhippetatthavisaye ayaṁ **purā**-saddapayogoti āha **"purā -pa- saññāpetīti yāva na saññāpetī"**ti.

(1) Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. Yathā candimasūriyā uḷāravipulobhāsatāya aññena obhāsena anabhibhavanīyā, evamayampi paññā-obhāsenāti dassento **"candima -pa- aññenā"**ti-ādimāha. **Ādīhī**ti **ādi**-saddena "kittake ṭhāne ete pavattenti, kittakaṁ ca ṭhānaṁ nesaṁ ābhā pharatī"ti evamādimpi codanaṁ saṅgaṇhāti. **Paliveṭhessatī**ti ābandhissati, anuyuñjissātīti attho. **Nibbeṭhetuṁ** taṁ vissajjetuṁ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttaṁ codanaṁ nibbeṭhetuṁ na sakkoti, tasmā. Attano anicchitaṁ saṅghātanaṁ pakkhaṁ paṭijānanto "parasmiṁ loke, na imasmin"ti-ādimāha.

Kathaṁ panāyaṁ natthikadiṭṭhi "devo"ti paṭijānātīti tattha kāraṇaṁ dassetuṁ **"bhagavā panā"**ti-ādi vuttaṁ. "Devāpi devattabhāveneva ucchijjanti, manussāpi manussattabhāveneva ucchijjantī"ti evaṁ vā assa diṭṭhi, evañca katvā "devā te, na manussā"ti vacanañca na virujjhati. Evaṁ **cande**ti candavimāne na ca cande vā kathiyante.

412. Ābādho etesaṁ atthīti **ābādhikā.** Dukkhaṁ sañjātaṁ etesanti **dukkhitā.** Saddhāya ayitabbā **saddhāyikā,** saddhāya pavattiṭṭhānabhūtā. Tenāha **"ahaṁ tumhe"**ti-ādi. Paccayo pattiyāyanaṁ[1] etesu atthīti **paccayikā.**

1. Pati-ayanaṁ (?)

(2) Cora-upamāvaṇṇanā

413. **Uddisitvā**ti upecca dassetvā. **Kammakāraṇikasattesū**ti nerayikānaṁ saṁghātanakasattesu. **Kammamevā**ti tehi tehi nerayikehi katakammameva. **Kammakāraṇaṁ karotī**ti āyūhanānurūpaṁ taṁ taṁ kāraṇaṁ karoti, tathā dukkhaṁ uppādetīti attho. **Nirayapālā**ti ettha **iti**-saddo **ādi**-attho, tena tattha sabbaṁ nirayakaṇḍapāḷiṁ[1] saṅgaṇhāti. Evaṁ suttato[1] nirayapālānaṁ atthibhāvaṁ dassetvā idāni yuttitopi dassetuṁ "**manussaloke**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha nerayike niraye pālenti tato niggantuṁ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā.** Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **papañcasūdanīṭīkāyaṁ**[2] gahetabbaṁ.

(3) Gūthakūpapurisa-upamāvaṇṇanā

415. **Nimmajjathā**ti niravasesato majjatha sodhetha. Taṁ pana tassa tassa gūthassa tathā sodhanaṁ apanayanaṁ hotīti āha "**apanethā**"ti.

Asucīti asuddho, sopana yasmā manavaḍḍhanako manoharo na hoti, tasmā āha "**amanāpo**"ti. Asucisaṅkhātaṁ asucibhāgataṁ attano sabhāvataṁ gato pattoti **asucisaṅkhāto**ti āha "**asucikoṭṭhāsabhūto**"ti. **Duggandho**ti duṭṭhagandho aniṭṭhagandho, so pana na yo koci, atha kho pūtigandhoti āha "**kuṇapagandho**"ti. **Jigucchitabbayutto**ti hīḷitabbayutto. **Paṭikūlo** ghānindriyassa paṭikūlarūpo. **Ubbādhatī**ti uparūpari bādhati. **Manussānaṁ gandho -pa- bādhati** ativiya asucisabhāvattā, asucimhiyeva jātasaṁvaddhanabhāvato, devānañca ghānapasādassa tikkhavisadabhāvato.

416. **Dūre nibbattā** paranimmitavasavatti-ādayo.

419. **Sundaradhamme**ti sobhanaguṇe. **Sugatisukhan**ti sugati ceva tappariyāpannaṁ sukhañca.

---

1. Ma 3. 214 piṭṭhe. 2. Majjhimāgamaṭīkāyaṁ bālapaṇḍitasuttasaṁvaṇṇanā passitabbā.

(6) Gabbhinī-upamāvaṇṇanā

420. Puññakammato eti uppajjatīti **ayo,** sukhaṁ. Tappaṭipakkhato **anayo, dukkhaṁ. Apakkan**ti na siddhaṁ na niṭṭhānappattaṁ. **Na paripācenti** na niṭṭhānaṁ pāpenti. **Na upacchindanti** attavinipātassa sāvajjabhāvato. **Āgamentī**ti udikkhanti. **Nibbisan**ti yassa pana taṁ kammaphalaṁ nibbisanto niyuñjanto, **nibbisan**ti vā nibbesaṁ vetanaṁ paṭikaṅkhanto bhatapuriso yathā.

421. **Ubbhinditvā**ti upasaggena padavaḍḍhanamattanti āha **"bhinditvā"**ti.

(7) Supinaka-upamāvaṇṇanā

422. **"Nikkhamantaṁ vā pavisantaṁ vā jīvan"**ti idaṁ tassa ajjhāsayavasena vuttaṁ. So hi "sattānaṁ supinadassanakāle attabhāvato jīvo bahi nikkhamitvā taṁtaṁārāmarāmaṇeyyakadassanādivasena ito cito ca paribbhamitvā punadeva attabhāvaṁ anupavisatī"ti evaṁ pavattamicchāgāhavipallattacitto. Athassa thero khuddakāya āṇiyā vipulaṁ āṇiṁ nīharanto viya jīvasamaññāmukhena ucchedadiṭṭhiṁ nīharitukāmo "api nu tā tuyhaṁ jīvaṁ passanti pavisantaṁ vā nikkhamantaṁ vā"ti āha. Yattha pana tathārūpā jīvasamaññā, taṁ dassento **"cittācāraṁ jīvanti gahetvā āhā"**ti vuttaṁ.

423. **Veṭhetvā**ti vekhadānasaṅkhepena veṭhetvā. **Cavanakāle**ti cavanassa cutiyā pattakāle, na cavamānakāle. **Rūpakkhandhamattamevā**ti katipayarūpadhammasaṅghātamattameva. Utusamuṭṭhānarūpadhammasamūhamattameva hi tadā labbhati, matta-saddo vā visesanivatti-attho, tena kammajāditisantatirūpavisesaṁ nivatteti. **Appavattā hontī**ti appavattikā honti, na upalabbhatīti attho. Viññāṇe pana jīvasaññī, tasmā **"viññāṇakkhandho gacchatī"**ti āha, tattha anupalabbhanatoti adhippāyo.

(8) Santatta-ayoguḷa-upamāvaṇṇanā

424. **Vūpasantatejan**ti vigatusmaṁ.

425. **Āmato**ti ettha **ā**-saddo āmisa-saddo viya upaḍḍhapariyāyoti āha **"addhamato"**ti, **āmato**ti vā īsaṁ

darathena[1] usmanā yuttamaraṇo marantoti attho. Mīyamāno hi avigatusmo hoti, na mato viya vigatusmo. Tenāha **"maritum āraddho hotī"**ti. Tathā rūpassa **odhunanaṁ** nāmassa orato parivattanamevāti āha **"orato karothā"**ti. Orato kātukāmassa pana saṁparivattanaṁ sandhunanaṁ, taṁ pana parato karaṇanti āha **"parato karothā"**ti. Paramukhaṁ katassa ito cito parivattanaṁ **niddhunanan**ti āha **"aparāparaṁ karothā"**ti. Indriyāni aparibhinnānīti adhippāyena **"tañcāyatanaṁ na paṭisaṁvedetī"**ti vuttaṁ.

(9) Saṅkhadhama-upamāvaṇṇanā

426. Saṅkhaṁ dhamati, dhamāpetīti vā **saṅkhadhamo. Upalāpetvā**ti uparūpari saddayogavasena sallāpetvā, saddayuttaṁ katvāti attho. Taṁ pana atthato dhamanamevāti āha **"dhamitvā"**ti.

(10) Aggikajaṭila-upamāvaṇṇanā

428. Āhito aggi etassa atthīti **aggiko,** svāssa aggikabhāvo yasmā aggihutamālāvedisampādanehi ceva idhumabarihisasappitelūpaharaṇehi balipupphadhūmagandhādi-upahārehi ca tassa payirupāsanāya icchito, tasmā vuttaṁ **"aggiparicārako"**ti. **Āyuṁ pāpuṇāpeyyan**ti yathā cirajīvī hoti, evaṁ āyuṁ pacchimavayaṁ pāpeyyuṁ. **Vaḍḍhiṁ gameyyan**ti sarīrāvayave, guṇāvayave ca phātiṁ pāpeyyaṁ. **Araṇīyugaḷan**ti uttarāraṇī, adharāraṇīti araṇīdvayaṁ.

429. **Evan**ti "bālo pāyāsirājañño"ti-ādippakārena. **Tayā**ti theraṁ sandhāya vadati. **Vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇenā**ti vuttayuttakāraṇassa makkhanasabhāvena. **Yugaggāhalakkhaṇenā**ti samadhuraggahaṇalakkhaṇena. **Palāsenā**ti palāsetīti palāso, parassa guṇe uttaritare ḍaṁsitvā viya chaḍḍento attano guṇehi same karotīti attho. Samakaraṇaraso hi palāso, tena palāsena.

1. Darena darathena (Ka)

(11) Dve satthavāha-upamāvaṇṇanā

430. **Haritakapattan**ti haritabbapattaṁ, appapattanti attho. Tenāha **"antamaso"**ti-ādi. **Sannaddhadhanukalāpan**ti ettha **kalāpan**ti tūṇīramāha, tañca sannayhato dhanunā vinā na sannayhatīti āha **"sannaddhadhanukalāpan"**ti. **Āsittodakāni vaṭumānī**ti gamanamaggā ceva taṁtaṁudakamaggā ca sammadeva devena phuṭṭhattā tahaṁ tahaṁ paggharita-udakasandamāna-udakā. Tenāha **"paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā cā"**ti.

Yathābhatenāti sakaṭesu yathāṭhapitena, yathā "amma ito karohī"ti vutte ṭhapesīti attho karaṇakiriyāya kiriyāsāmaññavācībhāvato. Tasmā **yathāropitena, yathāgahitenāti attho** vutto.

(13) Akkhadhuttaka-upamāvaṇṇanā

434. **Parājayaguḷan**ti yena guḷena, yāya salākāya ṭhitāya ca parājayo hoti, taṁ adassanaṁ gamento **gilati. Pajjohanan**ti pakārehi juhanakammaṁ. Taṁ pana balidānavasena karīyatīti āha **"balikamman"**ti.

(14) Sāṇabhārika-upamāvaṇṇanā

436. **Gāmapattan**ti gāmo eva hutvā āpajjitabbaṁ, suññabhāvena anāvasitabbaṁ. Tenāha **"vuṭṭhitagāmapadeso"**ti. **Gāmapadan**ti yathā purisassa pādanikkhittaṭṭhānaṁ adhigataparicchedaṁ "padan"ti vuccati, evaṁ gāmavāsīhi āvasitaṭṭhānaṁ adhigatanivutthāgāraṁ "gāmapadan"ti vuttaṁ. Tenāha **"ayamevattho"**ti. **Susannaddho**ti sukhena gahetvā gamanayogyatāvasena suṭṭhu sajjito. Taṁ pana susajjanaṁ suṭṭhu bandhanavasenevāti āha **"subaddho"**ti.

Ayādīnampi lohabhāve satipi loha-saddo sāsane tambalohe niruḷhoti āha **"lohanti tambalohan"**ti.

Saraṇagamanavaṇṇanā

437. **Abhiraddho**ti ārādhitacitto, sāsanassa ārādhitacittatā pasīdanavasenāti āha "**abhippasanno**"ti. **Pañhupaṭṭhānānī**ti pañhesu upaṭṭhānāni mayā pucchitatthesu tumhākaṁ vissajjanavasena ñāṇupaṭṭhānāni.

Yaññakathāvaṇṇanā

438. **Saṁghātan**ti **saṁ**-saddo padavaḍḍhanamattanti āha "**ghātan**"ti. **Vipākaphalenā**ti sadisaphalena. **Mahapphalo na hoti**ti gavādipāṇaghātena upakkiliṭṭhabhāvato. **Guṇānisaṁsenā**ti uddayaphalena. **Ānubhāvajutiyā**ti paṭipakkhavigamanajanitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Ānubhāvajutiyā**ti paṭipakkhavigamanajanitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Na mahājutiko hoti** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphāratāyā**ti vipākaphalassa vipulatāya, pāripūriyāti attho. **Duṭṭhukhette**ti usabhādidosehi dūsitakhette, taṁ pana vappābhāvato asāraṁ hotīti āha "**nissārakhette**"ti. **Dubbhūme**ti kucchitabhūmibhāge, svāssa kucchitabhāvo asāratāya vā siyā ninnatādidosavasena vā. Tattha paṭhamo pakkho paṭhamapadena dassitoti itaraṁ dassento "**visamabhūmibhāge**"ti āha. Daṇḍābhighātādinā **chinnabhinnāni. Pūtīnī**ti gomayalepadānādisukhena asukkhāpitattā pūtibhāvaṁ gatāni. Tāni pana yasmā sāravantāni na honti, tasmā vuttaṁ "**nissārānī**"ti. **Vātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca vinaṭṭhabījasāmatthiyāni. Tenāha "**pariyādinnatejānī**"ti. Yaṁ yathājātavīhi-ādigatena taṇḍulena aṅkuruppādanayogyabījasāmatthiyaṁ, taṁ **taṇḍulasāro,** tassa **ādānaṁ** gahaṇaṁ tathā-uppajjanameva. **Etāni** pana bījāni **na tādisāni** khaṇḍādidosavantatāya. Dhārāya khette **anuppavesanaṁ** nāma vassanameva, taṁ paṭikkhepavasena dassento āha "**na sammā vasseyyā**"ti. **Aṅkuramūlapattādīhī**ti cettha aṅkurakandādīhi **uddhaṁ vuddhiṁ,** mūlajaṭādīhi **heṭṭhā viruḷhiṁ,** pattapupphādīhi **samantato ca vepullan**ti yojanā.

Aparūpaghātenāti paresaṁ vibādhanena. **Uppannapaccayato**ti nibbattitaghāsacchādanādideyyadhammato. Gavādighātenapi hi tattha paṭiggāhakānaṁ ghāso saṅkīyati. "**Aparūpaghātitāyā**"ti idaṁ sīlavantatāya

kāraṇavacanaṁ. **Guṇātirekan**ti guṇātirittaṁ, sīlādilokuttaraguṇehi visiṭṭhanti attho. **Vipulā**ti saddhāsampadādivasena uḷāra.

Uttaramāṇavavatthuvaṇṇanā

439. Atha kho tehi sakuṇḍakehi taṇḍulehi siddhaṁ bhattaṁ uttaṇḍulameva hotīti āha **"uttaṇḍulabhattan"**ti. **Bilaṅgaṁ** vuccati āranālaṁ bilaṅgato nibbattanato, tadeva kañjiyato jātanti **kañjiyaṁ,** taṁ dutiyaṁ etassāti **bilaṅgadutiyaṁ,** taṁ **"kañjikadutiyan"**ti ca vuttaṁ. **Dhorakānī**ti dhoviyāni. Yasmā thūlatarānipi "thūlānī"ti vattabbataṁ arahanti, tasmā **"thūlāni cā"**ti vuttaṁ. **Guḷadasānī**ti suttānaṁ thūlatāya, kañjikassa bahalatāya ca piṇḍitadasāni. Tenāha **"puñjapuñja -pa- dasānī"**ti. **Anuddisatī**ti anu anu katheti.

440. **Asakkaccan**ti na sakkaccaṁ anādarakāraṁ, taṁ pana kammaphalasaddhāya abhāvena hotīti āha **"saddhāvirahitān"**ti. **Acittīkatan**ti cittīkārapaccupaṭṭhāpanavasena na cittīkataṁ. Tenāha **"cittīkāravirahitan"**ti-ādi. Cittīkārarahitaṁ vā **acittīkataṁ,** yathā kataṁ paresaṁ vimhayāvahaṁ hoti, tathā akataṁ. Cittassa uḷārapaṇītabhāvo pana asakkaccadāneneva bādhito. **Apaviddhan**ti chaḍḍaniyadhammaṁ viya apaviddhaṁ katvā, etena tasmiṁ dāne gāravākaraṇaṁ vadati. **Serīsakaṁ nāmā**ti "serīsakan"ti evaṁnāmakaṁ. **Tucchan**ti parijanaparicchedavirahato rittaṁ.

Pāyāsidevaputtavaṇṇanā

441. **Tassānubhāvenā**ti tassa dānassa ānubhāvena. **Sirīsarukkho**ti pabhassarakhandhaviṭapasākhāpalāsasampanno manuññadassano dibbo sirīsarukkho. **Aṭṭhāsī**ti phalassa kammasarikkhataṁ dassento **vimānadvāre** nibbattitvā aṭṭhāsi. **Pubbāciṇṇavasenā**ti purimajātiyaṁ tattha nivāsaparicasanavasena. Na kevalaṁ pubbāciṇṇavaseneva, atha kho utusukhumavasenapīti dassento **"tattha kirassa[1] utusukhaṁ hotī"**ti āha.

---

1. Taṁ kirassa (Aṭṭhakathāyaṁ)

Soti uttaro māṇavo. Yadi asakkaccaṁ dānaṁ datvā pāyāsi tattha nibbatto, pāyāsissa paricārikā sakkaccaṁ dānaṁ datvā kathaṁ tattha nibbatāti āha "**pāyāsissa panā**"ti. **Nikantivasenā**ti pāyāsimhi sāpekkhāvasena, pubbepi vā tattha nivutthapubbatāya. **Disācārikavimānan**ti ākāsaṭṭhaṁ hutvā disāsu vicaraṇakavimānaṁ, na rukkhapabbatasikharādisambandhaṁ. **Vaṭṭani-aṭaviyan**ti vimānavīthiyanti.

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Mahāvaggaṭīkā niṭṭhitā.

Mahāvaggaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā